

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Historické vědy – pravěká a raně středověká archeologie

Martina K o t k o v á

**Kulturněhistorický obraz severozápadních Čech
a saského Polabí v raném středověku:
na příkladě hrnčířství a fortifikačního stavitelství**

**Cultural-historic development in the north-western Bohemia
and Saxon-Elbe valley in Early Middle Ages: case studies from
ceramics production and fortification architecture**

Disertační práce

vedoucí práce – Prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

2012

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Abstrakt

Práce se zabývá možnostmi komparace raně středověkých hmotných pramenů po obou stranách Krušných hor, resp. na území severozápadních Čech a spolkové země Sasko (v saském Polabí). Z hlediska časového vymezení je sledován zejména vývoj v 9. a 10. století. V části, která se věnuje keramice, je kladen důraz na pramennou kritiku a následně interpretaci nově provedených přírodovědných rozborů nádob tzv. zabrušanského keramického okruhu. K detailnímu studiu bylo vybráno celkem 45 střepů této keramiky z 5 saských a 3 českých lokalit. Zjistit původ velmi podobných až uniformních fragmentů pouze na základě morfologicko-typologických znaků není možné. Avšak podle výsledků dosažených přírodovědnými analýzami je možné vydělit zkoumané artefakty do dvou základních skupin, přičemž se až na výjimky výrazně odlišují nálezy z německých a českých lokalit. Můžeme tak více upřesnit kladení otázek ohledně distribučních mechanismů hrnčířského zboží. Prokázána byla lokální výroba zabrušanské keramiky po obou stranách Krušných hor. Na základě tohoto podstatného zjištění bylo možné vyloučit „transfer výrobků“, tedy zejména rozšíření keramiky do saského Polabí obchodem ze severozápadních Čech. Toto téma má význam i z obecného metodického hlediska, neboť výsledky chemicko-mineralogických rozborů podstatným způsobem posunují možnosti studia raně středověké keramiky. Druhá část práce je v podstatě bilancí archeologického výzkumu raně středověkých hradišť, a to s důrazem na saské Polabí.

Klíčová slova:

Raný středověk, severozápadní Čechy, spolková země Sasko – saské Polabí, zabrušanská keramika, distribuce keramiky, přírodovědné analýzy keramiky, hradiště, chronologie

Abstract

The thesis deals with the comparison of early medieval archaeological material from both sides of the Ore Mountains, in north-western Bohemia and Saxony (Saxon Elbe valley) respectively. Main period of interest is from 9th to 10th century. In the part that deals with the early medieval ceramics, the emphasis is put firstly on the evaluation of current state of the art and then on interpretation of new mineralogical-petrographic and geochemical analyses of the **ceramics known as the Zabuřany type**. For the detailed study there were selected 45 fragments of this ceramic type from 5 Saxon and 3 Bohemian sites. Unfortunately, it is not possible to recover the origin of the vessels, which are quite uniform in their appearance, basing solely on a comparison of their morphological and typological attributes. With the application of natural-scientific analytical methods on selected pottery fragments, however, differences in the mineralogical-petrographic as well as geochemical composition can be detected with a clear reference to the geological environment of their places of origin. Only few pieces among the Saxon finds with north-western Bohemian characteristic features may thus indicate their foreign origin. Therefore we could be more specific in questioning the distribution mechanisms of early medieval pottery. **It was possible to rule out the hypothesis of the "transfer of products" according to which the pottery was distributed from north-western Bohemia.** In fact it could be concluded that local ceramic production existed on both sides of the Erzgebirge Mountains. In general this topic is important from the methodological point of view, because, as it was demonstrated, by mineralogical analyses the possibilities of studying the early medieval pottery can be changed substantially. The second part of thesis is essentially a review of archaeological research of the early medieval hillforts, with an emphasis on the Saxon Elbe.

Keywords:

Early Middle Ages, north-western Bohemia, Free State of Saxony – Saxon Elbe valley, **Zabuřany type, ceramic distribution, ceramics analyses, hillforts, chronology.**

Obsah:

I. ÚVOD	7
1. Vymezení sledované oblasti	12
1. 1 K historickému a politickému vývoji v míšeňské oblasti a v severozápadních Čechách	13
1. 2 Komunikační spojení mezi Čechami a Saskem	17
II. KERAMIKA JAKO PRAMEN STUDIA KONTAKTŮ MEZI SEVEROZÁPADNÍMI ČECHAMI A DNEŠNÍM SASKEM	21
1. Nejstarší doklady difuze keramických typů a stav jejich poznání	21
2. Raně středověká keramika severozápadních Čech na Míšeňsku?	26
3. Zabrušanská keramika	38
3. 1 Vymezení zabrušanské keramiky	38
3. 2 Rozšíření zabrušanské keramiky	42
3. 3 Datování zabrušanské keramiky	48
3. 4 Interpretační možnosti výskytu zabrušanské keramiky	54
Exkurz: Kontaktní studium – několik evropských příkladů kulturní identity a její odraz v archeologických pramenech	60
4. Archeologicko-přírodovědecká analýza vybraných zlomků zabrušanské keramiky	68
4. 1 Otázky	68
4. 2 Metodika	70
4. 2. 1 Výběr vzorků	70
4. 2. 2 Archeologický popis	71
4. 2. 3 Přírodovědné metody	72
5. Výsledky	76
5. 1 Výsledky makroskopického popisu	76
5. 1. 1. Tvar a výzdoba	76
5. 1. 2. Technologie	81
5. 2. Výsledky mineralogicko-geochemických analýz	87
5. 2. 1. Mikroskopie výbrusů	88
5. 2. 1. 1. Materiálová skupina A	88
5. 2. 1. 2. Materiálová skupina B	89
5. 2. 1. 3. Srovnání	95
5. 2. 2. Geochemické analýzy	96
5. 3. Vztah vzorků zabrušanské keramiky ke geologickému podloží	101
6. Diskuse a kulturně historické vyhodnocení	106

7. Regionalizace raně středověké keramiky (zejména na příkladě severozápadních Čech)	111
7. 1 Regionální keramické okruhy na Bílinsku	115
7. 2 Regionální keramické okruhy na Žatecku	117
7. 3 Regionální keramické okruhy na Litoměřicku	121
7. 4 Datace a srovnání keramických okruhů	122
7. 5 Několik příkladů regionálně specifické keramiky: střední Evropa	126
III. HRADY 9. – 10. STOLETÍ NA ÚZEMÍ SASKÉHO POLABÍ – PROJEV VÁLEČNÝCH LET A/NEBO AMBICÍ LOKÁLNÍ ELITY?	133
1. Písemné prameny	136
1. 1. Situace před expanzí saských panovníků	136
1. 2. Východofranská expanze za Jindřicha I.	139
1. 3. Boje s Piastovci	142
2. Náčrt otázek	145
3. Modelové příklady: tzv. párové hrady v saském Polabí – otázky chronologie a funkce	147
3. 1. Výkladový koncept W. Coblenze: vojensko-strategické opěrné body	147
3. 1. 1. Revize výkladového konceptu W. Coblenze I: topografické vazby	152
3. 1. 2. Revize výkladového konceptu W. Coblenze II: chronologie	169
Exkurz k počátkům Míšně	170
3. 2. Výkladový koncept G. Billiga: hradske okrsky – <i>Burgwardorganisation</i>	176
4. Závěrečná bilance	182
Exkurz: Soupis hradišť v Sasku a severozápadních Čechách	184
IV. ZÁVĚR A PERSPEKTIVY STUDIA	218
V. LITERATURA A PRAMENY:	221
VI. PŘÍLOHY I, II, III	256

I.

ÚVOD¹

V rámci bádání o raném středověku náleží archeologii významné místo. Je to dáno jedinečným, namnoze dokonce unikátním svědectvím hmotných pramenů při studiu celé řady klíčových témat kulturněhistorické povahy, což z archeologie na jednu stranu činí respektovaný obor, na straně druhé se ovšem ocitá více méně v izolaci, respektive těžko se jí navazuje živý dialog s dalšími odvětvími medievistiky. Přitom právě diskuse překračující oborové hranice je při pokusech o zasazení výpovědi hmotných pramenů do obecnějšího historického rámce nejen přínosným, ale přímo nutným předpokladem. Od tohoto úkolu by nás neměly odradit ani četné příklady zkratkovitého využívání písemných pramenů, respektive zmínek o konkrétních událostech a lokalitách, které bývají bez kritického rozboru vydávány za opory výkladu konkrétních archeologických zjištění. Metodicky pochybnými postupy je doslova nasycena literatura stran historické interpretace raně středověkých hradišť, zvláště co se týče snah přidělovat jednotlivým lokalitám historicky doložená jména pevností, která se dochovala v líčeních dobových nebo s časovým odstupem písících kronikářů, nejčastěji v souvislosti s popisem válečných událostí. Úspěchem korunované pátrání po opevněných sídlech, která vstoupila do písemných pramenů, se dlouhou dobu jevilo – v porovnání s jinými druhy lokalit – jako klíčové obohacení historiografického výkladu politických procesů, a (jistě nejen) proto se na ně od počátku 50. let 20. století ve většině střeoevropských zemí soustředila pozornost archeologické obce. Byla tak „vykopávána“ psaná historie. Navzdory na oko oslnivým

¹ Předkládaná práce vznikla v rámci dvou projektů řešených v *Geisteswissenschaftliches Zentrum für Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO)* v Lipsku. První interdisciplinární projekt probíhal mezi lety 2002 až 2007 pod názvem „Herrschaft, Kommunikation, Landschaft: Wandlungsprozesse und integrative Strukturbildungen in den Einzugsgebieten ostmitteleuropäischer Flüsse“ (historická část Nadien Sohr, jazykovědná Christian Zschieschang) a byl financován *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG). Od počátku roku 2008 byl realizován na témže institutu další interdisciplinární projekt s archeologickou částí (Roman Grabolle, Martina Kotková), historickým (Sabine Altmann) a jazykovědným oddílem (Christian Zschieschang) pod názvem „Vergleichende Untersuchungen zum sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Wandel in den Grenz- und Kontaktzonen Ostmitteleuropas im Mittelalter“. Projekt financovalo *Bundesministerium für Bildung und Forschung* (BMBF). Oba projekty byly koordinovány Dr. Matthiasem Hardtem a vedeny Prof. Christianem Lübkiem. Na tomto místě bych chtěla poděkovat celému týmu kolegů za podporu při vypracování této práce.

výsledkům rozsáhlých terénních výzkumů zaznívaly z řad historiků kritické hlasy upozorňující na přeceňování vypovídací hodnoty archeologických pramenů a na jejich nedostatečné publikování. Absence nekritického přebírání závěrů je patrně nejzásadnější problém mezioborového dialogu, který je aktuální i v poslední době například v případě hojně využívaných poznatků přírodovědců a výsledků geografických analýz, které se bez dostatečné diskuse staly nedílnou součástí archeologického bádání.

Předkládaná práce sestává ze dvou oddílů, které se týkají jednak keramiky, jednak hradišť, dvou zdánlivě nesourodých kategorií hmotných pramenů. Bylo by ryze účelové zdůvodňovat danou volbu učeně znějícími větami. Bez obalu proto přiznávám, že výběr pramenů je výsledkem souhry náhod, především přístupnosti studijního materiálu. Nicméně vzájemné propojení tu existuje: obě zvolené kategorie pramenů lze vnímat jakožto modelové příklady možností a mezí kulturněhistoricky orientovaného archeologického bádání. Úvodem jen nejhrubší možné vymezení badatelského pole – časový kontext byl v zásadě omezen na 9. a 10. století, geografický na hraniční oblast saského Polabí a severozápadních Čech.

Tomu logicky odpovídá členění práce do dvou tematicky svébytných oddílů. První oddíl je pojat jako příspěvek ke studiu keramické produkce, přičemž se pokusím překročit rámec základního morfologicko-typologického třídění a bilance datačních opor. Keramika nám bude především sloužit jako opora pro sledování vývoje hrncířství jakožto řemesla, a její výpověď tak může představovat východisko pro řešení obecnějších otázek hospodářských a sociálních dějin. Pozornost bude věnována výrazným změnám v tvarovém a výzdobném rejstříku keramické produkce, které – jak se obecně soudí – umožňují diskusi o míře (stupni) dílenské specializace. Nevyhnutelně si budeme klást i otázky stran kvantitativního a kvalitativního charakteru zboží a dosahu jeho distribuce. Obecně lze předpokládat, že v rámci celkové keramické produkce lze k tomuto studiu využít zejména ty nádoby, které se nápadně shodují co do tvaru i výzdoby, a při vši nutné obezřetnosti je tedy nasnadě úvaha o jejich společném dílenském původu.

Ohlédneme-li se zpět, vyplynuly zvláště cenné výsledky z prostorové evidence totožných značek na podstavách nádob, jejichž distribuce, dosahující značných vzdáleností, naznačuje širší oběh hrncířského zboží sledovatelný rámcově kolem přelomu 9. a 10. století. Skrovná evidence identicky značené produkce posunuje náš

zájem k nádobám s regionálně vyhraněnými znaky, jejichž výskyt spojujeme s procesem tzv. regionalizace charakterizované určitým stupněm standardizace. Příklady takovýchto nádob, sloučených záhy do lokálních keramických typů, upoutaly pozornost českých a moravských badatelů již v 50. letech 20. století. Už z letmého bilancování literatury o keramice pocházející ze zájmového území nás v první řadě zaujmou nádoby tzv. zabrušanského typu. Na první pohled jsou rozpoznatelné podle kolkové výzdoby i celkového tvaru, obojí zaujímá poměrně unifikovanou škálu. Toto zboží se stalo v souvislosti se ztotožněním v Kosmově kronice zmíněné Vlastislavi se stejnojmenným hradem v severozápadních Čechách základním předmětem diskuse o počátcích tzv. mladohradištní keramiky. Počátek jejího výskytu tak je kladen již do druhé poloviny 9. století a spojován se situací předcházející přemyslovského záboru tohoto území. Definování dosahu distribuce keramiky tzv. zabrušanského typu a bilance datačních opor její produkce si kladu jako základní cíl, v druhém plánu se pokusím vyhodnotit její možný přínos stran diskuse o počátcích regionalizace a specializace keramické produkce v raném středověku.

Keramický materiál nesoucí shodné morfologicko-typologické znaky slouží zároveň jako komparační pramen umožňující vstoupit do další debaty archeologického bádání zabývající se studiem kontaktů. Přestože o významu nadregionálních komunikačních sítí v tomto období není pochyb, není k dispozici mnoho písemných záznamů, které by je pomohly blíže charakterizovat. Zřejmě opodstatněně tušíme její velký rozsah, ale pokud se ji pokoušíme blíže postihnout, nedostávají se nám pevné opory. V tomto ohledu bývá archeologie často vnímána jako obor, který může nabídnout více či méně konkrétní představu o charakteru těchto kontaktů, nejčastěji se skrývajících pod pojmy obchod a import. Ve srovnání s jinými částmi Evropy, např. s oblastmi při Severním a Baltském moři, je ve střeoevropském prostoru již z letmé bilance pramenného svědectví patrný výrazný nedostatek nálezů s chronologicky a kulturně vyhraněnou vypovídací schopností. Pomineme-li vzácně nalézané druhy zejména kovových artefaktů jako mince, šperky či třeba zbraně západoevropské provenience, zbývá jako jediný vhodný komparační pramen keramika. Ovšem záhy je nutné položit si základní otázku: Je takto utilitární druh zboží vhodný pro studium kontaktů? Byť je již předem zřejmá problematičnost poznávání kontaktů na základě studia keramiky, charakter archeologických pramenů (ve střeoevropském prostředí) v podstatě jiné východisko neumožňuje. Keramika tak může doplnit medievistické bádání sledující povětšinou historii jednotlivých

geograficky a dnes politicky oddělených oblastí a zemí nesoucí s sebou riziko, že kontakty mezi jednotlivými oblastmi zůstanou nerozpoznány.

Na příkladě zabrušanské keramiky se tak pokusíme kriticky zhodnotit možnosti poznání kontaktů Saska a severozápadních Čech v raném středověku. Na základě kombinace archeologických a přírodovědných metod užitých při studiu zabrušanské keramiky evidované na poměrně rozsáhlém území po obou stranách Krušných hor bylo možné podat konkrétní odpovědi na otázky stran jejího dílenského původu a upozornit na procesy, které si žádají širší kulturněhistorickou interpretaci. Už samotný výskyt zabrušanské keramiky v areálech hradů v obou sledovaných oblastech je pojítkem s další částí práce.

Druhá část práce, která je věnována hradištím/hradům v saském Polabí a v severozápadních Čechách, má za cíl představit spektrum otázek, které si můžeme klást ohledně jejich zániku a vzniku v 9. a zejména v 10. století. Studium hradů se potýká především se dvěma základními problémy: s nejistotou při jejich datování a potažmo interpretací jejich vzniku a funkce. Je všeobecně známou skutečností, že valnou většinu opevněných lokalit nelze datovat s takovou přesností, aby bylo možné jejich založení a zánik zasadit do konkrétního historického kontextu, kusým způsobem zprostředkovaného dobovými písemnostmi. Nemluvě o bezradnosti při snaze definovat funkce takových sídel jinak než snad až příliš obecným slovem pevnost. Zásadní podnět k aktuální diskusi, kterou předkládaná část sleduje, tak představují dendrochronologické analýzy ojediněle dochovaných dřevěných konstrukcí, které mohou ověřovat tradiční datování a upřesňovat dílčí i obecné závěry archeologie. Využití dendrochronologické metody při datování hradů v některých oblastech středovýchodní Evropy (zejména oblast Dolní Lužice) přineslo sice přesnější datování a posunulo dobu existence většiny objektů do výrazně mladšího období oproti původním představám, přesto neznamenal vyřešení otázek příčin vzniku a zániku těchto objektů. Hradby buď měly plnit roli krátkodobých, *ad hoc* budovaných vojenských pevností, anebo byly výrazem prestiže respektive mocenských ambic určité sociální vrstvy. Podnítilo však zajímavou debatu o obecných příčinných souvislostech jejich vzniku, kterou je nutno zahájit i v našem prostředí. Takové diskusi není na překážku ani široké intervalové datování konkrétních objektů, povětšinou na základě keramiky.

Přibývající doklady dlouhodobější existence či osídlení objektů 9. století, spojovaných na základě archeologických a písemných pramenů se sídly elit, dávají

podnět k další diskusi o příčinách budování hradů, potažmo o jejich roli v rámci již ovládaných území. Vznik a role hradů ve sledované oblasti jsou proto nahlíženy v kontextu geneze elitní společenské vrstvy, postihnutele v archeologických pramenech od 9. století. Význam hradu jako vojenského bodu přitom nemá být odmítnut, tato funkce má být naopak diskutována jako primární a kauzální pro vznik těchto objektů. Potřeba okázalého demonstrování sociálního statutu nastávala právě v dobách sociální nejistoty a prosazování nových pořádků ve společnosti, jak dokládají aktuální evropské diskuse o odrazu elit v hmotných pramenech, zejména na základě bohatých hrobových celků. Takové procesy se jistě ve sledovaném období v zájmové oblasti odehrávaly ve velkém. Prověřovány proto budou teze, zda hrady v severozápadních Čechách a saském Polabí vznikaly v 9. – 10. století primárně jako prostředky manifestace mocenského postavení elity, anebo spíše jako pevnosti obranného typu v dobách nepokojů.

Ve sledované oblasti byla věnována pozornost zejména dvojicím hradišť založených v malé vzdálenosti od sebe. Tato topografická vazba poutá pozornost, podněcuje diskusi o příčinách jejich vzniku, chronologických vztazích a roli (vojenské, správní apod.). Pro srovnání dvojic hradů na území saského Polabí byly využity GIS analýzy, díky nimž bylo dosaženo určité objektivizace při popisu poloh hradů. Ve sledovaných oblastech jsou tyto dvojice interpretovány jako archeologický odraz politických změn 2. – 3. třetiny 10. století, procesů začleněňování těchto území do východofranské říše na jedné a do přemyslovského panství na druhé straně. Nově založená opevněná centra jsou spojována s opěrnými body správních systémů – hradské organizace v Čechách a „Burgwardorganisation“ v oblasti dnešního Saska. Při definici těchto výkladových konstruktů sehrála archeologie významnou roli.

1. Vymezení sledované oblasti

... V Evropě leží Germanie a v jejích končinách směrem k severní straně daleko široko se rozkládá kraj, kolem dokola obklíčený horami, jež se podivuhodným způsobem táhnou po obvodu celé země, že se na pohled zdá, jako by jedno souvislé pohoří celou tu zemi oklopovalo a chránilo... **Je to divná věc lze z ní uvážiti, jak vysoko se vypíná tato země: nevtéká do ní žádná cizí řeka, nýbrž všechny toky malé i velké, pojaty arci do větší řeky, jež slove Labe, tekou až do Severního moře...** (Kosmas II, 12).

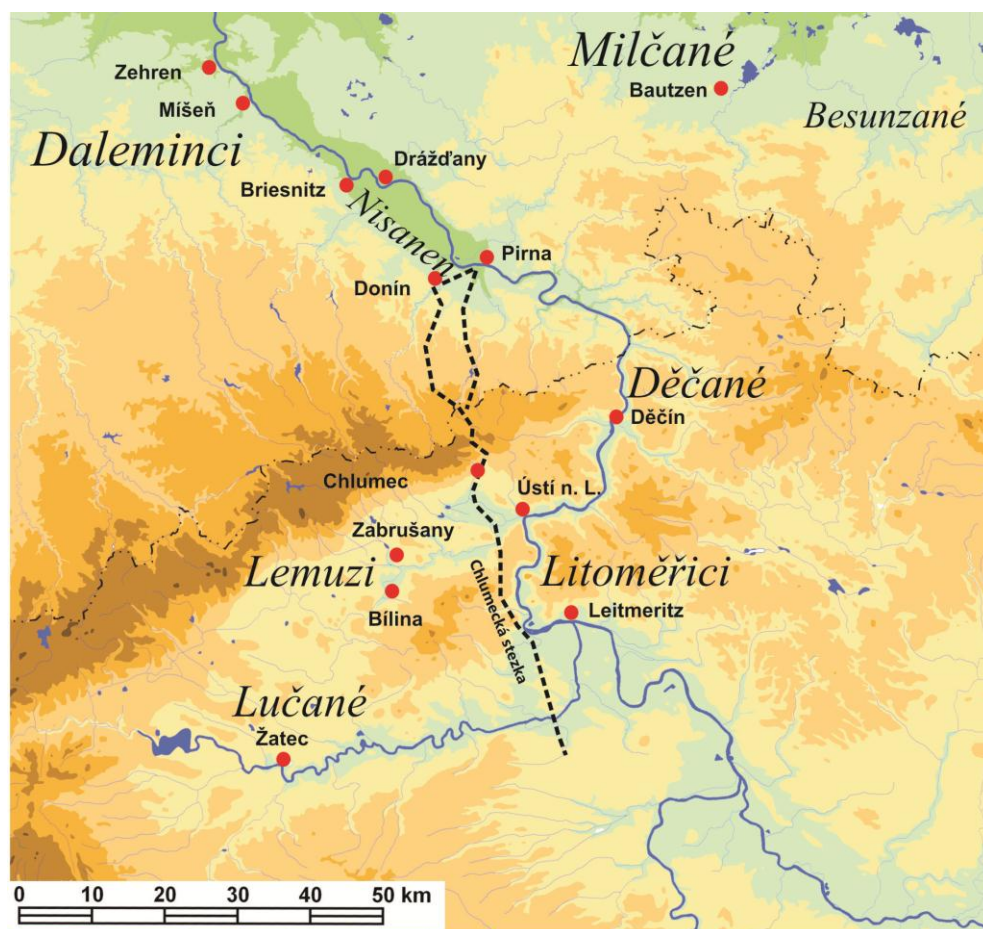
Těmito slovy Kosmas na počátku 12. století ve své Kronice Čechů popsal přirozené geografické hranice Čech. V zalesněném masívu Krušných hor a Děčínské vrchoviny (oblast Labských pískovců – Elbsandsteingebirge) představuje řeka Labe komunikační koridor mezi Českou kotlinou a územím nynější spolkové země Sasko (obr. 1). Pro období raného středověku Polabí s přilehlými oblastmi představovalo kontaktní zónu mezi dvěma mocenskými útvary, mezi českým knížectvím a míšeňským markrabstvím. Tím lze ve vší stručnosti zdůvodnit volbu zájmové oblasti předkládané práce, tj. území severozápadních Čech a dnešního Saska.²

V severozápadních Čechách představuje těžiště zájmu oblast vymezená okresy Děčín, Teplice, Ústí nad Labem, Chomutov, Most, Žatec, Louny a Litoměřice. Krajinu utváří ústí toků Ohře, Bíliny a Ploučnice. V dnešním Sasku je bádání prostorově zaměřeno zejména na jeho střední polabskou část, vymezenou zhruba územím mezi řekami Labem a Muldou (Freiberger Mulde), severní hranice dosahuje úrovně města Strehla.

² Vymezením pojmu „Sasko“ a dějinami dnešního Saska (tj. Svobodného státu Sasko), se nedávno zabýval M. Řezník (2005, 8–13). Předmětem našeho zájmu je přímý předchůdce Saska, tj. oblast středověkého Míšeňska.

1. 1 K historickému a politickému vývoji v míšeňské oblasti a v severozápadních Čechách

Pro raný středověk je na území severně od Krušných hor doložena přítomnost slovanských skupin Daleminců a Nisanů patřících ke kmeni Srbů (*Herrmann 1985*).³ V severozápadních Čechách vznikla ze starších sídelních oblastí knížectví Lemuzů, Lučanů, Děčanů a Litoměřiců (*Třeštík 1988*, 129–143; *1997*, 54–96), které starší bádání označovalo jako kmeny (*Turek 1957*).⁴

Obr. 1. Schematická mapa zkoumané oblasti, vyznačením předpokládané trasy chlumecké cesty (podle *Simon – Hauswald 1995*).

V průběhu první poloviny 10. století došlo k výrazným změnám, které ve spojitosti s územní expanzí přemyslovského panství předznamenaly další vývoj

³ Označení Srbové (Surbi, Sorabi) lze pro raný středověk vztáhnout pouze na obyvatele sídlící mezi Sálou a Labem. Až počátkem novověku bylo pozvolna přeneseno na Lužičany a Milčany, kteří byli ve středověkých písemných pramenech od Srbů oddělováni (srov. např. *Blaschke 1990*, 43–56; na základě jazykového rozboru odlišně *Schuster-Šewc 2004*).

⁴ K problematice užívání pojmu „kmen“ srov. *W. Pohl (2002, 13–39)* a *S. Brather (2004, 882)*.

severozápadních Čech. Víceméně souběžně byla oblast mezi Sálou, Muldou, Labem a Nisou postupně začleněna do východofranské říše. V této souvislosti se do popředí bádání dostává budování kastelánké správy a tzv. „Burgwardorganisation“ (*Žemlička 1997*, 175–201; *Sláma 1986, 1987; Billig 1989; Spehr 1994*). Pravděpodobně již do tohoto období spadá zájem Přemyslovců o prostor severně od Labských pískovců s centrem v Doníně. Pro léta 984/985 až 987 je na základě svědectví písemných pramenů předpokládáno krátkodobé obsazení hradu Míšeň vojskem českého knížete Boleslava II. (*Thietmar IV*, 5f; *Lübke 1986*, Nr. 232, 245). V 11. století Přemyslovci usilovali v dlouhotrvající konkurenci s míšeňskými markrabaty z rodu Wettinů o nadvládu v této oblasti.⁵ Tehdejší hranice, pravděpodobně přesahující severní svahy Krušných hor, měla charakter neosídleného zalesněného pásu, jehož šířka se během středověku postupně zmenšovala. Teprve v prvním desetiletí 15. století byla česko-míšeňská hranice posunuta dále na jih, přibližně do linie dnešní státní hranice.

Přestože nedisponujeme ani jedinou konkrétní zprávou dokládající kontakty mezi sledovanými oblastmi, je nutné na základě níže zmíněných událostí předpokládat (níže zmíněné události podle *Sláma 1973; Třeštík 1997*). V následujících řádcích se pokusíme shrnout základní informace, které dobové prameny poskytují. Obě oblasti byly na počátku 9. století cílem výprav nejprve Karla Velikého a později tažení v době východofranských válek (v letech 846–849 až 857, 892 – srov. *Sláma 1973*, 37; *Steinhübel 2011*, 58–63). V souvislosti s výpravou roku 857 proti odbojnému hradu knížete Wistracha zmiňují fuldské anály Wistrachova syna Slavitaha, který v něm měl do té doby neomezeně vládnout. Po dobytí hradu se uchýlil k moravskému panovníkovi Rostislavovi a vlády se ujal profransky orientovaný druhý syn Wistracha, který žil doposud ve vyhnanství u srbského vládce Čestibora. Roku 869 je zmíněn společný útok kmene Čechů na franské území za pomoci Srbů (snad i Daleminců) končící mírem.⁶ Vzápětí však následovalo odvetné tažení Ludvíka Němce. Další spolupráce Čechů se srbskými Slovany (Daleminci?) je

⁵ K historickému vývoji obou oblastí: *Velímský (1992)*, *Šimák (1938, 630f)*, *Černá – Velímský (1993)*, *Novotný (1913, 35f)*, *Marková (2009, 484–485)*, *Matla-Kozłowska (2008)*, *Thieme – Kobuch (2005)*, *Jacob (2005, 48f.)*, *Blaschke (1990, 397)*, *Schlesinger (1983, 45)*, *Bobková (1993)*. Někteří historici uvažují o přináležitosti labské oblasti v okolí Pirny a Dohny k formujícímu se přemyslovskému panství již od 10. století: *Kurka (1967; 1974)*, *Meduna (v tisku)*. Nejstarší popis hranic Pražského biskupství pocházející z listiny Jindřicha IV. z roku 1086 je falzum (*CDB I*, Nr. 86; *Kosmas II*, 37). Od doby vlády prvního českého krále Vratislava II. na konci 11. století sahala česká nadvláda přes údolí Labe až k Drážďanům. Tato situace ovšem souvisí s dalšími zejména kolonizačními aktivitami českých vládců a nelze ji promítat do období 10. století (*Žemlička 2002*, 47, 463 s další literaturou).

⁶ Z historiografického hlediska byla oblast Daleminců součástí území Srbů (srov. pozn. 3).

doložená roku 880, kdy jejich družiny podnikly vpád do Durynska a Posálí proti slovanským kmenům věrným východofranské říši. Závěrem 9. století přijala obě území franskou svrchovanost, čímž docílila odtržení od Velké Moravy. Na blízké vztahy oblastí by mohl poukazovat také politický sňatek přemyslovského knížete Bořivoje s kněžnou Ludmilou, jejíž původ bývá na základě staroslověnské legendy některými badateli spojován se srbským územím.⁷ Podstatnou kapitolu pro další vývoj v Evropě znamenal nárůst moci Maďarů a nebezpečí jejich vpádů na území východofranské říše. V roce 906 se obrátili Daleminci s prosbou o pomoc na Maďary a společně pak porazili Sasy. O získání podpory proti Sasku usiloval i Spytihněv spojenectvím s Bavorskem a pravděpodobně i určitými dohodami s Maďary, které jim zaručovaly volný průchod českým územím. Zřejmě téhož roku (906) došlo k uzavření bezpochyby politického sňatku Vratislava s kněžnou Drahomírou z rodu Havolanů, mocného kmene Polabských Slovanů, sousedícího se Sasy. Není důvod nepředpokládat, že přes krušnohorskou hraniční zónu docházelo k častým interakcím obyvatel a elity Čech s Daleminci.

Významný obrat nastal změnou mocenské situace v roce 919, kdy byl králem Sasů zvolen Jindřich I., jehož nadvláda byla uznána i dosavadním spojencem Čech Bavorskem. Krátce nato se podařilo sjednat smír s Maďary (926), jejichž ničivé útoky dorážely na území východofranské říše již od konce 9. století. Za této situace směřovala následná politika Jindřicha I. k prosazení svrchovanosti nad sousedními Slovy (928–929). Nedlouho po těchto taženích, během nichž uznal český kníže svrchovanost východofranské říše, se ujal vlády Boleslav I. Sídlní oblast Daleminců se měla dostat pod přímou vládu východofranského krále. Při líčení lucké války, problematické svým datováním a ahistoričností, zmiňuje Kosmas původ vychovatele Vlastislavova syna, *qui fuit de Zribia genere* (Kosmas I, 13).

Počátek vlády Boleslava I. se nesl ve znamení podmanění či likvidace okolních knížectví a nastolení vlády Přemyslovců v celých Čechách. Naopak v oblasti Daleminců měl být v této době vystavěn opěrný hrad Ottonů Míšeň a podle místního archeologického bádání i další hrady k zajištění ottonské moci (viz kapitola III.). K roku 936 zaznamenal Widukind spor Boleslava I. a *vicina subregula* – „sousedního podkrálíčka“ (Widukind II, 3), který byl spojencem saského krále Jindřicha I. Český kníže porazil vojsko vyslané Otou I. a poté dobyl a vyplenil hrad *vicina subregula*. V otázce lokalizace tohoto hradu nepanuje jednota (Sláma 2001) s literaturou. Českými

⁷ Určení oblasti původu kněžny Ludmily a je historickým bádáním neustále diskutováno (srov. naposledy Meduna 2006).

badateli bývá nejčastěji kladen do severozápadních Čech a ve zmíněném sporu bývá spatřován odraz Boleslavovy politiky směřující k postupnému sjednocení země (*Sláma 1986*, 59–60; *Třeštík 1997*, 436–437). Němečtí badatelé zvažují naopak lokalizaci hradu do dnešní česko-saské hraniční oblasti, s největší pravděpodobností na Míšeňsko nedaleko místa předpokládané porážky saských vojsk. Ve zmíněné události pak rozpoznávají doklad zásahu mocenského vlivu Boleslava I. na Donínsko a Míšeňsko, ovládané v té době již Ottony (*Lübke 1985*, Nr. 48; *Spehr 1994*, 40; *Schrage 1999*, 205). K roku 946 zmiňuje Widukind přítomnost českých rukojmích na saském dvoře (*Widukind II*, 40), představujících pravděpodobně důsledek 14 let trvajícího nepřátelství mezi Boleslavem I. a Ottou I., započatého zmíněným sporem z roku 936 a završeného roku 950 tažením do Čech a následným uzavřením míru u Nového hradu (*Sláma 2001*, 358–359). Za doklad přemyslovského zájmu o oblast Donínska a Míšeňska, o které se soupeřilo zejména v následujících stoletích, lze považovat líčení Thietmara Merseburského o krátkodobém obsazení Míšeň českou posádkou v polovině 80. let 10. století. K této události došlo v souvislosti s říšskou politikou Boleslava II., podporujícího bavorského vévodu Jindřicha II. Svárlivého v boji o císařský trůn. Český kníže mu poskytl vojenský doprovod při průchodu oblastí Nisanů a Daleminců až k hranici Chuticů. Při zpáteční cestě se české vojsko zmocnilo Míšeň, kterou s podporou převážně slovanského obyvatelstva a hradní posádky na relativně krátkou dobu ovládli (do období mezi lety 985–987; srov. zejména *Lübke 1986*, Nr. 231–232). Důvod a přesné období, kdy česká posádka opustila Míšeň, nejsou známy a jsou předmětem diskusí (srov. *Lübke 1986*, Nr. 245).

Také toponomastické prameny dokládají úzké kontakty sledovaných oblastí (*Eichler 2008*, 17–23; *Šmilauer 1965*). Svědčí o tom strukturální podobnosti mezi starosrbskými a staročeskými toponymy, které ukazují, že se zde jedná o přechodnou jazykovou oblast, kterou nelze charakterizovat ani jako čistě českou, ani jako čistě srbskou.⁸ Známa jsou jak starosrbská, tak i staročeská jazyková označení, aniž by bylo možné přesně stanovit hranici rozšíření obou jazykových forem (*Zscheschang 2007; 2009, v tisku a, b*).

Na české straně Krušných hor nacházíme toponyma, jejichž tvar je ovlivněný srbským vývojem hlásek a odlišuje se od českého (*Eichler – Walther 2001*;

⁸ K podobnostem mezi starosrbskými a staročeskými doklady jmen srov. např. *Eichler (1964; 1965; 1982; 1985a; 1985b)* a *Eichler – Walther (1967; 1970)*. Mezi toponymy která jsou v těchto studiích pojednávána, jsou zastoupena převážně velmi stará jména, což implikuje jazykové kontakty v časně fázi slovanského osídlení.

Zschieschang 2009, v tisku a, b). Část takovýchto jmen byla s větší nebo menší jistotou považována za stopy srbsky mluvících osob (např. obec Chlumeč, potok Ploučnice a další).⁹ Severně od Krušných hor lze pozorovat naopak český vliv v místních jménech (obec Strand, Zehista, Krebs).¹⁰

1. 2 Komunikační spojení mezi Čechami a Saskem

Mezi severozápadními Čechami a dnešním Saskem existovaly již od pravěku úzké kontakty. Až do 12. století byla bariéra Krušných hor překonávána po dvou typech cest: suchozemské a vodní (*Zápotocký 1969; Vávra 1978; Klápště 1985; Velímský 1992; Aurig – Herzog 1993; Černá – Velímský 1993; Kotyza – Tomas 1993; Simon – Hauswald 1995; Blažek – Černá – Velímský 1995; Christl – Simon 1995; Salač 1998*). Vedle zmíněné labské vodní cesty je doložena nejstarší, až do počátku 12. století jediná suchozemská stezka vedoucí přes Nakléřovský průsmyk, pro niž se užívá označení chlumecká stezka nebo srbská cesta. Ta vedla z Míšně, Drážďan a Donína do Ústí nad Labem a dále přes Litoměřice do Prahy (*Vávra 1978; Simon – Hauswald 1995*). Obě cesty jsou poprvé zmiňovány v tzv. zakládací listině litoměřické kapituly z roku 1057 v souvislosti s výběrem cla (verze A): *Vias duas, unam per silvam ad Hlmecs octava ebdomada accipiendam predictae concessit ecclesie: alteram per aquam Vzthi, que duci pertinuit, addidit.* (*CDB I*, Nr. 55, str. 55).¹¹ Zde je uvedena jednak suchozemská cesta *per silvam*, vedoucí přes lesy na Chlumeč, ona chlumecká stezka, a jednak další cesta *per aquam* přes Ústí, kterou lze bezpochyby vztáhnout k říčnímu koridoru (*Tomas 1999a*, 106–107).

Komunikacím procházejícím přes pohraniční hvozdy bylo věnováno mnoho pozornosti ze strany německých i českých badatelů. Na přesný průběh jednotlivých větví chlumecké stezky existuje řada zčásti rozdílných názorů (*Vávra 1978; Simon – Hauswald 1995*), z našeho pohledu jsou však podstatné hlavní směry, vedle nichž tvořily součást sítě cest další větve, zejména v osídlených oblastech. Další spojení, v

⁹ K srbským jazykovým znakům v Čechách srov. *Eichler (1964; 1965a; 1965b; 1985; 2008)*, *Šmilauer (1965)*, *Malenínská (2000)*, *Vondrová – Blažek (2001)*.

¹⁰ K českým jazykovým znakům v dnešním Sasku srov. *Eichler (1980; 1982; 1985; 2008)*.

¹¹ Jedná se o neověřený akt zaznamenávající založení kolegiální kapituly svatého Štěpána knížetem Spytihněvem II. v roce 1057 nebo 1058, který si kapitula sepsala pro interní potřebu. Text obsahuje i mladší přípisky z konce 12. a počátku 13. století (*Nový 1991*, 132).

každém případě ale regionálního významu, lze předpokládat mezi Děčínskou kotlinou a Pirnou na levém břehu labské pískovcové oblasti. Suchozemské spojení vedoucí přímo údolím Labe nepřichází z důvodu nepřístupnosti terénu v úvahu (*Simon – Hauswald 1995; Velímský 1992*).

Teprve v souvislosti se silící kolonizací na přelomu raného a vrcholného středověku vznikaly v západní části Krušných hor další přechody tzv. „české stezky“ (*semita bohemica*), umožňující spojení se středním Německem (*Klápště 1985; Černá – Velímský 1993; Aurig – Herzog 1993*). Zatímco němečtí badatelé vesměs shodně předpokládají jejich existenci nejpozději od přelomu 9. a 10. století (*Wißnawa 1987, 1998; Gräßler 1997, 2002; Christl – Simon 1995, Ruttkowski 2002*), uvažují v poslední době čeští archeologové a historici o vzniku českých stezek procházejících přes střední a západní Krušné hory teprve na začátku 12. století. V souvislosti se zprávou Ibrahim ibn Jakuba byla předpokládána již pro 10. století cesta, která měla vést přes oblast povodí Muldy do oblasti okolo Mostu. Podle novějšího bádání je ale i s touto cestou možné počítat teprve od druhé poloviny 12. století (*Klápště 1985; Velímský 1992; Černá – Velímský 1993; Černá 1998*). Na základě archeologických dokladů bývá hypoteticky uvažováno již o starší existenci osecké cesty, procházející kolem pozdějšího hradu Rýzmburka (*Kotyza – Tomas 1993, 379*). Do staršího období lze možná promítnout také spojení vedoucí přes Zwickau v západní části Krušných hor, které je doloženo od počátku 12. století jako *antiqua semita Bohemica* (*o.c.*, 380).¹² Je tedy třeba předpokládat, že vedle labské a chlumecké cesty vznikaly další cesty překračující Krušné hory především až v souvislosti s vrcholně středověkou kolonizací dříve pouze řídky osídleného pohraničního pásu (*Klápště 1985; Velímský 1992*).

Využívání Nakléřovského průsmyku k přechodu hraničního pásma Krušných hor je doloženo zejména v souvislosti s různými vojenskými taženími: při tažení Karla Velikého proti Čechům roku 805 postupoval jeden oddíl ze severu přes Krušné hory, pravděpodobně právě přes zmíněný průsmyk. Roku 892 zde byl během návratu z tažení do Čech přepaden a zabit biskup Arno. Se stoletým odstupem popsal tuto situaci na začátku své kroniky Thietmar a událost umístil do kraje Chuticů (*Thietmar*

¹² Jedním z dokladů by mohla být zmínka o cle vybíraném v Kralupech (u Chomutova) v břevnovské listině z roku 993. Listina pochází sice až ze 13. století, obsahuje však staré údaje, mezi které patří právě příjmy z cel. K roku 892 zaznamenal navíc Thietmar Merseburský návrat würzburkého biskupa Arna z vojenské výpravy (viz níže). Doklady osídlení z 8. a 9. století z vrchu Hradiště u Černovic (ca 4 km od Kralup) vybízejí k úvahám o možné existenci pevného bodu na okraji hvozdu (*Kotyza – Tomas 1993, 380*).

1/4). V předpokládané lokalizaci místa smrti biskupa do oblasti kolem Chemnitz nebo Zschopau byl spatřován doklad pro časně využití stezky vedoucí z Halle přes Lipsko a Chemnitz do Chomutova a dále do Prahy (viz výše). I v tomto případě však lze za pravděpodobnější považovat využití chlumecké stezky. Stejnou cestu musel použít Jindřich I. při tažení roku 929 do Prahy (srov. *Lübke 1985*, Nr. 29). Roku 1040 táhl do Čech proti knížeti Břetislavovi I. s vojskem míšeňský markrabě Ekkehard: *Jednou cestou, kudy se chodí přes Srbsko a kde je východ z pomezního hvozdu do naší země je hrad Chlumeck, kázal [Jindřich III.] Sasům vtrhnouti do Čech (Kosmas II, 9)*.

Diskuse o cestách a jejich průběhu mezi sledovanými oblastmi trvá dodnes; aktuální je přitom především otázka vzájemného poměru mezi říčními a suchozemskými cestami. Vodní komunikace umožňovala bezpochyby transport velkého nákladu a nabízela v určitých ohledech rychlejší a pohodlnější dopravu než suchozemská stezka procházející přes České středohoří a Krušné hory. Cesta proti proudu musela být naopak pomalejší a náročnější (byla o třetinu delší než suchozemská cesta), neboť bylo nutné využívat břehu. Průběh obou cest musel být dělen na etapy se stanovišti k odpočinku a doplnění zásob – tzv. organizačními body podle *V. Salače (1998)*. V souladu s ním lze považovat za hlavní stanoviště na sledovaném úseku Labe Litoměřice a Pirnu, které se nacházejí na křižovatkách dálkových cest. V těchto místech se křížuje labská komunikace a její suchozemská paralela (chlumecká stezka) s cestami, které spojují Čechy s Pomoháním, případně Saskem, Durynskem a Lužicí. Samozřejmě mohlo docházet ke kombinaci suchozemské a vodní cesty.

V roce 1969 zpracoval M. Zápotocký pravěké a středověké říční nálezy z úseku mezi Mělníkem a Pirnou a pokusil se na jejich základě vyhodnotit význam Labe jako dopravní a komunikační spojnice (*Zápotocký 1969*). Archeologické nálezy dokládají důležitou roli Labe již od pravěku. Jeho studie vychází zejména z nálezů pocházejících z koryta řeky; většinou se jedná například o sekeromlaty, sekery, bronzové zbraně a předměty, mince (*o. c.*, 325–327). U těchto předmětů je obtížné určit jejich funkci. Uvažuje se buď o ztrátě při záplavách nebo při ztroskotání lodí, nebo v poslední době častěji o votivních darech řece. Evidované archeologické nálezy neodrážejí přímo intenzitu dopravy na vodě, všechny artefakty se navíc nemusí vztahovat k událostem souvisejícím s plavbou po řece. Mezi nálezy z Labe představují specifickou skupinu žernovy, které dovolují uvažovat o jejich transportu do severních oblastí (*o. c.*, 312–314). Pouze nálezy větších lodních vraků by přímo dokládaly splavňování řeky. Takové ale nejsou k dispozici. Známý jsou pouze nálezy monoxylů (např. z

Libochovan), které však nejsou datovány. Labskou obchodní cestu dokládá V. Peša na základě nálezů z jeskyní a skal v bezprostřední blízkosti řeky, z nichž mnohé byly dostupné pouze přímo z řeky. Mezi těmito nálezy jsou zastoupeny především nádoby (původně pravděpodobně s nějakým obsahem), ve kterých lze podle autorů spatřovat votivní dary (*Jiřík – Peša – Jenč 2008*). Labe jako komunikační cestu dokládají naleziště podél břehu již v době laténské (*Salač 1998*).

K roku 1096 uvádí Kosmas kuriozní doklad využití labského proudu také k přepravě osob. Kníže Břetislav II. nechal zajmout Božeje, a i s manželkou a dvěma syny byl posazen na loď a vypovězen do Srbska (*Kosmas III, 4*).

II.

Keramika jako pramen studia kontaktů mezi severozápadními Čechami a dnešním Saskem

Geograficky vzdálené analogie v rámci raně středověké keramiky na území dnešního Saska a severozápadních Čech zaujaly badatele po obou stranách hranice již před několika desetiletími (srov. *Zápotocký 1965; 1977; 1978; 1992, Váňa 1960; 1968; 1976, Bubeník 1988, Knorr 1937, Brachmann 1978; 1969, Vogt 1987*). Není pochyb o obousměrném charakteru těchto vazeb, ať jde o importy, přímé nápodoby či tušené ohlasy. Zde se v první řadě zaměříme na doklady a stopy těchto jevů severně od svahů Krušných hor, tedy těch, jimž je přičítán český původ. V poslední době tuto debatu výrazně oživil Arne Schmid-Hecklau svými předběžnými zprávami o výsledcích zpracování výzkumu míšeňského hradu (např. *Schmid-Hecklau 2000*). Avizovaný výskyt severozápadočeské keramiky v dendrochronologicky datovaných nálezových situacích vzbudil u českých odborníků velké očekávání ohledně celkového vyhodnocení výzkumů, které by nabízelo možnost přenosu absolutních dat na severozápadočeské nálezové kontexty a umožnilo stanovit počátky regionálních keramických skupin. Na základě výskytu údajné keramiky českého původu v Míšni se otevírá diskuse o mechanismech její distribuce, která bude hlavním tématem této kapitoly.

1. Nejstarší doklady difuze keramických typů a stav jejich poznání

V literatuře o raně středověké keramice v severozápadních Čechách zaujímalo srovnávací studium s okolními oblastmi vždy podstatné místo. Zejména Z. Váňa se ve svých pracích věnoval kontaktům mezi českou a východoněmeckou oblastí (slovanskými oblastmi mezi Labem, Sálou a Odrou) a jejich odrazu v keramickém materiálu, respektive celkově v hmotné kultuře (*Váňa 1960*). Obdobně byla pojednána i otázka slovanského osídlení západně od hranic Čech, v Bavorsku (*Váňa 1958*) a česko-polské styky (*Sláma 1963*). Upozorňováno bylo zejména na společné a rozdílné prvky v slovanské keramice 8. – 10. století, odkazující na úzké kulturní vztahy severozápadních Čech k oblasti osídlené lužickými Srby a polabskými Slovy (*Váňa 1955b*). Z. Váňa představil v podrobných studiích typologické třídění

mísovitých a lahvovitých tvarů a jejich rozšíření v západoslovanských oblastech, přičemž se pokusil rozpoznat oblasti původního a hlavního výskytu těchto nádob a možnosti jejich šíření (Váňa 1958; 1956). Na základě typologického rozboru a geografického rozptylu stanovil za původní a hlavní oblast výskytu slovanských lahví a lahvovitých tvarů Karpatskou kotlinu, za druhou hlavní oblast Čechy. Na ostatním území jsou tyto tvary registrovány jak kvantitativně, tak kvalitativně (co do formy a výzdobných motivů) v nesrovnatelně nižším zastoupení a představují buď import, nebo ohlas vlivů ze zmíněné oblasti bez vlastního vývoje (Váňa 1956, 138). Důvod ohlasu těchto tvarů v českém prostředí bývá spatřován v domácím vývoji dvojkónických tvarů navazujících na tradici z doby stěhování národů. Výzdoba aplikovaná po celém těle lahve či alespoň jeho větší části spolu s motivy neznámými v jihovýchodních oblastech a prozrazujícími silné vlivy ze severoslovanské oblasti dokazují vlastní vývoj těchto tvarů. Právě v severozápadních Čechách byla zaznamenána jedna ze dvou hlavních koncentrací lahví, zejména dvojkónického tvaru (viz zabrušanský typ lahví). Pravděpodobně odtud se také rozšířilo užívání lahví do severnějších oblastí (o. c., obr. 21). Nepříliš početné nálezy lahvovitých tvarů pocházejí z území osídleného srbskými Slovany, z Lužice, Slezska a Polska. V jejich případě lze uvažovat o importu nebo o napodobení forem přicházejících z českého prostředí. Z námi sledované oblasti lze uvést příklad lahve soudkovitého tvaru z Donína, která bývá označována jako tzv. česká lahev (o. c., obr. 12:8). Evidence malého počtu lahví v Lužici a zejména v Polsku bývá vysvětlována užitím nádob s válcovitým hrdlem, které měly patrně obdobnou funkci jako lahve v Čechách. Za jejich prototyp je označována skupina nádob válcovitého těla, napodobující pravděpodobně dřevěná vědérka. V rámci vlivu severoslovanského hrnčerství na keramiku severozápadních Čech je předpokládáno rozšíření těchto dozických nádobek na české území, nejspíš ještě v období, než dospěly do klasických forem s válcovitým hrdlem v Polsku. Nádoby s válcovitým hrdlem se ojediněle objevují i v Čechách (naposledy Boháčová 2002, 434, obr. 4; Váňa 1968, 128–129) a výrazněji na Moravě (Staňa 1998). Oba typy nádob, lahve a nádoby s válcovitým hrdlem se vyskytují souběžně pouze v Lužici. Výskyt nádob s válcovitým hrdlem v Čechách by tak bylo možné vysvětlit obdobně jako výskyt lahví v severnějších oblastech, jen opačně: jako vliv z Polska přes Lužici do Čech. Tomuto tvrzení však neodpovídá, ve srovnání s polským prostředím, dřívější výskyt těchto nádob v severozápadních Čechách (o. c., 143; Sláma 1963, 227–232). Tato skutečnost je podle J. Slámy dána jednotnou „keramickou oblastí“, kterou severozápadní Čechy tvořily se srbskými

sousedy, odkud přišel k polským hrnčírům nejen podnět k výrobě těchto nádob, ale i k výrobě válcovitých hrnců, které potom měly zvláštní vývoj jak v Čechách, tak v Polsku (Sláma 1963, 232).

Obr. 2. Příklad pro české prostředí zcela výjimečného („cizího“) výzdobného prvku – kolku ve tvaru mřížkovaných čtverečků, pro který nacházíme analogie ve slovanském prostředí severně od Čech (zde zlomek z Děčína – Rozběles, Oblastní muzeum v Děčíně, č. 5363 (1916/5)).

Nádoby s válcovitým hrdlem jsou zastoupeny v nálezových souborech některých severozápadočeských hradišť, kam se dostaly pravděpodobně od srbských Slovanů i s dalšími keramickými tvary a výzdobnými motivy typickými pro severoslovanské hrnčírství (Váňa 1955b). Jedná se tak dále např. o dvojkónické nádoby s ostrým lomem na výduti, o nádoby s plochou pokličkou a misky tzv. saského typu nebo o výzdobných motivech jako je jedlová větvička, lomenice, lomenicový pletenec, ražené kroužky, svislé nebo šikmé vlnicové pásy, šikmé křížky, plastické lišty apod. (Váňa 1952a, 437; 1976, 456–458). Tyto rysy se projevují zejména v nálezech z hradiště Zabuřany, doloženy jsou však i ve Vlastislavi, Bílině a i v Chlumci. Jedná se o keramiku, která tedy vznikla na severu v oblasti Polabských Slovanů a šířila se dále na jih a ovlivnila rysy keramiky společné pro lužickosrbskou a

zejména severozápadočeskou oblast.¹³ V Zabrušanech je keramika se severskými výzdobnými motivy (s četnými analogiemi z nalezišť ve východním Německu) doložena, vedle středohradištní keramiky s hřebenovou výzdobou běžnou pro celé Čechy, ve starší fázi osídlení (*Váňa 1952a*, 439). Z. Váňa datoval tuto fázi původně do doby mezi lety 800 až 950 (o. c., 438), později posunul dataci druhé fáze hlouběji do druhé poloviny 9. století. Doklady severských vlivů na zdejší keramice by tak spadaly do časového úseku cca od počátku do poloviny 9. století (*Váňa 1955a*). Ze Zabrušan pocházejí také dva nálezy mísy tzv. saského typu, které odkazují svým původem do Posálí (*Váňa 1952a*, 439; *Váňa 1956*, 234). Výskyt severské keramiky lze evidovat v celých severozápadních Čech, např. na Podbořansku (např. Rubín, Blšany), Děčínsku (např. Rozbělesy, Malé Písky), Ústecku a Lounsku (*obr. 2*). Nálezy pocházejí sporadicky i z jižních Čech a z východní části středních Čech. Z. Váňa označuje za původ této keramiky *především oblast polabských Slovanů, hlavně Braniborsko, Meklenbursko a Pomořany, kde vznikl svérázný keramický styl, vyznačující se severskou tektonikou a ostrými liniemi a bohatstvím typických ornamentálních prvků a pronikající vlivem vzájemných styků hluboko na jih* (*Váňa 1952a*, 439).

V této souvislosti stanovil Z. Váňa tři tzv. keramické oblasti (o. c.; 1960, 156–164, Abb. 9): severní, střední a jižní. Severozápadní Čechy je nutno řadit společně se Saskem a Durynskem do jedné oblasti, a sice střední (podle *Váňa 1952*) respektive jižní (podle *Váňa 1960*), kde se mísí znaky keramiky české s polabsko-slovanskou. Toto zjištění učinil již H. A. Knorr při rozboru slovanské keramiky mezi Labem a Odrou, a zdůraznil jako typický znak dvojkónické formy nádob (*Knorr 1937*, 124–130, 149–150, 208). V této souvislosti je tedy také nutné chápat výskyt tvarů charakteristických pro severozápadní Čechy na saských a lužických lokalitách (srov. *Váňa 1968*, 123–126). Na tyto blízké analogie v oblastech severně od Krušných hor upozorňovali badatelé v soupisových pracích k osídlení Litoměřicka, Ústecka, Děčínska, Pobělí a středního Poohří, zejména v Lužici (*Zápotocký 1965*, 250ff; 1977;

¹³ Na základě srovnání s doloženými místními názvy se mohlo případně jednat „o nepatrné ostrůvky lužických Srbů v mase obyvatelstva českého“ (*Váňa 1955b*, 130–131). Uvažovat lze i o vzniku těchto sídel (např. Srbsice, Srbsko, Lužice) až v pozdějším období v souvislosti s místními přesuny obyvatelstva během německých dobovačských výbojů proti lužickým Srbům v 10. století (o. c.). Podle autora neodráží výskyt severských prvků na keramice ani přesuny obyvatelstva ani obchodní kontakty, přiklání se spíše k výrobě potulnými hrnčíři. Ti tak bývají považováni za nejpravděpodobnější nositele obousměrného šíření různých keramických tvarů a výzdobných motivů (*Sláma 1963*, 232).

1978; Váňa 1968, 110–133; Bubeník 1988, 39–59). Nádoby podobné libočanskému typu (tedy dvojkónické nádoby s odsazeným hrdlem, hladkým nebo slabě žebrovaným, zdobené jednoduchou vlnovkou umístěnou těsně pod lomem nebo hřebenovými vpichy přímo na lomu, doplněnými obvykle hřebenovou vlnovkou či pásem vlnic – Váňa 1961, 467–468) jsou v severozápadním Sasku řazeny k tvarově a pravděpodobně i chronologicky blízkému zboží označovanému jako *Kohrener Gruppe* (Vogt 1968; Zápotocký 1978, 286). Výskyt keramiky typické zejména pro Pobělí, definované jako zabrušanský typ (Váňa 1961), zasahuje rovněž za hranice Krušných hor (viz níže). Pro Míšeňsko potvrzuje tyto nálezy W. Coblentz, ovšem bez udání konkrétních příkladů (Coblentz 1964, 324; 1977, 348). Obdobně nádoby dvojkónických tvarů, zdobené na hrdle nebo i pod ním žlábkovými rýhami, pro které byl zaveden termín žalanský typ, mají své obdoby na druhé straně Krušných hor. Po formální stránce jsou žalanské nádoby blízké tornowskému typu rozšířenému zejména v Dolní Lužici a Poodří (Herrmann 1966, 117; Zápotocký 1978, 288; Bubeník 1988, 56).

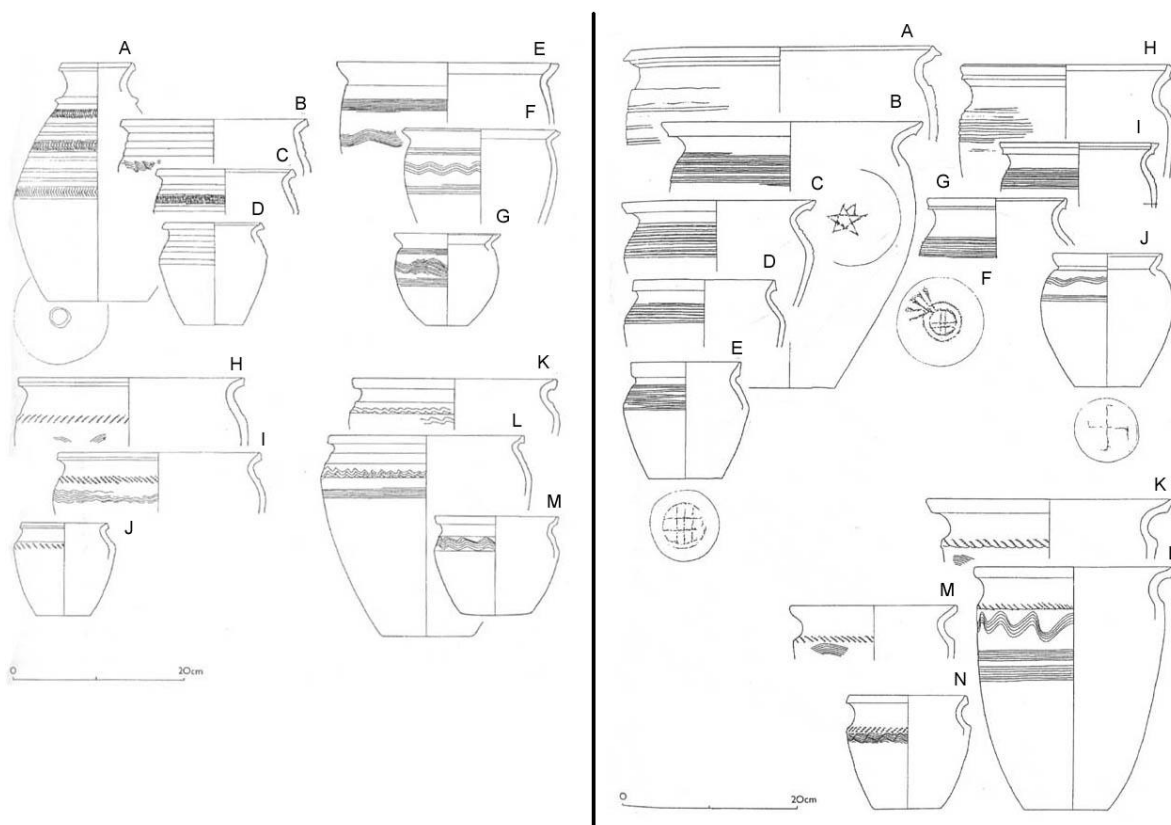
2. Raně středověká keramika severozápadních Čech na Míšeňsku?

Než se dostaneme k vlastnímu jádru problému, je třeba alespoň v krátkosti nastínit východiska studia a objasnit některé pojmy. Studium kontaktů je podmíněno regionální rozrůzněností keramické produkce, čili utvářením tzv. regionálních keramických okruhů. Indicií kontaktů mezi dvěma oblastmi je přítomnost keramiky vykazující velmi podobné či shodné morfologicko-typologické znaky. Nám pak jde o vyhledávání takových ukázek, které lze zjednodušeně v místě výskytu označit za cizorodou keramiku. V krátkosti chceme proto představit specifickou regionální keramiku, která nabízí možnost komparace nálezů jednotlivých oblastí a která také dala základ úvahám o přítomnosti většího množství keramiky ze severozápadních Čech na hradě Míšeň.

Představa o vývoji raně středověké keramiky 9. – 11. století v severozápadních Čechách je formována v první řadě na základě srovnání souborů z „kmenových“ center a nejstarších sídelních horizontů přemyslovských správních hradů. Základní oporu studia zdejší středohradištní a mladohradištní keramiky představují podrobné soupisové práce J. Bubeníka, Z. Váni a M. Zápotockého, kteří z celkové hrnčičské produkce vyčlenili a zmapovali prostorový rozptyl jednotlivých regionálně specifických keramických typů v Poohří, dolním Polabí a Pobělí. Vydělené skupiny jsou popsány podle názvů centrálních či eponymních lokalit. Hovoříme o zabrušanském typu (*Váňa 1961; 1968*), litoměřickém typu (*Zápotocký 1965*) a libočanském typu (*Váňa 1961, Bubeník 1988* – zde i další typologické skupiny). V poslední přehledové studii o vývoji keramiky v dané oblasti (*Bubeník – Meduna 1994*) byly regionální typy nahlíženy jako výrobní okruhy, které se víceméně kryjí se správními obvody hradů (*obr. 3*).¹⁴ Autoři hovoří o keramice zabrušanského okruhu, litoměřického okruhu a v rámci libočanského typu vydělili okruh *Hradec–Rubín* a

¹⁴ Na základě snahy 2. mikulčického symposia sjednotit základní terminologii užívanou v rámci raně středověké keramiky byl vypracován terminologický systém (*Bubeník – Frolík 1995; Boháčová 1995*). Jedním z hlavních pojmů byl termín „typ“ (takový soubor jedinců, který se vyznačuje totožnou keramickou třídou = identické technologické znaky výrobního procesu, a stejnou morfologií = totožný okraj, tvar, výzdoba). Dalším pojmem byla „skupina“ zahrnující keramické soubory svázané stejnými znaky, kde je jejich vzájemná odlišnost dostatečná pro její vymezení, ale nedostačující k definování typu ve všech znacích spjatých s keramickou třídou a morfologií. Hierarchicky vyšším pojmem je „okruh“ definovaný jako výrobně teritoriální jednotka, související i s distribucí keramiky, zahrnující znaky jednoho či několika keramických typů a skupin.

okruh *Drahuš*. Zmíněné okruhy kladou do časového úseku druhé poloviny 9. až 10. století, který střídá období mezi 11. – počátkem 13. století reprezentované žateckým, bílinským a litoměřickým okruhem keramiky, charakterizovaným oproti předchozí keramické produkci výraznými morfologickými proměnami (*o. c.*). Předpokládaná následnost těchto centrálních lokalit se stala zároveň východiskem pro vytvoření rámcové chronologie keramiky v příslušné oblasti.

Obr. 3.
Keramické okruhy druhé poloviny 9. – 10. století v severozápadních Čechách: A–D okruh Zabuřany; E–G okruh Litoměřice; H–J okruh Hradec–Rubín; K–M okruh Drahuš.

Keramické okruhy 11. – 13. století v severozápadních Čechách: A–G okruh Bílina; H–J okruh Litoměřice; K–N okruh Žatec. (Podle *Bubeník – Meduna 1994*).

V roce 2004 předložil A. Schmid-Hecklau zpracování archeologického výzkumu z dómského návrší v Míšni (Burgberg), uskutečněného v letech 1959–1963 W. Coblenzem (srov. *exkurz Míšeň*, III. 3. 1. 2). Podstatnou část publikace představuje rozbor keramiky pocházející z 5 sídlištních horizontů zahrnujících období

od založení Míšeň kolem roku 930 až do konce 12. století.¹⁵ Z celkového počtu 3866 okrajových zlomků pracoval autor s 2139 (tj. 55,3 %)¹⁶ kusy, které nejprve vyhodnotil na základě jednotlivých typologicko-morfologických a technologických znaků (tvar nádoby, typ okraje, výzdoba, barva, výpal, složení materiálu, síla stěn atd.). Keramika z míšeňského Burgbergu má tak podle autora vykazovat obdobné *Merkmalkombinationen* jako keramické typy v západním Sasku a severozápadních Čechách. Toto zjištění sice ještě nic neříká o provenienci míšeňských nádob, jelikož však stav bádání neumožňuje zasadit sekvenci keramiky z míšeňského hradu do celkového vývoje keramiky 7. – 13. století v míšeňské oblasti, opravňuje podle autora k využití dostupných chronologicko-typologických schémat z těchto oblastí (*Schmid-Hecklau 2004*, 125, 203). Autor se tak nezabýval vydělením regionálních keramických skupin typických pro Míšeňsko. Keramiku z Míšeň a posléze i z okolních lokalit přidělil skupinám a typům definovaným v okolních oblastech, v severozápadních Čechách a v západním Sasku, v rámci kterých pak vytvořil nové varianty a subvarianty (*Schmid-Hecklau 2003; 2004*, 160–201).

Přibližně 65 % všech (typologicky) určitelných okrajových zlomků přiřadil keramickým okruhům a skupinám z Poohří, Pobělí a části Polabí, zbytek skupinám typickým pro oblast mezi Salou a Muldou (*obr. 4, 5*). Jako typologicko-chronologickou předlohu keramiky severozápadních Čech použil zejména výše zmíněné práce *J. Bubeníka (1988)* a *J. Bubeníka s P. Medunou (1994)*. Zlomky z Míšeň přiřadil k zde představeným okruhům, pro jejichž označení však užívá pojmu typ a v jejich rámci rozlišuje několik dalších variant. U litoměřického typu varianty A tak vyděluje vlastních pět variant a několik podvariant (*Schmid-Hecklau 2004*, 169–171, 183), zabrušanský typ dělí do tří variant (*o. c.*, 172–173) a typ Hradec – Rubín do dvou (*o. c.*, 172–174). Dále pro skupinu I B, kterou uvádí Bubeník pro střední Poohří (*Bubeník 1988*, 42, *obr. 6*) zavedl označení typ Bubeník I B se dvěma variantami (*Schmid-Hecklau 2004*, 173–174). Pro skupinu označenou jako nádoby s plasticky členěným podhrdlím vychází A. Schmid-Hecklau opět z analogií na lokalitách severozápadních Čech (*o. c.*, 173, 174–175). Libočanský typ varianty A rozdělil do pěti variant (*o. c.*, 173, 175–177) a variantu B libočanského typu do celkem patnácti variant

¹⁵ Keramický materiál z tohoto období představuje 20 000 střepů, z toho 3866 okrajů, 3488 zdobených těl, 10 848 nezdobených těl a 1692 den. 64,3 % okrajových střepů bylo možné přiřadit k jednotlivým sídlištním horizontům (*Schmid-Hecklau 2004*, 93).

¹⁶ V rámci tohoto počtu jsou zařazeny jak zlomky tvořící tzv. „Feinchronologie“, tj. z jednotlivých sídlištních horizontů, tzv. „Grobchronologie“, tj. z více horizontů, tak zlomky pocházející z narušených situací 13. – 20. století (srov. *Schmid-Hecklau 2004*, 312, Tab. 2).

(o. c., 177–182). Vedle již zmíněného litoměřického typu varianty A rozlišuje litoměřický typ varianty B se čtyřmi variantami (o. c., 182–185) a litoměřický typ varianty C se 4 variantami (o. c., 185–188). Zbylou keramiku přiřadil skupinám vytvořeným *H.-J. Vogtem* (1987) pro středolabsko-sálskou oblast: *Typ Rötha*, *Groitzscher Typ*, *Kohrener Typ* a *mittelalterliche Standbodenkeramik* (*Schmid-Hecklau 2004*, 160–169). Do zvláštních tvarů pak zařadil ojedinělé nálezy grafitové keramiky, keramiky s válcovitým hrdlem, pokličky, talíře či zlomky menkendorfského a vipperovského typu (o. c., 186, 188–191).

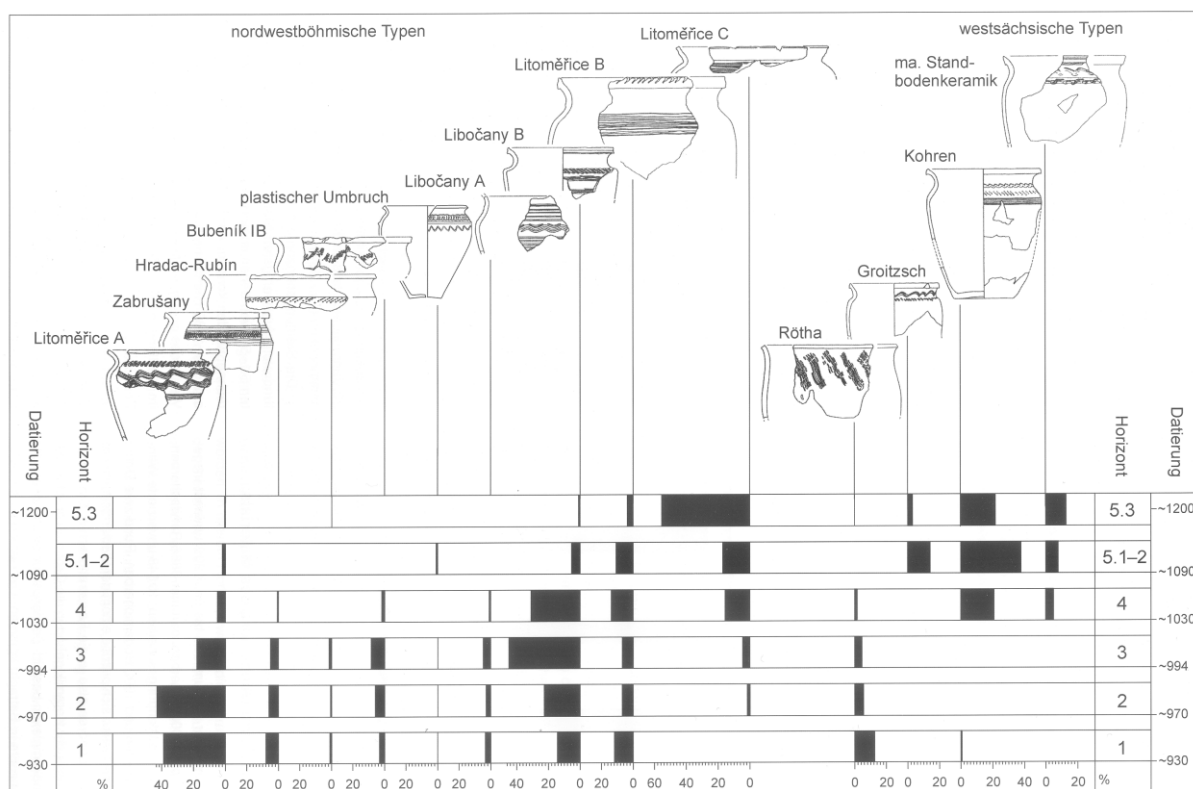

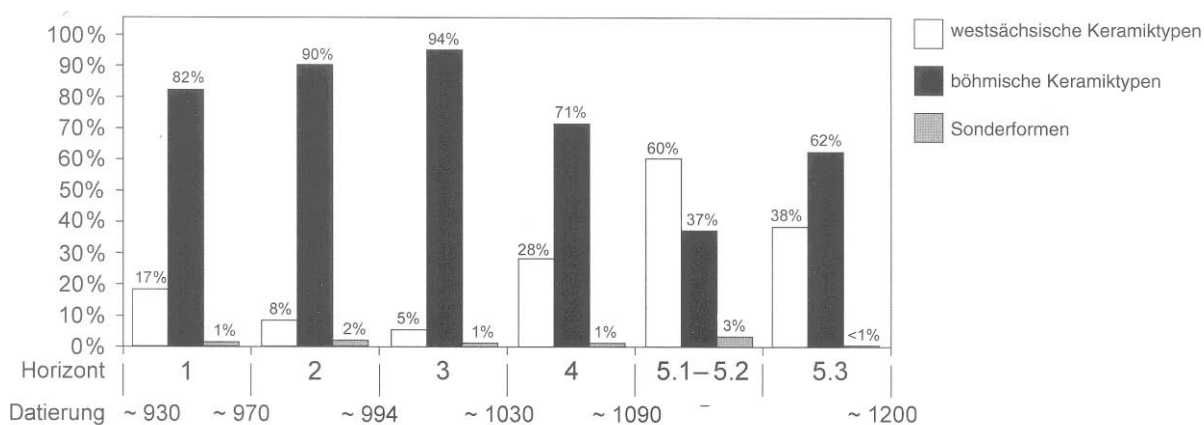
Abb. 34. Feinstratigraphie der Keramiktypen. Randscherben. Prozentwerte. Siehe Tab. 4; 5; 7.

Obr. 4. Celkové zastoupení keramických typů severozápadních Čech a západního Saska v jednotlivých sídlištních horizontech hrade Míšeň (podle *Schmid-Hecklau 2004*, Abb. 33)

Paralelně se zpracováním keramických souborů z Míšeň představil autor v samostatné studii typový rejstřík keramiky z lokalit v okolí Míšeň (2003, 258–261, Abb. 12). Podrobněji pojednal o dvou hradech v těsné blízkosti Míšeň, Zehren – Burgberg a Zehren – Spitzhäuser Wall, k nimž jsou k dispozici doposud pouze předběžné zprávy.¹⁷ Ze zmíněných hradů měl autor možnost poznat materiál z

¹⁷ Prozkoumány byly v 50. a 60. letech 20. století pod vedením W. Coblenze v rámci výzkumného plánu *Akademie der Wissenschaften der DDR*, který byl zaměřen na rané dějiny středního Saska. Cílem bylo probádat slovanské osídlení od přelomu 8. a 9. století až do

autopsie, u dalších lokalit pracoval s publikovaným materiálem zejména na základě tzv. *Corpusu* (Herrmann – Donat 1985). Keramiku zastoupenou na lokalitách pak přiřadil podobně jako u míšeňských nálezů k jednotlivým keramickým typům vypracovaným pro severozápadosaské a severozápadočeské prostředí. Na základě jejich distribuce na hradech a sídlištích ve středním Sasku dospěl k závěru, že lze rozpoznat zřetelnou koncentraci lokalit (jak hradů, tak venkovských sídlišť) s výskytem české keramiky 10. a přelomu 11. a 12. století podél Labe ve středním Sasku.¹⁸ Na západ odtud (*Lommatzscher Pflege* a podél *Freiberger Mulde*) se mají naopak více vyskytovat keramické typy charakteristické pro západosaskou oblast (o. c., 254).¹⁹

Obr. 5. Procentuální zastoupení keramických typů severozápadních Čech a západního Saska v Míšni (podle Schmid-Hecklau 2004, Abb. 34)

Na základě kvantitativního zastoupení keramických typů charakterizuje autor v čase se měnící silnější či slabší kulturní vazby k okolním oblastem (Schmid-Hecklau 2003, 252, Abb. 33). Podle A. Schmid-Hecklau lze tak v celém zkoumaném období mezi lety 930 až 1200 pozorovat vazby tamní keramiky ke keramice severozápadních Čech a západního Saska, přičemž na konci 11. a 12. století spojitost s Čechami výrazně sílí.

období založení míšeňského hradu kontrolujícího mocenské zájmy východofranské říše ve sledované oblasti během 10. století.

¹⁸ Autor nebojasňuje důvody, které ho vedly k opakovanému uvedení datace keramiky z lokalit ve středním Sasku do období od 10. až do přelomu 11. a 12. století. Nelze vyloučit, že má na mysli i průběh 12. století. Tomu by odpovídalo i zastoupení některých keramických typů vyskytujících se po celé 12. století.

¹⁹ Celkové rozšíření severozápadočeských keramických typů sahá podle závěrů autora na západě do středolabsko-salské oblasti. Jednotlivé nálezy nádob zabrušanského typu jsou doloženy na východodurynském hradu Kretzschau – Groitzschen z přelomu 9. a 10. století, které mohou být z důvodu nevelkého podílu v tamějším převládajícím keramickém spektru (typ Rötha) považovány za import.

Při interpretaci výskytu „cizích forem“ v Míšni se autor zaměřuje na zdůvodnění přítomnosti vysokého podílu severozápadočeské produkce a uvažuje jak o jejich možné lokální produkci, tak o jejich importu. Na následujících řádcích shrnuji jeho úvahy objasňující výskyt „cizí“ keramiky. Rozbor pozůstatků dřevěných domů prokázal hustou zástavbu v západní části míšeňského hradu, kterou autor považuje za příbytky vojáků a která podle něj dovoluje uvažovat o založení Míšně především jako vojenského opěrného bodu (*Schmid-Hecklau 2004, 205*). Výskyt keramiky na hradech Míšeň a Zehren Burgberg pak spojuje s přítomností posádky českého původu (*Schmid-Hecklau 2003, 254, 258*). Na základě tvarového rozptylu je podle autora třeba ve středním Sasku v období od 10. do přelomu 11. a 12. století počítat s lokální produkcí keramických typů známých ze západosaské a severozápadočeské oblasti (*o. c., 254*). Na druhou stranu považuje A. Schmid-Hecklau silnou koncentraci české keramiky podél labské obchodní cesty (*o. c., Abb. 11, 12*) a na nejdůležitějších přístupech k přechodu Krušných hor²⁰ za možný doklad obchodu s keramikou mezi středním Saskem a severozápadními Čechy (*o. c., 256*). Četný výskyt keramiky litoměřického typu varianty B a C a libočanského typu B v Míšni je pak podle autora důkazem, že jak labská cesta, tak chlumecká stezka představovaly v raném středověku důležitá obchodní spojení mezi oběma oblastmi (*o. c., 257*).²¹ V silné koncentraci severozápadočeských keramických tvarů podél údolí Labe lze podle autora spatřovat doklad osídlení obyvateli, pravděpodobně přicházejícími ze severozápadních Čech v 10. a 11. století (*o. c., 258*). Jedním z argumentů mají být dva pravděpodobně nově založené hrady – Míšeň a Zehren – Burgberg – s vysokým podílem české keramiky a zároveň zde doložený typ konstrukce opevnění a domů, jejichž vznik připisuje autor silnému vlivu z české oblasti (*o. c., 238–251, 258*). Autorovu teorii příchodu „českého“ obyvatelstva do středního Saska, spojovanou se zmíněným výskytem keramiky, údajně potvrzují i rozbor toponym a historické bádání (*o. c., 253–254, 258*). Závěrem A. Schmid-Hecklau konstatuje (*Schmid-Hecklau 2004, 204*), že při nynějším stavu bádání nelze zodpovědět otázku, zda keramické zboží v Míšni

²⁰ Na mysli má autor pravděpodobně lokality na Donínsku, kde uvádí výskyt keramiky libočanského typu varianty A a litoměřického typu varianty A (*Schmid-Hecklau 2003, Abb. 11, 12, 258–260*).

²¹ Hrady z 10. a 11. /12. století (např. Míšeň, „Burgberg“ u Zehrer a Leckwitz) v severní části labského údolí s podílem české keramiky byly zřízeny k ochraně labských přechodů. Naopak hrady s podílem české keramiky ležící jižně od Drážďan vzdáleny více od Labe mají podle autora představovat důležité přístupy k chlumecké (srbské) stezce na jižním okraji Krušných hor. To se týká zejména obou hradů v Dohně. Hrady Coschütz a Lockwitz leží jižně od Drážďan na přítocích Labe, které se těsně přibližují až k srbské stezce (*Schmid-Hecklau 2003, 256*).

zastupuje lokální produkci, či alespoň částečně importované zboží. Detailnější rozlišení produkce by podle autora vyžadovalo analýzu mikrostruktury keramického těsta (o. c. , 255).

Zpracování míšeňské keramiky si rychle našlo cestu do literatury. Na jeho základě pak byla severozápadočeská keramika „objevována“ na dalších lokalitách a její přítomnost vedla k rychlým interpretačním závěrům.²² Nejen z tohoto důvodu, ale zejména z hlediska kulturněhistorické interpretace je nutné se představeným závěrům blíže věnovat.

Autorem předpokládaného rozšíření severozápadočeské keramické produkce nebo jí podobných forem do Míšně a okolí a celého středního Saska v takovém rozsahu vyvolalo brzy kritické ohlasy (*Billig 2006, 2007; Brather 2006; Kotková 2006, 2007*). K typologickému třídění keramiky z Míšně se detailně vyjádřil zejména *G. Billig (2007)*. Ve své studii podrobně konfrontoval míšeňské nálezy s keramickými typy ze západního Saska a severozápadních Čech (o. c., 11–36). V obou případech dospěl k závěru, že naprostá většina keramiky přiřazená převzatým typům neodpovídá skupinám, typům či okruhům definovaným v původních oblastech. Odmítavě se tak vyjádřil k metodickému přístupu a celkovému zpracování keramiky, který vedl k apriornímu vyloučení lokálního původu zdejší keramiky (o. c., 37–51)

Keramické typy, respektive okruhy, v severozápadních Čechách, které jsou nadále předmětem diskuse (srov. např. *Bubeník – Meduna 1994; Bubeník 2002; Čech 1999; 2000, 421–438; 2001, 303–321; Štefan 2004, 856–860; Kotyza 2004*), jsou autorem

²² Aplikací třídění keramiky podle Schmid-Hecklau na nálezy z 10./11. století z Alten Posthof ve Wurzen bylo 5% z celkového souboru keramiky přiřazeno severozápadočeské produkci. Na základě nálezových souvislostí předpokládá autorka, že nositelem této keramiky je skupina řemeslníků z Čech (zabývající se koželužnictvím a zpracováním kovu), kteří přinesli zprvu vlastní nádoby s sebou, a ty byly posléze částečně napodobovány z lokálního materiálu (*Geck 1998; 2001*). Keramické nálezy ze zmíněného sídliště zpracoval nedávno ve své magisterské práci Karsten Lehmann (*Lehmann 2008, 132*).

Přímé kontakty se severozápadními Čechami (zejm. s Litoměřickem) předpokládá na základě materiálu z Budyšina i Karin Sczechová (*Sczech 1999; 2003*). Při hodnocení materiálu předložila autorka předběžný závěr: „Im Rahmen der Untersuchung wurde bislang das gesamte Fundmaterial aus dem Stadtgebiet aufgenommen. Die erst begonnene Auswertung der Keramikfunde zeigte keine sehr enge Beziehung zum Meißner Material, eher scheint es direkte Kontakte nach Nordböhmen (Litoměřice) gegeben zu haben, worauf u.a. die Vielzahl sehr unterschiedlicher, komplizierter Bodenmarken auf den Gefäßen hindeutet.“ (*Sczech 2003, S. 64*). *Da Meißen seinerseits ausgeprägte Einflüsse aus dem nördböhmischen Gebiet zeigt, muss noch geklärt werden, ob die böhmische Beeinflussung auf direktem Wege oder mittelbar über Meißen erfolgte. Die wenigen in der Lausitz nachweisbaren Flaschenfunde deutete schon Knorr als Importstücke aus Böhmen. Die in Bautzen beispielsweise zu beobachtende reiche Vielfalt an komplizierten Bodenzeichen, wie sie vor allem an Gefäßen in Leitmeritz auftritt, die aber im Meißner Material überhaupt nicht vorkommt, macht zwar eher die erste Erklärung wahrscheinlich; vor der Auswertung der Keramikfunde ist aber noch keine endgültige Aussage zu machen (Sczech 1999, 101).*

zcela nekriticky přejímány a aplikovány na celkový keramický materiál z míšeňského výzkumu. V rámci takto převzatých keramických okruhů, autorem označovaných jako typy, vydělil dále jednotlivé varianty, které se však vesměs výrazně odlišují a nevykazují vzájemnou vnější podobnost ani ve vydělené typologické skupině, natož ke keramice severozápadních Čech (srov. *Schmid-Hecklau 2004*, kap. 14). Je tedy otázkou, zda a jak se z morfoložicko-typologického hlediska odlišuje keramika z Míšeň od severozápadočeského materiálu.

Keramika z obou oblastí vykazuje sice na první pohled podobné znaky (odsazení hrdla, druhy výzdoby, okraje), v detailech se však liší. Například výzdoba na hrdle nádob se na žatecké keramice vyskytuje velmi sporadicky (srov. např. *Bubeník 1988*, obr. 18 s nálezy uvedenými v *Schmid-Hecklau 2004*, s. 183 pod libočanským typem B – variantou 3 a 11; srov. *obr. 6*). Okruhům typickým pro střední Poohří je přitom připisováno 15,8 % (Hradec – Rubín, Bubeník I B, Libočany A, Libočany B) z celkového počtu analyzovaných fragmentů.

Na základě srovnání s dostupnou literaturou, ze které vycházel podle uvedených citací i A. Schmid-Hecklau, lze dále upozornit na rozdíl v pojetí litoměřického typu: srov. vymezení (*Zápotocký 1965*, 252–254; *Bubeník – Meduna 1994*, obr. 2; srov. *obr. 7*) s keramikou uvedenou autorem pod litoměřickým typem, varianta A a podvariantami 1–5 (*Schmid-Hecklau 2004*, 183). Hecklauovy varianty litoměřického typu, varianty A s jejich dalšími subvariantami mají paralely v širším geografickém prostoru (jak v Čechách, tak i v polabsko-sálské a lužické oblasti). Typický zástupce litoměřického typu A definovaný pro úzkou oblast Litoměřicka mezi míšeňskými nálezy chybí. Autor přitom připisuje této keramice 10,2 % z celkového počtu posuzovaných nádob (*o. c.*, 313, Tab. 5). Přináležitost k litoměřickému typu lze nanejvýš předpokládat u jednoho zlomku (*Schmid-Hecklau 2004*, 297, Abb. 274:9). Markantní je například i absence značek na podstavách nádob, které jsou pro Litoměřicko typické (srov. *o. c.*, 2004, 141–142 a *Zápotocký 1965*, 254–258). Podíl značek na podstavách posuzovaných míšeňských nádob byl stanoven na 16 % (*Schmid-Hecklau 2004*, 141, Tab. 40).²³ Na Litoměřicku je značeno přibližně 30 % nádob náležejících do období 9. a 10. století (*Zápotocký 1965*, 255). Zarážející je však zejména fakt, že většina značených nádob má pocházet teprve až z horizontu 5. 3 (tj. až z 12. století). Většina keramiky z tohoto období je přitom přiřazena *Leitmeritzer*

²³ Navíc není možné zjistit k jakým keramickým typům či skupinám registrované značky patří.

Keramik Variante C (Schmid-Hecklau 2004, 185–188), u které lze sotva hledat souvislost s litoměřickou keramickou produkcí.

Obr. 6. Příklad zástupců keramiky z Míšeň řazené k žatecké keramice a keramiky z Žatce (podle Schmid-Hecklau 2004, a nálezy ze Žatce poskytl P. Čech, měřítko 1:4).

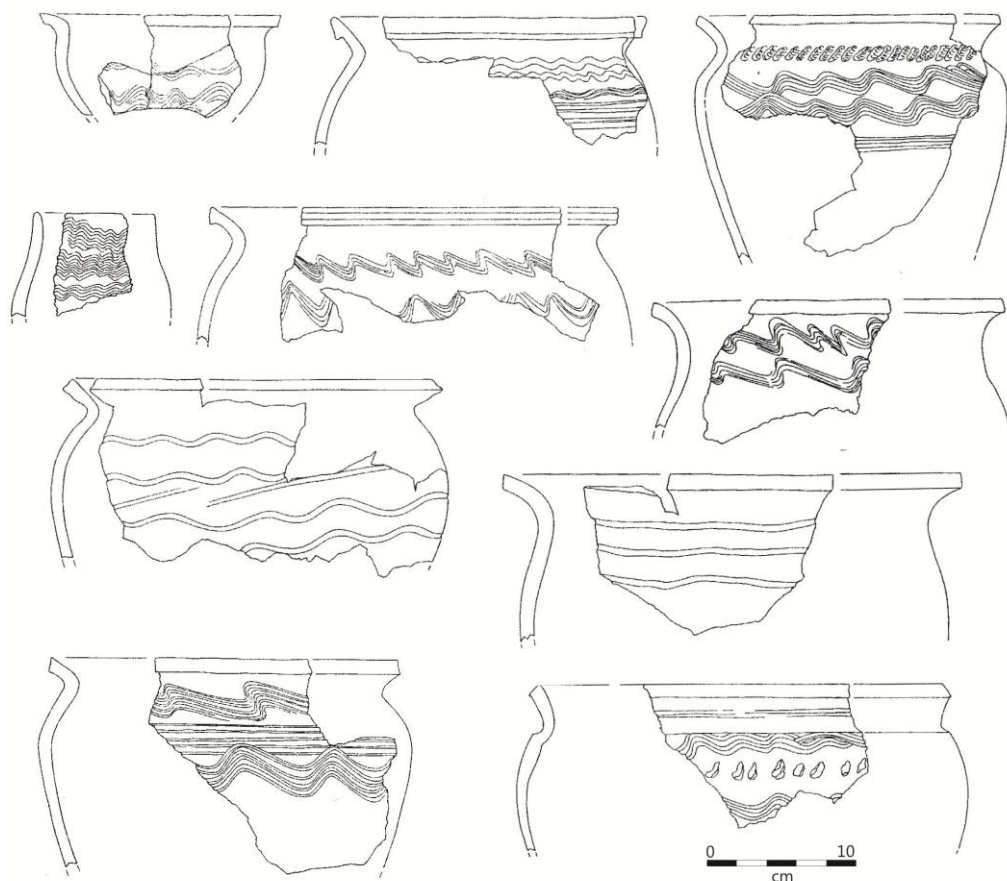
V tabulce značek zastoupených na podstavách míšeňských nádob nacházíme jen minimální shody v motivech charakteristických pro oblast Litoměřicka a Bílinska (srov. Schmid-Hecklau 2004, Abb. 56 a Váňa 1973; 1968; Zápotocký 1965, 254–258). Označení *Leitmeritzer Keramik Variante B und C* u A. Schmid-Hecklau je poněkud matoucí, protože tento termín se používá v Čechách jen vyjíměčně a doposud nebyla tato keramika řádně publikována a definována. *Variante B* zaujímá 6,3 % a *Variante C* 30,9 % v míšeňském materiálu. Některé zlomky Hecklauova litoměřického typu

varianty B (např. varianta 4) a varianty C (např. varianty 2 a 3); (*Schmid-Hecklau 2004*, 183, 186) připomínají výzdobou v podobě husté šroubovice spíše keramiku bílinského okruhu (srov. např. *Bubeník – Meduna 1994*; *Klápště 1994*; *Zápotocký 1978*). Až na několik málo výjimek (ústní sdělení P. Meduny – Abb. 277:7–11, 279:12–14, 287:5–8, 10–12, 288:1) nejsou tyto nálezy českého původu.

Jednoznačné analogie vykazují nálezy zabrušanského typu (1,7 %), typické zejména pro Bílinsko a Litoměřicko. Přesto nelze veškeré autorem uváděné zlomky této keramice s jistotou přiřadit (např. *Schmid-Hecklau 2004*, Abb. 274: 5, 7). Dále je otázkou, co představuje zbylých 17 (z celkového uváděného počtu 36) nevyobrazených střepů, zda se jedná o reprezentativní zástupce daného okruhu, či naopak o netypické zlomky. Na základě tohoto zboží lze v tomto segmentu materiální kultury rozpoznat určité paralely mezi Bílinskem a saským Polabím již v 10. – 12. století, tak jako jsou známy také pro vrcholně středověké období (srov. *Klápště 2002*; *Mechelk 1981*).

Cizím prvkem jsou nádoby s plastickou lištou na plecích, avšak analogie k nim nacházíme např. i v okolí Magdeburku (srov. *Billig 2007*, 36) a nelze tak hledat jednoznačně jejich původ v severozápadních Čechách.

Pro ověření Schmid-Hecklauových závěrů o výskytu severozápadočeské keramiky v nálezových souborech v Míšni byly v depozitáři Landesamtu für Archäologie v Drážďanech vyhledány některé ukázky údajných severozápadočeských keramických typů, respektive okruhů. Ve snaze posoudit případný český původ keramiky z Míšně byli osloveni odborníci (Prof. J. Klápště, PhDr. O. Kotyza, PhD. P. Meduna, Mgr. P. Čech), kteří důvěrně znají raně středověkou keramiku severozápadních Čech. Po ohledání reprezentativních ukázek dospěli jmenovaní k jednoznačnému závěru, že zdejší a severozápadočeské nálezy nelze považovat za totožné. Výjimku představují zlomky hlásící se ke keramice zabrušanského okruhu. Zprávy o výrazném podílu české keramiky v míšeňských souborech se tedy ukázaly jako mylné.

Obr. 7. Příklad zástupců keramiky z Míšeňe označené jako litoměřický typ A – horní polovina obrázku (podle Schmid-Hecklau 2004) a nádob, které vedly k jeho definování na Litoměřicku (Zápotocký 1965).

Hypotéza A. SchmidHecklau, který považuje 65 % míšeňského materiálu za keramiku severozápadočeského původu, postrádá průkazné argumenty. Autorovu mechanickou aplikaci typologického třídění keramiky, kterou nekriticky a mnohdy

dost účelově převzal z české literatury (a namnoze doplnil o vlastní varianty), považujeme za metodicky velmi diskutabilní. Domníváme se naopak, že nálezové soubory keramiky z míšeňského hradu nevykazují takové znaky, abychom je mohli jednoznačně přiřadit k definovaným severozápadočeským keramickým typům, respektive okruhům. Keramika z míšeňského hradu představuje ve svých variantách a subvariantách spíše regionální zboží, tj. domácí produkci, pro kterou je možné nalézt analogie v saském Polabí. Podobnosti keramických tvarů a výzdobných motivů, které sledujeme po obou stranách Krušných hor, lze vysvětlit spíše příslušností obou oblastí k témuž kulturnímu okruhu. Není tedy nutné hledat za každou cenu jejich český původ, jak se o to pokusil A. Schmid-Hecklau. V míšeňských souborech keramiky lze nalézt pouze minimum kusů, které lze jednoznačně ztotožnit s výrobky pocházejícími ze severozápadních Čech. Je třeba ovšem zdůraznit, že absence regionálně specifických morfologicko-typologických znaků u ostatního zboží ztěžuje možnost jejich detailnějšího rozřídění. Striktně vzato, jedině zabrušanská keramika představuje paralelu mezi hrnčířským zbožím distribuovaným v Sasku a v severozápadních Čechách, zejména v Pobělí. Právě této skupině nádob, kterou lze na základě specifických znaků dobře rozpoznat mezi ostatní keramickou produkcí, připadá významná role při kontaktním studiu.

3. Zabrušanská keramika²⁴

Meritem následující části je debata o rozšíření zabrušanské keramiky, jejíž geografický rámeček zaujímá část severozápadních Čech a saského Polabí. Za její výrobní centrum bývá již tradičně pokládáno hradiště v Zabrušanech či jeho okolí, odkud měla být keramika distribuována do okolních oblastí. Z tohoto pohledu působí prostorový rozptyl zabrušanské keramiky severně od Krušných hor kontrastně k situaci ve středních Čechách, kde shledáváme jen ojedinělé doklady.

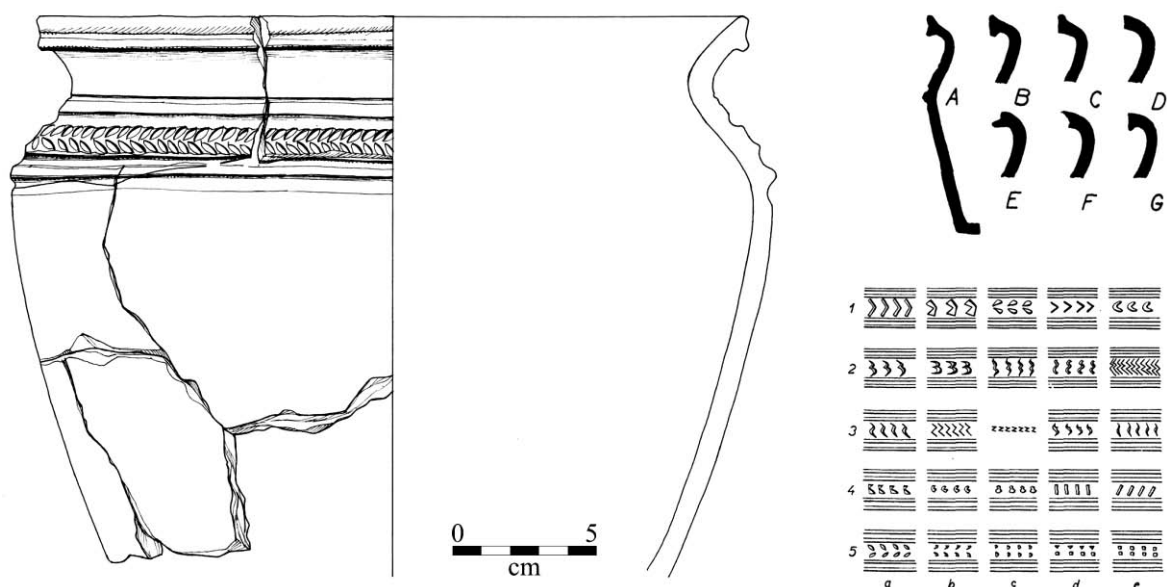
Text je strukturován do několika základních podkapitol počínajících shrnutím dostupných údajů o zabrušanské keramice, na jejichž základě budou představeny teoretické interpretační možnosti jejího rozšíření. Z nich vyplývají základní otázky, jejichž zodpovězení umožňuje přiblížit se k interpretaci rozšíření keramiky. Z tohoto důvodu bylo přistoupeno k výběru několika zástupců zabrušanské keramiky z různých lokalit – z české i německé strany. Vybrané fragmenty byly nejprve makroskopicky porovnány, poté studovány pomocí přírodovědných metod. Výsledky provedených analýz umožnily zúžit škálu výkladových možností výskytu zabrušanské keramiky na tak širokém území. Závěrem pak chceme upozornit na postavení této keramiky v severozápadočeské produkci a diskutovat přínos zabrušanské keramiky pro studium regionalizace a specializace keramické výroby. Keramiku se tedy pokusíme chápat zejména na základě jejích fyzických a kulturních vlastností, které je nutno nahlížet v sociálním kontextu.

3. 1 Vymezení zabrušanské keramiky

Když v 50. letech 20. století vydělil mezi nálezy na hradišti v Zabrušanech²⁵ Z. Váňa keramiku výjimečné výzdoby a tvaru, kterou nazval zabrušanským typem (současným bádáním označovanou za tzv. zabrušanský keramický okruh), zdálo se, že byly stanoveny počátky pro její budoucí studium (Váňa 1961; obr. 7). Od té doby však bádání v tomto směru nijak výrazně nepokročilo.

²⁴ Termín „zabrušanská keramika“ je na tomto místě používán jako ekvivalent pro označení „zabrušanský keramický okruh“. Starší pojem „zabrušanský typ“ je užíván při popisu bádání Z. Váni.

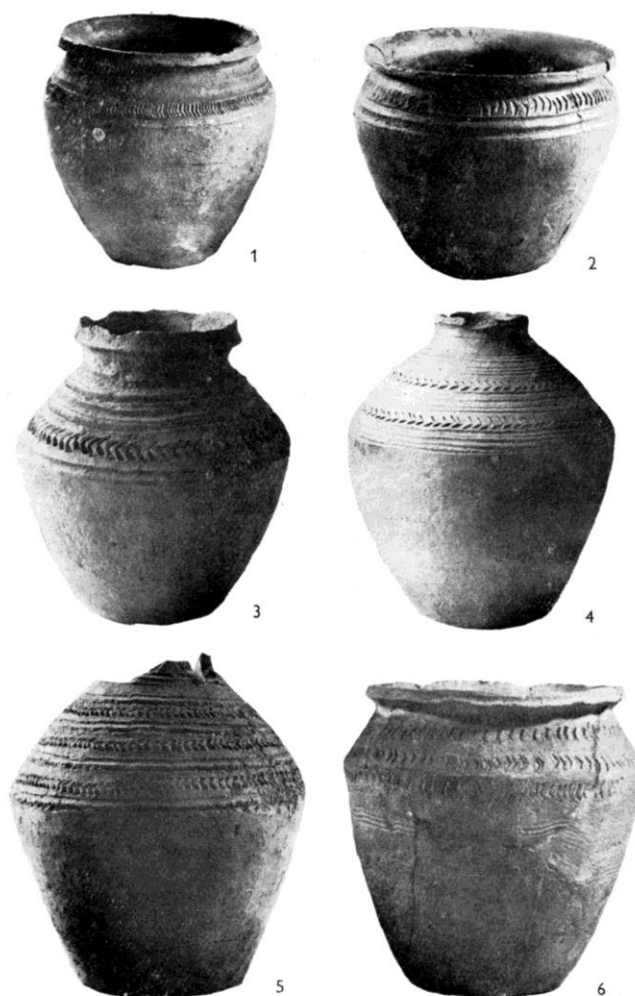
²⁵ Mezi lety 1950 a 1951 zde byly provedeny zjišťovací a posléze systematické výzkumy vedené Z. Váňou, které byly představeny v krátkých předběžných zprávách a studiích (Váňa 1951; 1952b; 1955a; 1955b; 1956; 1976).

Obr. 8. Typický zástupce zabrušanské keramiky (Vlastislav, Regionální muzeum v Teplicích, 154015), s typy okrajů a výzdobných motivů (podle Váňa 1961).

Charakteristickou ukázkou tohoto zboží je dvojkónický hrnec s více nebo méně ostře zalomenou výdutí v horní části nádoby, méně často se vyskytují láhve, mísy a nízké cylindrické tvary, pravděpodobně pokličky. Na tento tvar se váže nad lomem umístěná výzdoba sestávající zejména z různých tvarů „větévkovitých“ kolků zpravidla v kombinaci s vodorovnými rýhami zdůrazňujícími lom nádoby (o. c., 466 – zde i s detailním popisem známých výzdobných motivů).²⁶ Dalším důležitým znakem nádob zabrušanského typu je profilovaný okraj se zdůrazněnou dolní i horní hranou a s vyžlabenou vnější ploškou (o. c., 467, zde i popis dalších forem okrajů). Z technologického hlediska popsal Z. Váňa pojednávanou keramiku jako tvrdě vypálenou, rozličných, zejména teplejších barev, jemně písčitého materiálu s různým obsahem slídy nebo i bez ní. Stopy na nádobách odpovídají zhotovení v ruce a dodatečnému obtočení horních částí nádob na ručním kruhu (o. c., 476).

²⁶ Výskyt větvičkovitých vzorů na keramice v časoprostorovém měřítku shrnul Z. Váňa a došel k závěru jejich nezávislého vzniku. Určitou základnou mohla být tradice keramiky z římského období a pojitkem obdobné motivy vstřícných hřebenových vpichů, tzv. „rybí žábry“ (Váňa 1961, 470).

Obr. 9. Příklady zabrušanského typu v užším slova smyslu (podle Váňa 1961, obr. 3): 1 Staňkovice (okr. Louny); 2, 6 Bohušovice n. O. (okr. Litoměřice); 3 Zabušany (okr. Teplice); 4 Most; 5 Litoměřice.

Na základě souhrnu těchto popsaných typických znaků definoval tzv. „čistý“ zabrušanský typ v užším slova smyslu (obr. 8, 9). Z důvodu častějšího výskytu typické kolkované výzdoby na odlišných tvarech nádob či typických tvarů kombinovaných s jiným ornamentem, zavedl Z. Váňa ještě pojem zabrušanský typ v širším slova smyslu (o. c., 471; obr. 10). Již v době vymezení této specifické keramiky byla známa její variabilita. Morfologicko-typologické členění keramiky doposud výrazněji nepokročilo.

Obr. 10. Příklady keramiky s výzdobnými prvky zabrušanského typu (podle Váňa 1961, obr. 4): 1 Bžany (okr. Teplice); 2 Duchcov (okr. Teplice); 3 Libochovice (okr. Litoměřice); 4 Vlastislav (okr. Litoměřice); 5 Zabuřany (okr. Teplice).

Na počátku 90. let 20. století se zabývala zpracováním většiny keramiky ze Zabuřan A. Rusó (1991; 1994). Vzhledem k nedostatkům dochované dokumentace musela autorka jednotlivé nálezy sloučit a pojednat jako celek bez stratigrafických souvislostí. To jí umožnilo provést pouze typologickou a statistickou analýzu výzdoby a okrajů. Na tomto základě stanovuje autorka chronologický vývoj keramiky na Zabuřanech, v celkovém materiálu však nebyl zabrušanský typ v pojetí Z. Váni jednoznačně vyčleněn. Je zahrnut do skupiny s dalšími nádobami, jejichž pojítkem je obdobně utvářený okraj. V analyzovaném komplexu lze asi desetinu z celkového počtu 1369 zdobených okrajů připsat zabrušanskému typu (Rusó 1994, 57). Důvod odlišného počtu zlomků zabrušanského typu uvedený oběma autory (Rusó cca 130 zlomků versus Váňa více než 500), nebylo možné ověřit.

3. 2 Rozšíření zabrušanské keramiky

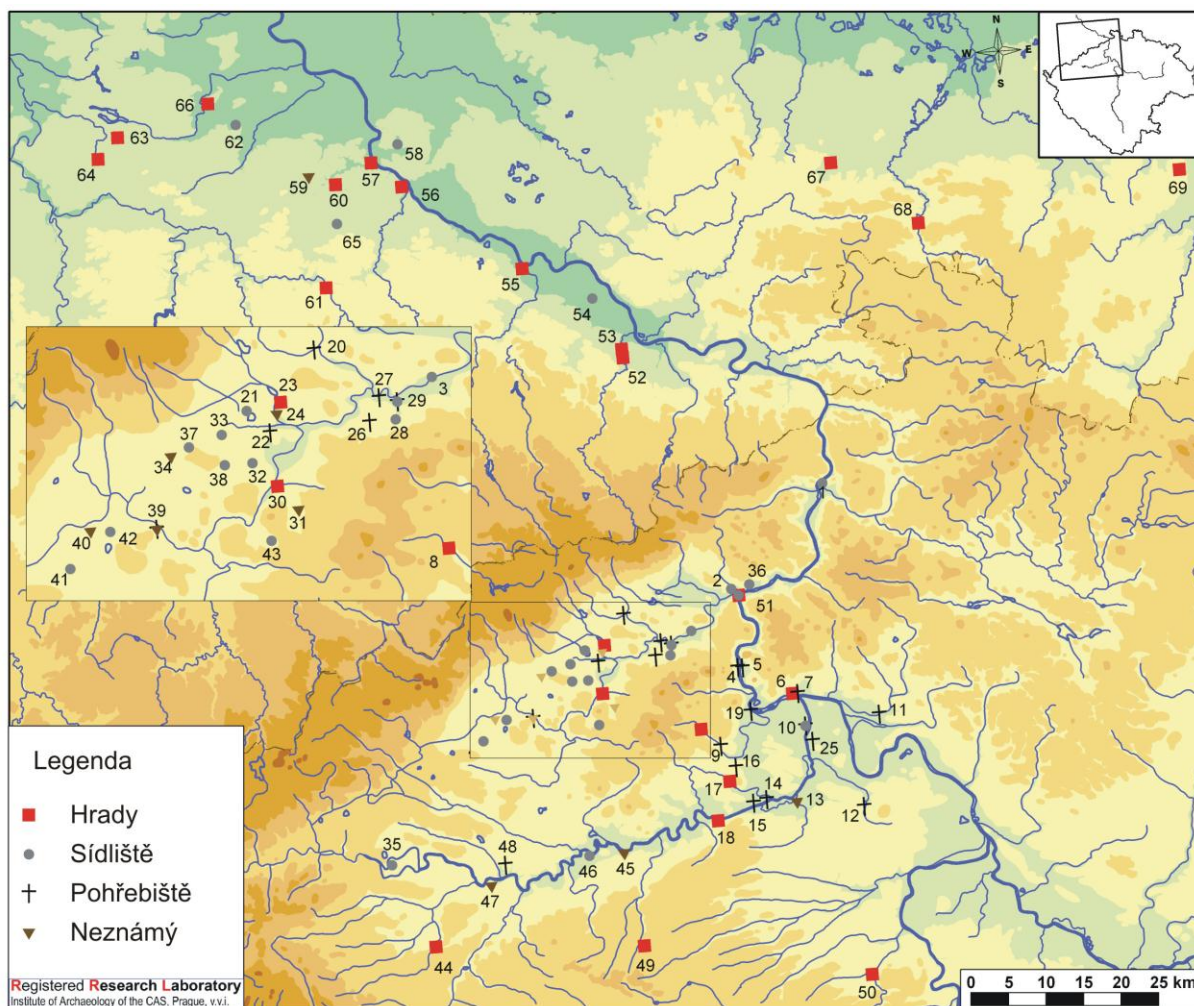
Z. Váňou definované rozšíření zabrušanské keramiky je v zásadě dodnes platné. Hlavní koncentraci představuje *údolí mezi Krušnými horami a Českým středohořím a v porůčí Bělina, druhou oblast výskytu představuje Litoměřicko, území při soutoku Labe a Ohře a konečně třetí, dosud nejslaběji zastoupenou, střední Poohří v okolí Žatce (Váňa 1961, 472, obr. 6). Upozornil i na několik nálezů vymezujících jako čtvrtou oblast přilehlé Sasko, které představují však zřejmě jen nejsevernější výběžky celé skupiny, pronikající na sever jak krušnohorskými průsmyky, tak i podél Labe (o. c., 472).*²⁷ Podobným způsobem interpretuje rozšíření zabrušanské keramiky v Sasku W. Coblenz (1964, 324), který současně shledává, že *[es] klare [...] direkte Beziehungen z. B. des so genannten Zabrušaner Typs [...] aus Nordwestböhmen [gibt, die] zunächst das Gebiet des Kulm-Nollendorfer-Passes nördlich der Gebirge erreichen (vor allem die Fundorte Dohna, Pirna, Dresden-Leuben und Dresden überhaupt); (o. c., 324–325).*²⁸

Lokality na mapě(obr. 11):

Hrady: 6 – Litoměřice, Domský pahorek; 8 – Vlatislav; 17 – Hazmburk (Klapý); 18 – Levousy; 23 – Zabrušany; 30 – Bílina; 44 – Dolánky – Rubín; 49 – Dřevíč – Kozojedy; 50 – Budeč; 51 – Ústí nad Labem, ul. Hradební, ul. Velká hradební; 52 – Dohna – Schloßberg, Burgberg; 53 – Dohna – Robisch; 55 – Dresden – Briesnitz; 56 – Meißen; 57 – Zehren – Burgberg; 60 – Mettelwitz; 61 – Nossen - Dechantsberg; 63 – Köllmichen; 64 – Nauberg; 66 – Altoschatz – Rosenthal; 67 – Spittwitz; 68 – Kirschau; 69 – Görlitz – Biesnitz, Landeskrone; 71 – Kretzschau – Groitzschen. **Pohřebiště:** 4 – Prackovice nad Labem; 5 – Libochovany; 7 – Litoměřice, Staré Šance; 9 – Třeбенice; 10 – Bohušovice nad Ohří., Šance; 11 – Vrutice; 12 – Kleneč; 14 – Radovesice; 15 – Libochovice; 16 – Sedlec; 19 – Lovosice; 20 – Teplice, knížecí cihelna; 22 – Ledvice; 25 – Dolánky nad Ohří; 26 – Bžany; 27 – Velvěty; 29 – Rtyně n. Bílinou; 39 – Most; 48 – Staňkovice; 70 – Bezemín – Švédské šance. **Sídlíště:** 1 – Děčín, Malý Písek, Rozbělesy; 2 – Ústí nad Labem, Předlice; 3 – Hliňany; 10 – Bohušovice nad Ohří, Šance; 21 – Duchcov; 28 – Žalany; 29 – Rtyně n. Bílinou; 32 – Břežánky; 33 – Hrdlovka; 35 – Bečov; 36 – Ústí nad Labem, Krásné Březno, Podskalí; 37 – Libkovice; 38 – Jenišův Újezd; 41 – Holesice; 42 – Souš; 43 – Chouč; 46 – Březno u Loun; 51 – Ústí nad Labem, ul. Hradební ul. Velká hradební; 54 – Leuben; 58 – Laubach, Kr. Großenhain; 62 – Kreina; 65 – Leippen. **Neznámý:** 13 – Budyně nad Ohří; 24 – Želénky; 31 – Kučlín; 39 – Most; 40 – Komořany; 45 – Louny; 47 – Žatec; 60 – Jessen.

²⁷ Později lze najít schematicky vymapovaný výskyt zabrušanské keramiky v severozápadních Čechách u dalších autorů (*Bubeník 1988*, 50, obr. 19; *Bubeník – Meduna 1994*, 185 Abb. 1; *Kotyza – Tomas 1993*, obr. 1). Aktuální stav by měly odrážet zejména dvě posledně citované práce. Bohužel v nich autoři neuvádějí, o jaké lokality se jedná a závěry z nich vycházející je nemožné kontrolovat a využít pro další práci.

²⁸ V textu neuvádí bližší informace k uvedeným lokalitám. Zlomky zabrušanské keramiky se podařilo autorce zjistit pouze mezi nečetnými nálezy z Dohny; jedná se o dva střepy z hradiště Dohna Robsch a o jeden zlomek z Dohna – Schlossberg.

Obr. 11. Mapa rozšíření zabrušanské keramiky podle druhu areálu s vyznačením lokalit, z jejichž nálezového souboru byly vybrány zlomky k analýzám: Dohna-Robisch, Dresden-Briesnitz, Zehren-Burgberg, Meißen, Köllmichen, Vlastislav, Zbraslav, Bílina.

Při aktuální bilanci bylo v obou oblastech evidováno 71 lokalit s nálezy zabrušanské keramiky²⁹ (obr. 11; tab. 1).³⁰ 50 lokalit se nachází v severozápadních Čechách³¹ a 15 v saském Polabí.³² Vzhledem k druhu nalezišť lze pozorovat značné

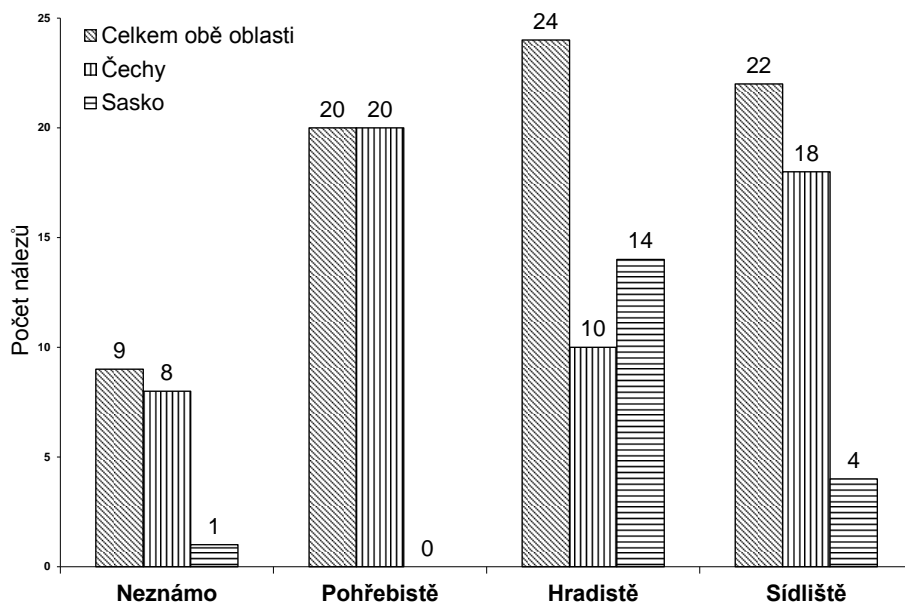
²⁹ Přitom se jedná o 75 nalezišť, čtyři lokality tedy měly na svém katastru dva rozdílné areály s výskytem této keramiky (srov. Kotková 2006/2007, Tab. 1; 2009, Tab. 1.)

³⁰ Bilance probíhala zejména na základě dostupné literatury, případně ústních sdělení (viz tab. 1) V případě identifikace saských lokalit byl zpočátku využit zejména 4. díl svazku *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der DDR*, který zachycuje stav bádání do počátku 80. let 20. století (Herrmann – Donat 1985). Jen několik málo nálezů se Saska se podařilo identifikovat či prověřit autopsií (zmiňované nálezy z Dohny a Köllmichen). Zlomky z lokality Nossen a Kreina, které byly dohledány v depozitáři Landesamtu v Drážďanech, nevykazují znaky typické pro zabrušanskou keramiku. Avšak z důvodu možných dalších, autorce neznámých nálezů, nebyla tato naleziště ze soupisu prozatím vyřazena.

³¹ Další zlomky zabrušanské keramiky pocházejí z nálezových souborů hradu Budeč ve středních Čechách a z mohylového pohřebiště Bezemín v západních Čechách.

³² Čtyři lokality se nacházejí mimo tuto koncentraci: Kretschau – Groitzschen v jižním Sasku-Anhaltsku a tři další v Horní Lužici.

rozdíly (obr. 12). Zatímco v Čechách byla zabrušanská keramika nalezena v hrobech, ve vesnických areálech i v prostoru hradišť, je v Sasku dosud převážně známa z hradišť. Toto pozorování ovšem může být výrazně zkresleno nevyrovnaným stavem výzkumu.

Obr. 12. Rozdělení nálezů zabrušanské keramiky podle areálů.

Na mapě výskytu zabrušanské keramiky můžeme tedy pozorovat její výraznou koncentraci v oblasti mezi Krušnými horami a Českým středohořím, respektive v Pobělí (obr. 11). O něco méně je zastoupena na Litoměřicku, kde je zastoupena zejména jednotlivými kusy z pohřebišť.³³ Minimální doklady jsou známy ze Žatecka. Vedle takto vymezené koncentrace lze jmenovat několik vzdálených příkladů z Budče a z Bezemína. V Sasku registrujeme zabrušanskou keramiku zejména v oblasti mezi řekami Muldou a Labem. Mimo tuto koncentraci se nachází fragment z Kretzschau – Groitzschen ze Saska-Anhaltska a několik ne zcela jednoznačných zlomků v oblasti Budyšina. Další mapa, zachycující přibližný počet zlomků zabrušanských nádob z jednotlivých lokalit, odráží výrazněji jmenované geografické koncentrace výskytu zabrušanské keramiky (obr. 13).

³³ Nově přibývající nálezy např. z areálu hradiště na Dómském pahorku z Litoměřic (ústní sdělení M. Sýkora, O. Kotyza) naznačují, že je tento stav odrazem výzkumu.

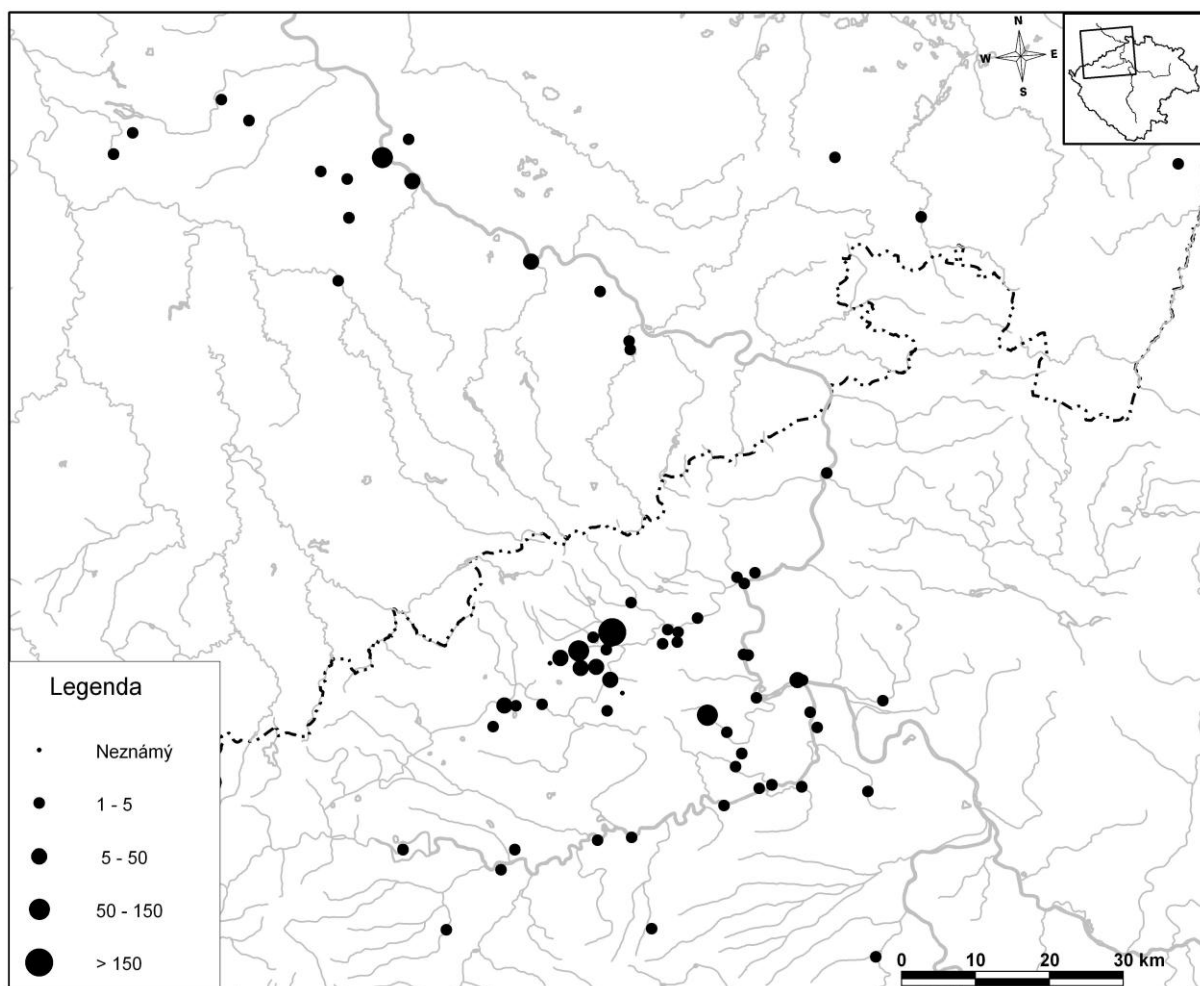
Číslo	Okres	Lokalita	?	P	H	S	počet ZK	Literatura
Čechy								
1	DC	Děčín, Malý Písek, Rozbělesy				X	1	Zápotocký 1977, obr. 5:11, 6:4,5
2	UL	Ústí n. L., Předlice				X	1	Zápotocký 1978, obr. 17:2
3	UL	Hlířany				X	1	Zápotocký 1978, obr. 1:10
4	LT	Prackovice n.L.		X			1	Zápotocký 1965, obr. 91:7
5	LT	Libochovany		X			1	Zápotocký 1965, obr. 69:5
6	LT	Litoměřice, Domský pah.			X		2	Zápotocký 1965, obr. 40:13, ústní sdělení O. Kotyza a M. Sýkora
7	LT	Litoměřice, Staré Šance		X			1	Zápotocký 1965, obr. 82:10
8	LT	Vlatislav			X		3	Váňa 1968, např. obr. 52:1, 57:1, 68:1, 2
9	LT	Třeбенice		X			1	Zápotocký 1965, obr. 52:5, 96:12
10	LT	Bohušovice n.O., Šance		X		X	1	Zápotocký 1965, obr. 33:17, 62:3, 10? Váňa 1961, obr. 3:2, 6
11	LT	Vrutice		X			1	Zápotocký 1965, 474, obr. 6
12	LT	Klenceč		X			1	Zápotocký 1965, obr. 67:12
13	LT	Budyně n. Ohří	?				1	ústní sdělení O. Kotyza (Muzeum Litoměřice)
14	LT	Radovesice		X			1	Váňa 1961, 474, obr. 6
15	LT	Libochovice		X			1	Váňa 1961, obr. 4:3; Zápotocký 1965, obr. 69:7
16	LT	Sedlec		X			1	Váňa 1961, 474, obr. 6
17	LT	Hazmburk (Klapý)			X		1	Zápotocký 1965, obr. 38:2, 39:10 Váňa 1961, 474, obr. 6
18	LT	Levousy			X		1	Zápotocký 1965, obr. 56:11, 14?
19	LT	Lovosice		X			1	Zápotocký 1965, obr. 84:1, 34; Váňa 1977
20	TP	Teplice, knížecí cihelna		X			1	Zápotocký 1978, obr. 7:2
21	TP	Duchcov				X	1	Váňa 1977, obr. 4:4; Váňa 1961, obr. 4:2
22	TP	Ledvíce		X			1	Váňa 1977, obr. 4:1?
23	TP	Zabrušany			X		3	Rusó 1991
24	TP	Želénky	?				2	Váňa 1961, 474, obr. 6
25	LT	Dolánky n. Ohří		X			1	Zápotocký 1965, obr. 65:11
26	TP	Bžany		X			1	Váňa 1961, obr. 4:1
27	TP	Velvěty		X			1	Váňa 1977, obr. 6:1-4
28	TP	Žalany				X	1	Klápště 1994, obr. 65:12
29	TP	Rtyně n. Blínou		X		X	1	Zápotocký 1978, obr. 4:18
30	TP	Bílina			X		2	Váňa 1976, obr. 8:1, 5, 9; 21:7, 8
31	TP	Kučlín	?				0	ústní sdělení J. Klápště (ARÚ Praha)
32	TP	Břežánky				X	2	Bubeník-Koutecký NZ 6982/73
33	TP	Hrdlovka				X	3	ústní sdělení P. Meduna (ARÚ Praha)
34	MO	Mariánské Radčice	?				0	ústní sdělení J. Klápště (ARÚ Praha)
35	MO	Bečov				X	1	Klápště 1994, obr. 52:2, 53:1
36	UL	Ústí n. L., Krásné Březno, Podskalí				X	1	Cvrková-Zápotocký 1994, obr. 15:27, 28, 30

Číslo	Okres	Lokalita	?	P	H	S	Počet ZK	Literatura
Čechy								
37	MO	Libkovice				X	2	ústní sdělení P. Meduna (ARÚ Praha)
38	MO	Jenišův Újezd				X	2	ústní sdělení P. Meduna (ARÚ Praha)
39	MO	Most	?	X			1	Váňa 1977: obr. 9:3; Váňa 1961: obr. 3:4
40	MO	Komořany	?				2	Váňa 1961: 474, obr.. 6
41	MO	Holešice				X	1	Klápště 1994: obr. 57:11
42	MO	Souš				X	2	Klápště 1988: obr. 2:8-10, 3:1,4, 7
43	MO	Chouč				X	1	Klápště 1994: obr. 65:5
44	LN	Dolánky-Rubín			X		1	Bubeník 1988: Tab. XIII:2
45	LN	Louny (u sv. Petra)	?				1	ústní sdělení J. Klápště (ARÚ Praha)
46	LN	Březno u Loun				X	1	Pleinerová 2000: obr. 92:10, 69:8 ?
47	LN	Žatec	?				1	Váňa 1961, č. 17; ústní sdělení P. Čech (ARÚ Praha)
48	LN	Staňkovice		X			1	Bubeník 1988: Tab. CCLXXIX:1; Váňa 1961: obr. 3:1
49	RA	Dřevíč-Kozojedy			X		1	Bubeník 1988: Tab. XXXVI:3
50	PS	Budeč			X		1	Váňa 1995: 34:9; Bartošková 1997: obr.12:1
51	UL	Ústí n.L., ul. Hradební; ul. Velká hradební			X	X	1	Cvrková -Zápotočský 1994: obr. 4:15, 5:14; 9:1, 4
52	TC	Bezemín - "Švédské šance"		X			1	Svobodová 1992: S. 15.
Sasko								
53	PIR	Dohna-Schloßberg, Burgberg			X		1	Corpus 119/2 nově objeveno - Nr. 66/31; 67/31
54	PIR	Dohna-Robisch, Robsch, Raupscher, Raubbusch			X		1	Corpus 4, 119/3 nově objeveno- Nr. D1187/87
55	DD	Leuben				X	1	Corpus 4, 115/11:4; Coblenz 1954, 91, Nr. 30
56	MEI	Dresden-Briesnitz			x		2	Corpus 4, 115/1:5; Schnurbein 2000, Taf. 36; a nově objeveno
57	MEI	Meißen			X		2	Corpus 4, 116/34, Coblenz 1971, Abb. 6; Schmid-Hecklau 2004,172-173
58	MEI	Zehren-Burgberg			X		3	Corpus 4, 116/75:30,31,34,35; Coblenz 1971, Abb. 6;
59	DD	Laubach, Kr.Großenhain				X	1	Corpus 4, 105/4:6; Sächsische Zeitung v. 8.7.1972
60	MEI	Jessen	X				1	Corpus 4, 116/18:7?
61	MEI	Mettelwitz			X		1	Coblenz 1970, Abb. 12:25, 12:27; Corpus 4, 116/40
62	MEI	Nossen			X		1	Corpus 4, 116/51:1
63	TO	Kreina				X	1	Corpus 4, 151/15:2
64	MTL	Kollmichen			X		1	Corpus 4, 153/41:69,73, 74?, 76?; Bierbaum 1928
65	MTL	Nauberg			X		1	Corpus 4, 153/61:13; Coblenz 1960, 8
66	BLK	Kretzschau-Groitzschen			X		1	Brachmann 1978, Abb. 31:9
67	MEI	Leippen				X	1	Corpus 4, 116/28:4.
68	TO	Altoschatz-Rosenthal			X		1	Corpus 4, 151/37:71.
69	BZ	Spittwitz			X		1	Corpus 4, 107/125:5, 18
70	BZ	Kirschau			X		1	Corpus 4, 107/60:6
71	BZ	Görlitz-Biesnitz, Landeskrona			X		1	Corpus 4, 110/1:24; von Richthofen 2003, Abb. 19:1

Tab. 1. Soupis lokalit s výskytem zabrušanské keramiky s uvedením literatury. Čísla lokalit odpovídají číslům na mapě (viz obr. 11).

Jak vyplynulo z výše představené bilance, na několika lokalitách severně od Krušných hor registrujeme výrazně vyšší podíl zabrušanské keramiky, než bylo doposud v literatuře uváděno. Pozornost přitahuje zejména evidence velkého množství tohoto zboží na hradě Zehren – Burgberg. Vedle několika mála již dříve známých zlomků (Coblenz 1970, obr. 10) bylo v dochované kresebné dokumentaci nálezů registrováno přibližně sto fragmentů této keramiky (předběžně tedy zhruba 10 % kresleného materiálu, případně 15 % z kreslených zdobených stěn nádob). Tento

vysoký počet má zatím paralely pouze v lokalitách v severozápadních Čechách (obr. 13).³⁴ Přestože je tento obraz bezpochyby ovlivněn rozdílným stavem výzkumu a kvalitou zpracování v obou oblastech i rozdílnými nálezovými okolnostmi, domníváme se, že předložená kvantifikace poskytuje základní představu o množství nálezů a odráží tak podstatné koncentrace nálezů zabrušanské keramiky (Bílinsko vůči periférním nalezištím).

Obr. 13. Mapa s vynesemím kvantifikace zabrušanské keramiky.

³⁴ Jelikož kvantitativní údaje odrážejí pouze přibližnou hodnotu, bylo přistoupeno k jejich schematickému znázornění na základě zvolených intervalů tak, aby bylo dosaženo přehledného a výstižného obrazu koncentrací na základě kvantitativního rozdělení. Počet nálezů zabrušanské keramiky jednotlivých lokalit je velmi rozdílný, proto zde budou jmenovány pouze lokality, kterým byl přiřazen symbol 3 a 4, tedy lokality s doloženým počtem příslušných fragmentů přesahujícím několik zlomků. Ve zmíněných případech samozřejmě nelze vyloučit, že některé zlomky pocházejí z identické nádoby. Jedná se v prvé řadě o Zabrušany, odkud je známo více než 150 zlomků (viz výše), z hradu Vlastislav pochází přibližně 100 fragmentů a stejný počet byl získán i výzkumem ze sídliště Hrdlovka (ústní sdělení P. Meduna). Z hradu Bílina je k dispozici asi 50 zlomků a obdobný počet také ze sídliště Souš. Z Litoměřic je známo zatím asi 20 zástupců zabrušanské keramiky, obdobně z Jenišova Újezda, Břežánek, Libkovic, Želének a Komořan. Z nálezového souboru Zehren – Burgeberg pochází zmíněných zhruba 100 zlomků, asi 30 z Mísně a asi 10 zlomků z Drážďan – Briesnitz. Jedná se pouze o přibližný odhad nálezů zabrušanské keramiky na základě údajů v literatuře či ústních sdělení archeologů (srov. literatura uvedená v tab. 1).

Oblast rozšíření zabrušanské keramiky severně od Krušných hor v saském Polabí představuje nápadný protiklad k poměrům ve středních Čechách, kde takové nádoby registrujeme prakticky pouze na Budči. Tento rozdíl je o to nápadnější, že české Podkrušnohoří a jádro České kotliny byly vzájemně snadněji dostupné než oblasti oddělené Krušnými horami. A dlužno dodat, že české regiony byly na základě historiografických poznatků součástí jednoho politického útvaru, Ihostejno, zda uvažujeme o datování zabrušanské keramiky pro období „předpřemyslovských“, nebo sjednocených boleslavských Čech.

3. 3 Datování zabrušanské keramiky

Počátky zabrušanské keramiky stanovil Z. Váňa na základě rozboru nálezových souborů z hradiště v Zabrušanech, kde předkládá dvě chronologicko-typologické skupiny nádob, jež by měly přináležet dvěma sídelním fázím.³⁵ Starší typicky středohradištní skupinu keramiky, charakterizovanou v ruce vyrobenou případně na pomalém kruhu obtáčenou keramikou s poměrně jednoduchou profilací hrdla a okraje a s častým výskytem výzdobných severských prvků, které ukazují na úzké vazby ke keramice polabských a lužických Slovanů, zařadil do období mezi 800–950 (*Váňa 1952a*, 437–438). Zástupce mladší skupiny, k nimž náležela i pojednávaná zabrušanská keramika, charakterizoval původně jako keramiku točenou na rychle rotujícím kruhu, tvrdě vypálenou a se specifickou profilací hrdla.³⁶ V rámci této skupiny doznívají pro starší skupinu typické severské vlivy a nastupuje výzdoba tvořená vodorovnými rýhami a kolky. Tuto fázi datoval původně na základě analogií z východního Německa a z hradiště v Chlumci (nález zabrušanské nádoby s mincemi a nálezu hrozníčkovité náušnice s kličkou) do období mezi polovinou 10. století až polovinou 11. století. Její počátky tak předpokládal až v období raného přemyslovského státu (*Váňa 1952a*, 438–440; *1952b*, 296–297). Obdobný nálezový profil poskytl výzkum na hradišti Vlastislav, jehož interpretace posléze přinesla zásadní obrat v dataci této keramiky.

³⁵ A. Rusó se již nálezy nepodařilo rozdělit do jednotlivých chronologických horizontů (viz výše).

³⁶ V pozdějších studiích zmiňuje v souladu s novými poznatky výrobu nádob zabrušanského typu v ruce s dostatečným obtáčením horní partií na ručním kruhu. Zjištěný tvrdší výpal, vyvinutá profilace a jednodušší vzory, tedy znaky odlišují ji od keramiky středohradištního stupně, ovlivnily chybné rozpoznání vytváření příslušných nádob (srov. *Váňa 1953*, 487; *1955a*, 363; *1961*, 467).

Výzkum Vlastislavi umožnil podle Z. Váni konfrontaci archeologických a písemných pramenů, která vedla ke ztotožnění tohoto objektu s hradem Vlastislav zmíněným v Kosmově líčení lucké války (*Kosmas I*, 10–13). Datování událostí lucké války, které kladl do období mezi polovinu 9. a počátek 10. století, přenesl na nálezovou situaci zkoumaného hradiště (*Váňa 1955a; 1976*).³⁷ Tamní společný výskyt keramiky středohradištního (datovanou převážně do 9. století) a mladohradištního rázu vyvolal debatu o počátcích tzv. „mladohradištní keramiky“.³⁸ Jako hlavní oporu relativní chronologie počátků zabrušanské keramiky (a datování hradišť vůbec) zvolil poměrné zastoupení středohradištní a mladohradištní keramiky v kontextech tří severozápadočeských hradů (*Váňa 1995a*). Na základě srovnání keramického materiálu z Vlastislavi a dalších hradů vykazujících výrazné zastoupení zabrušanské keramiky, Zabušan a Bíliny, vysledoval výskyt zabrušanské keramiky v kontextech s převahou středohradištní (Vlastislav) či mladohradištní keramiky (Bílina). Zabušany zaujímají mezi těmito soubory jakýsi střed – zde byl registrován větší počet typologicky starší keramiky než v Bílině a naopak výraznější podíl mladohradištní keramiky než ve Vlastislavi (*Váňa 1955a, 1955b, 1976*). Tomuto zjištění má odpovídat i dlouhodobější existence Zabušan oproti hradu Vlastislavi. Na základě těchto indicií Z. Váňa předpokládá časnější výskyt jak zabrušanského typu, představujícího výraznou složku mladohradištní keramiky v severozápadních Čechách, tak tzv. mladohradištní keramiky vůbec (*Váňa 1954; 1955a; nejpodrobněji 1968*).³⁹ Byť by podle Z. Váni typologický ráz zabrušanské keramiky nasvědčoval spíše polovině 10. století, považoval její výskyt ve Vlastislavi za důvod k posunutí počátku její produkce do 9. respektive do druhé poloviny 9. století (např. *Váňa 1955a,b; 1961, 1976*). Toto datování je pak v souladu s uvažovaným obdobím rozkvětu jak hradu Vlastislavi, tak Zabušan. Nedaleká mohyla v Želénkách s bohatou výbavou

³⁷ Jedná se o podání mezikmenových bojů v severozápadních Čechách. Popsán je boj Lučanů s Přemyslovci. V této pasáži Kosmovy kroniky bývá spatřován odraz přemyslovské expanze, která vedla ke sjednocení Čech a nastolení přemyslovské vlády (*Třeštík 1997*, 67–68). Datování těchto událostí a metodický postup autora výzkumu byl vystaven kritickým ohlasům (srov. *Váňa 1954*, 493–404; *1955a*, 364–365; *1968*, 176–187; *Karbusický 1963*, 292–304; *1980; 1995; Krzemińska 1962*, 367–376). Odhlédneme-li od problematiky ztotožnění archeologicky doloženého a Kosmou zmíněného objektu, nelze uvažované datace využít pro časové zařazení hradiště Vlastislavi.

³⁸ Mladohradištní keramika je označení užívané pro produkci tradičně zaujímavější období od 2. poloviny 10. do přelomu 12. a 13. století – dodnes v podstatě platné členění *J. Eisnera (1933; 1966)*. K problémům periodizace a chronologie srov. např. *J. Bubeník (1994)*.

³⁹ Na jiném místě zmiňuje, že mladohradištní charakter není dokladem časového zařazení, nýbrž vyspělejšího rázu výrobků „hradského“ výrobního střediska oproti vesnické keramice (*Váňa 1955b*, 133), tuto úvahu však nijak nerozvinul.

datovanou do druhé poloviny 9. století by mohla dataci hradiště nepřímo podporovat. Podobně jako zmínka fuldských análů k roku 857 o hradě knížete Wistracha, jehož ztotožnění se Zabuřany je jednou z možných výkladových variant (*Sláma 1973*).⁴⁰ Tuto hypotézu ovšem Z. Váňa na základě vlastního rozboru archeologické a historické situace odmítl (*Váňa 1968*, 471–472). I pokud by bylo možné doložit, že Wistrach sídlil v Zabuřanech, de facto to nic určitého nevyovídá o počátcích zabuřanské keramiky (viz níže).

Vyznívání zabuřanské keramiky k polovině 11. století předpokládal Z. Váňa na základě její přítomnosti na bílinském hradišti (*Váňa 1955a*, 131–133; *1976*, 463–472). Jako další argument relativní chronologie pak bylo použito vzájemné srovnání procentuálního množství zabuřanské keramiky v souborech z hradů Zabuřany, Bílina a Chlumeck – Horka (*Rusó 1994*, 59–64, 70; *1994*, 92). Z hradu Zabuřany s údajným rozkvětem osídlení v období před začleněním oblasti do přemyslovského panství, tedy před druhou třetinou 10. století, je evidováno velké množství tohoto zboží (*Váňa 1961*, 474). V Bílině, nově založeném přemyslovském správním hradě, byl zaznamenán nižší podíl zabuřanské keramiky (*Váňa 1976*, 463–572). Podstatná je absence zabuřanské keramiky na hradišti Chlumeck – Horka, jehož existenci nesporně dokládá zmínka k roku 1040, což A. Rusó důvodně nahlíží jako datum *ante quem* výskytu zabuřanské keramiky (*Rusó 1991*, 66–67; *1994*, 62).⁴¹ Tento argument je v českém bádání akceptován (*Klápště 1994*, 92–93). Další opory pro její vyznění by mohly poskytnout nálezové souvislosti žalanské keramiky, které jsou typologicky velmi podobné zabuřanským nádobám. Rozlišovacím znakem je výzdoba; pro žalanskou keramiku je charakteristický pás několika šroubovicových rýh. Žalanský typ byl na základě průvodních nálezů z eponymního pohřebiště datován do 11. až 12. století (*Svoboda 1963*). Vzájemný chronologický vztah obou typů nelze za dnešního stavu bádání jednoznačně určit, uvažovat lze jak o jejich vývojové následnosti, tak o (částečně) paralelním výskytu (doklady žalanských nádob zachycujeme již v kontextech se zabuřanskou keramikou ve Vlastislavi, Zabuřanech a Bílině), a tedy o jednom keramickém okruhu (viz II. 7. 1).

Uvažujeme-li, že zabuřanská keramika vyznívá kolem poloviny 11. století, lze zmínit její výskyt ve třetím sídlištním horizontu míšeňského hradu (krátce před 1000

⁴⁰ Nejnověji předpokládá J. Steinhübl Wistrachův hrad ve středních Čechách, snad na hradišti Praha – Šárka (*Steinhübl 2011*, 62–63).

⁴¹ Chlumeck byl zmíněn již v zakládací listině břevnovského kláštera hlásící se k roku 993, dochované však pouze v opisu z přelomu 12. a 13. století (viz dále III. oddíl).

případně okolo 1030) a upozornit na její přítomnost na hradě Zehren, o kterém zaznamenáváme první písemnou zmínku k roku 1003 (*Schmid-Hecklau 2004*, 172, Taf. 4, 5; *Thietmar V*, 36). Dlužno však zmínit i její absenci v dosud registrovaných nálezech z hradu Zadel, písemně poprvé zaznamenaného v roce 1079 (*CDS II*, 1, Nr. 33, 34), nacházejícího se v napatrné vzdálenosti od hradu Zehren, na druhém břehu Labe.

Výše uvedené údaje napovídají, že se zabrušanská keramika vyskytovala v intervalu zhruba od druhé poloviny 9. do poloviny 11. století. Doba jejího užívání by pak představovala až cca 200 let. Zajímavou úvahu o délce produkce nádob zabrušanského okruhu odvodil P. Meduna z následnosti čtyř fází usedlosti na sídlišti Hrdlovka. Na základě trvání jedné fáze zhruba 25 let uvažoval o oběhu této keramiky zhruba po období 100 let (*Meduna 1992; Bubeník – Meduna 1994*). Zatím však čekáme na celkové zpracování této, pro studium zabrušanské keramiky, důležité lokality.

Jsme-li jen rámcově schopni postihnout horní mez výskytu zabrušanské keramiky, větší obtíže jsou spojeny se stanovením dolní hranice jejího výskytu. Datování do poloviny 9. století bylo provedeno na základě přítomnosti zabrušanské keramiky v kontextech hradů, jejichž rozkvět bývá tradičně hledán v tomto období. Absence stratifikovaných nálezů nedovoluje definovat sídelní horizonty na hradištích ve Vlastislavi a Zabrušanech; opřít se můžeme jen o předběžné studie Z. Váni, které nedovolují nálezovou situaci prověřit a posoudit. S jistotou je možné pouze konstatovat, že prozatím se nám nedostávají žádné pevné opory pro přesnější časové vymezení počátku výskytu zabrušanské keramiky.

Debatu o počátcích zabrušanské keramiky nelze oddělovat od problematiky datování vzniku hradů v této oblasti.⁴² Tyto objekty jsou často datovány výskytem dané keramiky a ta je naopak přiřazována chronologickým skupinám na základě přítomnosti v nálezových souborech hradů (tzv. datace v kruhu). V následujících odstavcích se proto pokusíme určit časové rozpětí zabrušanské keramiky podle nesporných opor, nikoli podle veškerých indicií. V důsledku tedy zúžíme rámcový

⁴² Základní informace o hradištích, kde byl doložen výskyt zabrušanské keramiky viz Exkurz: Soupis hradišť v Sasku a severozápadních Čechách

interval na podstaně kratší období, které odraží stav současného poznání, nikoli skutečnou dobu produkce zabrušanské keramiky.

Jak již bylo zmíněno, je v souvislosti s hrady v severozápadních Čechách za spodní hranici výskytu zabrušanské keramiky považována druhá polovina 9. století. Při kritickém pohledu na datování těchto objektů, zejména hradů Zabuřany a Vlastislav, nelze z důvodu nedostatečného zpracování nálezových situací uvést žádný jistý doklad pro její dataci do 9. století. Z těchto objektů sice pochází doposud největší známé množství nálezů zabrušanské keramiky, které však nemusí bezprostředně souviset s počátky zmíněných hradů. K počátku produkce zabrušanských nádob mohlo dojít až v dalším průběhu jejich existence. Podle současných poznatků je nutné počítat s osídlením zmíněných hradů i v období 10. a 11. století.⁴³ V souborech obou hradů se navíc vyskytují dvě skupiny keramického materiálu odpovídající patrně dvěma fázím (?), z nichž mladší byla posunuta na základě neurčitě datovatelného a interpretovatelného písemného údaje o hradu Vlastislavi do druhé poloviny 9. století. Podle dostupných poznatků nedisponujeme žádnou jinou oporou, která by toto datování potvrdila. Nelze vyloučit možnost, že právě starší horizont s typicky středohradištní keramikou (*Váňa 1952a, b; 1955a*) souvisel s obdobím druhé poloviny 9. století.

K určení spodní časové hranice zabrušanské keramiky se jako pevnější opora nabízí její přítomnost v nejstarším sídelním horizontu na předhradí Budče, který je rámcově datován do 4. čtvrtiny 9. až první poloviny 10. století (*Bartošková 1997*).⁴⁴ Vedle hradů spojovaných tradičně s předpřemyslovským obdobím se zabrušanská keramika vyskytuje i na některých přemyslovských správních hradech. O její

⁴³ Nedávno provedená sondáž v Zabuřanech prokázala přestavbu a další využití hradu až do konce 11. a počátek 12. století (*Lutovský 2003*, 564). Na základě nálezové situace a několika nálezů lze předpokládat trvání hradu Vlastislavi, respektive osídlení jeho areálu dále v 10. století (*Váňa 1968*, obr. 47:3, 4, 55:4, 72:4; *Klápště 1994*, 92–93). Nový pohled na datování Vlastislavi představil na základě srovnání se stratifikovanými nálezy ze Žatce P. Čech (*Čech 2000a*, 425). Pro počátek 9. století předpokládá starší fázi hradu bez čelní kamenné plenty a pro období 2. poloviny 10. století pak vybudování nového hradu (viz kapitola III.).

⁴⁴ Zabuřanská keramika (*Bartošková 1997*, obr. 12:1) se vyskytuje v nejstarším sídelním horizontu budečského předhradí, který chronologicky vymezuje přítomnost límcovitých okrajů. Podstatným datačním ukazatelem je absence keramiky s kalichovitou profilací okrajů, která je charakteristická pro druhý sídelní horizont, kde ji doprovází nález zlomku ostruhy s dlouhým vykloněným bodcem, datovatelný pravděpodobně do 2. poloviny 10. století. První nálezový horizont doplňuje torzo blíže neurčitelné vysokoobloukové ostruhy, pro jejíž dataci lze nejpravděpodobněji uvažovat o intervalu od poslední čtvrtiny 9. až do první poloviny 10. století. Tento časový interval lze tak rámcově vztáhnout na celý nejstarší horizont (*Bartošková 1997*, 112–113). Dále srov. poznatky k pražské keramické sekvenci a dendrochronologickému datování (*Čiháková – Dobrý 1999*, 337–352).

přítomnosti na hradě Bílina, jehož vznik je hledán v závěru druhé poloviny 10. století, jsme se již zmínili (Váňa 1953; 1976). Zastoupena je i v souborech z litoměřického hradu, jehož počátky jsou zhruba datovány do období kolem poloviny 10. století (Kotyza – Smetana – Tomas 1997, 78). Detailnější chronologické rozřídění nálezů podle sídelních fází těchto objektů však nelze z důvodu nedostatečného nebo zcela chybějícího zpracování stanovit.

V Sasku je pojednávána keramika doposud známa zejména z hradů, které jsou spojovány s obdobím po začlenění Daleminců do východofranské říše po roce 928/929, jako např. Míšeň, Drážďany – Briesnitz nebo Zehren – Burgberg. Archeologický výzkum v Míšni, jenž přinesl dobře datovatelné nálezy podle četných dendrodat, které lze konfrontovat se zmínkou o jejím založení údajně roku 929, prokázal výskyt zabrušanské keramiky mezi lety cca 930 – 1030, tj. v prvních třech sídlištních horizontech (srov. Schmid-Hecklau 2004, 32, 94, 172, 313; zde obr 4).⁴⁵ Jak bude diskutováno v III. kapitole této práce, nelze interpretaci výsledků dendrochronologické analýzy, které jsou použity k zařazení prvního horizontu do období krátce před 930 až do období kolem 960, zcela přijmout. První jisté, dendrochronologicky datované stavební konstrukce spadají s největší pravděpodobností až do 40. – 50. let 10. století (srov. exkurz Míšeň, III. 3. 1. 2). Nálezovou situaci se zabrušanskou keramikou z Drážďan lze podle předběžných zpráv s jistotou spojit až se závěrem 10. století (Wagner 1994; a na základě ústního sdělení). Podobně existence hradiště Zehren – Burgberg spadá na základě rozboru archeologických nálezů, srovnatelných s míšeňským souborem, a datování pomocí ¹⁴C na konec 10. až počátek 11. století. Tuto dataci podporuje i první písemná zmínka k roku 1003 zaznamenaná v Thietmarově kronice. (srov. Coblenz 1963, 265–267; 1989, 14; Schmid-Hecklau 2003, 238 ff.). Výjimečně jsou zlomky zabrušanské keramiky zastoupeny na hradech tradičně datovaných do staršího období (7./8. – 9./10. století) jako je Mettelwitz, Nossen – Dechantsberg a Altoschatz – Rosenthal. Tyto příklady však nelze použít pro datování zabrušanské keramiky do staršího období, protože stav jejich poznání a opory pro datování jsou nedostatečné, a nelze tak vyloučit, že tyto objekty existovaly i v pokročilém 10. století.

⁴⁵ Např. sídlištní horizont 1 – Abb. 270:10,11; sídlištní horizont 2 – Abb. 274:3, 4, 5, 7, 8; sídlištní horizont 3 – Abb. 275:17, 18, 23, Abb. 277:1; sídlištní horizont 1/3 – Abb. 283:3, 4; sídlištní horizont 2/3 – Abb. 283:5, Abb. 284:10,13; sídlištní horizont 3/bez nálezových okolností – Abb. 285:3.

Tyto nemnohé lokality představují datum *ante quem* dolní hranice výskytu zabrušanské keramiky. Potažmo si položíme otázku, zdali tyto příklady nedokládají, byť nepřímou počátky této keramiky až v období první poloviny 10. století, jak prvotně předpokládal Z. Váňa (viz výše).⁴⁶ Pokud bychom se k této hypotéze přiklonili a vznik zabrušanské keramiky spojili až se situací formujícího se přemyslovského panství za Boleslava I., dotkneme se tím i diskuse o možných počátcích regionalizace keramiky a o existenci některých „kmenových hradů“ teprve v pokročilém 10. století (srov. II. 7). Přes všechny problémy spojené s poznáním stratigrafie sídelních horizontů jednotlivých hradů může zabrušanská keramika na základě svých specifických typologicko-morfologických znaků sloužit alespoň jako orientační synchronizační prvek.

3. 4 Interpretační možnosti výskytu zabrušanské keramiky

Mapa výskytu zabrušanské keramiky po obou stranách Krušných hor nabízí několik výkladových možností. Jak bylo zmíněno, interpretoval Z. Váňa několik míst s výskytem zabrušanské keramiky v Německu jako *nejsevernější výběžky celé skupiny, pronikající na sever jak krušnohorskými výběžky, tak i podél Labe* (Váňa 1961, 472).⁴⁷ V Sasku došla zabrušanská keramika pozornosti především v pracích W. Coblenze (např. 1964, 324–325; 1977, 348), odvolávajících se na Z. Váňu. V německé literatuře nebyla doposud této specifické keramice věnována potřebná pozornost a její zástupci byli publikováni jen výběrově (Herrmann – Donat 1985, Coblenz 1963; 1970; srov. literatura v tab. 1). Nové úvahy podněcuje zejména poznatek o množství této keramiky nalezené při archeologickém výzkumu na hradě Zehren – Burgberg, položeném na Labi severně od Míšně. Doposud bylo z této lokality známo jen několik zlomků zabrušanské keramiky. Zjištěny však byly desítky střepů, což odpovídá poměrům v českých lokalitách (Zabrušany, Vlastislav, Bílina atd.). S ohledem na toto množství lze pochybovat o jednoznačném směru šíření této keramiky z oblasti

⁴⁶ Samozřejmě lze namítnout, že, i za předpokladu jejích počátků v druhé polovině 10. století, nedisponuje současný stav bádání žádnými archeologickými prameny či jistými historickými údaji, které by je mohly podpořit.

⁴⁷ Při rozboru materiálu ze zabrušanského hradiště upozornil v předběžných studiích na výrazný výskyt keramiky typické pro oblast polabských Slovanů. Tyto vlivy byly zaznamenány i v nálezových souborech dalších severozápadočeských lokalit a sporadicky i v jiných částech Čech. Uspokojivým vysvětlením těchto vlivů je podle Váni předpoklad potulných hrnčičů (srov. např. Váňa 1955b, 130–131 s literaturou). Zda předpokládá stejné zdůvodnění i pro rozšíření zabrušanské keramiky v oblastech mimo její hlavní koncentraci, nezmiňuje.

severozápadních Čech na území Saska, respektive nutí nás tak uvažovat v širším rámci o původu zabrušanské keramiky po obou stranách Krušných hor.

Formulaci základních otázek, jež se vztahují k rozšíření zabrušanské keramiky, usnadňují např. obecně laděné studie *H. Steuera (1992; 1987)* a *Z. Smetánky (2003, 38–53)*, kteří s nadhledem sobě vlastním popsali škálu možných forem geografického transferu různých druhů artefaktů.

Keramické nádoby se mohly šířit prostřednictvím obchodu, jako válečná kořist, v podobě dávek, ale také jako osobní majetek cestujících, poutníků nebo přesídlenců. Posledně jmenovaní mohli být na novém území i výrobci této keramiky. Bez opomenutí by neměla zůstat ani často uváděná činnost potulných hrnčířů. Importovaná keramika se také mohla stát předmětem nápodoby; nebo její výroba v sekundárním místě mohla být také výsledkem přenosu výrobního know-how „cizím“ řemeslníkem z původní produkční oblasti. Pro sestavení teoretického rámce lze využít i velké množství studií zabývajících se speciálně raně středověkou keramikou (např. *Brorsson 2003; Herold 2008; Brather 2004*).⁴⁸

Distribuci keramických nálezů tak lze rozdělit do tří základních kategorií: první představuje „transfer výrobků“, druhou „transfer výrobců příp. obecně osob“ a třetí „transfer know-how“ konkrétní keramické výroby, ke které mohlo nejpravděpodobněji dojít na základě prvních dvou jmenovaných možností.

1. Transfer výrobků

Do první kategorie spadá zejména rozšíření keramiky obchodem.

Zlomky keramického zboží, jejichž výroba je předpokládána na jiném místě, než je místo nálezu, bývají často označeny jako import a nejčastěji interpretovány jako doklady obchodu.

Při předpokladu obchodu keramikou je nutno postupovat s určitou opatrností, neboť archeologicky jsou tyto procesy obtížně doložitelné.⁴⁹

⁴⁸ Přibývá i příkladů upozorňujících na opatrnost před uspěchanými interpretačními závěry (*Klápště 2003; Staňa 1994, 16*). V textu uváděné paralely jsou k sledované problematice vztahovány velmi opatrně. Většinou se jedná o oblasti s odlišným hospodářským, sociálním a politickým vývojem, které jsou s česko-saskou situací jen obtížně (vzdáleně) srovnatelné.

⁴⁹ Zcela odlišnou od zde pojednávané situace je např. obraz distribuce raně středověké pingsdorfské a badorfské keramiky v Porýní, kde byly odkryty celé výrobní areály a

Zmínka uvedená v tzv. zakládací listině kapituly litoměřické verzi C, pocházející ze 14. století by mohla dokládat obchod keramikou (CDB I, Nr. 383, 363). Jedná se o celní rejstřík zaznamenávající nárok kapituly na polovinu cla z příchozích a odchozích lodí na Labi. Mezi zde uvedenými příjmy cla se nachází i starobylé slovo *grnecne* (grnec – hrnec, „hrnečné clo“), které dovoluje uvažovat o obchodě keramikou samotnou nebo zbožím obsaženým v hrncích (srov. např. *Steuer 1973*, 21–29; *1987*, 134–142; *Janssen 1983*, 348–384; *Sanke 2001*, 271–426). Na základě kontextu s dalšími tradičními kategoriemi cla (*chomútné, odchodné, otrocé, hostinné a žité*) lze uvažovat o jeho existenci již pro raně středověké období (srov. *Tomas 1999a*, 107; *1999b*, 155; *1999c*, 209; *Žemlička 1980*, 70).⁵⁰ Bez jasné odpovědi pravděpodobně zůstane, zda se jedná o clo z nádob jakožto keramického zboží, nebo o objemovou míru jako „obalu“ na archeologicky nedochované produkty. Při transportu keramiky coby obalu připadají v úvahu takové suroviny jako med, vosk, sůl.⁵¹

Zmínku v tzv. zakládací listině litoměřické kapituly je tedy možné opatrně interpretovat i jako doklad případného obchodu se samotnou keramikou. Tomu by mohla odpovídat zvláště jedinečná tvarová a výzdobná škála zabrušanské keramiky. Na základě její specifičnosti a tvarové variability byla vyslovena hypotéza o možné funkci jako „stolního nádobí“, a tím usuzováno na její export (*Meduna 1993; Bubeník – Meduna 1994*). Ve shodě s P. Medunou a J. Bubeníkem by tak bylo na snadě uvažovat o její distribuci jak v rámci samotných severozápadních Čech (do Litoměřicka), tak do dnešního Saska.⁵²

přírodovědné rozbory umožňují sledovat distribuční mapy této keramiky (např. *Heege 1995; Sanke 2002; Erdmann a kol. 2001*).

⁵⁰ Zmíněný pojem *otroce* poukazuje s velkou pravděpodobností na obchod s otroky náležející staršímu období. *othodne* a *gostine* odkazují zřejmě na dávky související s obchodováním, přičemž jasné vysvětlení dosavadní bádání nenabízí. *Homuthne* a zmíněné *grnecne* lze chápat poplatek za zboží (zvířata, nádoby) nebo přímo jako poplatky z těchto věcí jako prodejního zboží. Sitne označuje od nejstarších dob obchod s obilím.

⁵¹ U slovanských nádob uvažuje *W. Filipowiak (1998, 237–242)* o medu a soli. *J. Callmer* se přiklání k schránce na sůl (*1989, 667*). Vosk nebo med uvádí *J. Herrmann (1985, 139)*. Písemné zmínky o dávkách medu, ovšem bez vztahu k archeologickým nálezům, zmiňují např. *W. Schlesinger (1983, 264)*, *M. Gockel (2000, 504f.)* a *M. Hardt (2005, 30)*. Med jako obchodní komodita je zmíněn v celním tarifu Pirny z roku 1325 erwähnt: *Mensura sturnicz dicta mellis in Boemiam ducenda tres solvet denarios...* (CDS II, 5, Nr. 15, 388).

⁵² Za výskytem zabrušanské keramiky v severozápadních Čechách v různých sídelních komponentách spařuje P. Meduna rozdílné funkční využití keramiky v jednotlivých oblastech. Nastíněna byla hypotéza o zabrušanské keramice jako o exportním stolním zbožím,

Za výsledek obchodních vztahů by bylo možné rozšíření zabrušanské keramiky považovat i na pozadí existence suchozemské chlumecké stezky a labské vodní cesty přes Krušné hory (Kotková 2006/2007; 2009). Z důvodu křehkosti zboží se zdá labská cesta pro transport zboží možná pravděpodobnější, dopravu přes Nakléřovský průsmyk však nelze vyloučit. Za předpokladu zmíněného exportu by mohly nálezy zabrušanské keramiky v důležitých bodech cest sloužit jako nepřímý doklad pro zmíněný export. Při pohledu na mapu (obr. 11) lze uvést nálezy z Litoměřic, Ústí nad Labem a z Děčína a dále po proudu z hradů Míšeň a Zehren jako eventuelní doklad pro využití této cesty při transportu keramiky. Na druhou stranu by ale další nálezy ze Zabušan a Donína mohly svědčit také pro využití chlumecké cesty. Na Bílinsku s předpokládaným centrem výroby v okolí Zabušan, které bylo pravděpodobně napojeno na zmíněnou chlumeckou stezku, se právě nachází nejvýraznější koncentrace této keramiky. Za předpokladu rozhodujícího významu vodní labské cesty, by musely být produkty nejprve dopraveny k Labi a odtud pak dále na jih na Litoměřicko a na sever do saského Polabí. Z Donína, významného místa na chlumecké stezce, pochází tzv. česká láhev⁵³ a již zmíněné zlomky zabrušanské keramiky. Za současné situace lze podle našeho názoru říci, že doklady zabrušanské keramiky svědčí pro využití obou cest a naopak obě cesty mohou dokládat transport této keramiky. Jedná se však jen o nepřímé doklady, které obchod respektive transport zabrušanské keramiky nemohou doložit.

Předpokládáme-li, že se zabrušanská keramika šířila obchodem, je zapotřebí postihnout směr transportu, respektive oblasti produkce a spotřeby. Podstatné východisko dalších úvah představují dosavadní zjištěné koncentrace výskytu zabrušanské keramiky. Co se týče její nápadné absence ve středních

kteřá je založena na rozšíření zabrušanské keramiky za hranicemi bílinské kastelanie, kde mění na základě převládání její přítomnosti v pohřebních areálech svůj status ve společnosti:... aus den 53 registrierten Lokalitäten befinden sich in der Bilina-Provinz nur 22. Die Mehrheit von 31 liegt außerhalb des Verwaltungsgebietes der Bilina-Burg (und begreiflich auch außerhalb der Sphäre der älteren Burg von Zabušany). Wir müssen folglich über den überwiegenden Export dieser Stempelkeramik nachdenken (Bubeník – Meduna 1994, 190). Platnost této zajímavé teorie je dle našeho názoru ale neopodstatněná a musí jí předcházet systematická evidence a zpracovávání lokalit se zabrušanskou keramikou na celém teritoriu jejího výskytu. Na základě srovnání technologické úrovně zabrušanských nádob ze sídlištních situací a z pohřebišť by bylo možné usuzovat na jejich případnou funkční vyhraněnost úrovně (srov. pro keramiku blučinského výrobního okruhu Mazuch 2009, 247).

⁵³ Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden, Nr. D 4121/72 (srov. Váňa 1956, 128, obr. 12:8).

Čechách, je nasnadě otázka, zda byla (či obsah vázaný na ní) dovážena jen do určitých oblastí.

Do kategorie transferu výrobků řadíme i přenos keramiky prostřednictvím určité výměny nebo získané jako součást kořisti, daru nebo jako osobní majetek, výbava atd., které však nepovažujeme na základě rozsahu zabrušanské keramiky za příliš pravděpodobné. Na druhou stranu nelze vyloučit tyto možnosti jako možný podnět k imitaci zabrušanské keramiky. Konečně je možné uvažovat i o rozšíření keramiky prostřednictvím již zmíněných dávek, nejpravděpodobněji dávek obsahu těchto nádob, vládnoucí vrstvě.⁵⁴ Hypotézou o možném spojení zabrušanských nádob s obsahem medu, jakožto obchodní komoditou nebo dávkami odváděnými v nádobách, známými ze středověkých písemných pramenů jako *urnae mellis*, se před nedávnem zabýval P. Meduna. Při své analýze dochází k závěru, že distribuci zabrušanských nádob nelze jako doklad odevzdávání dávek medu interpretovat (srov. *Meduna 2009*). Takový případ je naopak znám pro oblast západně od labsko-sálské oblasti, kam směřovala keramika s medem ze slovanských oblastí. Písemné prameny 10. století zde jmenují pravidelně desátky medu jako formu poplatků podmaněných Slovanů mezi Labem a Odrou. Zda lze odraz tohoto jevu odhlalít i v archeologických nálezech, se nepodařilo autorce zjistit (*Kempke 2001*, 254).

Na mapě výskytu zabrušanské keramiky lze tedy rozpoznat dvě hlavní koncentrace, jednu v severní části saského Polabí, druhou v Pobělí. Nálezy evidované v Sasku jsou rozprostřeny v cca 60 km dlouhém pásu podél Labe. V severozápadních Čechách pochází největší počet nálezů z okolí Zabušan. Pokud bychom Zabušany považovali za výrobní centrum (a odhlédli od lokalit s nálezy jednotlivých střeptů), pak průměr maximálního distribučního okruhu činí asi 50 km.⁵⁵ Většina evidovaných nálezů se přitom nachází ve vzdálenosti přibližně do 10 km (okolo Bíliny) nebo 15 km (Vlastislav) od Zabušan. Tyto odstupy odpovídají obecným představám o mechanismech lokálního trhu (naposledy *Varadzin 2010*), který v rámci obou oblastí předpokládáme.

⁵⁴ Srov. pozn. č. 51.

⁵⁵ Pokud byla zabrušanská keramika produkována na více místech, byl by poloměr distribuce zboží jedné dílny omezen na několik kilometrů.

2. Transfer výrobců (a lokální výroba příchozím obyvatelstvem na místě)

Druhá kategorie zahrnuje buď pohyb, nebo migraci výrobců zabrušanské keramiky. Uvažovat můžeme o přesunu jednotlivých osob či skupin – přesídlenectví. Přesídlenectví mohlo mít různé příčiny, jako např. přesun osob v důsledku sňatků či během dislokace vojenských posádek. V těchto případech lze předpokládat i přinesení několika nádob při stěhování.

Historickou interpretaci výskytu zabrušanské keramiky v dnešním Sasku přednesl v konferenčním příspěvku *P. Meduna (v tisku; zde na základě manuskriptu, za jehož zpřístupnění velmi děkuji)*. Na základě rozboru písemných zmínek dochází k závěru, že oblast Glomačů (Daleminců) byla identická s oblastí Lemuzů. Zabrušanská keramika by pak mohla být podle Meduny archeologickým odrazem českého panství v oblasti Daleminců ve druhé třetině 10. století. Evidence hradů dřevohliněné konstrukce s čelní kamennou plentou („české“ fortifikace), z nichž tato keramika pochází, má tuto domněnku podporovat. Tato argumentace není podle našeho názoru přesvědčivá, neboť zmíněný typ opevnění je užíván ve většině oblastí střední Evropy (srov. např. *Grabolle 2007, 36–41*). Také etymologie zmíněných jmen je odlišná a v jejich určité podobnosti nelze spatřovat jednotnost obou oblastí (*Zschieschang, v tisku a*). K posouzení písemných pramenů, které jsou kostrou celé Medunovy interpretace, se necítím být kompetentní. V tomto směru bude jistě zajímavá reakce historiků.

Teoreticky je třeba uvažovat i o produkci tzv. potulných hrnčírů (specialisté fungující ve vazbě na poptávku trhu).⁵⁶ Jejich existence je předpokládána na základě etnografických pozorování (např. *Holubowicz 1965, 148–149; Kramer 1997, Vossen 1990*; v archeologické literatuře např. *Váňa 1955b; Sláma 1963; 1970; Mazuch 2009, 245*). V raném středověku je počítáno s pohybem specializovaných řemeslníků, zejména zaměřených např. na umělecká řemesla (srov. *Brather 2004, 446–447* s literaturou). Pro české prostředí je na základě nálezů šperků doložen pro 10. století pohyb specializovaných řemeslníků z velkomoravské říše do středních Čech (*Smetánka 2003, 38–53*).

⁵⁶ Blíže srov. např. práci *J. Slámy (1970), M. Mazucha (2009, 245)* a *S.Brathera (2004, 446–447)*. Sociální postavení potulných hrnčírů je obtížné postihnout. Na základě nálezů šperku je doložen pro 10. století pohyb specializovaných řemeslníků z velkomoravské říše do středních Čech (*Smetánka 2003, 38–53*). Pro etnografické příklady potulného hrnčírství srov. např. *W. Holubowicz (1965, 148–149), C. Kramer (1997), K. Vossen (1990)*.

Exkurz: Kontaktní studium – několik evropských příkladů kulturní identity a její odraz v archeologických pramenech

Pro archeologické nálezy vymykající se z lokální tradice určité sledované oblasti svou kulturní odlišností bývá nejčastěji užíváno pojmu „import“, často chápaného jako projev obchodu. S odlišením importovaných předmětů zpravidla nebývají potíže. Problém ovšem zpravidla nastává při snaze o definování povahy onoho importu. Difuze předmětů cizí provenience přitom mohla probíhat na mnoha úrovních a při jejich interpretaci je nutné prověřovat více výkladových možností. Může se tak jednat o obchod, o výsledek určitého druhu recepce, o válečnou kořist či součást placené dávky, o majetek cestujících osob či o doklad přesídlenectví (přinesený majetek či lokální výroba v původní tradici). Poslední možnost – přesídlenectví – nachází svůj protějšek ve studiích, které na základě širšího srovnání interpretují specifické kulturní projevy odlišující se od místních tradic jako doklad přesídlení, které zde chápeme v širokém slova smyslu jako pohyb obyvatelstva usídlujícího se na novém území.

V neposlední řadě vyvolávají doklady keramiky zdánlivě cizí provenience diskusi o pohybu specializovaných hrncířů, přičemž příčiny takového jevu zůstávají doposud nevyjasněné. Teoreticky je možné rozlišovat mezi přesídlenectvím dobrovolným (přestěhovalectví), v rámci různých sociálních vazeb, a násilným (např. odvláčení zajatců), které bylo prosazováno určitou vyšší mocí, např. panovnickou. V rámci těchto kategorií lze hledat přesídlení skupin v souvislosti s obsazením území nebo určité strategické lokality s vojenskou posádkou nebo se sňatkovou politikou. Poznávací nástroje archeologie nám ve většině případů nedovolí určit, o jakou konkrétní formu transferu se jedná. Pouze ve vzácných případech se lze k některé z naznačených variant přiklonit. Ve srovnání se zmíněnými příklady poskytuje relativně jednotná hmotná kultura v Sasku a (severozápadních) Čechách nepoměrně matnější stopy mobility mezi oběma regiony. V podstatě je možné zkoumat tyto procesy pouze na základě typologicky vyhraněné keramiky, jako je právě zabrušanská keramika.

Za kulturní znaky indikující přesídlenectví může být považována stavební kultura, způsob pohřbívání, keramika (hrncířství), druh fortifikace. Stavební kultura a pohřební zvyklosti jsou přitom pokládány za znak kolektivního vnímání či za projev přináležitosti k etnické a (nebo) kulturní skupině (srov. *Brather 2004*, 276). Jistotu nabízejí lokality, u kterých lze evidovat více kulturních specifických znaků, jejichž vzájemná kombinace umožňuje rozpoznání skupiny „cizinců“. Jako příklad lze uvést sídelní aglomeraci Haithabu. Na základě výzkumů pohřebišť a nálezů keramiky zde byla doložena přítomnost různých etnických a kulturních skupin obyvatelstva, které lze spojit se skupinami obchodníků (*Steuer 2006*). Podobnou interpretaci podporují i některé prvky stavební kultury, které dovolují předpokládat přítomnost osob pocházejících ze severního Německa a Skandinávie (*Meier 2009*).

Další příkladové paralely shrnuje např. sborník příspěvků z interdisciplinární konference (archeologie, historie, toponomastika) o vlivech ze slovanské sídelní oblasti v Dánsku a na ostrově Bornholm (*Harck – Lübke 2001*). Ve studii věnované budování raně středověkého dánského státu představil *A. Dobat (2009)* hypotézu o přítomnosti cizích, zejména slovanských válečníků v družině dánského panovníka. S jejich pomocí se podařilo králi Haraldovi v době bezvládní získat moc v zemi a prosadit se tak vůči místní elitě. Vychází přitom z rozboru runových nápisů. Opory pro potvrzení svých úvah dohledává v archeologickém materiálu – upozorňuje na nálezy keramiky, zbraní (sekery), šperků, konstrukcí opevnění, hrobů válečníků, které mají dokládat přítomnost Slovanů v dánské družině. Namísto by však měla být opatrnost

při vyvozování jednoznačných závěrů o etnické příslušnosti těchto nálezů a tedy o etnickém transferu. Na jedné straně autor zmiňuje výhodu podílu slovanských bojovníků v družině (bez rodin), neboť nebrali ohledy na místní poměry a plnili veškeré příkazy. Na druhé straně evidenci archeologických nálezů vysvětluje přinesením si některých předmětů s sebou ze své domoviny a následným udržováním zvyklostí. O možnosti asimilace těchto skupin neuvažuje.

V následujících odstavcích budou uvedeny některé další příklady, které byly na základě hmotné kultury interpretovány jako doklady přesídlenectví. V rámci pohřebišť lze jmenovat nálezovou situaci z piastovského Velkopolska, kde byly na šesti raně středověkých nekropolích registrovány pohřební (rituální) zvyklosti (žárové pohřby pod mohylami, keramika atd.) odkazující na přítomnost Veletů a Pomořanů, kteří údajně přišli kolonizovat zalesněnou krajinu (Kara 2002). Podobně připisuje Blazej Muzolf na základě tvaru a výzdoby keramiky pohřebišť v Grabku (woj. łódzkie) z druhé poloviny 10. až počátku 11. století obyvatelům pocházejícím z oblasti osídlené Velety nebo ještě ze severněji položených krajů (Muzolf 2002).⁵⁷

Příklad stavební kultury poskytuje pozoruhodná nálezová situace v Přerově, podporující písemně zaznamenaný polský zásah na Moravu na konci 10. a počátku 11. století. Přítomnost předpokládané polské vojenské posádky je archeologicky reprezentována zejména nálezem fortifikace, jednoznačně spojitelné s polskou opevňovací technikou a dále nálezy keramiky s polskými rysy (Procházka – Kohoutek – Peška 2007; Procházka – Wihoda 2006; Staňa 1998). Na základě keramické výrobní technologie byla doložena franská nadvláda v oblasti kolem Basileje. Nálezy keramiky ve vsádce pece odkryté v kastelu Kaiseraugust tak potvrzují již dříve předpokládaný franský zásah pozorovaný na základě hrobových nálezů. Autor vychází z předpokladu, že nová vládnoucí vrstva přiváděla do ovládnuté oblasti (místa) vlastního hrncíře, aby vyráběl obvyklou keramiku, která byla postupně přejímána domácími producenty, kteří ji kombinovali s domácími prvky (srov. Siegmund 2009).

Z českého prostředí je hodna diskuse zejména hypotéza P. Meduny o příchodu specializovaných hrncířů (původně pracujících na Velké Moravě) z jihovýchodní Moravy na Litoměřicko (Meduna 1993, Meduna – Bubeník 1994). Autor jejich působení spojuje s výrobou keramiky tzv. litoměřického typu, jejíž blízké morfologicko-typologické analogie nacházíme právě na jihovýchodě Moravy ve zboží označovaném v současné době jako mikulčický keramický okruh (Macháček 2001; Mazuch 2009), dříve skrytý pod různými termíny: „keramika s prožlabenými okraji“, „4. skupina z Pohanska“ (Dostál 1975), tedy „typologická skupina B (B_2)“ podle J. Macháčka (2001), „josefský typ“ (Staňa 1984) či „3. typ z Mikulčic“ (Klanica 1970, Kavánová 1996). Vývojový vztah keramiky litoměřického okruhu s keramikou mikulčického okruhu potvrzuje zejména vysoká podobnost v provedené výzdobě a ve formování okraje. Teorii může podporovat jak nevelký distribuční rozptyl této keramiky na Litoměřicku, tak i pravděpodobně krátký časový úsek výroby této keramiky (i když žádnými oporami vymezujícími přesněji dobu výskytu nádob litoměřického okruhu nedisponujeme). Nedávno doplnil P. Meduna svou dosavadní teorii o další kulturní prvek, který připomíná situaci z období rozkvětu Velké Moravy. Jedná se o pohřebišť se zbraněmi (sekery a srpy), která z okolí ostatních českých hradíšť nejsou známa (Meduna 2007). Doklad obou těchto jevů v okolí Litoměřic odkazuje podle autora k jihovýchodní Moravě. V úvahu připadá období přelomu 9. a 10. století, pravděpodobně po zániku Velké Moravy v roce 905/906, kdy se naskytla

⁵⁷ Přítomnost Pomořanů a Veletů shrnul nedávno A. Buko (2006, 347–350). Zde se nachází i kapitola o vikinských hrobech na jižních březích Baltského moře, které bývají interpretovány jako místa posledního odpočinku obchodníků nebo členů vojenských jednotek.

příležitost využít uvolněných moravských zdrojů k urychlení restrukturalizace. Jinými slovy, „přesadit“ bezprizorní moravské bojovníky a řemeslníky v uceleném systému včetně vybudování hradu Litoměřice. (o. c., 27).⁵⁸ Nedaleké Moravany by tuto hypotézu mohly podporovat, nelze však vyloučit souvislost tohoto názvu až s transfery předpokládanými pro 11. a 12. století (o. c.). Ověření této zajímavé a lákavé teorie by si ovšem nejprve vyžádalo řadné komparační studium keramiky z obou oblastí. Dosavadní počet známých (publikovaných) zástupců nepřesáhl počet nálezů, které vedly k jeho definici (Zápotocký 1965). Připustíme-li však platnost této hypotézy, nabízí nám významné svědectví o působení specializovaných řemeslníků (hrnčírů) v prostředí vznikajícího českého státu.

Za relevantní protějšek popsané hypotézy lze uvést příklad nálezů šperků velkomoravské výrobní tradice pocházejících z kostrového pohřebiště v Lumbeho zahradě poblíž Pražského hradu (Smetánka 1994 a, b; Smetánka – Staňa 1996). Z. Smetánka (2003) shrnul možná vysvětlení transferu velkomoravských záušnic do pražského prostředí. Pojednal modely kontaktních situací, jejichž metodické upotřebení má obecný význam také při řešení jiných případů. V souvislosti s historickým kontextem považuje obdobně jako P. Meduna za nejpravděpodobnější transfer osob, specializovaných výrobců z velkomoravského prostoru do středních Čech na konci 9. a počátku 10. století. Toto vysvětlení je podpořeno rozdíly v materiálové kompozici „českých“ a „moravských“ velkomoravských šperků, zjištěnými rentgenofluorescenční analýzou (Smetánka – Štverák 1992).⁵⁹ Analogie k velkomoravské produkci naznačují např. i početné nálezy z pohřebiště na hradišti Stará Kouřim (Šolle 1959; 1966).

Jako projev přesídlenectví je interpretován i od původních oblastí geograficky ne tak vzdálený, ovšem také izolovaný výskyt mikulčické keramiky v souborech z Olomouce (Měřínský 1986; Bláha 2001; Macháček 2001). J. Bláha považuje Olomouc za lokalitu ...*přes kterou se filtrovaly jednotlivé prvky velkomoravské hmotné kultury na území Čech ...* (Bláha 2001, 63). Jako přímý vliv z jižní části střední Moravy s centrem v Mikulčicích byly interpretovány i nálezy keramiky mikulčického okruhu z Brněnska (Staňa 1984, 218). Na výraznou podobnost s jinou keramikou typickou pro jihovýchodní Moravu, tzv. blučinského okruhu, bylo upozorňováno ve středních Čechách (např. Stará Kouřim – Šolle 1966, 194–196, Turek 1973 nebo Budeč – Bartošková 1997, 138). Jejich výskyt bývá rovněž dáván do souvislosti s přesídlenectvím (Meduna – Bubeník 1994, 183).

Zejména na základě rozšíření nádob s válcovitým okrajem předpokládal přesídlení obyvatel z Polska na Moravu i Č. Staňa (1998). Tyto polské prvky se vyskytly i v Čechách ve Staré Boleslavi (Boháčová 2002). Zde nalezené zlomky interpretuje I. Boháčová za pomoci mikroskopického pozorování jako import z Polska, v několika případech zvažuje možnost lokální výroby. Naopak elementy moravského a českého hrnčířství pozorované na polské keramice vysvětlují polští badatelé jako vlivy jižní hrnčířské tradice (Jaworski – Rzeźnik 1994; Rzeźnik 1997).

V diskusi hledající zdůvodnění výskytu keramiky cizí proveniencí se začaly před nedávnem intenzivně využívat přírodovědné metody. Není naším cílem vyčerpát kompletní spektrum prací na toto téma, ale upozornit na některé příklady, které mohou být i přes značný územní a kulturní rozdíl pro naše prostředí z metodického hlediska přínosné. Takovým příkladem je studium slovanské keramiky ve Skandinávii

⁵⁸ Důležitou roli by v tomto případě mělo znamenat přesnější datování litoměřického hradu, jehož vybudování je v současné době kladeno do poloviny 10. století (Kotyza a kol. 1997, 78–79).

⁵⁹ Vypovídací hodnotu těchto analýz by bylo třeba posílit o více srovnávacích vzorků.

a na severu Německa, které takřka revolučně pomocí přírodovědných metod nastolilo nové možnosti bádání v této oblasti.

V rámci bádání v zemích na pobřeží Baltského moře zaujímá přední místo téma kontaktů mezi Slovy a Vikingy. Zejména posledních 10 let přineslo nové poznatky ve studiu keramiky, které významně zasáhly do zažitých interpretací.⁶⁰ V pracích zabývajících se výskytem slovanské keramiky ve Skandinávii nalezneme podněty k hodnocení různých distribučních modelů od obchodu (nádoby jako obchodní artikl nebo jako obal na obchodní zboží), přes produkci slovanské či slovanskou keramikou ovlivněné/napodobující keramiky domácím obyvatelstvem až po výrobu ve Skandinávii usedlých Slovanů. Ještě donedávna byla veškerá slovanská keramika nalezená na území Skandinávie interpretovaná jako import a považována za doklad obchodních kontaktů obou oblastí (ať už keramiky jako takové či jako obalu zboží):

Nálezy slovanské keramiky registrované ve Švédsku lze rozdělit do dvou chronologicky následných skupin, které se odlišují technikou výroby. První skupina zaujímající periodu 8. až 10. století je charakterizována importem časně slovanské keramiky (typ Feldberg a Fresendorf); (*Brorsson 2003a; 2003b; 2002; Brorsson – Stanislawski 1999*).⁶¹ Druhá skupina je charakterizována razantním nástupem na kruhu točené slovanské keramiky, tzv. *Ostseeware (Baltic ware)*, na které je patrna výrazná slovanská keramická tradice. Výskyt tohoto zboží je spojován s obdobím od konce 10. do 13. století. I tato keramika byla dříve interpretovaná pouze jako import.

Aplikace přírodovědných metod přináší nové poznatky k přítomnosti slovanské keramiky v souborech pobřežních sídlišť ve Švédsku. S pomocí mikroskopických analýz bylo zjištěno, že část této slovanské keramiky byla vyrobena ze stejné keramické hmoty jako domácí skandinávské zboží a že tudíž musí být výrobkem hrnčiče produkujícího přímo na místě z lokálních zdrojů. To znamená, že kromě importu slovanské keramiky je nutné počítat i s její lokální výrobou ve Švédsku. Podle T. Brorssona je možné na základě těchto střepů spatřovat přítomnost Slovanů na skandinávských lokalitách nedaleko pobřeží; podle jeho názoru představovaly slovanské nádoby část zboží v domácnostech zde žijících Slovanů. Autoři se přiklánějí k interpretaci, podle které mohly (slovanské) nádoby buď představovat majetek slovanských žen, které se staly manželkami Skandinávců, nebo jimi byly posléze produkovány přímo na místě (*Brorsson 2003a, 231; Brorsson – Stanislawski 1999, 304*). Výsledky analýz každopádně prokázaly přítomnost slovanských hrnčičů (či osob, schopných tyto nádoby vyrábět – otázce specializace keramické výroby pozornost věnována nebyla), kteří nádoby vyhotovili přímo na místě ze stejného materiálu, z něhož byly hotoveny skandinávské (*Brorsson 2003a*).

Výskyt tzv. *Ostseeware* ve Skandinávii je podle autora ovlivněn dvěma faktory; jednak přítomností Slovanů ve Skandinávii a jednak vlastním působením lokální skandinávské kultury. Prvně jmenovaný faktor podnítil počátky výroby této keramiky, její výrazné rozšíření je však nutné připsat skandinávským hrnčičům (*Roslund 2001*). Situaci na severu Německa a Skandinávie lze posuzovat na základě čilých obchodních kontaktů, které tyto oblasti mezi sebou a dalšími regiony udržovaly. Rozšíření a převzetí slovanské keramiky Vikingy je nutné vidět ve dvou chronologických rovinách. Teprve až v mladší fázi došlo k převzetí a rozšíření keramiky vycházející ze slovanské tradice. Důvodem byla bezpochyby kvalita a estetická hodnota slovanských nádob převyšující skandinávskou produkci.

⁶⁰ Nedávno shrnul vývoj bádání o slovanské keramice ve Skandinávii B. Stanislawski (2006). Určité shrnutí této problematiky nalezneme i u T. Kempke (2001).

⁶¹ K zjištění lokálně produkované skandinávské keramiky srov. také T. Brorsson (2001).

Za další příklad využití mineralogických analýz při odlišení lokální a cizí produkce keramiky lze zmínit bádání H. Herold, která se zabývala rozšířením tzv. *polierte gelbe Keramik* (jemně plavená žlutá keramika) 9. století a jeho následnou interpretací. Tato luxusní keramika se vyskytuje na dobových centrálních místech v dnešním Rakousku, Moravě, Maďarsku a Slovensku. Za pomoci využití přírodovědných metod byly získány výsledky, které vylučují výrobu tohoto zboží v jednom centru a tím pádem i jeho následnou distribuci do ostatních center na relativně rozsáhlém prostoru. Jednotlivé zkoumané vzorky se ve svém materiálovém složení výrazně liší, a tak autorka předpokládá několik produkčních dílen této keramiky na Moravě, jejichž zboží bylo pak distribuováno v okolí. Podle dosavadních výsledků nálezů z jednoho z center výskytu zmíněné keramiky, z Gars – Thunau, lze také předpokládat více výrobních dílen (*Herold 2007, 2008*). Jedná se o velmi zajímavý příklad, který by mohl vnést více světla do řešení chronologických, hospodářských a kulturních kontaktů. Do budoucna však bude zapotřebí rozšířit základnu analyzovaných vzorků a sledovat technologické rozdíly, které by mohly objasnit, zda byla keramika vyráběna domácími hrnčíři, či je nutné předpokládat putující specialisty.

Jmenované příklady tak poskytují různé interpretační modely, při jejichž aplikaci na zabrušanskou keramiku a otázky její distribuce je však nutné z důvodu odlišných přírodních, etnických, politických a hospodářských podmínek oblastí opatrný přístup. V celoevropském měřítku přibývají příklady obohacující diskusi o roli transferu lidí v raném středověku, příčiny přesídlenectví lze však tušit pouze v některých případech.

V úvodu jsme zmínili formu násilného a nenásilného přesídlenectví. Transfer lidí ovládaných mocí a silou panovníka, tj. násilné přesídlenectví, bývá spojován s počátky raně středověkého státu. V historiografii se setkáváme s doklady uvádějícími přesídlování skupin osob uvnitř vlastního území nebo naopak s doklady svědčícími o přesunech lidí zajatých při válečných tažení za vlastními hranicemi. Získávání zajatců a jejich případné začlenění do procesu osídlování krajiny nelze pro starší úsek raného středověku vyloučit.⁶² Nejčastěji se uvažuje o zotročení a odvezení řemeslníků, zejména zlatníků a jiných uměleckých řemeslníků (*Lübke 2001, 249*). Někteří přitom mohli být součástí svatebního či jiného daru nebo mohli i z vlastní vůle změnit své působiště.

Jako nejčastější svědectví pro přesídlování obyvatelstva bývají uváděna místní jména. Pro české území shrnul zmínky o násilném přesídlování z písemných pramenů J. Sláma a uvedl příklady jmen osad, v nichž se ozývají názvy vzdálených hradů, kmenů a řek, které bývají, avšak ne bez problémů, spojovány s násilnými přesídlovacími akcemi (*Sláma 1985; 2000*).⁶³ O přesunech lidí je uvažováno v souvislosti s územními ztrátami českého státu (pravděpodobně koncem 80. let 10. století), a z nich plynoucího zmenšení ekonomických příjmů Přemyslovců, vedoucí k vnitřní kolonizaci Čech. Nemnohé písemné zmínky poskytují doklady o válečných zajatcích získaných při přeshraničních taženích. Nejznámějším příkladem je Kosmova zmínka o transferu zajatců z hradu Giecz (Hedeč) při tažení Břetislava I. do Polska

⁶² Např. na pohřebišti Lutomersk z 11. století byly evidovány cizí prvky v hrobech bojovníků, které ukazují k prostředí Kyjevské Rusi (*Nadolski 1959*). *P. Charvát (2011)* spojuje nálezy staromaďarského charakteru z Tismis s legií Maďarů podporující údajně svatého Václava.

⁶³ K evropským souvislostem tohoto jevu mají význam práce *Ch. Lübke (2004; 2001, zejm. str. 113–120)*, *Modrzevska (1984)*, pro Moravu *R. Procházky (1993)*, *J. Klápště (2005, 175–177)*.

v roce 1039 a dvojích Hedčan v Čechách (o. c.: *Klápště 2005*, 175–176). Do skupiny jmen sídel svědčících o přesídlování lidí patří dále např. Uherce a Krakovany. Kromě nich evidujeme i názvy, které jsou nahlíženy jakožto přesídlování v rámci samotného českého státu: např. Děčany, Moravany, Žatčany. V oblastech s do té doby minimálními doklady osídlení doprovází daná jména i evidence tzv. služebných vsí, které napovídají o hospodářské aktivitě tehdejších přemyslovských knížat (srov. *Krzemieńska – Třeštík 1964*) Problematické časové zařazení vzniku těchto jmen a příčin jejich vzniku vyžaduje nadále úzkou spolupráci s jazykovědci. V poslední době lze sledovat určitou kritičnost a zdrženlivost v jednoznačné interpretaci místních jmen (jako např. Brňany, Moravany, Děčany – všechny v severozápadních Čechách) jako označení skupin osob, které z konkrétních oblastí pocházejí (*Zschieschang v tisku a*). Brňany nemusejí být odvozeny od místního jména Brná. Naopak se zvažuje, zda není vzhledem k poloze na řece Ohře nasnadě spíše odvození z obecného slova *brn* s významem bažina nebo jíl. (o. c.). V případě Moravan nelze zase vyloučit, že se jedná o apelativní odvození z *morava* s významem niva či trávník (*Zscheischang v tisku, a*). Nechceme a priori zpochybňovat přínos těchto jmen pro poznání přesídleneckých osad, je ale nutné připustit možnost jejich nejednoznačného výkladu. K jednoznačnému protnutí výpovědí s archeologickými či písemnými prameny v daném směru však dochází jen ojediněle (např. *Klápště 2005*, 175–176).

Přes vznesené připomínky nelze ovšem vyloučit, že uvedené toponomastické doklady představují nečetné stopy rozsáhlých přesunů obyvatelstva, které bývají na českém území spojovány zejména s obdobím 11. a 12. století (srov. *Sláma 1985; Klápště 2005*, 175–177). Přehlížet nelze ani indicie v podobě topografických souvislostí toponym odrážejících pravděpodobně přesídlenec a tzv. center druhého řádu – „týnců“, na které upozornil *P. Meduna (2006)*. Rozšíření těchto dvojic, které odděluje maximálně několik kilometrů, dovoluje podle autora úvahu o jednotně budovaném systému hospodářských jednotek pokrývajících raně středověký přemyslovský stát. Hybatelem přesunů byl pravděpodobně panovník (zejména v období vlády Břetislava I.) usilující o rozvoj osídlení a o efektivní využití domácích ekonomických zdrojů.

Je otázkou, zda můžeme tento předpoklad promítnout již do 10., případně 9. století. Jak již bylo zmíněno, jsou tyto přesuny spojovány až s 11. a 12. stoletím. Časový a historický rámec uváděných toponym je od doby výskytu zabrušanské keramiky vzdálený (obdobně *Sláma 2000*, 264, pozn. 27). Případné rozšíření této keramiky do saského Polabí dokládají výše zmíněné nálezové kontexty pro období kolem poloviny 10. století. K této hypotéze se vrátím v podkapitole 6.

3. Transfer Know-how výroby keramiky (a lokální výroba místním slovanským obyvatelstvem na Míšeňsku)

K rozšíření keramiky na základě přenosu schopností a ideí mohlo dojít různými způsoby. Zvážit lze návštěvu primárního výrobního centra a „vzvednutí“ si znalosti výroby keramiky nebo převzetí znalosti výroby od osob příšlých z primární oblasti či na základě ojedinělých (?) nádob, které se dostaly

do sekundární oblasti jednou z výše popsaných možností a byly zde pak převzaty a napodobovány místními hrnčíři.⁶⁴

K předchozím bodům lze doplnit ještě jednu možnost:

4. Dosud nezmíněným vysvětlením pro rozšíření oblasti výskytu zabrušanské keramiky je **možnost jejího paralelního vzniku na základě podobných výrobních tradic v obou oblastech.**

Podle dosavadních znalostí nepředstavovaly Krušné hory ostrou kulturní hranici, nýbrž obě oblasti tvořily určitou kulturní jednotu.⁶⁵ V případě specifické zabrušanské keramiky, identické z morfologicko-typologického hlediska na obou stranách Krušných hor, však nepředpokládáme, že by byla nezávislým projevem na celém území svého výskytu.

Proč a v jakém směru k přenosu, ať už na základě jakékoli výše zmíněné formy, docházelo, je otázka zejména historické interpretace. Vycházíme z předpokladu, že k výskytu zabrušanské keramiky na takto rozsáhlém a geograficky relativně pevně vymezeném území muselo dojít rozšířením z nějaké primární oblasti výroby. Jak ji však vymežit? Pro dosavadní české bádání byla tato otázka irelevantní, neboť autoři neměli a ani nemohli mít povědomí o skutečném charakteru výskytu zabrušanské keramiky v saském Polabí. Na základě vysokého podílu zabrušanské keramiky v nálezech z výzkumů v areálu hradiště Zabrušany předpokládal Z. Váňa produkční centrum právě zde nebo v jeho blízkém okolí. Zároveň ale připouštěl, že veškerá zabrušanská keramika nalezená na jiných lokalitách nemusí pocházet bezprostředně ze Zabrušan (Váňa 1961, 473). Předpoklad výrobního centra v Zabrušanech byl pak přejat i dalšími badateli (srov. Rusó 1994; Bubeník – Meduna 1994; Meduna 1993). Na základě představeného výskytu zabrušanské keramiky je podle našeho názoru

⁶⁴ Jako příklad lze uvést keramiku feldbergského typu od S. Brathera (1994; 1995; 1996). Tato specifická keramika vykazuje rozdíly v četnosti jejího výskytu na širokém teritoriu. Feldbergská keramika je z typologicko-morfologického hlediska v nejnáročnějších podobě zastoupená nejvýrazněji v oblasti Meklenburska a Pomořanska. S přibývajícím vzdáleností od této koncentrace ztrácí na kvalitě a dominující jsou jiné keramické skupiny. Podle Brathera je feldberská keramika výsledkem zpracování vzorů keramiky z franského prostředí ve vlastní slovanské keramické tradici. V celé pobaltské oblasti se vyskytuje v karolinském období jak feldberská keramika, tak porýnská badorfská keramika se srovnatelnou výzdobou. Z tohoto důvodu je možné usuzovat na zmíněné ovlivnění slovanské produkce.

⁶⁵ Vzájemné kontakty regionů oddělených Krušnými horami lze sledovat od pravěku (např. Cvrková 1993; Koutecký 1993; Salač 1998). Markantní podobnost keramiky obou oblastí lze rozpoznat i pro 13. a 14. století (srov. Klápště 2002 a Mechelk 1981).

nutné zvážit i její lokální výrobu v dnešním Sasku. Kdyby W. Coblentz věnoval v 50. letech 20. století intenzivnější pozornost nálezům této keramiky v souborech z hradu Zehren, nemluvili bychom možná dnes o keramice zabrušanského, nýbrž zehrenského typu, respektive okruhu. Z tohoto důvodu je nutné zacházet s představenými možnostmi interpretací opatrně, aby nepředstavovaly výsledky nesprávně položených otázek.

Přestože na základě poznatků současného bádání nelze s jistotou jádro produkce zabrušanské keramiky určit, vycházíme, ve shodě se staršími předpoklady, z pracovní hypotézy považující předběžně za primární výrobní oblast Bílinsko a za sekundární saské Polabí. Pro stanovení tzv. primární oblasti výroby bylo rozhodující zejména následující kritérium: na Bílinsku evidujeme koncentraci lokalit s vyšším počtem zlomků zabrušanské keramiky, které jsou zastoupeny jak v centrálních, tak venkovských lokalitách, jak sídelních, tak pohřebních kontextech. Za dnešního stavu poznání nelze prokázat ani vyloučit, zda zabrušanská keramika byla vyráběna v severozápadních Čechách dříve než v Sasku. Debatu o distribučních mechanismech uvnitř primární a sekundární oblasti ponecháváme na tomto místě stranou, pozornost jim bude věnována na závěr kapitoly.

4. Archeologicko-přírodovědecká analýza vybraných zlomků zabrušanské keramiky

4. 1 Otázky

Překvapivé zjištění vyššího podílu zabrušanské keramiky v nálezových souborech v saském Polabí si žádá nové pokusy o interpretaci. Na základě dosavadní evidence většího počtu lokalit s vyšším zastoupením zabrušanské keramiky nalezené v různých sídelních kontextech (areálech) označuji pracovně za primární oblast její výroby severozápadní Čechy, region Bílinska.

Cílem našeho bádání je zjištění dílenského původu zabrušanské keramiky v různých oblastech. Na základě mapy znázorňující kvantifikaci nálezů se totiž musíme ptát po centrech výroby zabrušanské keramiky a po důvodech hypotézy předpokládající její jediné výrobní středisko na eponymním hradišti v Zabušanech, odkud měla být dále distribuována do dalších míst. S touto otázkou souvisí i postihnutí distribučních mechanismů v rámci jednotlivých oblastí výskytu. Znovu si položíme otázku: proč však překračuje výskyt keramiky Krušné hory a nezasahuje výrazněji na jih do užšího centra přemyslovských Čech. Z tohoto důvodu byl podroben výběr zástupců zabrušanské keramiky z několika českých a saských lokalit archeologickému makroskopickému popisu a následně přírodovědným analýzám.

Z předchozích úvah tedy vyplývá základní otázka, jejíž zopovězení by nás posunulo při hledání formy transferu zabrušanské keramiky: má zabrušanské keramika pocházející z rozdílných regionů společný původ? Důležité je přitom zjistit, zda je zboží z obou oblastí homogenní, a to nejen z morfologicky-typologického hlediska, ale i na základě technologických znaků – zejména keramické hmoty. Při hledání příčin rozsahu výskytu této keramiky je nutné vzít v úvahu následující možnosti vysvětlení:

1. Pokud by keramické těsto nádob ze saských lokalit odpovídalo materiálu ze severozápadočeských lokalit, mluvili bychom s největší pravděpodobností o obchodu, tedy exportu zboží přes Krušné hory.

Hypotéza:

Severozápadní Čechy jako jediné výrobní centrum zabrušanské keramiky, které zásobovalo i poměrně vzdálené saské lokality. V tomto případě by bylo možné usuzovat na úzce specializovanou dílenskou produkci zabrušanské keramiky a předpokládat rozšíření výrobků nebo jejich obsahu obchodem. Lokalitu

s maximálním odstupem⁶⁶ a zvláště vysokým podílem této keramiky představuje Burgberg – Zehren.

2. Pokud by nádoby byly vyrobeny z materiálu odlišného geografického původu (zjistitelné za předpokladu, že výchozí materiál různých oblastí vykazuje z geologického hlediska rozdíly), je v zásadě nutné předpokládat více produkčních lokalit.

Hypotézy:

- Rozšíření zabrušanské keramiky prostřednictvím přenosu technologie ze severozápadních Čech do dnešního Saska (tedy lokálně imitovaná výroba na základě přenosu know-how). Zjištění případných technologických rozdílů (např. v utváření nádoby nebo v teplotě výpalu) by mohlo teoreticky podporovat napodobující výrobu lokálními hrnčíři.
- Výroba „českých“ hrnčířů, kteří procházeli oblastí jako specialisté – tzv. potulní hrnčíři vyrábějící zboží na místě.
- Výroba „českých“ hrnčířů, kteří se v saském Polabí usadili. Tzn. transfer skupin osob nebo jednotlivců (na základě různých okolností).

⁶⁶ Zehren vzdálen od Zabušan vzdušnou čarou přibližně 70 km. Podle předpokládaného průběhu tehdejších cest lze počítat s cca 95 km (podle *Warnke 1964; Simon – Hauswald 1995*).

4. 2 Metodika⁶⁷

4. 2. 1 Výběr vzorků

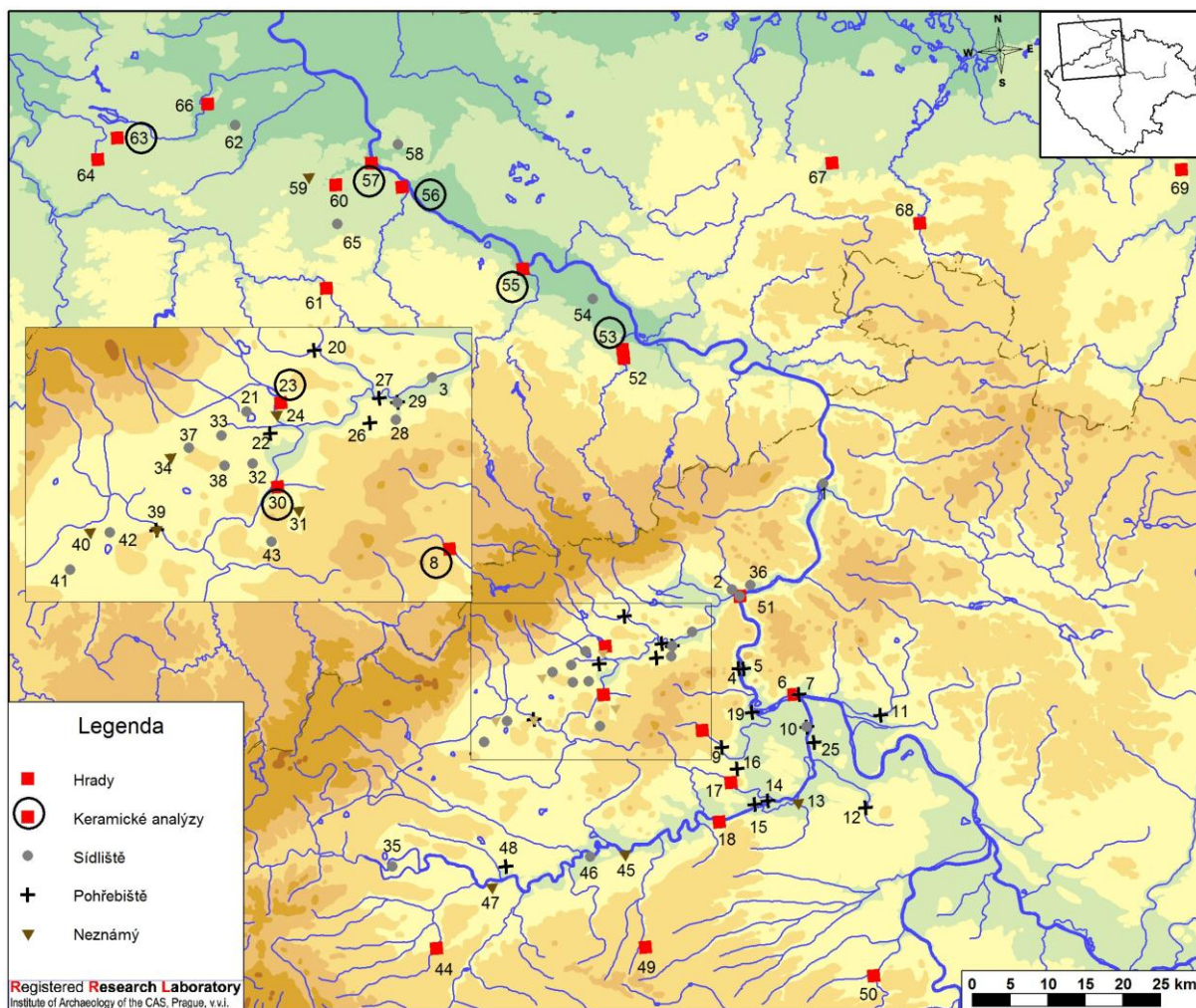
Pro makroskopický popis a následně prováděné analýzy byl stanoven výběr zlomků zabrušanské keramiky zastupující lokality z obou stran Krušných hor. S ohledem na zvolenou otázku stojí v popředí určení rozdílu „českých“ a „saských“ vzorků. Výběr vzorků byl zaměřen na lokality v Pobělí, jakožto předpokládaného výrobního centra této keramiky, a v oblasti mezi řekami Muldou a Labem. Fragmenty pocházejí celkem z osmi nalezišť – vybrány byly z kontextů tří hradů ležící jižně od Krušných hor (Zabrušany, Vlastislav a Bílina) a z pěti ležících severně od nich (Meißen, Zehren, Dresden – Briesnitz, Köllmichen a Dohna; *tab. 2; příloha I*). Výběr byl ovlivněn omezenými možnostmi přístupu k materiálu.⁶⁸

Lokalita	Číslo lokality*	Počet vzorků	Číslo vzorku
Dohna – Robisch (D)	53	1	15
Dresden – Briesnitz (D)	55	6	10, 11, 12, 13, 14, 55
Zehren (D)	57	9	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
Meißen (D)	56	5	16, 18, 23, 25, 26
Köllmichen (D)	63	1	31
Zabrušany (CZ)	23	7	38, 39, 40, 51, 56, 57, 58
Vlastislav (CZ)	8	11	43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54
Bílina (CZ)	30	5	41, 42, 59, 60, 61

Tab. 2. Lokality zkoumaných zlomků zabrušanské keramiky (*srov. *obr. 14*)

⁶⁷ Poděkování patří zejména pracovníkům *Senckenberg Naturhistorische Sammlungen Dresden* M. Kadenovi, M. Fischerovi a B. Bastien za přípravu vzorků a následné grafické zpracování jejich dokumentace. Za podporu při dokumentaci zlomků zabrušanské keramiky děkuji S. Babuškové a V. Čermákovi a L. Raslové.

⁶⁸ Nedostatečné zhodnocení a zveřejnění nálezových souborů lokalit se zabrušanskou keramikou bohužel neumožňuje bližší popis nálezových okolností vybraných zlomků. Za zpřístupnění vybraného materiálu a svolení k provedení přírodovědných analýz děkuji Regionálnímu muzeu v Teplicích a Zemskému úřadu pro archeologickou památkovou péči v Drážďanech.

Obr. 14. Rozšíření zabrušanské keramiky s vyznačením lokalit, z jejichž náleзовého souboru byly vybrány zlomky k analýzám: Dohna – Robisch (53), Dresden – Briesnitz (55), Zehren – Burgberg (57), Meißen (56), Köllmichen (63), Vlastislav (8), Zábrušany (23), Bílina (30).

4. 2. 2 Archeologický popis

Keramika byla posuzována na základě morfologicko-typologických (tvar nádoby, okraj a dochovaná výzdoba) a technologických (vlastnost střepu – keramická třída, výpal, výrobní proces a postup) znaků (s určitými rozdíly srov. *Bubeník – Frolík 1995*). Technologické kategorie jsou makroskopicky obtížně zjistitelné. Při tomto popisu se jedná o více či méně subjektivní charakteristiku, v jejímž rámci byl stanoven nízký, střední nebo vysoký podíl zrnitosti ostřiva a jeho rozložení ve střepu, barva plochy střepu a vypalovací proces.

4. 2. 3 Přírodovědné metody⁶⁹

V posledních desetiletích začala archeologie ke spolupráci intenzivněji využívat výsledky přírodovědných metod. V některých případech bylo dosaženo závěrů, o kterých se badatelům, zabývajícím se problematikou středoevropského raného středověku, může jen zdát. Jako příklad lze uvést poznatky o výrobě porýnských dílen a distribuci a jejich pinsdorfského a badorfského zboží nebo výsledky zkoumání kameniny nebo zboží terra sigillata. Nálezové situace vypalovacích zařízení a ložisek využívaných k těžbě výchozí suroviny umožňují společně s nalezenými fragmenty vytvořit referenční skupiny, sloužící k dalšímu srovnání a následnému rozpoznání provenience jednotlivých nalezených zlomků. Tyto příkladové studie inspirovaly autorku ve snaze získat potřebné analýzy vybraných vzorků. Byť se jedná o, co do četnosti vzorků, nesrovnatelné soubory naznačily některé závěry výrazný posun ve studiu keramiky a organizace hrnčířství.

Ve snaze zjistit původ suroviny zkoumané keramiky byla provedena mikroskopická a geochemická analýza zlomků, jejíž výsledky byly srovnány s publikovanými daty potenciálních referenčních hornin. Přírodovědné analýzy byly realizovány ve dvou institutech. V *Ústavu keramiky a skla na Vysoké škole chemicko-technologické (VŠCHT)* v Praze byly u 32 keramických vzorků určeny jejich fyzikální vlastnosti, mineralogické a geochemické složení.⁷⁰ Na základě výsledků získaných na tomto institutu se po konzultaci s odborníky (Dr. O. Stilborg a Dr. H. Herold) ukázalo jako žádoucí zapojit do jejich interpretace také geologické poznatky. Z tohoto důvodu byla navázána spolupráce s Dr. J. Langem působícím na oddělení „Petrografie“ *Senckenberg Naturhistorischen Sammlungen Dresden (SNSD)*. Na tomto pracovišti byl počet analyzovaných fragmentů zvýšen o 13 na celkových 45 vzorků, které byly opět mikroskopicky zkoumány. Z analýz provedených na VŠCHT byly v předkládané práci využity pouze údaje získané z rengenfluorescenční analýzy (tab. 3).⁷¹

⁶⁹ Ačkoli tyto výsledky již byly z větší části publikovány na jiném místě (*Kotková – Lange 2011*), považuji je za integrální součást předkládané práce. Provedení samotných analýz a zejména následující diskuse o získaných výsledcích a jejich interpretaci byla časově velmi náročná. Autorka byla při realizaci většiny přírodovědných analýz přítomna a intenzivně se podílela při jejich vyhodnocování.

⁷⁰ Výsledky těchto analýz jsou obsaženy v závěrečné zprávě *Hanykýř a kol. (2008)* a budou pojednány samostatně.

⁷¹ Na tomto místě bych také chtěla poděkovat za četné konzultace, které mi byly výraznou pomocí, inspirací i motivací při řešení předkládaného tématu. Na prvním místě patří můj dík Dr. J. M. Lange, Doc. Ing. V. Hanykýřovi DrSc. a Ing. A. Kloužkové CSc. za provedení přírodovědných analýz. Za konzultace v problematice a nejasných fázích při

Metoda	Přístroj	Podmínky	Počet vzorků	Instituce	Provedení
stanovení objemové hmotnosti, nasákavosti, otevřené pórovitosti, zdánlivé hustoty			32	VŠCHT	V. Hanykýř, A. Kloužková
Stereomikroskopie	Leica M 165 C s DFC 420	výbrus	43	SNSD	J.-M. Lange
Polarizační mikroskopie	Zeiss Jenapol	výbrus, x polarizátory	32	VŠCHT	V. Hanykýř, A. Kloužková M. Bartuška
	Leica DM 4500 P s DFC 420		43	SNSD	J.-M. Lange
Rentgenodifrakční analýza XRD	PANalytical X'Pert PRO	CuK α a 2 Θ 5 – 64°	32	VŠCHT	V. Hanykýř, A. Kloužková
Rentgenofluorescenční analýza XRF	ARL 9400 XP+		32	VŠCHT	V. Hanykýř, A. Kloužková
Rastrovací elektronový mikroskop s energiově disperzní rentgenovou analýzou SEM-EDX	Zeiss EVO 50 s Bruker AXS-Spektrometer	20 keV, kvantitivní, bez standardu, odpařování uhlíku	3	SNSD	J.-M. Lange

Tab. 3. Přehled využitých metod.

Střepey historické keramiky jsou hmoty tvořené směsí krystalických složek často velmi rozdílného granulometrického složení, které jsou spojeny relativně jemnozrnnou a z části nekystalickou fází protkanou poměrně hustou sítí otevřených pórů. Tato základní spojovací fáze střepeu, tzv. matrix, vzniká při výpalu z plastické složky původní směsi přírodních surovin představované jílovými zeminami. Neplastická složka tvoří pevnou kostru keramického střepeu a obvykle se vyskytuje ve formě zrn minerálů a hornin. Tvoří část pracovní směsi, která reguluje její zpracovatelnost v plastickém stavu a příznivě ovlivňuje chování vytvarovaných těles během sušení i při výpalu. Označuje se proto jako ostřivo. Původně bylo vnášeno jako přirozená součást plastické suroviny, zejména v pozdějším období bylo pro dosažení

hodnocení výsledků děkuji zejména Dr. H. Herold, Dr. O. Stilborgovi, RNDr. J. Zavřelovi a Dr. O. Meckingovi.

jistých technologických znalostí hrnčářem záměrně přidáváno např. ve formě písku či drcených střepů. Podstatnou součástí historických střepů jsou otevřené póry, které vznikají především vysušením vody z vytvarovaných těles. Jejich obsah i tvar se mění během výpalu. Všechny tyto složky historických střepů poskytují prostřednictvím přírodovědných analýz informace o mikrostruktuře, která vzniká během vytvářecího procesu a je určitým způsobem měněna a fixována výpalem. Je charakterizována jak tvarem, velikostí a orientací zrn minerálů a pórů i charakterem matrix, tak mineralogickým a chemickým složením střepu (*Hanykýř a kol. 2008*).

Příprava výbrusů (německy „Dünnschliffe“): příprava výbrusů byla provedena jak na VŠCHT, tak v SNSD. V prvně zmíněném institutu byly zhotoveny zakryté, ve druhém nezakryté výbrusy. Výbrus představuje tenký plátek odříznutý z keramického střepu, který je pomocí epoxidových pryskyřic fixován na podložní sklo a následně vybroušen na tloušťku 0,05–0,03 mm. Jedná se o tzv. nezakrytý výbrus, který umožňuje i využití elektronového mikroskopu. Je-li z druhé strany uzavřen dalším sklíčkem, hovoříme o tzv. zakrytém výbrusu, který lze analyzovat pouze pod světelným optickým mikroskopem.

Mikroskopie výbrusů: analýza struktury (tvar, velikost a rozložení) neplastických ostřících částic (*Magerungbestandteile*)⁷² a pórů nabízí první možnost pro rozpoznání rozdílů mezi keramickými zlomky. Petrografické určení komponent ostřící složky umožňuje vyvozovat závěry ohledně výchozího materiálu.

Neplastickou část lze rozlišovat na základě jejího složení (fragmenty hornin a minerálů), velikosti a tvaru jejích zrn (zrnitosti) a jejich způsobu provedení (přirozené – přírodní ostřivo, přidané ostřivo, prosévané či neprosévané ostřivo).⁷³ Všechny 45

⁷² Jedná se v podstatě o „ostřivo“ (německy *Magerung*). Jelikož však tento pojem sugeruje u archeologů představu intencionální příměsi, je vhodnější používat obecnějšího pojmu ostřící nebo neplastické části (*Magerungsbestandteile*, příp. *Magerungsanteile*) keramické hmoty. Pod tímto termínem rozumíme neplastické, nerostné a rostlinné součásti keramické suroviny, které byly smíchány buď jako přirozená součást nebo uměle se základní keramickou hmotou (srov. např. *Dell'mour 1989; Bauer a kol. 1993*). Jejich komplexní složení poskytuje vysoký informační potenciál při výzkumu keramiky.

⁷³ V textu navazujeme na definici *Dell'moura (1989)*, která zahrnuje veškeré přirozené nebo uměle přidané komponenty s průměrem > 0,015 mm. – U zde analyzovaných vzorků lze na základě zaoblení ostřících částí jen velmi omezeně odvodit původ těchto komponent – záměrná nebo přirozená příměs (srov. *Dell'mour 1989*). Ve zkoumané oblasti se mění nekonsolidované sedimenty rozdílné geneze (diluviální, fluviální, glaciální, eolická) s jejich typickými morfometrickými charakteristikami (parametry) na malém prostoru. Z tohoto důvodu nemohou vést tyto rozdíly k určení antropogenního vlivu při přípravě keramické

vzorků keramiky bylo nejprve mikroskopováno bez ohledu znalosti místa jejich nálezu. Sledovány při tom byly i lomové plochy střeptů v odraženém světle (stereomikroskop). Následně bylo provedeno semikvantitativní určení přítomnosti minerálů a struktury na výbrusech v průchozím světle pod paralelním (||) a zkříženým polarizátorem (×) na základě práce *Dellmoura (1989)*.

Rentgenfluorescenční analýza (německy *Röntgenfluoreszenzanalyse (RFA)*, nazývána také *Röntgenfluoreszenzspektroskopie (RFS)* – anglicky *X-ray fluorescence spectroscopy(XRF)*): pro analýzu XRF bylo vybráno 33 vzorků. Z nich bylo odebráno množství střeptové hmoty o 0,1–10 g, která byla následně rozmělněna v achátové misce. Určení chemického složení takto vyhotovených práškových preparátů bylo provedeno pomocí XRF-Spektrometer ARL 9400 XP+ na VŠCHT.

Rastrovací elektronový mikroskop s energiově disperzní rentgenovou analýzou (německy *Rasterelektronenmikroskopie mit energiedispersiver Röntgenanalyse, SEM-EDX*, anglicky *Scanning electron microscopy with energy dispersive X-ray analysis*): Na vybraných výbrusech byla prostřednictvím SEM-EDX (Zeiss EVO 50 mit Bruker AXS-Spektrometer) provedena **doplňující ověření**.

Shluková analýza (též *clusterová analýza*, německy *Clusteranalyse*, anglicky *cluster analysis*): ve spojení s diskriminační analýzou umožňuje clusterová analýza seskupit a oddělit vzorky podle jejich znaků (*Schroll 1975; Straach – Röllig 1975*). Kvůli zhodnocení výsledků semikvantitativních analýz mineralogického soupisu a analýzy XRF byly získané hodnoty podrobeny clusterové analýze podle k-Means-Algorithmu s euklidickou mírou vzdálenosti. Jednotlivé vzorky (cases) jsou na

hmoty (např. drcení nebo prosévání materiálu). Pravděpodobné je spíše, že široká škála výchozích materiálů (jemná drť, dunové a říční písky atd.) byla většinou vědomě vybírána podle mineralogických a morfometrických vlastností a přidávána do jílu nebo prachu. Rozlišovací schopností polarizačního mikroskopu stanovená minimální velikost zrn neplastických částí neumožňuje identifikovat přirozené rozmístění zrn soudržného výchozího materiálu (jíly a prachy), tzv. matrix (o. c.). Tyto mohou již ve své přirozeně daném rozmístění zrn dosahovat zrnitostní frakce písku (0,063–2 mm) a být tak při mikroskopickém rozboru přičteny k neplastickým (ostřicí) části. Tuto přirozenou ostřicí složku nelze vůbec nebo pouze za nepřiměřeně vysokého vynaloženého úsilí oddělit od záměrně přidaných ostřicích příměsí. V každém případě je nutné předpokládat, že při rozlišování matrix a ostřiva u výše zmíněné velikosti zrn ve zde zkoumaných vzorcích nastává případné překrytí přirozených a intencionálně přidaných neplastických částí. U saských vzorků svědčí často rozpoznatelné bimodální rozmístění velikostí zrn o maximu pod 0,1 mm a nad 0,3 mm v neplastické části o použití základní pojící masy s významným podílem hrubého prachu a jemného písku (< 0,1 mm), které bylo intencionálně přidáno ostřivo s velikostí zrn nad 0,3 mm.

základě jejich podobnosti (určené mírou vzdálenosti) zahrnuty do tříd, které jsou opět sloučeny do nových tříd, až nakonec všechny vzorky náleží jedné třídě. Kromě různých statistických parametrů pro různé třídy je velmi názorným zobrazením výsledků této analýzy zejména dendrogram, kde je možné velmi rychle zachytit podobnosti struktur.

5. Výsledky

5. 1 Výsledky makroskopického popisu

5. 1. 1. Tvar a výzdoba

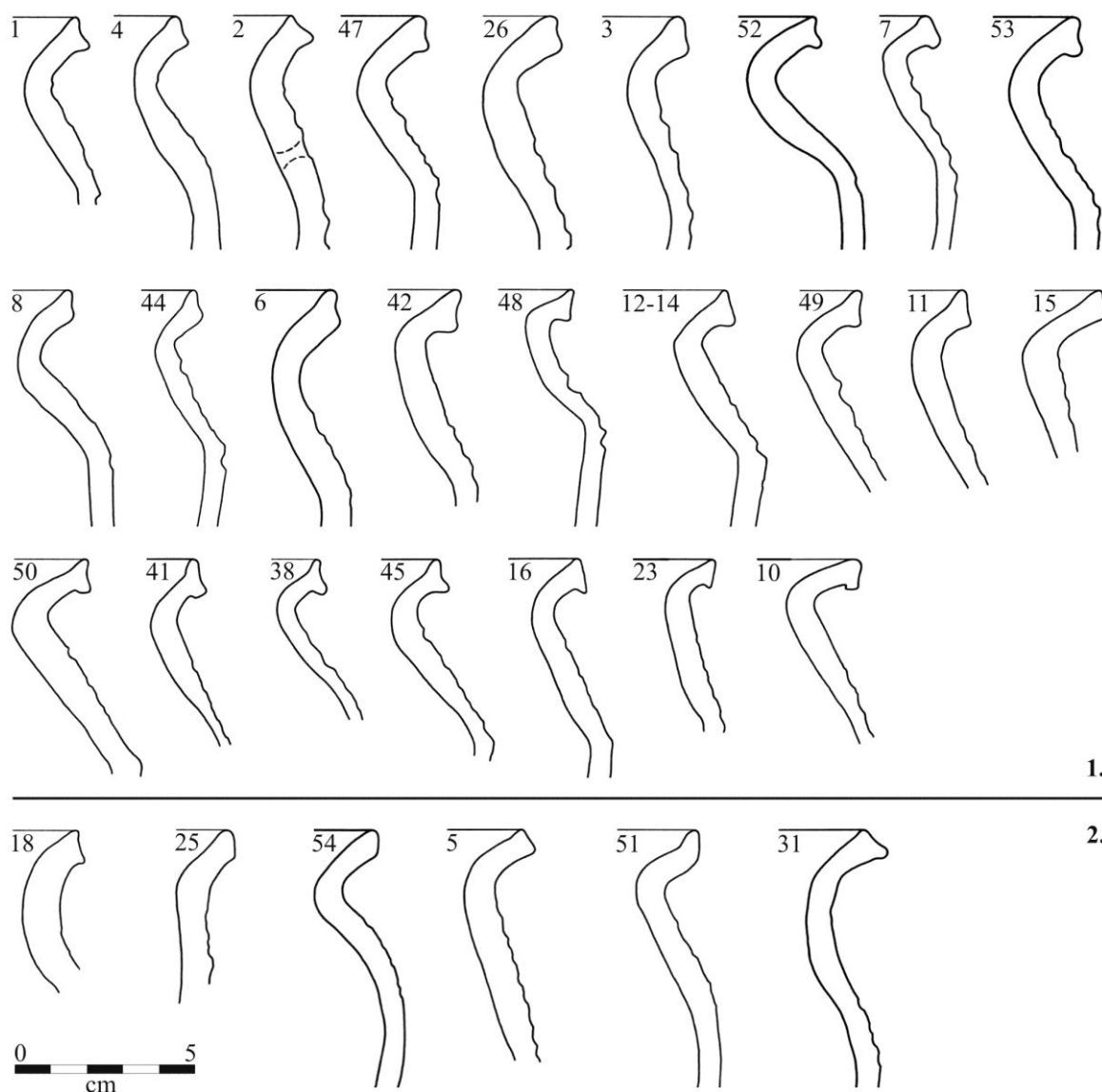
Vzhledem k charakteru keramického souboru tvořeného zlomky pocházejícími z rozdílných lokalit a většinou z neznámých nálezových situací je možné provést pouze základní stylistický (morfologicko-typologický) komparační popis vybraných střepů (*obr. 17–22*).⁷⁴ Většina zkoumaných keramických fragmentů odpovídá typům nádob, které Z. Váňa definoval jako zabrušanský typ v užším smyslu. Zlomky byly dokumentovány fotograficky a ke každému byl nakreslen profil střepu. V některých případech bylo možné rekonstruovat průměr okraje nádoby, většinou však jen přibližně.⁷⁵ Ve zpracovávaném souboru, který je tvořen zejména zdobenými okrajovými střepy (pouze čtyři střepy jsou zdobená těla), byly zjištěny tři tvary nádob: hrnce (celkem 41 střepů z asi 39 jedinců), láhve (dva zástupci) a nízké cylindrické tvary, pravděpodobně pokličky (2 zástupci). Hrnce s rozdílnou velikostí průměru ústí (12–39 cm; u čtyř okrajů nebylo možné průměr rekonstruovat) se řadí většinou k více nebo méně dvojkonickým tvarům s lomem v horní části nádoby, které jsou pro zabrušanskou keramiku typické. Vedle nich jsou v souboru zastoupeny fragmenty, u nichž by byla rekonstrukce tvaru nádoby velmi nepřesná. Síla stěn většiny střepů se pohybuje mezi 0,5–0,7 cm. Pouze u několika zlomků vykazují některé části stěn tloušťku od 0,3–0,4 cm nebo 0,8–0,9 cm.

U zkoumaných střepů se nejčastěji vyskytuje profilovaný okraj s vnějším prožlabením, čímž bylo dosaženo zdůraznění horní a dolní hrany. V pojednávaném souboru byly rozlišeny dvě skupiny okrajů (*obr. 15*). K první skupině, kterou lze

⁷⁴ Kompletní dokumentace analyzovaných zlomků viz *příloha I*. Čísla pod profilem dokumentovaného střepu odpovídají přiděleným číslům, pod kterými byly vzorky analyzovány. Makroskopický popis fragmentů viz *příloha II*.

⁷⁵ V takových případech je u čísla průměru nádoby vyznačena hvězdička.

označit jako skupinu „klasického okraje“ zabrušanské keramiky, lze přiřadit většinu zkoumaných zlomků vykazujících podobnou tendenci v ukončení okraje a odchylovících se případně pouze několika rozpoznatelnými pracovními kroky. K druhé skupině náleží všechny zbylé okraje, které označujeme předběžně jako „neklasické okraje“. Formování „klasických okrajů“ ukazuje pravděpodobně na zkušené (zručné) hrnčíře. V několika případech bylo registrováno podříznutí u zakončení střepe (např. vzorky č. 7, 10, 16 ad.). Zda byla k opracování okrajů některých zlomků použita šablona nelze s jistotou posoudit. Některá provedení dovolují tuto možnost předpokládat, avšak mezi zde zkoumanými střepe nebyly evidovány žádné identické okraje.

Obr. 15. Profily okrajových zlomků analyzovaných zlomků. Čísla v horní části jednotlivých okrajů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Typické schéma výzdoby představují motivy kolků v kombinaci s rýhami, které ohraničují kolkový motiv a zároveň zdůrazňují lom nádoby. Vedle nich se zřídka vyskytuje motiv kolků samostatně nebo v kombinaci s hřebenovou výzdobou (vzorek č. 39). Na vybraných zlomcích bylo rozlišeno několik základních vzorů/variant kolků (obr. 16). Jelikož v rámci analyzovaného souboru nebyly zjištěny identické otisky, lze usuzovat na to, že výzdoba byla provedena ve všech posuzovaných případech rozdílnými nástroji. Detailní rozdělení, které by mohlo přispět k odhalení potenciálního rozpoznání výroby stejného hrncíře, je považováno na základě malého neorganického souboru analyzovaných zlomků za nepřínosné a metodicky nevhodné.

Obr. 16. Spektrum výzdobných kolků analyzovaných zlomků.

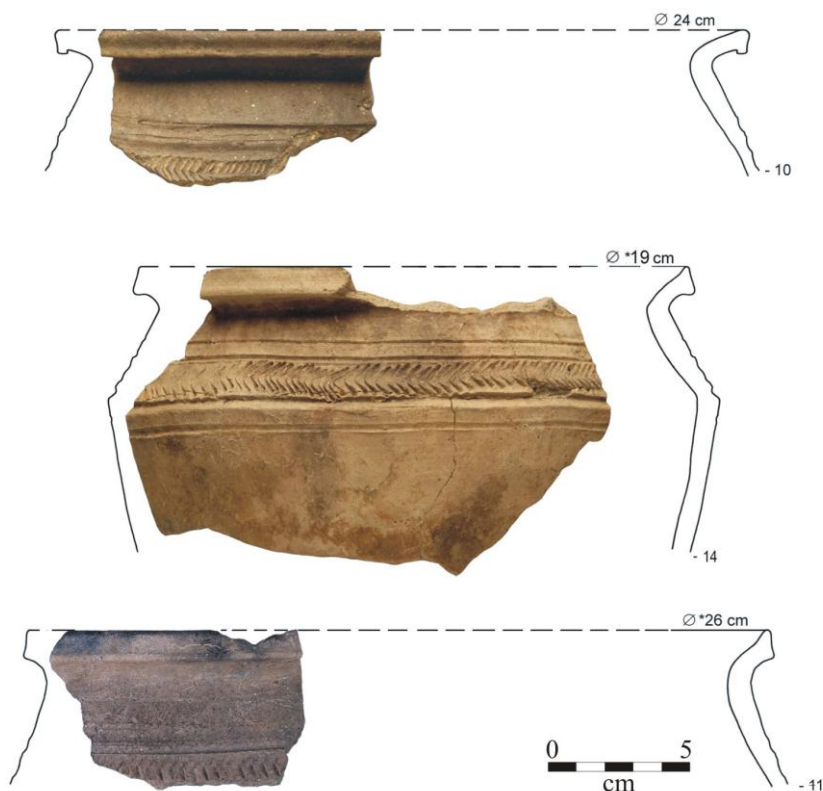
Některé zkoumané zlomky se z morfoložicko-typologického hlediska liší od zástupců označených za klasické. Jako příklad lze uvést fragment z Köllmichen (31), který je snad možné pokládat za pokus o napodobení zabrušanské keramiky (?), nebo nemá se sledovanou keramikou nic společného (obr. 18, č. 31).

Obr. 17. Výběr analyzovaných zlofků zabrušanské keramiky z Zehren – Burgberg (Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden: 6 (1/62/14/7); 8 (4746/32); 7 (4746/32); 3 (z nálezového souboru 90020935); 9 (1/62/12/7); v závorce inventární čísla). Čísla v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 18. Výběr analyzovaných zlofků zabrašanské keramiky z Meißen – Burgberg (Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden: 26 (M-62/2/4), 16 (62/4/121), 3 (62/1/39); Köllmichen: 31 (S. 669/69); Dohna – Robisch: 15 (D 1187/84); v závorce inventární čísla). Čísla v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 19. Výběr analyzovaných zlomků zabrušanské keramiky z Dresden – Briesnitz (Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden: 10 (10.239), 14 (11268/1/17,1/4/2); 11 (11.273); v závorce inventární čísla). Čísla v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

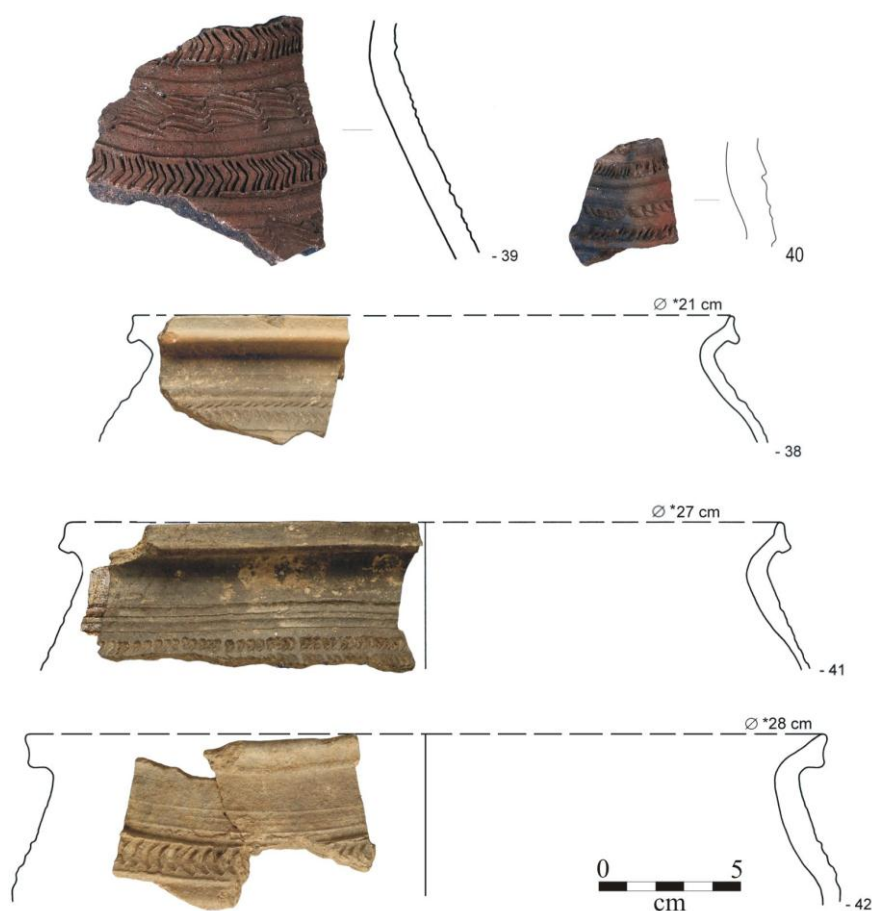
5. 1. 2. Technologie⁷⁶

Raně středověká keramika byla zpravidla tvarována v ruce z válečků, přičemž horní část nádoby byla obtáčena pomocí pomalu rotujícího ručního hrnčířského kruhu. Takto popsal výrobu zabrušanské keramiky již Váňa. Kromě tohoto postupu přichází v úvahu i výstavba nádoby z plátů nebo hnětením, přičemž jsou ve většině případů zjistitelné stopy po (?) dodatečném dotáčení (*Štajnochr 1998* s literaturou). U některých zlomků byly registrovány převážně v oblasti pod lomem nádoby šikmé a vertikální stopy po otiscích prstů a stopy po zahlazování. Proces výroby/výstavby nádoby nelze pouze na základě okrajových zlomků detailně popsat. U většiny zlomků bylo v místě zlomu zjištěno zesílení stěny střepu⁷⁷, které lze interpretovat jako stopy

⁷⁶ Metoda makroskopického popisu vycházela ze zjedoušeného pojetí dané problematiky zejména u *Bauer a kol. (1993)*, *Erdmann a kol. (2001)*. Na tomto místě budou zmíněny jen podstatné závěry provedeného makroskopického popisu (viz *příloha II*) Za konzultaci při provádění popisu děkuji Dr. R. Kluttig-Altmanovi.

⁷⁷ Pouze v ojedinělých případech (zejména č. 7 a 44) byla šířka stěny plynulá. Zda se v těchto případech jedná o jiný způsob výroby lze s jistotou stanovit pouze na základě většího množství nejlépe celých nádob nebo jejich větších částí.

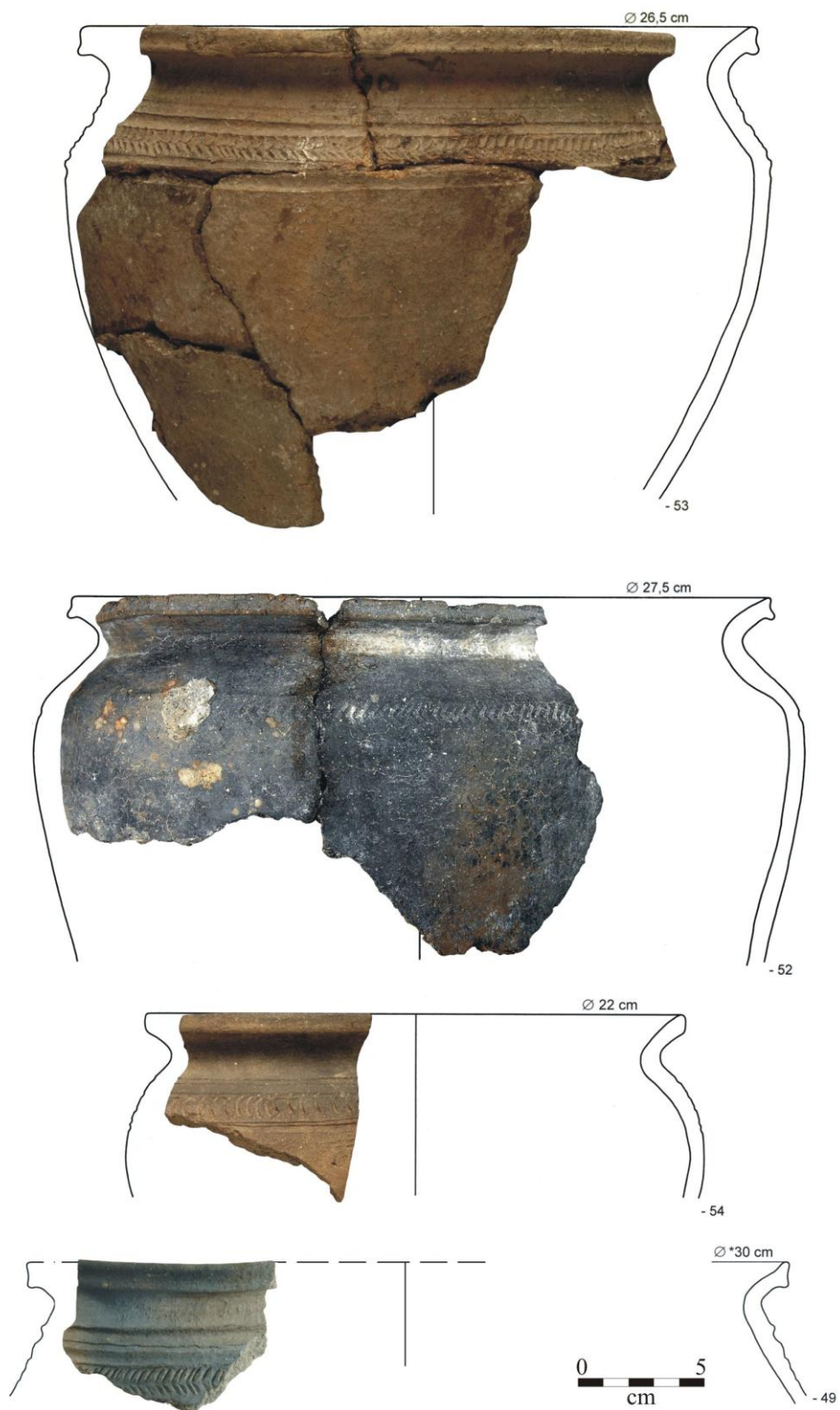
po navázání (válečku) výrobní hmoty, které byly většinou zcela zahlazeny. Tyto horní partie nádob byly posléze obtáčeny, jak dokládají stopy rýžek na vnitřní a vnější straně zlomků. U některých fragmentů lze pravděpodobně předpokládat rychlé obtáčení horní třetiny nádoby nebo okrajové části z nastavené hlíny.⁷⁸ Tato skutečnost by však vyžadovala užití rychlého nebo setrvačně rotující hrnčířského kruhu. V tomto případě by musel mít hrnčíř obě ruce připravené k vytváření-točení nádoby nebo je možné předpokládat spolupráci dvou osob (srov. *Štajnochr 1998; Mazuch 2009*, 129).⁷⁹

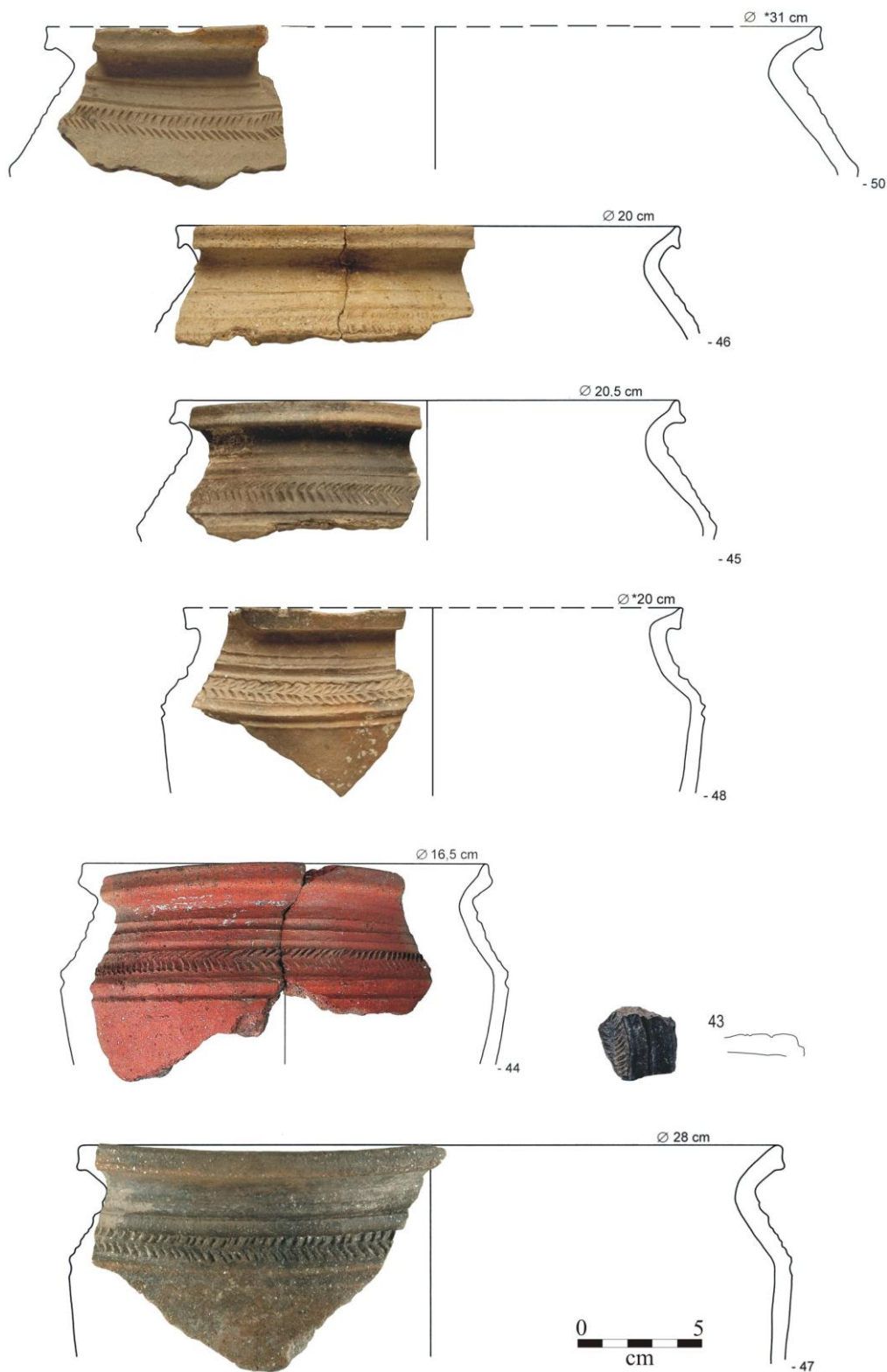
Obr. 20. Výběr analyzovaných zlomků zabrušanské keramiky ze Zabušan (Regionální muzeum v Teplicích: 39 (44953), 40 (38423), 38 (36930); Bílina: 41 (77745), 42 (77669); v závorce inventární čísla). Čísla v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

⁷⁸ Na základě konzultace s hrnčířem lze u některých zlomků uvažovat o vytáčení horních okrajových částí popřípadě celých nádob – za zajímavou diskusi děkuji Aleši Wernerovi (Ateliér keramiky a porcelánu, Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze).

⁷⁹ Na druhou stranu nelze podceňovat zručnost tehdejších hrnčířů. Zabušanská nádoba vyrobená profesionálním hrnčířem působícím v archeologickém skanzenu ve Wolinu (Centrum Słowian i Wikingów) na základě předpokládaného způsobu výroby (tj. válečková či pásková technika a obtáčení horní části nádoby na ručním pomalu rotujícím kruhu) působila dojmem vysoké technologické úrovně.

Obr. 21. Výběr analyzovaných zlofků zabraušanské keramiky z Vlastislavi (Regionální muzeum v Teplicích: 53 (154015), 52 (151957), 54 (150196), 49 (152316); v závorce inventární čísla). Čísla v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 22. Výběr analyzovaných zlofků zabrušanské keramiky z Vlastislavi (Regionální muzeum v Teplicích: 50 (153464), 46 (151386), 45 (153465), 48 (155808), 44 (151327), 43 (144921), 47 (150366); v závorce inventární čísla). Čísla v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Zkoumané zlomky byly tvrdě vypáleny.⁸⁰ Různost zastoupených barev na keramických fragmentech (většinou tmavé a světle šedé tóny, na vnitřní straně a na povrchu se vyskytují v některých případech teplé béžové a červeno-béžové tóny) ukazuje na ještě nesjednocenou a nedokonale zvládanou technologii vypalování, která se většinou pohybovala v přechodné atmosféře výpalu. Často byla zjištěna redukční atmosféra s následnou – závěrečnou oxidací. Dosavadní absence nálezů hrnčířských pecí vede k úvahám o využití vypalovacích zařízení, která nezanechávají žádné nebo archeologicky jen obtížně zjistitelné stopy. V takovém případě lze uvažovat o výpalu v jámách (milířovité pece) nebo na povrchu terénu. Teplota výpalu je odhadována na 800–900 °C.⁸¹ Některé zlomky vykazují stopy po sekundárním výpalu, čemuž nasvědčuje i silně popraskaná a zvětralá struktura střepu (doloženo zejména na zlomcích z Vlastislavi).

Makroskopické vyhodnocení vybraných zlomků zabrušanské keramiky nepřineslo zjištění žádných významných rozdílů, které by umožnily rozdělení keramiky do keramických tříd či typologických skupin.⁸² Struktura povrchu střepů se většinou pohybuje mezi hladkou a drsnou až zrnitou (*Erdmann a kol. 2001*, 951 ff). Struktura plochy lomu střepu je relativně hustá, jen v některých případech lehce vrstevnatá. Podíl ostřiva⁸³ rozdílné velikosti (0,5–4 mm) je střední až vysoký. Ostřivo je relativně rovnoměrně rozprostřeno, převážně jsou zastoupeny světlé částice; příležitostně byly registrovány tmavé a červené částice. Materiál lze popsat jako více či méně písčité, s rozdílným podílem částic slídy (hojně až zřídka), avšak bez možnosti stanovit jasné hranice jejich podílu.

Určení funkčního využití nádob zabrušanské keramiky je nejasné. Některé nedávné hypotézy, které předpokládaly její využití jako stolního nádobí, nelze jednoznačně potvrdit (*Meduna – Bubeník 1994*, 190). U některých tvarů (např. láhev)

⁸⁰ Znatelná stopa po rytí nožem (podle Mohsovy stupnice tvrdosti).

⁸¹ V poslední době je vzhledem k často uváděnému velkému rozpětí hodnot teploty výpalu u středověké keramiky požadováno srovnání metod a výsledků jednotlivých laboratoří (srov. např. *Stoksik 2007* a recenze této práce od *Klápště 2009a*). Stanovení teploty zkoumaných zlomků nebylo primárním cílem prováděných analýz, zejména za předpokladu malé pravděpodobnosti postihnout případné rozdíly a tendence u takto specifického zboží. Pro přesnější stanovení teploty výpalu by bylo žádoucí provést exaktní měření a experimentální srovnání.

⁸² Na případné rozdíly neupozornili při konzultaci vybraných zabrušanských zlomků z Míšeň a Zehrenu ani archeologové, kteří znají její zástupce ze severozápadních Čech z autopsie (Dr. P. Meduna a prof. J. Klápště).

⁸³ Rozlišováno bylo mezi vysokým, středním a nízkým podílem ostřiva (*Bauer a kol. 1993*, 97). Velikost zrn: drobné: bis 0,5; střední: 0,5–2 mm; velké: > 2 mm.

nelze tuto možnost vyloučit, jinak se většina nádob (hrnců) relativně odlišných velikosti řadí spíše obecně ke kuchyňské keramice.

Podle makroskopického popisu jak morfologicko-typologických, tak technologických kritérií lze představenou keramiku z různých lokalit označit za homogenní. U posuzovaných zlomků lze sice pozorovat lehké – drobné kolísání v kvalitě, které se však nachází ve vysvětlitelných mezích daných tehdejším výrobním postupem. Na základě kritérií archeologického popisu lze označit většinu zkoumaných zlomků zabrušanské keramiky za jednotný druh zboží a z pohledu současného stavu poznání ho přiřadit k Váňovu „zabrušanskému typu v úzkém smyslu“ (Váňa 1961). Ten je charakterizován kombinací tří základních znaků: okraj, výzdobné schéma a tvar nádoby.

Ze závěrů archeologického popisu by se jevila jako nejpravděpodobnější hypotéza o jednom centrálním výrobním místě, ze kterého byla keramika jako obchodní artikl nebo jako obal archeologicky nedoložitelných produktů distribuována do širokého okolí. Pro určení původu zabrušanské keramiky jsou nezbytné doklady např. dávných vypalovacích zařízení (nejlépe s původní vsádkou) nebo zmetků z výroby. Jelikož takové nálezy zatím nejsou k dispozici, představovalo jedinou možnost pro zjištění jednotného původu zkoumaných zlomků využití přírodovědných analýz.

5. 2. Výsledky mineralogicko-geochemických analýz

V předkládané pasáži budou představeny výsledky mineralogické a geochemické analýzy makroskopicky homogenních zlomků. Cílem těchto analýz bylo rozpoznat případné rozdíly mezi zabrušanskými zástupci z jednotlivých nalezišť. Analyzované vzorky umožňují rozdělení na dvě základní skupiny charakterizované rozdílnými znaky.

Č..	Lokalita	Matrix	Neplastické části												Póry		
			Křemeny			Živce		Slída		Amfibol		Zlomky hornin		Ostatní neplastické části			
			Podíl	Podíl	Max. velik.	Podíl	Max. velik.	Podíl	Max. velik.	Podíl	Max. velik.	Podíl	Max. velik.	Podíl	Max. velik.	Podíl	Max. velik.
			[%]	[%]	[mm]	[%]	[mm]	[%]	[mm]	[%]	[mm]	[%]	[mm]	[%]	[mm]	[%]	[mm]
1	Zehren	50	5	0,7	10	1,8	≤ 1	0,1			5	1,6	≤ 1	0,5	30		
2	Zehren	30	20	0,9	30	2					≤ 1	1	≤ 1	1,1	20	2	
3	Zehren	50	20	2,4	20	2,2	≤ 1	0,7			≤ 1	2,1	≤ 1	0,8	10	1,2	
4	Zehren	40	10	1,2	25	2,4	≤ 1	0,7			5	1,7	≤ 1	0,4	20	2,1	
5	Zehren	30	20	2	15	1,7	≤ 1	0,4			5	2,1	≤ 1	0,9	30	1,9	
6	Zehren	30	30	2,4	18	1,6	≤ 1	0,3			1	3,9			20	2	
7	Zehren	30	5	0,4			25	0,9			10	2	≤ 1	2,3	30	1,5	
8	Zehren	30	15	2,4	20	2,3	≤ 1	1,4			5	2,1			30	2	
9	Zehren	40	20	1,8	15	1,8	≤ 1	0,7			5	2,1			20	2,1	
10	Dresden	40	5	1,6			20	0,8			15	2,8	≤ 1	1,3	20		
11	Dresden	40	5	0,7			20	0,6			15	2	≤ 1	0,6	20	2,2	
12	Dresden	55	25	0,8	10	1,5	5	0,8	≤ 1	0,2	≤ 1	0,9	≤ 1	0,5	5	0,8	
13	Dresden	55	25	0,9	10	1,8	5	0,5	≤ 1	0,4	≤ 1	1,4	≤ 1	0,5	5	0,6	
14	Dresden	50	25	0,9	10	1,5	5	0,8	≤ 1	0,6	≤ 1	0,9	≤ 1	0,7	10	1	
15	Dohna	40	20	1,3	≤ 1	0,3	20	1,1			10	3,2			10	1,9	
16	Meißen	40	20	1,5	5	0,9	≤ 1	0,5	≤ 1	1,5	5	0,4	10	2,6	20	2,4	
17	Meißen	30	10	1,8	20	2,4	≤ 1	0,8			15	2,8			25	1,5	
18	Meißen	35	5	0,5	20	1,4	5	0,5	≤ 1	1,1	10	2,4	10	3,7	15	1,9	
19	Meißen	50	15	1,8	15	1,9	≤ 1	1,2			≤ 1	1			20	2,8	
20	Meißen	30	20	1,9	20	2,4	≤ 1	1			≤ 1	1	≤ 1	0,6	30	1,7	
21	Kölmichen	30	5	0,6									35	3,6	30	1,7	
22	Zabrušany	30	10	0,3			20	0,5			20	1,9			20	0,8	

23	Zabrušany	50	10	1,2	5	1,5	5	0,3			10	1,8			20	2,2
24	Zabrušany	40	10	0,6			10	0,6			5	2	5	0,5	30	0,8
25	Bílina	40	5	0,7	5	0,5	15	1,2			5	2,3	≤ 1	2,4	30	1,2
26	Bílina	40	2,5	0,7			10	1,1			15	2,7	2,5	1,3	30	1,4
27	Vlastislav	30	2,5	0,9			12,5	0,8			15	2,1	≤ 1	0,7	40	1,8
28	Vlastislav	40	7,5	0,6			12,5	0,7			10	2,2	≤ 1	0,4	30	1,5
29	Vlastislav	40	5	1,5			15	0,8			20	2,3			20	0,6
30	Vlastislav	50	5	0,3			15	1,4			10	2,4			20	1,2
31	Vlastislav	35	10	0,4	5	0,5	20	1,7			15	1,7	≤ 1	0,8	15	1,6
32	Vlastislav	40	5	1,1	5	0,6	20	1,1			20	1,8	≤ 1	0,2	10	0,5
33	Vlastislav	30	5	0,4			25	1			20	2,4	≤ 1	1,4	20	1,3
34	Vlastislav	30	5	0,4			15	0,8			20	1,7	≤ 1	0,3	30	1,2
35	Zabrušany	45	5	0,4	5	1,6	15	0,9			15	2,1	≤ 1	0,4	15	1,6
36	Vlastislav	40	5	0,4	5	0,4	10	1			10	1,5	≤ 1	0,4	30	1,8
37	Vlastislav	40	5	0,6	5	0,8	10	1,2			10	2,2			30	2,3
38	Vlastislav	30	5	0,7	2,5	0,6	15	0,6			15	1,6	2,5	2	30	1
39	Dresden	40	2,5	0,5	2,5	0,8	15	0,9		1	10	1,7	≤ 1	0,9	30	1,4
40	Zabrušany	40	2,5	0,6	2,5	0,5	20	1			15	1,9	2,5	1	20	1,2
41	Zabrušany	30	20	0,6	≤ 1	0,5	20	0,6			20	2,8	≤ 1	0,7	10	1
42	Zabrušany	40	10	0,4	5	0,5	15	1			10	1,3			20	3,6
43	Bílina	40	15	0,7			10	0,6			15	2,7	≤ 1	0,4	20	0,7
44	Bílina	20	20	0,8	≤ 1	0,5	20	0,8			20	2,4	≤ 1	0,9	20	0,7
45	Bílina	20	15	0,6	5	1	15	0,8			15	1,4	≤ 1	0,6	30	1,8

Tab. 4. Mineralogické složení fragmentů ZK.

5. 2. 1. Mikroskopie výbrusů

Na základě mikroskopického popisu všech vzorků byly zjištěny rozdíly v přítomnosti minerálů, které dovolují vytvoření dvou materiálových skupin, A a B (tab. 4, příloha III.).⁸⁴

5. 2. 1. 1. Materiálová skupina A

(Obr. 23: A–C; obr.25: A/B–G/H; obr. 26: A/B)

Vzorky: 1–6, 8–9, 12–14, 16, 18, 23, 25–26, 31

⁸⁴ Vybrané výbrusy analyzovaných zlomků jsou představeny na Obr. 23 – 26. Veškeré jsou pak zobrazeny v příloze 2.

Pro tuto materiálovou skupinu je typický relativně vysoký podíl živce při malém obsahu slídy (maximálně 5 %). Nezřídka lze pozorovat bimodální rozdělení velikostí ostřiva/neplastických částic (maximum u < 0,1 mm a > 0,2 mm).

M a t r i x (30–55 %): hnědá

N e p l a s t i c k é č á s t i (20–50 %): **Křemen:** 5–30 %. Maximální velikost: 0,5–2,4 mm. Tvar: polozaoblené, příležitostně zaoblené až dokonale zaoblené (stark gerundet). Posledně jmenovaný tvar je charakteristický zejména pro vzorky č. 12–14 (Dresden – Briesnitz; *obr. 26:* A/B). – **Živec (draselný živec a plagioklas):** 5–30 %. Maximální velikost: 0,9–2,4 mm. tvar: ostrohranný (idiomorfní) až polozaoblený (*obr. 25:* A/B–G/H). Výjimkou je vzorek 31 (Kölmichen): absence živce! – **Slída (především biotit):** < 5 %. Maximální velikost: 0,1–1,4 mm. tvar: ostrohranný, lištovitý, velmi často pravidelný. – **Amfibol:** < 1 %. Maximální velikost: 0,2–1,5 mm. Tvar: hraněný až zaoblený. – **Zlomky hornin (granitoidy, podružně prorůstání živce a křemene se slídou):** < 15 %. Maximální velikost: 0,4–3,9 mm, většinou přes 1 mm. Tvar: většinou polozaoblený, podružně ostrohranný, vzácně také zaoblený (*obr. 25:* G/H – uprostřed obrázku). – **Jiné neplastické části:** Z 18 vzorků přiřazených materiálové skupině A obsahuje 12 střepů další neplastické části. U čtyř vzorků byly zaznamenány příměsi šamotu (*obr. 25:* A/B – pravá polovina obrázku; *obr. 26:* A/B – na levém okraji obrázku). Pozoruhodný je obsah šamotu o zhruba 35 % ve vzorku 31 (Kölmichen) oproti 10 % a méně ve zbylých vzorcích. Velikost šamotu byla zjištěna až do 3,7 mm. Všechny vměstky šamotu jsou polozaoblené až zaoblené. V osmi vzorcích byl identifikován malý podíl (< 1 %) většinou kulovitých až elipsových agregátů limonitu dosahujících maximální velikosti 0,4–1,1 mm.

P ó r y (5–30 %): **Maximální velikost:** 0,6–2,8 mm. – **Tvar:** většinou podélné až dlouze vytažené.

5. 2. 1. 2. Materiálová skupina B

(*Obr. 23:* D; *obr. 24:* A–D; *obr. 26:* C/D–G/H)

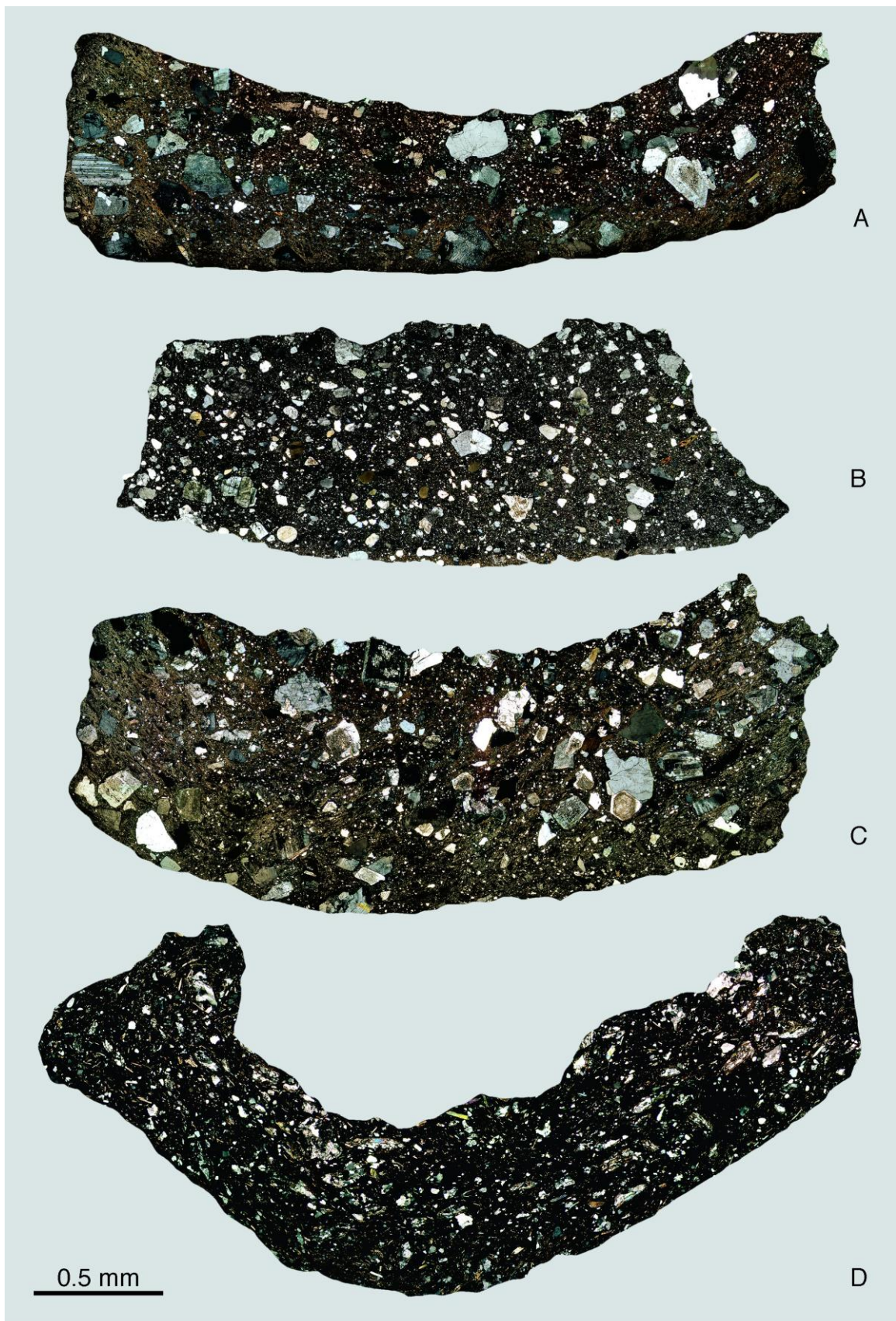
Vzorky: 7, 10–11, 15, 38–61

Tato materiálová skupina se vyznačuje poměrně vysokým podílem slídy, mezi 10–25 %. Živec není zastoupen vůbec, anebo se jeho výskyt pohybuje hluboko pod hranicí 5 %. Rozmístění velikostí neplastických částic je pouze příležitostně bimodální.

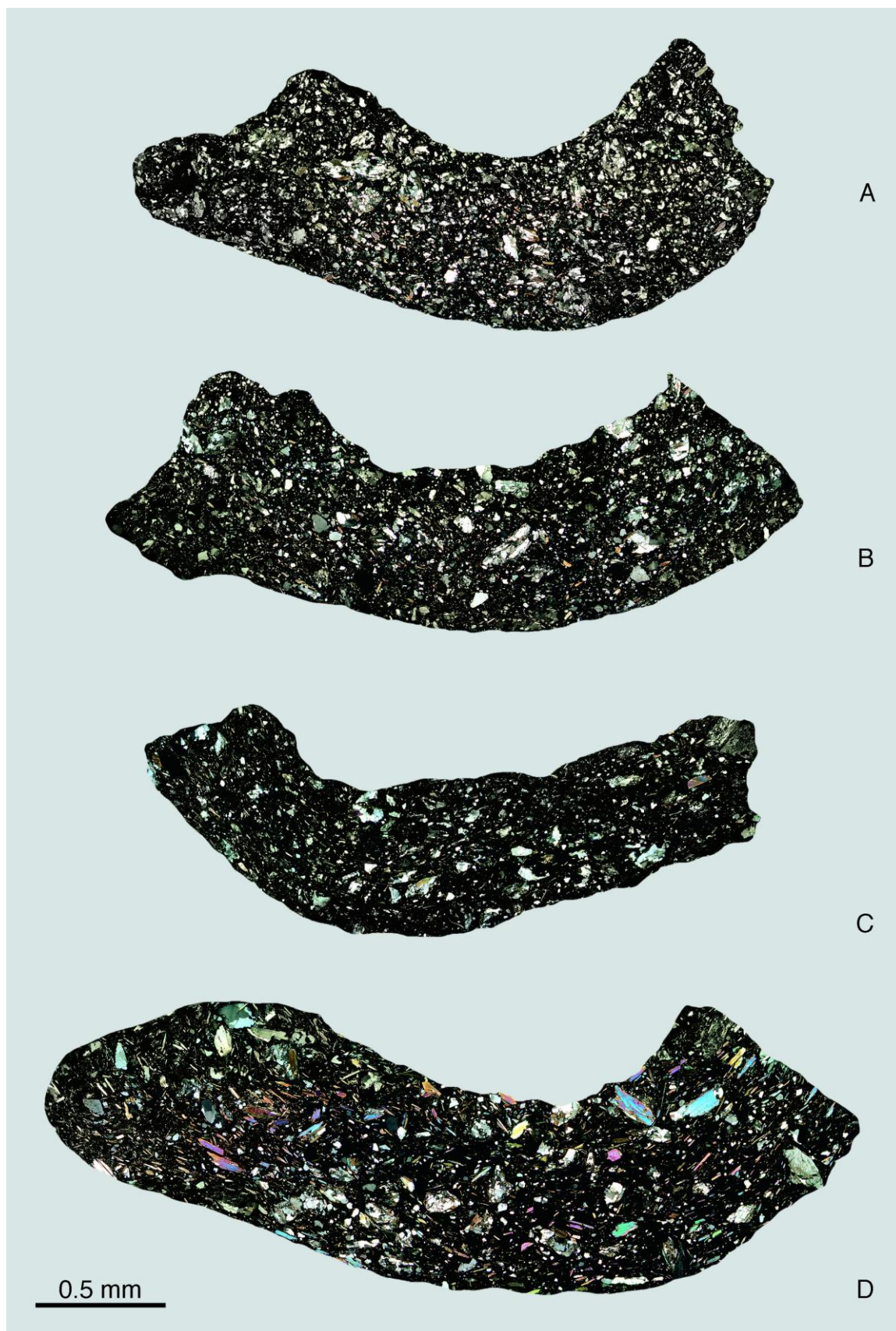
M a t r i x (20–50 %): Převážně tmavě hnědá, podružně hnědá).

Magerungsbestandteile (neplastické části); (30–60 %):
Křemen: 3–20 %. Maximální velikost: 0,3–1,6 mm. Tvar: ostrohranný až polozaoblený, příležitostně zaoblený až dokonale zaoblený. – *Živec (především draselný živec)*: < 5 %. Maximální velikost: 0,3–1,6 mm. Tvar: ostrohranný (idiomorfní), příležitostně polozaoblený. – *Slída (biotit a muskovit)*: 10–25 %. Maximální velikost: 0,5–1,7 mm. Tvar: ostrohranný, lištovitý, často pravidelný: (obr. 26: C/D–G/H). – *Zlomky hornin (granitoidy, zřídka prorůstání křemene a slídy, křemence, pískovce)*: 5–20 %. Maximální velikost: 1,3–3,2 mm, většinou přes 2 mm. Tvar: převážně polozaoblený, podružně ostrohranný nebo zaoblený (obr. 26: G/H – více úlomků > 1 mm). – *Jiné neplastické části*: V materiálové skupině B obsahuje 21 z 27 vzorků jako další neplastickou částici limonit (většina < 3 %). Tyto převládající zaoblené agregáty dosahují v analyzovaných vzorcích maximálního průměru 0,3–2,4 mm. Čtyři z těchto vzorků obsahují navíc úlomky šamotu (< 1 %). Vměstky šamotu jsou polozaoblené až zaoblené a ve vzorcích dosahují maximální velikosti 0,4–1,1 mm.

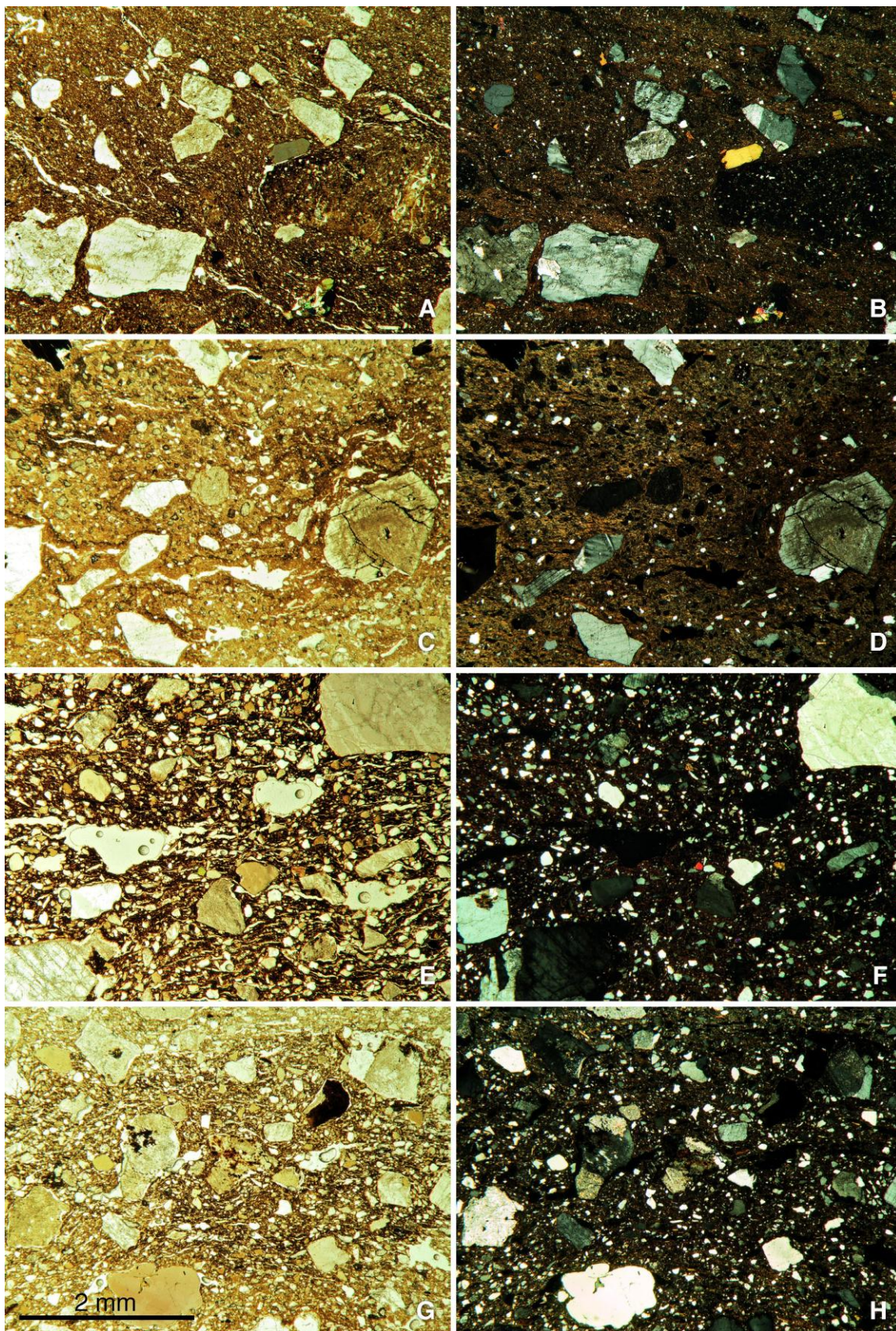
P ó r y (10–40 %): *maximální velikost*: 0,5–3,6 mm, většinou mezi 1 a 2 mm. – *Tvar*: dominují podlouhé tvary, avšak celkově vykazují v této skupině velkou variační šíři, která sahá od nepravidelných přes dlouze vytažené až po elipsovito-kulovité póry.

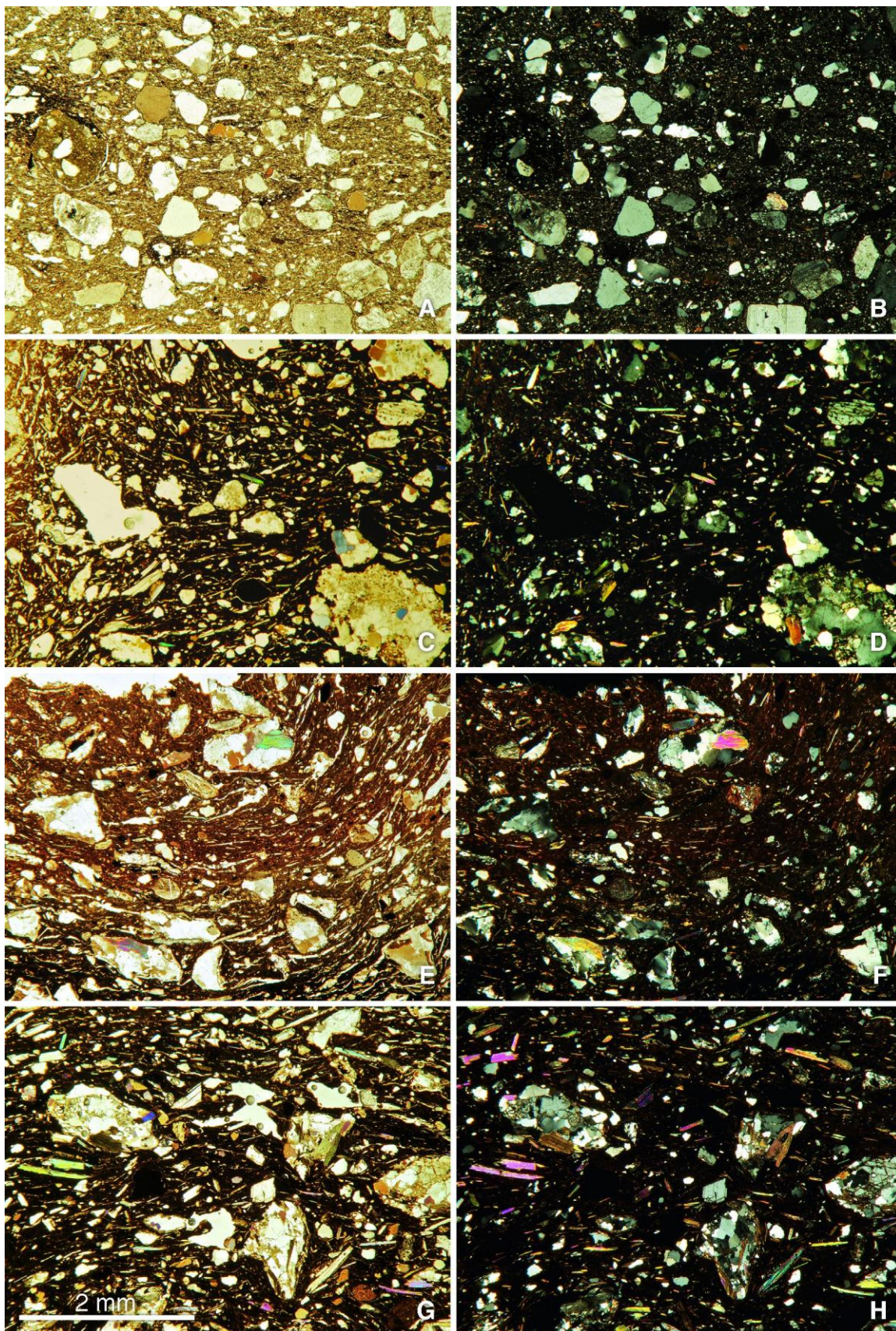
Obr. 23. Výbrusy (Pol. \times) z A – Zehren – Burgberg (8), B – Dresden – Briesnitz (12), C – Meißen – Burgberg (18) a D – Zehren – Burgberg (7).

Obr. 24. Výbrusy (Pol. \times) z A – Zabuřany (57), B – Bílina (60), C a D – Vlastislav (44 a 47).

Obr. 25. Zabrušanská keramika (Pol. ||/×) z Meißen – Burgberg (A/B – 16, C/D – 25, E/F – 26) a Zehren – Burgberg (G/H – 6).

Obr. 26. Zabrušanská keramika (Pol. ||/×) z Drážďan (A/B – 12, C/D – 11) a Vlastislavi E/F – 44, G/H – 47).

5. 2. 1. 3. Srovnání

Nejzřetelnějším rozdílem mezi materiálovými skupinami A a B je obsah živce a slídy v ostrívu (neplastické části). Obě složky vzájemně negativně korelují (tj. jsou na sobě záporně závislé – když hodnota jedné složky roste, hodnota druhé klesá). Zejména přítomnost slídy v neplastické části materiálové skupiny B je velmi charakteristická. Oproti tomu je slída v neplastické části skupiny B zastoupena jen zřídka. Materiálová skupina B se k tomu navíc vyznačuje vysokým podílem živce (především draselného). Pouze vzorek 31 nevykazuje takřka žádnou přítomnost živce.

Na základě mikroskopické analýzy stanovené materiálové skupiny v zásadě odrážejí geografické rozšíření zabrušanské keramiky. Materiálová skupina A zahrnuje saské vzorky z Zehrenu (1–6, 8–9), Drážďan – Briesnitz (12–14, pravděpodobně fragment ze stejné nádoby), Míšně (16, 18, 23, 25–26) a Köllmichen (31). Oproti tomu do materiálové skupiny B jsou řazeny především české vzorky ze Zabušan (38–40, 51, 56–58), Bíliny (41–42, 59–61), Vlastislavy (43–50, 52–54). Ze saských nálezů připadají do této skupiny vzorky: 7 (Zehren), 10–11 a 55 (Dresden – Briesnitz) a Dohna – Robisch (15).

Uvnitř materiálové skupiny A byly v mikroskopickém obraze evidovány další rozdíly. Vzorky z Míšně ukazují většinou formy relativně velkých neplastických částí ($> 0,3$ mm) v jemně zrnité matrix ($< 0,015$ mm). Rozsah velikosti zrn mezi těmito hranicemi (0,015–0,3 mm) je zastoupena podružně (*obr. 25*: A/B, C/D). Oproti tomu vykazují vzorky z Zehrenu v této oblasti velikosti zrn pozoruhodný podíl neplastických komponent (*obr. 25*: G/H). Pouze vzorek 26 z Míšně (*obr. 25*: E/F) se v mikroskopickém obraze podobá svou charakteristikou struktury spíše zehrenským vzorkům. Další rozdíl se týká morfometrie zrn křemene v neplastické části. Ty jsou ve vzorcích z Drážďan – Briesnitz většinou značně zaoblené (*obr. 26*: A/B). Naznačené rozdíly v rámci materiálové skupiny A je ovšem nejprve třeba potvrdit analýzou dalších vzorků, tak aby byly závěry statisticky spolehlivější. Mezi vzorky materiálové skupiny B nebyly zjištěny žádné nápadné rozdíly, které by umožnily další rozdělení (*obr. 23*: D; *obr. 24*: A–D; *obr. 26*: C/D–G/H).

5. 2. 2. Geochemické analýzy

Č.	Lokalita		SiO ₂	TiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃ *	MnO	MgO	CaO	Na ₂ O	K ₂ O	P ₂ O ₅	Celkem
			[%]	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]	[%]
5	Zehren	\bar{x}	67,2	0,87	21,7	2,64	0,03	1,03	1,15	1,69	3,17	0,29	99,73
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,08	0,01	0,05	0,05	0,06	0,09	0,03	
7	Zehren	\bar{x}	53,4	3,89	28,5	6,46	0,03	1,24	2,28	0,46	2,39	0,91	99,54
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,12	0,01	0,06	0,07	0,03	0,08	0,05	
8	Zehren	x	63,5	0,91	23,7	3,14	0,03	1,24	1,98	1,32	2,96	0,91	99,63
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,09	0,01	0,06	0,07	0,06	0,08	0,05	
9	Zehren	\bar{x}	65,9	0,90	22,9	2,71	0,03	1,03	1,66	1,14	2,77	0,63	99,73
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,08	0,01	0,05	0,06	0,05	0,08	0,04	
11	Dresden-Briesnitz	\bar{x}	57,2	3,70	25,9	4,19	0,06	0,73	2,25	0,72	3,22	1,54	99,51
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,09	0,2	0,10	0,12	0,04	0,07	0,04	0,09	0,06	
12	Dresden-Briesnitz	\bar{x}	68,1	0,83	19,8	3,01	0,05	1,07	1,52	1,33	3,28	0,70	99,67
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,09	0,01	0,05	0,06	0,06	0,09	0,04	
13	Dresden-Briesnitz	\bar{x}	68,4	0,82	20,2	2,99	0,04	1,13	1,27	1,40	3,23	0,28	99,73
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,09	0,01	0,05	0,06	0,06	0,09	0,03	
14	Dresden-Briesnitz	\bar{x}	67,2	0,88	20,4	3,06	0,04	1,08	1,63	1,35	3,15	0,92	99,64
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,09	0,01	0,05	0,06	0,06	0,09	0,05	
15	Dohna-Robisch	\bar{x}	67,4	0,87	19,1	4,15	0,02	0,99	1,38	1,07	2,36	2,23	99,58
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,10	0,01	0,05	0,06	0,05	0,08	0,07	
16	Meißen	\bar{x}	61,8	1,03	21,7	4,85	0,08	1,59	2,26	1,63	3,55	0,97	99,48
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,11	0,01	0,06	0,07	0,06	0,09	0,05	
18	Meißen	\bar{x}	64,2	1,10	25,5	1,77	0,04	0,78	1,26	1,27	2,96	0,79	99,65
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,07	0,01	0,04	0,06	0,06	0,08	0,04	
23	Meißen	\bar{x}	61,8	0,92	21,4	5,21	0,08	1,50	2,10	1,67	3,71	0,95	99,29
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,11	0,01	0,06	0,07	0,06	0,09	0,05	
25	Meißen	\bar{x}	63,2	0,77	24,5	2,15	0,04	1,31	1,27	1,03	4,33	1,05	99,69
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,04	0,2	0,07	0,01	0,06	0,06	0,05	0,10	0,05	
26	Meißen	\bar{x}	67,9	0,88	21,4	2,56	0,03	0,81	0,99	1,05	3,74	0,23	99,59
		$s_{\bar{x}}$	0,2	0,05	0,2	0,08	0,01	0,05	0,05	0,05	0,09	0,02	
31	Kölmichen	\bar{x}	59,4	2,60	28,1	2,91	0,05	0,48	1,52	0,65	3,16	0,82	99,63
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,08	0,2	0,08	0,01	0,03	0,06	0,04	0,09	0,05	
38	Zabrušany	\bar{x}	57,0	3,92	26,8	3,94	0,04	1,20	1,00	1,02	4,25	0,44	99,55

		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,10	0,01	0,05	0,05	0,05	0,10	0,03	
39	Zabrušany	\bar{x}	57,1	3,84	26,3	5,32	0,06	1,01	0,83	0,88	4,07	0,23	99,67
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,11	0,01	0,05	0,05	0,05	0,10	0,02	
40	Zabrušany	\bar{x}	56,1	4,47	26,6	5,81	0,06	0,95	0,81	0,63	3,52	0,51	99,53
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,12	0,01	0,05	0,05	0,04	0,09	0,04	
41	Bílina	\bar{x}	56,9	3,64	26,9	4,22	0,04	0,83	1,69	0,32	3,65	1,32	99,57
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,09	0,2	0,10	0,01	0,05	0,06	0,03	0,09	0,06	
42	Bílina	\bar{x}	57,8	3,35	24,9	4,50	0,05	0,79	1,04	0,94	5,85	0,45	99,65
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,09	0,2	0,10	0,01	0,04	0,05	0,05	0,12	0,03	
43	Vlastislav	\bar{x}	55,0	4,02	28,0	6,00	0,04	1,35	2,57	0,24	1,42	0,95	99,60
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,12	0,08	0,06	0,08	0,02	0,06	0,05	
44	Vlastislav	\bar{x}	54,5	3,83	29,6	5,65	0,03	1,18	1,21	0,51	2,52	0,42	99,43
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,12	0,01	0,05	0,05	0,04	0,08	0,03	
45	Vlastislav	\bar{x}	58,6	3,59	27,1	3,34	0,03	0,85	1,91	0,50	3,26	0,41	99,58
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,09	0,2	0,09	0,01	0,05	0,07	0,04	0,09	0,03	
46	Vlastislav	\bar{x}	46,9	0,87	18,8	6,77	0,06	2,08	18,78	0,96	3,44	0,66	99,33
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,05	0,2	0,13	0,01	0,07	0,20	0,05	0,09	0,04	
47	Vlastislav	\bar{x}	50,8	4,47	29,5	7,14	0,05	1,44	2,17	0,72	2,42	0,77	99,38
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,13	0,01	0,06	0,07	0,04	0,08	0,04	
48	Vlastislav	\bar{x}	57,5	2,55	31,3	3,99	0,01	0,73	1,56	0,17	1,39	0,45	99,68
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,08	0,2	0,10	0,01	0,04	0,06	0,02	0,06	0,03	
49	Vlastislav	\bar{x}	59,4	4,02	26,8	3,72	0,03	0,85	0,90	0,58	2,78	0,43	99,52
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,09	0,01	0,05	0,05	0,04	0,08	0,03	
50	Vlastislav	\bar{x}	58,9	3,70	27,3	3,58	0,03	0,87	0,96	0,36	3,65	0,33	99,63
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,09	0,2	0,09	0,01	0,05	0,05	0,03	0,09	0,03	
51	Zabrušany	\bar{x}	56,8	0,05	26,6	3,98	0,03	0,91	1,03	1,24	6,03	0,34	96,94
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,08	0,2	0,10	0,01	0,05	0,05	0,06	0,12	0,03	
52	Vlastislav	\bar{x}	50,1	4,22	28,5	7,21	0,05	1,84	2,06	0,99	4,11	0,39	99,47
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,13	0,01	0,07	0,07	0,05	0,10	0,03	
53	Vlastislav	\bar{x}	54,9	3,76	28,4	6,01	0,04	1,29	1,09	0,27	3,55	0,29	99,52
		$s_{\bar{x}}$	0,3	0,10	0,2	0,12	0,01	0,06	0,05	0,03	0,09	0,03	
54	Vlastislav	\bar{x}	58,7	3,19	25,3	5,49	0,06	0,82	1,64	0,68	3,39	0,32	99,57
		$s_{\bar{x}}$	0,25	0,09	0,2	0,11	0,012	0,05	0,06	0,04	0,09	0,03	

Tab. 5. Chemismus hlavních a vedlejších elementů zkoumaných zlomků zabrušanské keramiky (Fe₂O₃ jako Σ-Fe).

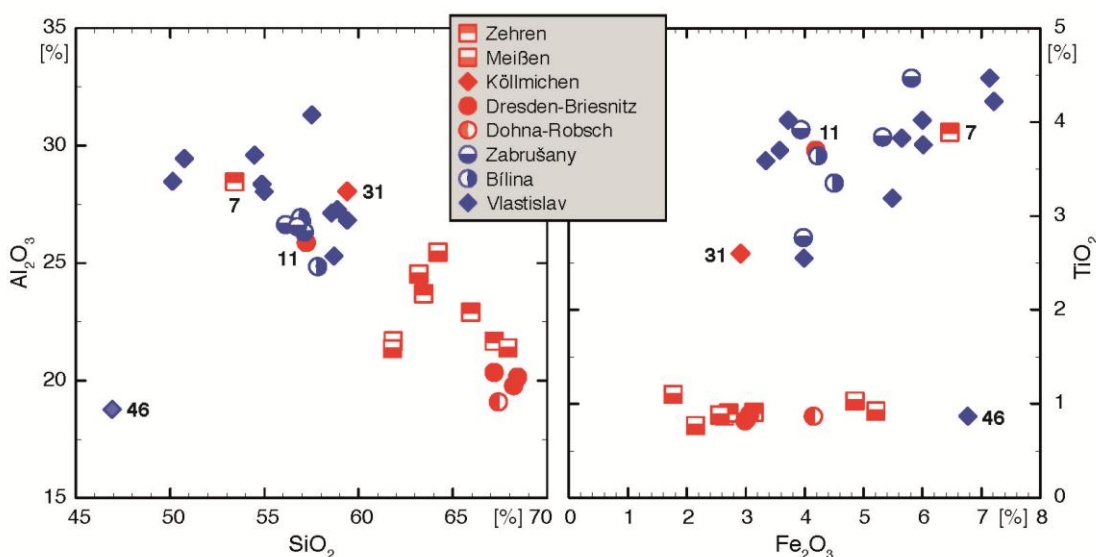
Výsledky rentgenofluorescenční analýzy (XRF) chemického složení ukazují vcelku zřetelné rozdělení vzorků zabrušanské keramiky do materiálových skupin I a II (tab. 5).

Materiálová skupina I: Vzorky: 5, 8–9, 12–16, 18, 23, 25–26, (46). – Tato materiálová skupina vykazuje v průměru vysoký poměr $\text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3$. Charakteristické jsou následující obsahy: $\text{SiO}_2 > 60\%$ (kromě 46), $\text{TiO}_2 < 1,5\%$ (většina $< 1\%$), $\text{Na}_2\text{O} > 1\%$.

Materiálová skupina II: Vzorky: 7, 11, 31, 38–45, 47–54. – Pro tuto skupinu je typický nízký poměr $\text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3$. Charakteristické jsou následující obsahy: $\text{SiO}_2 < 60\%$, $\text{TiO}_2 2,5\text{--}4,5\%$, $\text{Na}_2\text{O} < 1,2\%$ (většina $< 1\%$).

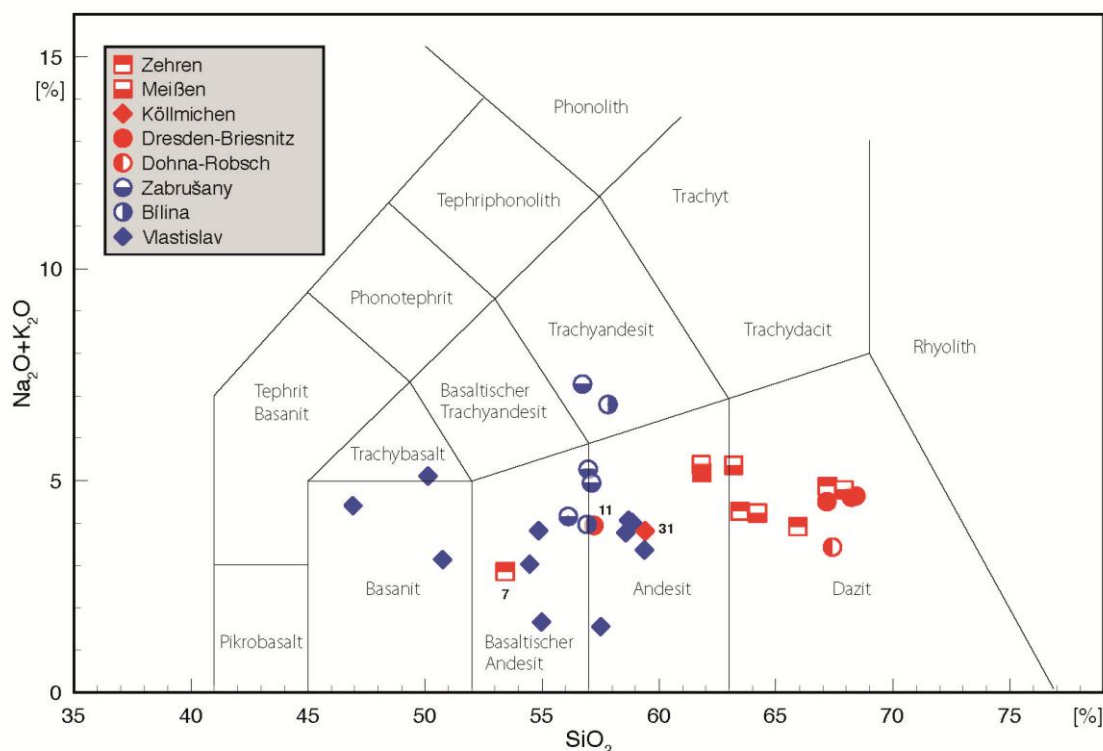
Vzorky materiálové skupiny I obsahují celkově vyšší obsah SiO_2 - a nižší obsah Al_2O_3 - a TiO_2 než vzorky materiálové skupiny II. Také obsah Na_2O je u vzorků skupiny I lehce vyšší oproti skupině II. Obsahy Fe_2O_3 , CaO , MgO a K_2O jsou naopak indiferentní.

Tyto rozdíly jsou příkladně znázorněny ve vztahovém diagramu na obr. 13. Tři vzorky materiálové skupiny I vykazují signaturu složek („Elementsignatur“) odpovídající materiálové skupině II (vzorky 7, 11, 31). Nápadný je vzorek 46 vysoce bohatý na uhličitany.

Obr. 27. Poměr vybraných hlavních a vedlejších prvků (Al_2O_3 - SiO_2 a TiO_2 - Fe_2O_3) zabrušanské keramiky (Fe_2O_3 jako ΣFe).

Geochemická data tak potvrzují mikroskopickým vyhodnocením zjištěné rozdělení vzorků na „saské“ (Drážďan – Briesnitz, Meißen und Zehren) a „severozápadočeské“ (Bílina, Vlastislav, Zabuřany). Tři vzorky pocházející ze Saska – vzorek z Drážďan – Briesnitz (11), Zehrenu (7) a Köllmichen (31) vykazují geochemickou signaturu, která je typická pro „severozápadočeské“ vzorky. Další výjimku představuje vzorek 46 z Vlastislavy s vysokým podílem CaO. Toto rozdělení je rozpoznatelné téměř na všech poměrech hlavních složek (obr. 27).

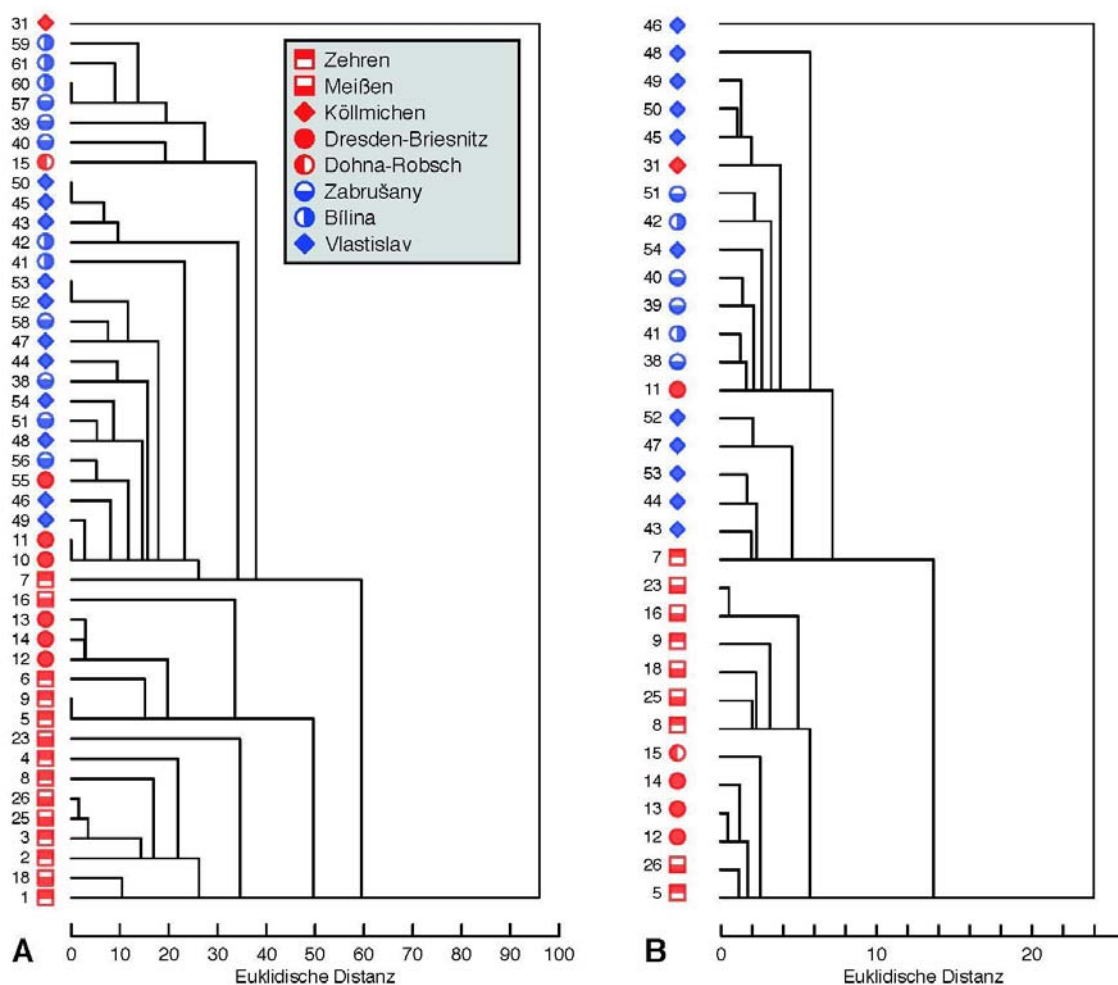
Obr. 28. SiO_2 - $(\text{Na}_2\text{O}+\text{K}_2\text{O})$ - Poměr zabrušanské keramiky v TAS-diagramu podle Le Bas (1986).

TAS-diagram⁸⁵ podle *Le Bas* (1986, Abb. 2), který se využívá ke klasifikaci vulkanických hornin, rovněž ukazuje rozdělení vzorků na saské a severozápadočeské (obr. 28). I zde leží tři saské vzorky 7, 11, 31 v oblasti hodnot českých vzorků. Jak lze pozorovat, umístily se „saské“ vzorky oproti „severozápadočeským“ v oblastech TAS-diagramu bohatých na kyselý křemičitany.

Shody materiálových skupin zjištěné mikroskopickou a geochemickou analýzou podtrhují také výsledky shlukové analýzy: petrografická a geochemická data ukazují nápadné podobnosti při vytváření tříd (obr. 29): Shlukové analýze byly

⁸⁵ TAS = Total Alkali-Silica Diagram.

podrobeny četnosti různých neplastických částí ze 45 zlomků. Vytvoření tříd nastává při hodnotě vzdálenosti 60, při které dochází k rozdělení většiny saských a českých vzorků. Pouze vzorky 7 (Zehren), 10, 11, 55 (všechny Dresden – Briesnitz) a 15 (Dohna – Robisch) spadly při tomto odstupu do třídy českých vzorků. Vzorek 31 (Kölmichen) byl přidělen samostatné třídě, což lze vysvětlit odlišným petrografickým složením (nízký obsah živce) vůči ostatním saským vzorkům (obr. 29, A). Shluková analýza hlavních a vedlejších složek 32 vzorků ukazuje podobné třídy: Při vzdálenosti o hodnotě zhruba 11,8 se oddělují české vzorky od většiny saských. Ve třídě českých vzorků zůstaly zařazeny následující saské vzorky: 7 (Zehren), 11 (Dresden – Briesnitz) und 31 (Kölmichen).

Obr. 29. Dendrogram shlukové (též clusterové) analýzy neplastických částí (A) a chemismu hlavních a vedlejších prvků (B) zabrušanské keramiky.

Celkově můžeme konstatovat, že lze pozorovat shodu mezi stanovenými materiálovými skupinami (A a B respektive I a II), získanými prostřednictvím

provedených analýz a geografickým rozšířením zabrušanské keramiky. Za nejpodstatnější odlišnost znaků lze přitom označit jak obsah slídy a živce, tak SiO_2 , TiO_2 a Al_2O_3 . V materiálové skupině A a I se nacházejí takřka výlučně vzorky pocházející ze saského Polabí. Ve skupině B a II jsou přítomny zejména vzorky nalezené na lokalitách v severozápadních Čechách.

Následující vzorky vykazují odlišnosti od geografického přiřazení materiálových skupin:

- Vzorek 7 (Zehren) a 11 (Dresden – Briesnitz): oba vzorky vykazují jak mineralogicky, tak geochemicky signaturu českých vzorků (Materiálová skupina B a II: nízký obsah křemene, živce, SiO_2 a vysoký obsah slídy, Al_2O_3 , TiO_2).
- Vzorek 10 a 55 (oba z Dresden – Briesnitz): Pro tyto vzorky disponujeme pouze mineralogickými daty. Oba vykazují rovněž podobnost k českým vzorkům (materiálová skupina B).
- Vzorek 15 (Dohna – Robisch): Z mineralogického hlediska je možné přiřadit vzorek k materiálové skupině B, z geochemického hlediska, ale skupině I (zde většina saských vzorků).
- Vzorek 31 (Köllmichen): Jedná se o vzorek, který je možné přiřadit materiálovým skupinám A a II. Již na základě morfologicko-typologického popisu byl keramický fragment označen za zvláštní. Z mineralogického hlediska je pozoruhodný vysoký obsah šamotu (asi 35 %) a velmi nízký obsah živce. Obsahy Al_2O_3 a TiO_2 jsou vyšší než u ostatních vzorků „saské“ signatury (vyšší obsah SiO_2 , nižší obsah TiO_2 a Al_2O_3).
- Vzorek 46 (Vlastislav): Vzorek nesoucí mineralogické znaky materiálové skupiny B vykazuje výjimečné geochemické složení. Ačkoli existuje podobnost k materiálové skupině I (nízký obsah TiO_2 a Al_2O_3) je pozorován neobvykle vysoký obsah CaO (18,8 % oproti max. 2,28 % u všech ostatních vzorků).

5. 3. Vztah vzorků zabrušanské keramiky ke geologickému podloží

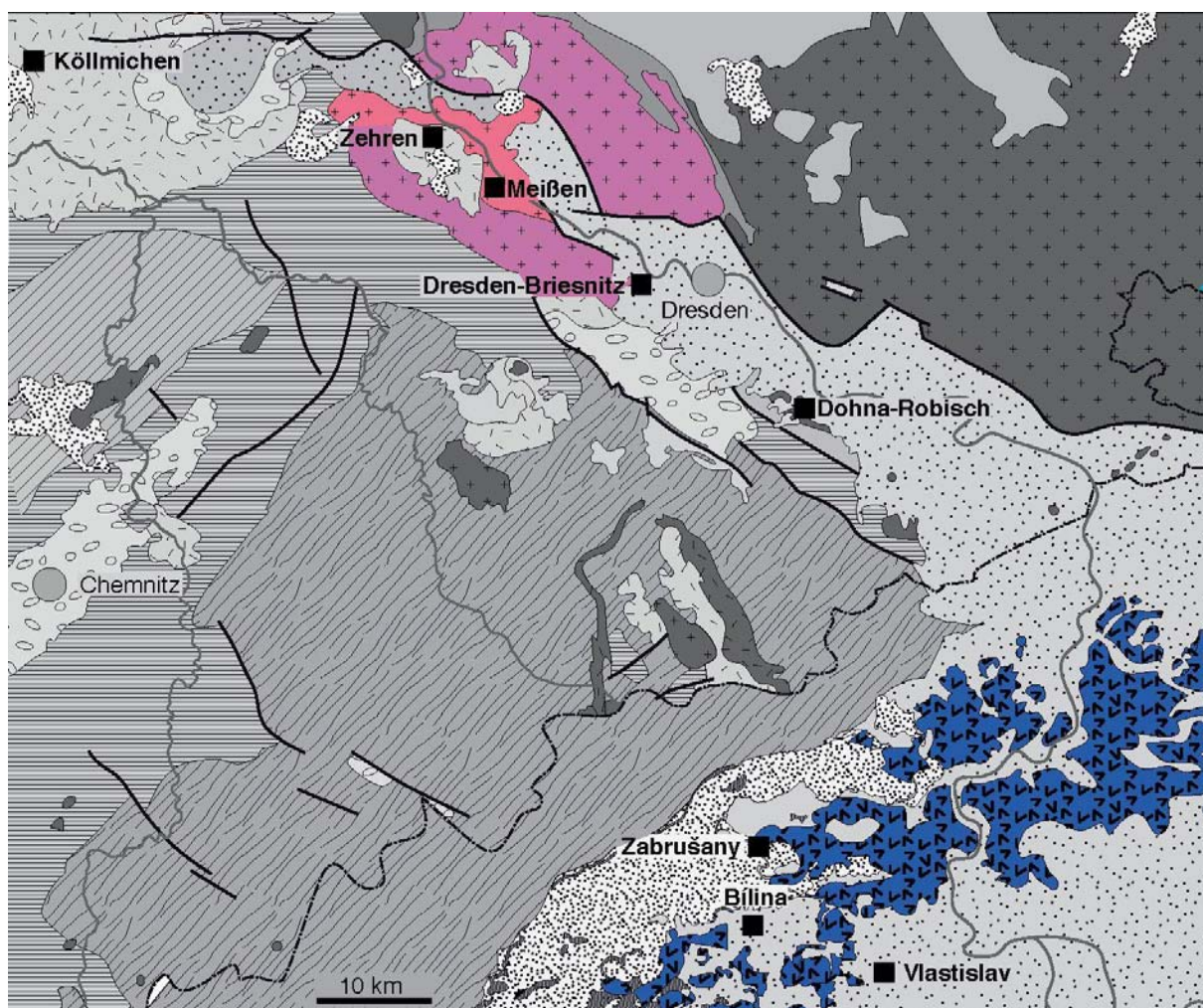
Analyzované vzorky zabrušanské keramiky pocházejí z oblasti, která – nahlíženo geologicky – sahá od oherského riftu s Českým středohořím na jihu přes údolí Labe až po Míšeňský masív a „Nordwestsächsischen Vulkanitkomplex“ (Severozápadosaský sopečný komplex) na severu případně na severozápadě

sledovaného území. Tyto regionální geologické a geneticky velmi odlišné jednotky obsahují značné kompoziční a strukturální rozdíly. Zvláště mineralogicko-geochemické změny mohou zůstat zachovány ve zvětralinách a usazeninách a tím odrážet složení v keramice vyrobené z této suroviny (*obr. 30*):

- *Geologický rámeček*: Na základě znalosti geologického rámce oblasti umožňují v ideálním případě mineralogické a geochemické analýzy identifikovat výchozí surovinu, ze které byla keramická nádoba vyrobena, a její přiřazení ke geologické jednotce (srov. detailněji *Mommsen 2007*). Geologické jednotky zkoumané oblasti lze popsat následovně (podrobný přehled u *Pälchen – Walter 2008*):
 - *České středohoří*: Během vývoje oherského riftu došlo k intenzivnímu bazickému až ultrabazickému magmatismu, který vyvinul pozoruhodný vulkanický komplex do podoby Českého středohoří. Vytvořil se rozmanitý soubor hornin, chudých na křemen a bohatých na živec. Typické je vedoucí postavení slídy. Geochemicky se tyto horniny vyznačují nedostatkem SiO_2 a bohatostí na TiO_2 .⁸⁶ V okolí takových vulkanitů se nachází především oligocéní a miocéní, většinou jezerní usazeniny (jíly, písky, uhlí), které byly vytvořeny zčásti ze zvětralin vulkanitů (magmatických hornin).
 - *Labské údolí*: Údolí Labe od Děčína do Drážďan je zaříznuto zejména do křídových sedimentů (písek, jílovec, slínovec). Zejména v prostoru rozšíření labského údolí u Drážďan byly tyto sedimenty překryty kvarténními říčními sedimenty (písky, štěrky).
 - *Míšeňský masív*: Tento velmi markantní komplex obsahuje širokou paletu hornin, které sahají od dioritů přes monzodiority, monzonity, granitů až granity. Střední až kyselé části intruzí (monzonity und granity) přitom zaujímají největší podíl plochy v této oblasti. Živce (draselné živce a plagioklas) a podružné křemeny tvoří hlavní složky v těchto oblastech. Pro monzonity je dále charakteristický nápadný obsah amfibolu (5–15 %). Typický je vyšší obsah SiO_2 a nižší obsah TiO_2 a Al_2O_3 .
 - *Severozápadosaský vyvřelý komplex (magmatický)*: „Nordwestsächsischer Eruptivkomplex“ (Severozápadosaský sopečný komplex) se skládá z většího počtu sopečno tektonických jednotek, které vykazují vývoj od zásaditých a intermediárních až po ryolitické horniny. Celkově převládají ryolitické

⁸⁶ Detailně k geochemickým datům srov. *Ulrych a kol. (2000; 2008)*.

horniny, které jsou částečně značně kaolinizované. Na mnoha místech je tato oblast překryta kvarténními sedimenty.

Obr. 30. Geologický přehled zkoumané oblasti s Míšeňským masívem (červeně), Českým středohořím (modře) s vyznačení lokalit (■), odkud pochází analyzovaná keramika, vytvořil J.-M. Lange (*Kotková – Lange 2011*).

Obecně se předpokládá, že raně středověká keramika v sobě odráží mineralogickou a geochemickou signaturu lokálního výchozího materiálu. Heterogenní geologické složení oblasti, které vymezuje lokality s analyzovanými keramickými zlomky, nabízí možnost přiřadit zkoumané zlomky k jednotlivým petrograficky a geochemicky vymezeným geologickým jednotkám. Týká se to zejména Českého středohoří a Míšeňského masívu. Obě jednotky jsou tvořeny mineralogicky a geochemicky charakteristickými horninami. V těchto oblastech se také nacházejí důležitá místa nálezu zabrušanské keramiky (*obr. 30*).

Jednotlivé mineralogicko-geochemické signatury lze interpretovat následně (tab. 6):

- Severozápadočeské a saské zlomky ukazují (až na několik výjimek) značné rozdíly v chemismu hlavních složek. Přitom severozápadočeské odpovídají více zásaditým horninám (chudé SiO_2) a saské zlomky více kyselým horninám (bohaté na SiO_2). Relativně vysoký obsah TiO_2 a značný podíl slídy v českých zlomcích lze pravděpodobně vyvozovat z vulkanického původu jílu a prachu příp. hrubších neplastických částic. Vulkanické horniny Českého středohoří obsahují mnohonásobně zvýšený obsah TiO_2 .⁸⁷
- Na základě vyššího obsahu SiO_2 a četnosti velkých draselných živců v saských vzorcích lze většinou usuzovat na intermediární až kyselé magmatické horniny Míšeňského masívu.
- Zaoblené komponenty v neplastické složce jsou charakteristické pro vzorky pocházející z údolí Labe ovlivněného křídovým a říčním čtvrtohorním podložím.

	Petrografie	Geochemie	Identifikovatelný výchozí materiál
Bílina, Vlastislav, Zabrušany	Vyšší podíl slídy, nižší podíl křemene a živce	Vyšší obsah Al_2O_3 a TiO_2 , nižší obsah SiO_2 a Na_2O	Neogenní jíly bohaté na slídu a jemnozrnné písky s částicemi sopečného původu
Dresden- Briesnitz	Živce a zaoblené křemeny, Quarze, minimální podíl slídy	Vyšší obsah SiO_2 a Na_2O , nižší obsah Al_2O_3 a TiO_2	Neplastická část: Kvartérní říční písky, nebo zvětralé křídové pískovce
Meißen a Zehren	Hojně křemeny a načervenalé, většinou idiomorfni živce (zejm. alkalický živec), minimální podíl slídy		Neplastická část: drť monzonitů a granitů z Míšeňského masívu

Tab. 6. Indikátory pro dovození výchozího materiálu zabrušanské keramiky (bez ojedinělých nálezů).

⁸⁷ Mikro-XRF - analýza provedená O. Meckingem (*Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege*) na vzorcích 26 a 54 dovoluje předpokládat, že ve zlomcích bohatých na TiO_2 je nositelem titanu složka jílu. Toto zjištění plně odpovídá geologickým poznatkům.

Vzorky 7 (Zehren) a 11 (Drážďany – Briesnitz) a pravděpodobně také 10 a 55 (oba z Drážďan – Briesnitz; k nimž ovšem nejsou k dispozici žádná geochemická data) ze saského Polabí, které vykazují signaturu severozápadočeských vzorků a tím vypadávají z jinak velmi geograficky uzavřeného geochemického modelu rozdělení, představují pravděpodobně importy z oblasti severozápadních Čech. U vzorku 15 (Dohna – Robisch) a 31 (Köllmichen) se jedná o ojedinělé vzorky, jejichž zvláštnímu mineralogicko-geochemickému složení nelze na základě současného poznání přiřadit žádný význam. Vysoký obsah CaO u vzorku 46 (Vlastislav) byl patrně způsoben použitím horniny bohaté na Ca (např. basanit) nebo přidáním CaCO_3 .

6. Diskuse a kulturně historické vyhodnocení

Jelikož se vybrané zlomky zabrušanské keramiky na základě makroskopického ohledání jeví jako stejnorodé, připadl velký význam přírodovědným analýzám, které překvapivě ukázaly zásadní rozdíly. Ty lze následně – jsme-li už poučení – postřehnout i makroskopicky. Lepší možnost rozpoznání případných rozdílů nabízejí zejména tzv. nábrusy vzniklé na řezu po odebrání vzorku ke zhotovení výbrusu. To se týká zejména podílu slídy a některých druhů neplastických složek. Získané mineralogické poznatky mohou v budoucnu přispět k makroskopickému vyhodnocení zabrušanské keramiky – například by bylo možné s určitou pravděpodobností předpokládat na základě vysokého obsahu slídy na povrchu a lomu střepu českou provenienci.⁸⁸ Ani detailní makroskopické posouzení však nemůže přírodovědné analýzy nahradit beze zbytku.⁸⁹

Pomocí mineralogicko-geochemických analýz byly zjištěny technologické rozdíly zkoumaných vzorků, na jejichž základě lze studované kusy rozdělit do dvou základních skupin. Odhlédneme-li od několika výjimek, představují zlomky pocházející z lokalit jižně a severně od Krušných hor dvě svébytné skupiny. Tato skutečnost nasvědčuje existenci dvou (nebo více) produkčních regionů. Přírodovědné zkoumání keramické hmoty a její následné vyhodnocení na základě geologických map a odborné literatury dovoluje vyloučit možnost původu většiny zlomků, přesněji nádob, nalezených v saském Polabí z oblasti Bílinska. S vysokou pravděpodobností lze tento závěr vztáhnout i na další případné produkční regiony v severozápadních Čechách, jistotu však mohou přinést teprve srovnávací analýzy vzorků z dalších lokalit.

Dosažené poznatky tedy vylučují model jediného produkčního centra zabrušanské keramiky, které by se nacházelo v Zabrušanech nebo v jejich okolí, a odtud by zásobovalo ve větším měřítku okolní regiony, mimo jiné i oblast saského Polabí. Toto zjištění umožňuje na základě většiny analyzovaných vzorků vynechat z

⁸⁸ Výsledky analýz prokázaly ve větším rozsahu výskyt částic slídy u zlomků pocházejících z českých lokalit. Toto zjištění by umožňovalo předběžně uvažovat o pravděpodobném lokálním původu keramiky bez nebo jen s minimální přítomností slídy nalezené na lokalitách v Sasku. Jedná se však spíše o hypotézu, kterou by bylo nutné testovat na daleko větším počtu vzorků, neboť z výsledků nevelkého počtu analyzovaných zlomků nelze odvozovat žádná pravidla. Na rozdílný podíl slídy (větší nebo menší, často však i její absence) v zabrušanských střepích upozornil již Z. Váňa (1961, 467).

⁸⁹ Rozhodující je přitom vzájemné pochopení řešitelů a znalost možností a mezí příslušných metod (srov. např. *Stilborg 1995*).

interpretačních úvah jednu kategorii kulturního transferu – transport keramiky.⁹⁰ Výjimku představují čtyři zlomky ze dvou lokalit v saském Polabí, které vykazující „českou“ signaturu složek. Tyto kusy zřejmě dokládají nahodilý import nádob ze severozápadních Čech do oblastí severně od Krušných hor. K transferu těchto nádob mohlo dojít různým způsobem – mohou být odrazem obchodu, nejpravděpodobněji jako obal nějaké suroviny – potraviny, nebo součástí majetku osob přicházejících za určitých okolností do dané oblasti. I přes statisticky málo reprezentativní počet vzorků by mohl tento fakt podporovat pracovní hypotézu, že se primární oblast výroby zabrušanské keramiky nacházela na české straně Krušných hor. Výskyt většiny zabrušanské keramiky v saském Polabí by pak bylo možné interpretovat jako výrobky vzniklé v sekundární produkční oblasti.⁹¹

Na základě mikroskopického rozboru lze vyčlenit v rámci dvou základních skupin další podskupiny. Základní skupina vzorků ze saského Polabí se jeví oproti vzorkům ze severozápadních Čech značně diferenciovanější, jak dokládá heterogenita neplastických složek střepu. Vzorky ze tří lokalit (Zehren – Burgberg, Meißen a Dresden – Briesnitz) naznačují, že příslušné nádoby byly vyráběny v těch lokalitách, kde byly zároveň i užívány, čemuž – zdá se – odpovídají i rozdíly v nabídce surovinových zdrojů, jak je mapují moderní geologické mapy. Vzorek 26 pocházející z míšeňského hradu se svým složením shoduje do značné míry se zlomky pocházejícími z Zehrenu. V severozápadních Čechách naopak nebyly ve složení vzorků z jednotlivých lokalit zjištěny žádné markantní rozdíly. Tyto dílčí poznatky mohou přispět do diskuse o produkčních a distribučních mechanismech zabrušanské keramiky. Nelze však ztratit ze zřetele statisticky nedostatečné množství analyzovaných vzorků. Pro řešení těchto otázek tak máme k dispozici indicie, které je nutné dále ověřovat a doplňovat.

Na základě výše zmíněného pozorování by bylo možné předpokládat pro saské Polabí existenci více dílen/míst, kde byla zabrušanská keramika vyráběna. Situace doložená na základě vzorků ze severozápadních Čech by naopak mohla eventuálně podporovat hypotézu jednoho (centrálního) výrobního centra v Zabrušanech, které zásobovalo vesnická a opevněná sídla v Pobělí. Ovšem jediným, dost vágním argumentem dané úvahy je velké množství zde nalezené zabrušanské keramiky. Na druhou stranu by bylo možné předpokládat i více produkčních míst

⁹⁰ Odlišná je situace v prostředí jihozápadního Německa na Rýně (např. *Gross 1987*).

⁹¹ Je třeba poznamenat, že předpokládaný původ zabrušanské keramiky na Bílinsku je pouze hypotézou. Níže jmenované interpretační možnosti by však byly platné i v případě, kdyby byla keramika vyrobená primárně saskými hrncíři.

(dílen) nacházejících se v geologicky podobné oblasti. Je nutné zdůraznit, že kromě analyzovaného materiálu ze tří severozápadočeských lokalit nebyla zabrušanská keramika z ostatních poloh v severozápadních Čechách podrobena přírodovědným rozborům, proto se jedná pouze o předběžné úvahy. Formu distribuce vyrobených nádob si pak lze představit v kategoriích od redistribuce zprostředkované centrem, přes přímou směnu mezi výrobcem a spotřebiteli až po tržní směnu (*Klápště 1994, 92; 2005, 313*). Význam získaných výsledků pro diskusi o procesu tzv. regionalizace keramiky bude pojednán v podkapitole 7.

Ač jsme jednoznačně prokázali lokálního původu naprosté většiny analyzované zabrušanské keramiky ze Saska, zůstaly hned tři interpretační možnosti jejího tamního výskytu:

1. Napodobení severozápadočeské produkce místními, v saském Polabí sídlícími hrnčíři (na základě jednotlivých nádob dovezených do prostoru mezi Labem a Muldou, například obchodem nebo jako majetek nějaké osoby).⁹²
2. Produkce řemeslníků ze severozápadních Čech (snad specializovaných na toto zboží), tedy tzv. potulných hrnčířů.⁹³
3. Produkce přesídlených osob, vyrábějících na novém místě. Povahu tohoto pohybu osob však keramika sama nemůže objasnit (srov. exkurz v podkapitole 3. 4).

Přiklonit se k jedné z těchto možností není v podstatě možné. Archeologické prameny zde naráží na hranici své výpovědi a ani další historické obory neposkytují vodítko k přesnější kulturně-historické interpretaci rozšíření zabrušanské keramiky. Za nejméně pravděpodobnou považují recepci výzdoby a tvaru keramického zboží saskými hrnčíři – první zmíněnou možnost. Ačkoli by mohly zjištěné „severozápadočeské“ nádoby nalezené na saských lokalitách tuto variantu podporovat, domnívám se, že výskyt stylově identických nádob jak v Čechách, tak i v Sasku nasvědčuje spíše jiným interpretačním možnostem. Pokud bychom

⁹² Vzdáleně lze upozornit na problematiku feldberského typu (*Brather 2004*).

⁹³ Blíže srov. např. práci *J. Slámy (1970)*, *M. Mazucha (2009, 245)* a *S.Brathera (2004, 446–447)*. Sociální postavení potulných hrnčířů je obtížné postihnout. Na základě nálezů šperku je doložen pro 10. století pohyb specializovaných řemeslníků z velkomoravské říše do středních Čech (*Smetánka 2003, 38–53*). Pro etnografické příklady potulného hrnčířství srov. např. *W. Hołubowicz (1965, 148–149)*, *C. Kramer (1997)*, *K. Vossen (1990)*.

předpokládali výrobu zabrušanské keramiky v Sasku potulnými hrnčíři, pak bychom sotva nějak uspokojivě vysvětlili její absenci v dalších regionech, geograficky bližších pravděpodobnému centru výroby v Pobělí (zvláště v sousedních oblastech ve středním Poohří a ve středních Čechách). Zbývá tedy model operující s přesídlením větších či menších skupin osob z oblasti severozápadních Čech (Bílinska?) do saského Polabí.

Při pohybu osob lze předpokládat určitý, dnes ovšem nedefinovatelný, časový odstup počátku výskytu keramiky v tzv. sekundární výrobní oblasti. Ovšem tradiční datování zabrušanské keramiky v severozápadních Čechách do druhé poloviny 9. století nelze průkazně doložit (srov. Il. 3. 3). Zatím je možné pouze konstatovat, že zabrušanská keramika byla v severozápadních Čechách a Sasku podle současných poznatků vyráběna paralelně od druhé poloviny 10. století až do počátku 11. století; důležitá vodítka nabízejí výzkumy na míšeňském a zehrenském hradišti a na hradišti Bílina. V tomto ohledu zůstává podstatná otázka tykající se stanovení počátků produkce zabrušanské keramiky. Chronologické opory neumožňují určit, zda toto zboží bylo užíváno před, nebo po začlenění severozápadních Čechách do přemyslovského panství. Podobně je obtížné zdůvodnit případný vzájemný vztah počátků specializované výroby, se kterou výskyt zabrušanské keramiky spojujeme, a politických procesů. V pozadí stojící politické a hospodářské procesy a jejich přesnější okolnosti však archeologické analýze unikají. Neznámým tak zůstává i charakter předpokládaného přesídlenectví. Zda se jednalo o více méně nucené přesídlení či o samovolný odchod specialistů, se lze pouze dohadovat. Několik příkladů bylo pojednáno v exkurzu v podkapitole 3. 4.

Lákavou možností spojit výrobu zabrušanské keramiky s hrnčíři, kteří přišli na Míšeňsko „podpořit“ českou posádku na hradě Míšeň, lze s vysokou pravděpodobností zcela vyloučit. Zpochybňují ji jak nálezy zabrušanské keramiky v Míšni, které se vyskytují již v prvním sídlištním horizontu vzniklém pravděpodobně ve 40. – 50. letech 10. století, tak také její rozšíření jižněji i severněji od Míšně. V úvahu bychom mohli opatrně vzít případný zásah české vlády na Míšeňsko v období před a po roce 936, nicméně je to pouze hypotetická možnost vyplývající z lokalizace hradu *vicina subregula*. S vědomím torzovitosti písemných pramenů pro sledované období, ponecháme příčiny (pozadí) předpokládaného přesídlenectví bohužel otevřené. Nemělo by význam propojit je násilně s dostupným svědectvím písemných pramenů.

Významnější poznatky v tomto směru nepřináší ani toponomastika. Jak bylo zmíněno již v úvodu, nacházíme v námi sledované oblasti sice toponyma, která svědčí o vzájemných kontaktech na obou stranách Krušných hor, příkladů takových ovlivnění je ovšem málo a jejich historická interpretace je obtížná. Nelze je interpretovat jednoznačně jako doklad přesídlování. V dokladech tachových toponym je spíš nutné hledat odraz jakési přechodné jazykové oblasti, kterou nelze charakterizovat ani jako čistě českou, ani jako srbskou, ale jako oblast, v níž se některé jazykové znaky překrývají. Problematické samozřejmě zůstává i určení stáří takovýchto dokladů. Může se jednat o doklady pocházející z doby před začleněním území do přemyslovske příp. ottonské říše nebo i z doby pozdější spojené s kolonizací dosud neosídlených území. V oblastech s výskytem zabrušanské keramiky pravděpodobně neexistují žádná toponyma, která by mohla prokazovat přesídlení obyvatel ze severozápadních Čech.⁹⁴

⁹⁴

Za konzultace děkuji Dr. Ch. Zschieschangovi.

7. Regionalizace raně středověké keramiky (zejména na příkladě severozápadních Čech)

Po celý starší úsek raného středověku se „slovanská“ keramika vyznačuje poměrně jednotnou škálou typologicko-morfologických znaků, které se region od regionu liší pouze nepatrně. Vývojový zlom nastává v 9. – 10. století, kdy se postupně začínají vytvářet regionálně specifické skupiny. Archeologové raného středověku dlouho vnímali regionalizaci hmotné kultury jako jakýsi odraz oblastí, jejichž hranice by měly odpovídat rozsahu politických nebo etnických útvarů, kmenových území či třeba krajů obývaných jedním etnikem. Toto argumentační schéma, které předpokládá rozložení konkrétních kmenových území podle výskytu specifických keramických typů nebo jiných druhů hmotných pramenů, je již dávno překonané.⁹⁵

Jak již bylo v úvodu kapitoly zmíněno, představuje zabrušanská keramika jednu z regionálně vyhraněných skupin, které byly v severozápadních Čechách rozpoznány. Za průkopnickou práci lze v daném směru pro české prostředí označit studii Z. Váni (1961, se starší literaturou). Její úvod si udržuje význam dodnes:

Nalézt společného jmenovatele v množství individuálních znaků keramických forem a podat jeho charakteristiku s platností definice není vždy snadnou věcí, i když výjimečnost určitých jevů pociťuje ten, kdo pracuje s příslušným materiálem, někdy velmi jasně. Keramické nálezy představují jen malý výsek dávného života, i tak však vykazují poměrně značnou mnohotvárnost, kterou lze jen s obtížemi a téměř nikdy beze zbytku vtěsnat do systémů a schémat, abstrahovaných často jen z dílčích předčasně generalizovaných pozorování. Jistou zákonitost můžeme vystopovat jen statistickým podchycením opakujících se jevů a vnést tak relativní řád do chaosu jednotlivin. Nutno však mít na paměti, že při každé klasifikaci vytváříme nezbytně statickou konstrukci tam, kde věci byly ve skutečnosti v neustálém toku, plynuly nepřetržitě jedna z druhé a prolínaly se navzájem. Z tohoto protikladu dynamické skutečnosti a statické interpretace vyplývají pak naše obtíže a relativní, i když samozřejmě odstupňovaná, platnost našich závěrů. Cílem každé klasifikace, která je statická, musí být co největší přiblížení ke skutečnosti, která je dynamická, a to v obojím směru – časovém (třídění vývojových stupňů, fází) i prostorovém (vymezení

⁹⁵ Ke stanovení kmenových oblastí na základě archeologických pramenů srov. R. Turek (1957; 1963). K celkovému problému a přijímané nové teorii D. Třestík (1988; 1997). Interpretaci zabrušanské keramiky jako jednoho znaku kmenové oblasti odmítl již Z. Váňa (1952a, 436–442, zde 440). Širší kontext srov. u S. Brather (2004, 192 ff., 526 ff.).

kulturních skupin, variant, typů atd.), a to někdy i za cenu setření ostřejších hranic mezi roztržiděnými celky. Jestliže dynamičnost zkoumaných jevů působí nesnáze při hodnocení velkých kulturních skupin nebo vývojových period, je přirozené, že vystupuje tím silněji do popředí při studiu tak subtilního problému, jako jsou lokální typy slovanské keramiky, která se donedávna jevila badatelům jako jednotvárná masa bez větších typologických a geografických diferencí. Je sice nepopíratelnou skutečností, že slovanská keramika má v základních rysech dokumentovaných obecným rozšířením některých hlavních forem, technických a výzdobných prvků, přejímajících a rozvíjejících hrnčířské tradice z doby římské a stěhování národů, mnoho společného a že hranice jejího rozsahu se jeví jako v podstatě jednotná kulturní oblast, sahající od Baltu až po Balkán a od Labe až po Don, i když horní ani dolní časové meze této relativní jednoty nejsou ještě zcela jasné. Uvnitř poměrně homogenního celku se však rýsuje při zachování základní stylistické jednoty řada zvláštních forem a prvků, které nabývají množičími se nálezy charakteru lokálně omezených typů nebo variant. (Váňa 1961, 465–466).

Za projev regionalizace je tedy považována keramika vykazující specifické morfologicko-typologické a technologické znaky, jejichž výskyt je vázán na určitý region – lokální typ keramiky. V rámci celkové produkce zaujímá taková keramika poměrně vysoké procento (od 10. století) a představuje tak klíčovou oporu diskuse o proměnách hrnčířství a otázkách organizace řemeslné výroby. Tento proces „rozpadu“ keramiky do regionálně vymezených okruhů lze spojovat s přechodem od podomácké výroby keramiky k výrobě ve specializovaných dílnách.⁹⁶ K této změně (přechodu) docházelo jistě postupně a nerovnoměrně a je obtížné postihnout míru a způsob procesu specializace. Specializace úzce souvisí s organizací produkce, podstatným zlomem je výroba nadbytku, tedy zboží převyšujícího vlastní potřebu. Přímých opor se ovšem nedostává: raně středověké hrnčířské dílny ve středoevropském prostředí – až na naprosté výjimky – neznáme.⁹⁷ Nicméně o charakteru specializace lze uvažovat na základě samotných výrobků, respektive míry jejich standardizace, distribuce, případně technologické úrovně (složení keramické hmoty, výrobní postupy, výpal).

⁹⁶ Druhy organizace produkce byly z hlediska technologických i hospodářských faktorů pojednány v řadě studií (srov. např. Rice 2005, 168–206, s literaturou; Costin 1991; základní shrnutí v českém jazyce podává J. Macháček (2001, 219–220).

⁹⁷ Archeologické doklady hrnčířské výroby zhodnotil nedávno L. Varadzin (2010).

V našem případě je tedy vodítkem k zachycení tohoto procesu víceméně jednotně vyhlížející produkce co do tvaru a výzdoby. Vedle již zmíněných nádob se značkami na podstavě neposkytují archeologické prameny žádné další průkazné doklady, které by umožnily postihnout příčiny a charakter (podstatu) tržních mechanismů. Zjištěný rozsah výskytu tohoto zboží spojujeme s pohybem výrobků nebo samotných výrobců, ovšem jen vágně: *Hrnčír, vždy již vázaný na svou specializovanou dílnu se mohl v rámci reciproční směny buď sám pohybovat mezi potencionálními spotřebiteli, nebo sami spotřebitelé mohli výrobce vyhledávat, keramické zboží mohlo vstupovat do redistribuce zprostředkované centrální autoritou a konečně se hrnčír mohl obracet na trh a jeho mechnismy (Klápště 1994, 92).*

Předpokladem dalšího poznání je tedy mapování výskytu nádob, které nahlížíme jako výrobky vzešlé z jednoho a téhož dílenského prostředí (*Meduna 1998; Klápště 2002*). Za jeho ukazatel lze považovat nádoby s výskytem totožných značek na podstavách a nádoby nesoucí z morfologicko-typologického (a technologického – pokud je rozpoznatelné) hlediska velmi podobné či identické rysy. Lokality s nálezy totožně značených nádob od sebe někdy dělí i desítky kilometrů (2 až téměř 40 km), a naznačují tak širší distribuci hrnčírského zboží, snad již od přelomu 9. a 10. století (*Sláma 1970*).⁹⁸ Produkci specializovaných hrnčírů lze rovněž postihnout i na masovém výskytu keramiky uniformní co do technologie, tvaru i výzdoby. V českém prostředí poutá pozornost zejména situace v jádru Čech, v Praze a jejím okolí, kde již od 10. století můžeme uvažovat o rozvětveném lokálním trhu. Dokladem je ohromné množství víceméně jednotně vyhlížejících nádob, které bádatelé označují souslovím „šedá řada“. Vzhledem k chronologickému kontextu je nasnadě úvaha, že procesy vedoucí k ustavení českého státu umožňovaly i rozvinutí řemeslné produkce a její distribuce. Keramika tzv. šedé řady se totiž začíná objevovat v přelomové době 1. poloviny 10. století.

V případě identických znaků (např. *Váňa 1977*, obr. 5.1, 2) je nutné položit si otázku, zda se u těchto nádob jedná o doklady výroby jedním hrnčířem, nebo zda jsou výsledkem standardizace keramické produkce na širším území. Zároveň jsou vnímány jako doklady „specializovaného“ řemesla, jehož produkce mohla nabývat

⁹⁸ Nejnověji se studiem značek na příkladě souborů ze Staré Boleslavi zabýval *L. Varadzin (2007, 2010)*.

nadregionálního významu. Počátky těchto procesů lze sledovat právě na tvarové škále a distribuci zabrušanské keramiky.

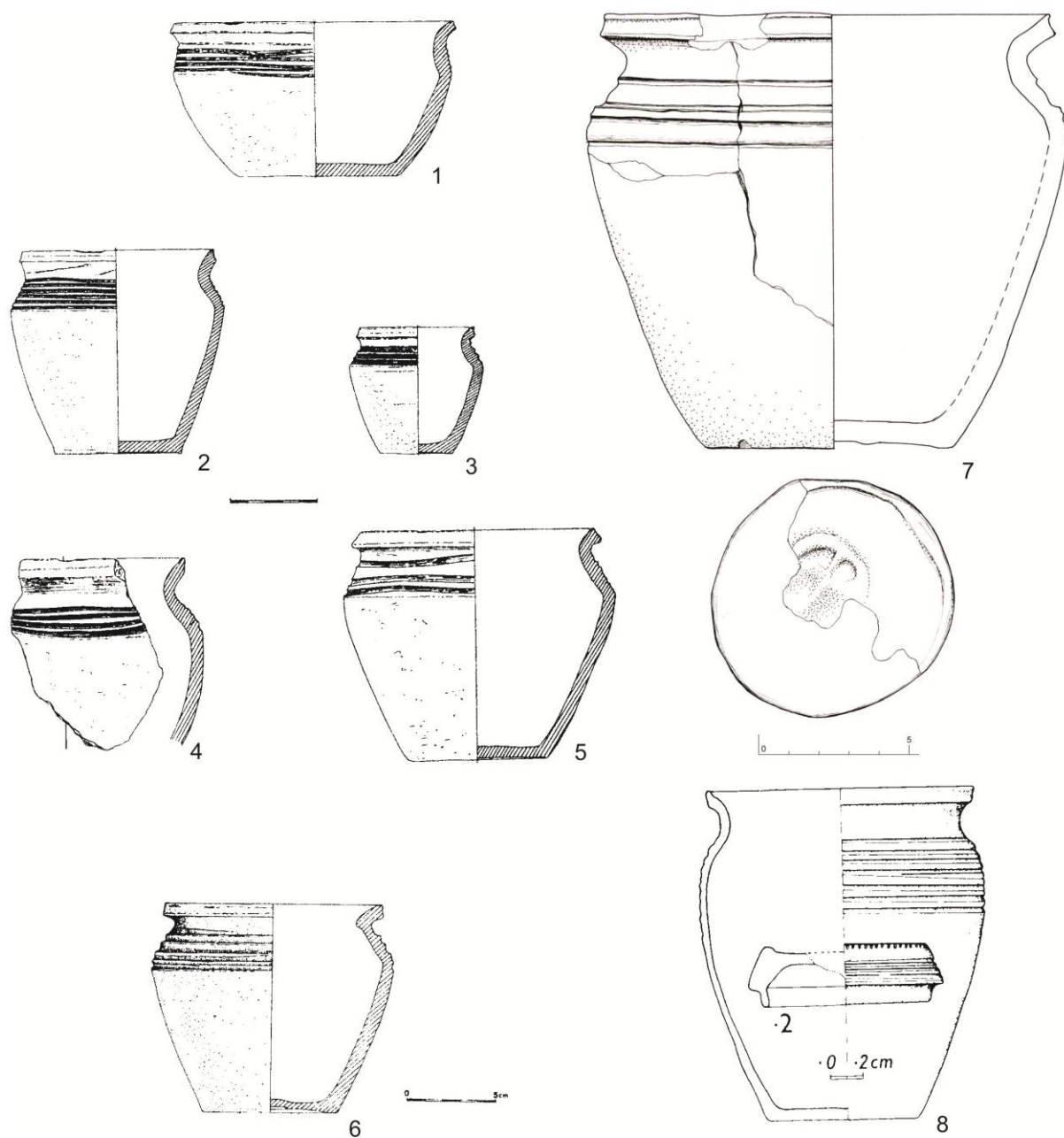
V následujících pasážích budou stručně představeny jednotlivé výrobní okruhy spojované s raně středověkou specializací hrnčířaské výroby. Studium lokálních typů má v severozápadních Čechách již dlouhou tradici (Váňa 1961; 1968; Zápotocký 1965; Bubeník 1988; Bubeník – Meduna 1994; Klápště 1994; 1998; nově Čech 2004). V krátkosti bylo na jednotlivé regionální okruhy severozápadních Čech upozorněno již na samém úvodu oddílu. Na tomto místě chceme poukázat na problematiku jejich datování, úzce spojenou s diskusí o chronologii tzv. mladohradištní keramiky (Váňa 1952a; 1955a; 1968). Jak již bylo výše zmíněno, společný výskyt středohradištní keramiky s „ranou“ mladohradištní keramikou v nálezových kontextech vlastislavského hradiště vedl Z. Váňu k předpokladu, že mladohradištní keramika se objevuje již v 9. století (Váňa 1955a). V této souvislosti upozorňoval zejména na zabrušanský typ. Oporu pro zařazení „mladohradištní“ keramiky do zmíněného období představovalo ztotožnění hradiště Vlastislav se stejnojmenným hradem zmíněným v Kosmově kronice. I přes námitky vůči takto přímočarému výkladu jsou dodnes Váňovy závěry v literatuře přijímány. Vodítkem k relativní chronologii zabrušanského okruhu bylo poměrné zastoupení středohradištní a mladohradištní keramiky (viz kapitolu 3. 3). Počátky zabrušanského keramického okruhu (a obecně regionálních okruhů) tak byly spojeny s dobou existence hradišť, jejichž vznik spadá do období před začleněním oblasti do přemyslovského státu. Zabrušanská keramika je však zastoupena i v nálezových kontextech kastelánských hradů, které se stavávají centry po sjednocení Čech Přemyslovci. V jejich souborech však představuje nižší podíl (Bubeník – Meduna 1994, 186; Klápště 1998, 138–139; 1994, 92–93; Sláma 1970, 164). Vzhledem k nedostatku pevných opor pro jemnější členění chronologického rámce upevňování moci Přemyslovců v severozápadních Čechách je možné vymezit dobu založení kastelánských hradů pouze do značně širokého rozpětí 2. až 3. třetiny 10. století. Výsledky současného bádání navíc naznačují (srov. 3. 3), že nelze přímo spojovat zánik „kmenových“ hradišť s dobou expanze Přemyslovců. Z tohoto důvodu je obtížné stanovit přesnější nástup regionálně vyhraněných okruhů.

7. 1 Regionální keramické okruhy na Bílinsku

Pro zkoumanou oblast Pobělí je vedle zabrušanské keramiky typický tzv. žalanský typ definovaný na základě nálezů z pohřebiště v Žalanech (*Zápotocký 1978*, 288; *Svoboda 1963*). Již ve studii věnované zabrušanskému typu na ni Z. Váňa upozornil: ... *pozornost budí jen skupina nádobek mladohradištního charakteru, zdobených nad lomem řadou vodorovných, většinou hluboce rytých rýh, s rozšířením omezeným zatím jen na údolí mezi Krušnými horami a Českým středohořím (Váňa 1961, 468)*. Vůdčím typem je hrnec s lomem v horní třetině těla, okraj nádoby je seříznutý nebo slabě zesílený, nízce římsovitý. Výzdoba žlábkových rýh je umístěna nad lomem (*Zápotocký 1978*, 288). Až na výzdobu tedy připomínají silně svou profilací i technickým zpracováním zabrušanskou keramiku, a není vyloučeno, že pocházejí ze stejného výrobního prostředí (*Váňa 1961*, 469). Rozdíl spočívá v absenci kolkové výzdoby, žalanská keramika působí ve srovnání se zabrušanskou jednodušeji (srov. *obr. 31*).

V žalanské keramice bychom tak mohli spatřovat další krok směřující k stardandizované produkci. Lze opatrně předpokládat, že požadavky na estetickou stránku nádoby při procesu standardizace klesají a na první místo se prosazuje masová produkce. Na základě datování žalanského pohřebiště na sklonek 10. a na počátek 11. století bylo uvažováno právě o její návaznosti na keramiku zabrušanskou. Ovšem v novějším nástinu severozápadočeské keramické produkce byla žalanská keramika zahrnuta do jednoho výrobního keramického okruhu se zabrušanskou keramikou (*Bubeník – Meduna 1994*). Společný výskyt obou těchto typů (např. v *Zabrušanech*) napovídá o (částečném?) paralelním výskytu – ovšem dobře dokumentovaných nálezových situacích, které by onu současnost dokládaly, zatím evidujeme málo. To může souviset s odlišným distribučním okruhem a (nebo) se skutečností, že daná keramika zatím nedošla odpovídající pozornosti a že k dispozici máme jen minimum důkladně zhodnocených nálezových celků. Na základě typologické blízkosti žalanské a zabrušanské keramiky lze s vysokou pravděpodobností uvažovat o stejném dílenském prostředí. Každopádně mladší středověká bílinská produkce navazuje na typologické schéma žalanské keramiky (o. c.). Další diskuzi těchto otázek lze ovšem rozvíjet až po zveřejnění kvalitního pramenného materiálu. Zatím proto nedokážeme rozhodnout, zda se v případě zabrušanské a žalanské keramiky jedná o dvě časově paralelní skupiny jednoho

keramického okruhu, o časovou následnost nebo o odraz distribučního mechanismu tohoto keramického zboží.

Obr. 31. Příklady keramiky žalanského typu, respektive okruhu: 1–5 Žalany, 6 Velvěty (podle Zápotocký 1978), 7 Vlastislav (39810), 8 Pařidla (podle Klápště 1994).

Existenci žalanského typu na přelomu 10. a 11. století nasvědčuje nález dvou denárů knížete Jaromíra na lokalitě Ústí nad Labem – Krásné Březno (Zápotocký – Cvrková 1993). Denáry byly uloženy jako obětina v konstrukci pece zemnice, jejíž výplň obsahovala množství zlomků patřící žalanskému typu (o. c., obr. 13). I přes otázky spojené s oběhem mincí a možností starší příměsi keramických zlomků se

jedná o jednu z vážných datačních opor. Na základě nálezů v kontextech jiných lokalit lze předpokládat jeho výskyt již dříve (problematické zůstává datování lokalit samotných): Z. Váňa uvádí žalanské nádoby v Zabrušanech, Velvětách, Komořanech, Žalanech a Vlastislavi (Váňa 1961, poznámka 14; Váňa 1968, 126–128). Pro stanovení závěru žalanského typu je zajímavý nález hrobu z Liběšic se žalanskou nádobou a denárem Břetislava II., který dovoluje uvažovat o užití příslušných nádob ještě na počátku 12. století (Klápště 1994, 93).

7. 2 Regionální keramické okruhy na Žatecku

Se Žateckem je spojen tzv. libočanský typ, kterého si poprvé všiml již J. Neustupný (1948, 406–407, 426, obr. 6: 7, 8). V rámci studie věnované zejména zabrušanskému typu jej definoval Z. Váňa (1961, 467–468). Keramika libočanského typu byla vymezena na základě charakteristického vyžlabeného hrdla odděleného ostrou hranou od výdutě. K této typické profilaci se vážou dva častěji se opakující výzdobné motivy: *jednak jednoduchá vlnice umístěná těsně nad lomem..., nebo šikmý hřebenovitý vpich umístěný přímo na lomu a doplněný obvykle mnohonásobnou vlnicí nebo lineárním pásem...* (1961, 467–478). Z. Váňa upozorňoval, že libočanský typ, evidovaný zejména v povodí střední Ohře, nedosahuje kvantitativně zabrušanského typu, a spatřoval v něm úzce lokální formu. M. Zápotocký pak v práci věnované slovanskému osídlení na Litoměřicku (1965, 250) vymezil tzv. příbuzné formy libočanského typu – *litoměřickou variantu libočanského typu*. J. Bubeník rozlišil v rámci libočanského typu, charakterizovaného prohnutým hrdlem, odděleným ostrou hranou od těla nádoby, dvě varianty. Vycházel přitom z celkového srovnání morfologie a typologie keramiky významných center středního Poohří. Na základě tohoto porovnání zmíněné dvě varianty chronologicky odlišil (Bubeník 1988, 47–56).⁹⁹ Dvojkónické nádoby s podhrdlím a výdutí členěnou vývalky přecházejícími často ve žlábký jsou charakteristické pro variantu A libočanského typu (Bubeník 1988, 54–56). J. Bubeník nesouhlasí s názorem R. Turka (1963, 153; 1973, 292), který spatřuje kořeny tohoto typu v dvojkónických zabrušanských tvarech, protože obě varianty libočanského typu se zástupci této keramiky prostorově vylučují. O variantě A uvažuje jako o místní dvojkónické variantě nádob s plasticky členěným

⁹⁹ V práci věnované střednímu Poohří se J. Bubeník věnoval sestavení detailního morfologicko-typologického schématu. Z tohoto hlediska člení hradištní keramiku na dvě základní skupiny, a to na nádoby nečleněného a členěného těla, a třetí skupinu, představují tzv. zvláštní tvary (Bubeník 1988, 26–27).

podhrdlím, které jsou jinak typické v českém prostředí (*Bubeník 1988*, 56 s lit.). Tato místní varianta má pravděpodobně počátky v rámci střední doby hradištní a přežívá do mladohradištního období. Pro její přesnější datování ovšem chybí doklady. Na základě srovnání stratifikovaných nálezů z Drahúše a Žatce se autor domnívá, že jde formou, která má starší kořeny a kratší dobu výroby nežli následná varianta B s nečleněným hrdlem a podhrdlím a její deriváty. Potvrzení této hypotézy nachází i v typologickém srovnání a prostorovém porovnání rozptylu obou variant.

Právě v rámci horizontu těchto nálezů – v mladším úseku středohradištního období – spatřuje J. Bubeník počátek "mladohradištních" forem typických pro následující fázi vývoje a klade do něj, podobně jako M. Šolle (1979, 525), období diferenciacie regionálních okruhů. Jeho odraz vidí J. Bubeník ve středním Poohří v nádobách členěného těla, především ve zmíněném libočanském typu a v nádobách s fasetovitě členěnou výdutí. Varianta A libočanského typu představující místní formu obecně rozšířených nádob s plasticky členěným podhrdlím, je starší než varianta B libočanského typu bez plasticky členěného podhrdlí. Tento závěr učinil autor na základě žateckých nálezů a výsledků z výzkumu na hradišti Drahůš u Postoloprta, kde shledává zastoupení varianty A, pravděpodobně i v prototypch, již v nálezech z doby života hradiště, oproti variantě B, která je v tomto horizontu zastoupena pouze v předstupních výrazně dvojkónických forem registrovaných i jinde v kraji. Na zmiňované lokalitě se varianta B vyskytla v klasické formě až v situacích souvisejících se zánikem opevnění a pozdějším osídlením (*Bubeník 1988*, 59; *Bubeník – Uhlíková 1977*). Z. Váňou vymezený libočanský typ byl tedy později J. Bubeníkem rozšířen o další nádoby dvojkónického tvaru s profilovaným podhrdlím. Toto doplnění vneslo do původně poměrně sevřeného souboru typologických znaků, které stály na počátku vymezení tohoto typu (v příloze 52:3 vyobrazeny dvě nádoby pod popisem označeným arabskou číslicí tři) změny, které ve výsledku zahrnují několik typologicky dosti odlišných nádob. Ve společné studii pak vydělili J. Bubeník a P. Meduna z (pravděpodobně) libočanského typu varianty A okruhy "Drahůš" a "Hradec – Rubín" (*Bubeník – Meduna 1994*).¹⁰⁰ Jednotlivé keramické „okruhy“ autoři sice zmiňují v textu a jejich zástupci jsou vyobrazeni, ale nedovídáme se, na základě čeho byly tyto „okruhy“ definovány. Předpokládám tedy, že podle autorů se okruh "Drahůš" nalézá na rozhraní středního a dolního Poohří. Je reprezentován

¹⁰⁰ Na základě ústního sdělení P. Meduny. Z diskuse s J. Bubeníkem však naopak vyplynulo, že ve všech jedincích reprezentujících jednotlivé okruhy nespátřuje zástupce libočanského typu varianty A. Bohužel výsledek těchto protichůdných sdělení nelze komentovat, protože v příslušném článku není tato problematika vůbec zmíněna.

specifickou keramikou, která je pojmenována podle lokality s dosud nejvýraznějším počtem nálezů. Z obrázku (o. c., obr. 7: K–M) lze tedy okruh Drahůš definovat jako keramiku s fazetovitě členěným podhrdlím s jedním pásem vlnic, kombinací jednoho pásu vlnic a pásu rýh nebo se žlábkovou vlnicí. Okruh Rubín – Hradec (o. c., obr. 7: H–J) pak jako plasticky členěný hrnec s pásem hřebenových vpichů na přechodu hrdla a těla a s pásem hřebenových rýh nebo vlnic pod ním.

Zpracování keramického materiálu z hradiště Drahůš umožnilo na základě shody v keramických znacích vymezit skupinu fragmentů nádob, které lze s vysokou pravděpodobností označit jako keramický typ. Typ byl vymezen na základě velmi podobného utváření okraje, výzdoby, která je tvořena jednoduchou vlnovkou nebo vícenásobnou vlnicí, umístěnou na profilovaném podhrdlí – na fasetách či žlábcích (Kotková 2004, 70–71). Tento keramický typ představuje pravděpodobně součást jednoho ze stávajících keramických okruhů nazvaného "Drahůš" (Bubeník – Meduna 1994; viz níže).

Je nutné přiznat, že zatím nebyly publikovány jednoznačně datovatelné nálezové celky, které by objasnily počátky výskytu keramiky libočanského typu. Vycházet můžeme pouze z několika keramických souborů, jejichž časové zařazení bylo provedeno na základě průvodních artefaktů, které však samy o sobě dovolují pouze rámcové časové určení, a je tedy nutné k nim přistupovat pouze jako k možným indiciím.

Výzkum na hradě Rubín, který představoval centrum středního Poohří před zábořem oblasti Přemyslovci, poskytl keramiku libočanského typu registrovanou v rámci nejmladší fáze osídlení a v zánikovém horizontu jeho opevnění (Bubeník 1997). Při absolutní dataci horizontu považuje Bubeník za chronologicky významný výskyt zlomků z dutého skla, *...nejpravděpodobněji karolinského. ...To je stěží datovatelné do druhé třetiny 10. století, ale spíše zhruba o sto let dříve* (Bubeník 2002, 320). Samozřejmě není datace opírající se o luxusní předměty bez problémů, je obtížné zjistit odstup archeologizace nálezů od doby výroby. Navíc nedisponujeme dostatkem srovnatelných nálezů.

Při hledání počátků regionálních okruhů středního Poohří bývá přisuzován zásadní význam hrobovému celku z lokality Žatec, polohy Perč, který tvoří kromě perly i nádoba a záušnice s vícenásobnou kličkou (Bubeník 1988, 46, 235–236 tab. CCLXXXII: 6–8), datovatelná do konce 9. a počátku 10. století (Krumphanzlová 1974). Tato nádoba však není podle našeho názoru typickým představitelem

libočanského typu varianty A či jednoho ze „zavedených okruhů“. Z typologicko-morfologického hlediska vykazuje spíše mladší znaky.

Dalším příkladem jsou hrobové nálezy z lokality Žatec, ulice Bratří Čapků, se souborem militárií (meč, dvě sekery, ostruhy, přezky a hrot šípu atd.) z hrobu muže, který je spojován s elitou místní společnosti (*Bubeník 1988*, 233–234, tab. CCLXXVII: 4; CCLXXVIII). V jednom ze čtyř hrobů, které pravděpodobně tvořily uzavřenou skupinu, registrujeme nádobu typologicky velmi podobnou předchozímu případu. J. Bubeníkem je představený celek kladen do mladší fáze střední doby hradištní. Nálezy militárií představují možné vodítko při dataci pohřebiště do první poloviny 10. století, avšak jednoznačné důkazy nám scházejí.

Při hledání datačních opor jsou zajímavé nálezy dvou zlomků okrajů z Budče, které A. Bartošková přiřazuje okruhu Drahůš (*1997*, 9:9, 12:12)¹⁰¹. Nálezy pocházejí z nejstaršího sídlištního horizontu na předhradí, který reprezentuje *...především výrazně variabilní keramický soubor, jehož podstatným markantem je absence keramiky s kalichovitou profilací okrajů a naopak přítomnost keramiky límcovitého typu okraje... (o. c., 112)*. Časové vymezení sídlištního horizontu, které je určeno přítomností límcovitých okrajů, spadá pravděpodobně do poslední čtvrtiny 9. až první třetiny 10. století¹⁰² a je podle autorky doplněno nálezem zlomku ostruhy datovatelné do poslední čtvrtiny 9. až první poloviny 10. století (*o. c.*, 113).

Přítomnost keramiky typologicky odpovídající libočanskému typu zjišťujeme i v nálezovém souboru z jihočeského hradu Hradec u Němčic, který násilně zanikl. Požárový horizont autoři výzkumu spojují s dobou maďarských vpádů na počátku 10. století (*Michálek – Lutovský 2000*). V objektu 45/89, který souvisí s katastrofickým zánikovým horizontem, byla nalezena téměř celá nádoba (s výduť členěnou charakteristickými fasetami a příznačnou širokou žlábkovou vlnicí umístěnou na jedné z faset), torzo nádoby a dva okrajové fragmenty (*o. c.*, tab. 206:5, 207:1,2,3), které se na základě vyobrazení nápadně podobají keramice libočanského typu A, respektive okruhu Drahůš podle J. Bubeníka a P. Meduny. Je otázkou, zda i technologie nádoby je stejně jako její typologie blízká nálezům ze středního Poohří. V rámci dané lokality jde o zcela výjimečný charakter výzdoby, a je tedy možné s velkou

¹⁰¹ Zlomek na obrázku 9:9 nelze podle našeho názoru na základě kresby jednoznačně přiřadit k drahůšskému okruhu. Zlomek na obrázku 12:2 s výduť členěnou fasetami snad lze k drahůšskému okruhu přiřadit.

¹⁰² Přestože diskuse k dataci sekvence raně středověké keramiky neustále probíhá, chronologické zasazení keramiky s límcovitým okrajem jednotliví autoři kladou shodně do intervalu konce 9. až 1. první poloviny 10. století. Podle J. Čihákové lze vyznění tohoto typu klást již do první čtvrtiny 10. století (*Čiháková 2002*, pozn. 11).

pravděpodobností uvažovat o importu. Vzhledem k plošnému odkryvu podstatné části sídlištních horizontů lokality je zajímavé, že se nálezy blízké střednímu Poohří soustřeďují pouze do jednoho objektu na lokalitě.

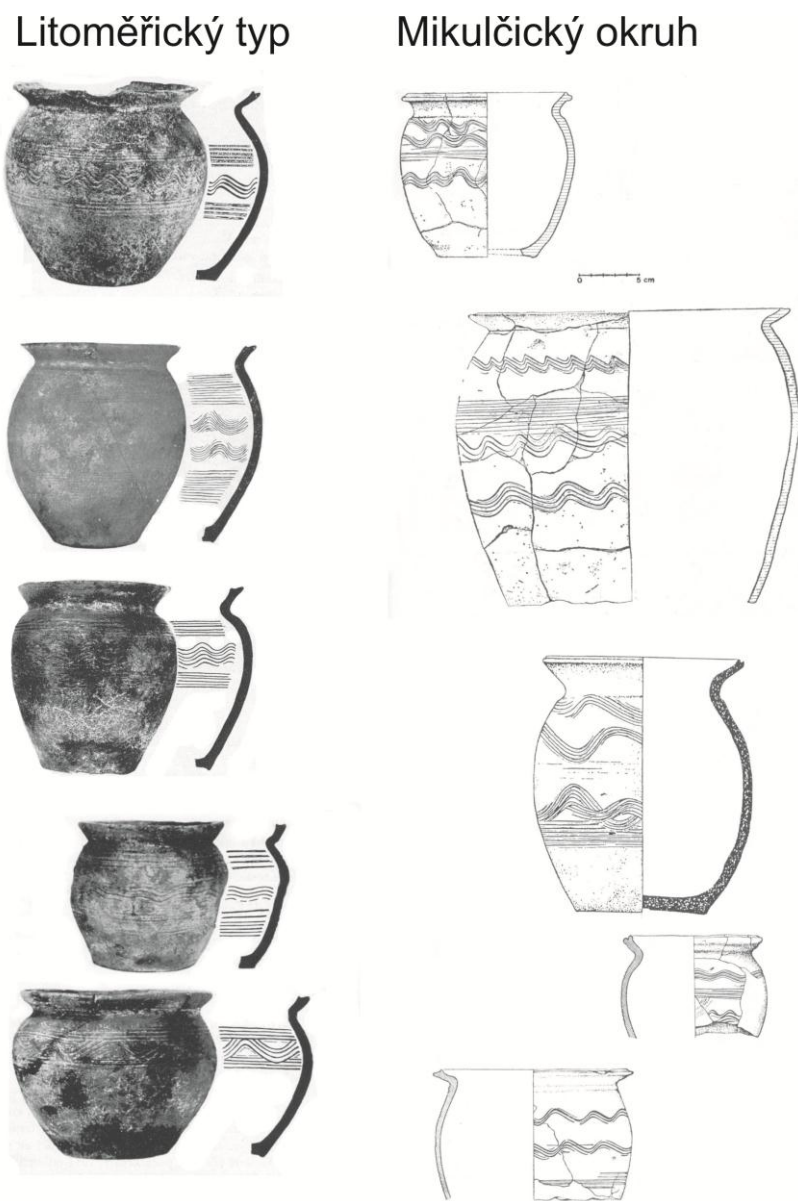
Výskyt keramiky libočanského typu A v mladším horizontu na předhradí Rubínu, jehož závěrečná fáze osídlení je kladena před polovinu 10. století (*Bubeník 1992, 1997* s lit.), představuje jeden z důvodů, proč hledat počátky regionalizace keramiky již v období před existencí správní sítě přemyslovského státu s centry, která představovala správní hrady (opačný pohled např. *Čech 1999*). Dosud uveřejněné stratigrafie z výzkumů v Žatci pomáhají dnes vymezit pouze horní časovou mez výskytu keramiky libočanského typu A.¹⁰³

7. 3 Regionální keramické okruhy na Litoměřicku

Pro Litoměřicko byl definován tzv. litoměřický typ, charakterizovaný značně specifickým, slabě rozšířeným a vodorovně seříznutým okrajem s mělce prožlabnutou vrchní ploškou. Typickým reprezentantem je hrnec vejčitého či soudkovitého tvaru s výraznou výdutí a krátkým hrdlem. Výzdobu představuje typické schéma dvou vodorovných hřebenových pásů s volnější hřebenovou vlnovkou mezi nimi (*Zápotocký 1965, 252*). Litoměřický typ se váže úzce na Litoměřice a jejich nejbližší okolí (*o. c.*, obr. 22). Dnešní počet zástupců litoměřického typu se od doby, kdy byl definován, výrazně nezměnil, což je dáno zejména absencí publikací stěžejních souborů (zejména z Litoměřic). V souvislosti s blízkou morfologicko-typologickou podobou s moravským mikulčickým typem, je považován za výsledek přesídlení skupiny osob z Velké Moravy, nejpravděpodobněji na sklonku prvního desetiletí 10. století (*obr. 32*). Tehdy, po pádu Velké Moravy, se naskytl možnost přijmout uvolněné moravské (nejen) řemeslníky a využít je při budování přemyslovského záboru (včetně výstavby hradu Litoměřice) na Litoměřicku. Zmíněná keramika by pak byla jednou ze stop tohoto procesu (*Bubeník – Meduna 1994; Meduna 2007*; srov. exkurz v II. 3. 4). O. Kotyza se naopak přiklání k mladšímu datování počátků

¹⁰³ Komparace nálezů z Rubína se soubory z nejstarších horizontů ze Žatce shodně reprezentovaných keramikou libočanského typu varianty A horizontem, respektive okruhem Hradec – Rubín (*Meduna – Bubeník 1994*), vypovídá o výrazné míře podobnosti mezi nálezy z obou lokalit a ukazuje naši bezradnost při snaze postihnout vnitřní sekvenci vývoje daného keramického okruhu (nálezy viz *Bubeník 1997; Čech 1999*).

keramiky litoměřického okruhu, do období krátce před rokem 950 a vrcholem v druhé polovině 10. století (Kotyza a kol. 1997, 79; Kotyza 2004, 77;).

Obr. 32. Příklad zástupců litoměřického a mikulčického keramického okruhu (podle Zápotocký 1965; Dostál 1975).

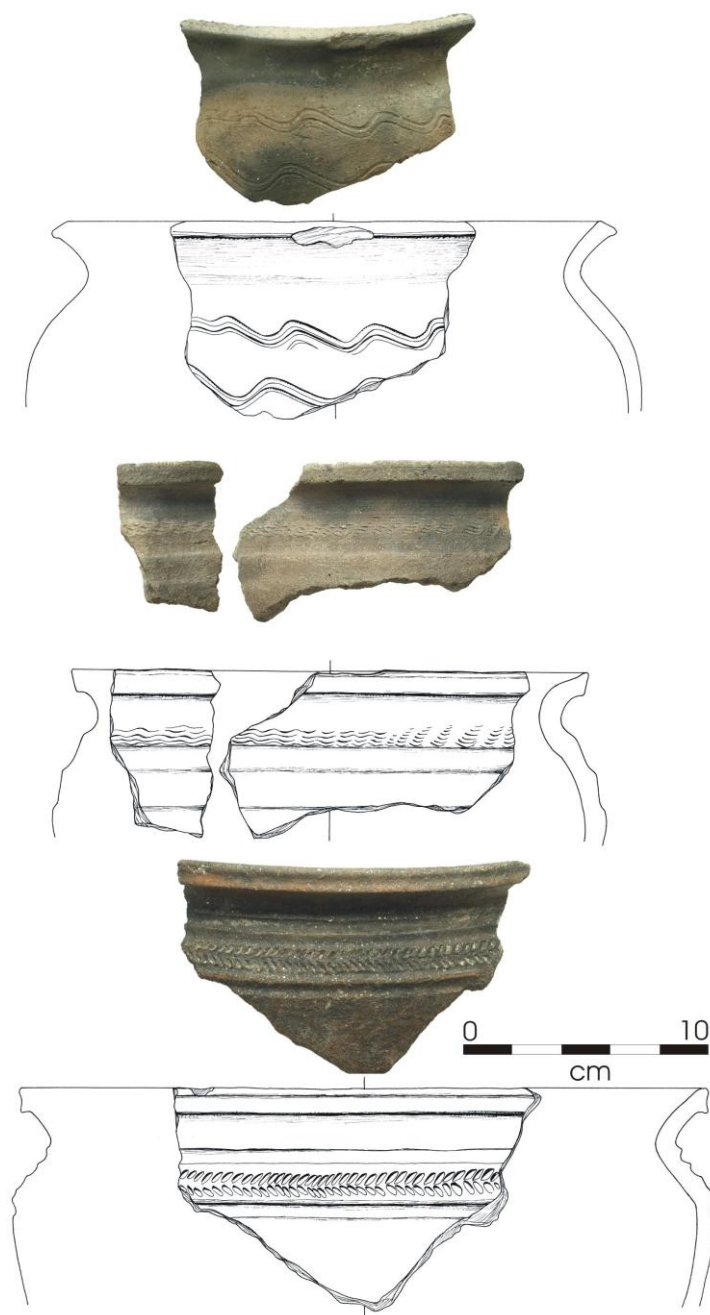
7. 4 Datace a srovnání keramických okruhů

Shrneme-li výše řečené: pro stanovení počátků regionalizace keramiky v severozápadních Čechách nedisponujeme absolutními oporami, které by umožnily jednotlivé typologické skupiny zařadit v rádech desetiletí. Nemenší potíže máme s postižením relativní chronologie. Například synchronizaci keramiky z Poohří s keramikou středního Pobělí dovoluje pouze několik nálezových souborů z lokality

Bečov (*Klápště 1994*, obr. 52, 53:1–4). Příklady zástupců pojednávaných keramických okruhů, zejména okruh Drahůš a Hradec – Rubín se nachází i v nálezových souborech náležejících III. sídlení etapě lokality Březno u Loun, za jejíž horní mez je kladena na počátek 10. století (*Pleinerová 2000*, např. Abb. 70:7, 71:5, 8, 75:6, 76:5, 79:11, 12, 14, 81:1, 82:8, 11, 85:7, 91:4).¹⁰⁴ Při úvahách nad regionální chronologií připadá zásadní význam objektu 55 na hradišti Vlastislav, v jehož výplni se ocitly nádoby okruhů Hradec – Rubín, Drahůš, Litoměřice a Zabrušany v objektu 55 na Vlastislavi (*obr. 33*; srov. *Váňa 1968*, 38, obr. 25). Absolutní datování hradiště a jeho osídlení je, jak již bylo několikrát řečeno, velmi problematické.

Z nečetných dokladů společného výskytu jednotlivých keramických okruhů však nelze a priori odvodit, že by typologické skupiny vznikaly ve stejné době. Mezi regionálními okruhy lze pozorovat rozdílný vývoj a tradici. Na rozdíl mezi produkcí keramiky ve středním Poohří a Pobělí bylo již mnohokrát upozorněno (*Klápště 1998*; *Bubeník – Meduna 1994*). Na nádobách vyráběných v prvním zmíněném regionu v podstatě nenacházíme značky na jejich podstavách (*Bubeník 1988*, 58). Pro oblast Pobělí je naopak značená keramika jedním z výrazných znaků regionalizace – objevuje se jednotný typ značky v podobě lidské ruky (*Meduna 1997*). Rozdíl lze zaznamenat i v celkovém morfologicko-typologickém provedení. Keramika středního Poohří se vyznačuje archaickým provedením výzdoby, která přetrvává téměř až do konce výrobní tradice hradištní keramiky. Až hluboko do 12. století se na výdutích nádob setkáváme s hustým pásem hřebenových vpichů v kombinaci s hřebenovou vlnicí. Naopak v keramické produkci vyráběné v Pobělí doplňuje zabrušanské zboží nejpozději od konce 10. století keramika zjednodušené výzdoby v podobě žlábkové vlnice. Nástup jednoduché výzdoby a uniformní profily okrajů nápadně kontrastují se složitější a značně rozrůzněnější výzdobou nádob vyráběných ve středním Poohří, která i v 11. až 12. století v podstatě setrvává ve středohradištní výrobní tradici udržující se stále ve staré tradici. Odlišnost nacházíme i při sledování geneze mladohradištní keramiky obou regionů. V produkci středního Poohří po 10. – 12. století pozorujeme plynulý vývoj výzdobného rejstříku i tvarové škály nádob. Tuto výrobní tradici tak můžeme charakterizovat jako výrazně stabilní. Určitou míru standardizace ve vývoji keramické produce lze vedle Pobělí sledovat dále jak na Litoměřicku (*Bubeník – Meduna 1994*, 191), tak ve středních Čechách (*Šolle 1972*; *1979*; *Smetánka 1973*; *Tomková 1994*; *Princová-Justová 1994*).

¹⁰⁴ V souboru je obsažena i keramika podobná středočeské provenienci (*Pleinerová 2000*, např. 74:2, 85:2, 88:1).

Obr. 33. Střepy nádob různých regionálních okruhů, nalezené v jámě č. 55 na hradišti Vlastislav (Regionální muzeum v Teplicích: č. i. 150364, 150365, 150366).

Sotva ale budeme schopni někdy v budoucnu postihnout důvody, proč souběžně **nedošlo** k standardizaci keramiky na sousedním Žatecku, kastelánii, kde byly **jistě shodné podmínky** místního trhu.

Keramika litoměřického typu (podle M. Zápotockého) se ve srovnání s oběma pojednanými okruhy (na Žatecku a na Bílinsku) vyskytuje na menším prostoru v bezprostředním okolí Litoměřic, a její výroba probíhala pravděpodobně také po **krátší časový úsek** (Zápotocký 1965, 252–254; Kotyza o kol. 1997, 79; Kotyza 2004,

77). Tato skutečnost by snad mohla podporovat výše zmíněnou hypotézu o příchodu řemeslníků z jižní Moravy. Problematické je ale právě stanovení doby, kdy k onomu přesídlení došlo (Meduna 2007).

V mladším vývoji keramické produkce Litoměřicka registrujeme typologické rysy podobné keramice bílinského okruhu – v návaznosti na starší tradici dochází k uniformitě koncepce výzdoby, konkrétně v provedení rytých šroubovic (Bubeník – Meduna 1994, 191). Vzhledem k tomu, že keramická výroba obou regionů si byla vzájemně blízká (viz zmíněné nálezy zabrušanské a žalanské keramiky), je tedy otázkou, zda nešlo o jednu větší distribuční oblast.

Za současného stavu poznání nelze postihnout podíly keramických okruhů rámci souborů z jednotlivých lokalit, natož regionů. Jediný příklad nabízí Litoměřicko, kde se M. Zápotocký pokoušel alespoň přibližně stanovit zastoupení regionálních okruhů (Zápotocký 1965, 254). Vycházel z nádob hrobové či pravděpodobně hrobové provenience (151) z horizontu 9. a 10. století. Keramika zabrušanského typu a keramika se zabrušanskou výzdobou tvořila 6 % celkového množství nádob. Litoměřická varianta libočanského typu 4 % a litoměřický typ představoval 12 %. Regionální typy tedy zaujímaly celkem 22 %, tj. zhruba pětinu. Zbývající nádoby měly obecně středo-mladohradištní ráz. Autor zdůraznil, že produkce těchto regionálních typů mohla být omezena pouze na určitý kratší časový úsek, který ještě nebyl přesněji vymezen a v jehož rámci musela být koncentrace uvedených typů mnohem vyšší, než oněch 22 %.¹⁰⁵

Nový pohled na počátky keramických okruhů středního Poohří najdeme ve studiích P. Čecha (1999; 2000a; 2000b; 2001; 2004, 54–114; 2008). Absolutní datace terénních situací opřena o historickou interpretaci vydělených stratigrafických horizontů a posléze o dendrochronologickou dataci vzorků dřev ze zachovaných částí roštové a komorové konstrukce dřevohlinité části hradby v Žatci mají dokládat spojení výskytu libočanského typu varianty A až s nálezovými situacemi druhé poloviny 10. století.¹⁰⁶ U nich bylo možné na základě dochovaných letokruhů určit dobu porážení stromů: *Na stavbu (hradby, poz. M. K.) bylo použito dubových kmenů s dobře čitelnými letokruhy, a tak bylo možno datovat porážení stromů, a to do rozmezí let 925–937 a 929–935. Z těchto dat byl pomocí metod dendrochronologie*

¹⁰⁵ Autor dále upozorňuje, že dvojkónická keramika, považovaná obvykle za typický projev hrnčířství severozápadních Čech (Turek 1952, 21), zaujímá na Litoměřicku pouze 19% z téhož celkového počtu nádob (Zápotocký 1965, 254).

¹⁰⁶ Kriticky srov. J. Bubeník (2001, 358), I. Štefan (2004), O. Kotyza (2004) a M. Kotková (2004, 89–91).

vymezen vymezen časový interval 928–937 (Čech, 2004, 59). Jelikož takto datovaná keramika je totožná s keramikou nejstaršího žateckého horizontu (esovitá profilace, viz výše), klade autor výzkumu počátky keramiky libočanského typu varianty A (v pojetí J. Bubeníka) post quem 937 (ústní sdělení P. Čech; Čech 2008). Namísto libočanského typu varianty A a B zavedl označení keramiky Žatec A–E. Na základě stratigrafických situací představil relativní chronologickou posloupnost od středohradištní keramiky (Žatec A, B) přes její pozdní varianty (Žatec C) až po libočanský typ variantu A (Žatec D) a variantu B (Žatec E); (Čech 2008, 44). Přejít horizontu Žatec C a D klade do poloviny 10. století a oproti svým předešlým studiím zdůrazňuje prozatimní hypotetičnost těchto závěrů. Nejnověji tedy Bubeníkův libočanský typ varianty A dává do souvislosti s dobou radikální proměny Žatce, kterou spojuje s obdobím 30. let 10. století (ústní sdělení P. Čech).

Datování žatecké keramiky, především okruhu Hradec – Rubín (tj. části původního libočanského typu A) přenesl autor do sekvence vývoje keramiky středního Poohří. A potažmo představil novou chronologii sítě centrálních míst severozápadních Čech a interpretaci příčin jejich výstavby. Podle P. Čecha je vznik hradů možné spojovat s dobou vlády Boleslava I., respektive s lety 936 – 950. Shrňme-li názory P. Čecha, vznik regionálních keramických okruhů by úzce časově souvisel s přemyslovským zábořem severozápadních Čech (Čech 2000a, 436).

Jak již bylo v literatuře upozorněno, studie P. Čecha dosud nepřinesly hodnověrné argumenty při snaze postihnout absolutní chronologii počátků keramických okruhů (srov. Bubeník 2002; Kotyza 2004, 75–79). Snaha posunout výskyt keramiky okruhu Hradec – Rubín až do druhé pol. 10. století se zatím jeví jako ne zcela podložená, a nelze ji proto vztahovat na ostatní keramické okruhy. Pokud by se však naznačené výsledky výzkumů potvrdily, znamenalo by to významný přelom v dosavadním bádání a závažný doklad počátků žateckého regionálního okruhu až v období kolem poloviny 10. století.

7.5 Několik příkladů regionálně specifické keramiky: střední Evropa

V průběhu upevňování regionálních sídelních struktur a sociálních vztahů v 8. a zejména 9. a 10. století docházelo i k postupným proměnám hrncířství ve středovýchodní Evropě, jehož výroba se začala regionálně diferenciovat. S určitými časovými rozdíly docházelo k výskytu specifických lokálních keramických typů v celé

slovanské oblasti.¹⁰⁷ Dnešní bádání již překonalo představu o „kmenových“ oblastech, kde právě keramický typ představoval jeden z archeologických pramenů, které tyto oblasti vymezovaly. Dodnes se v rámci širěji pojeté nadregionálního studia vývoje keramiky potýkáme s problémy danými užíváním rozdílné terminologie a nesouměřitelnými typologických a technologických kritérií. Navíc mnohdy narážíme na málo definované keramické typy. Z těchto důvodů prakticky nelze vytvořit jednoduché vývojové schéma raně středověké keramiky, které by obsáhlo celou středovýchodní Evropu. S ohledem na dnešní stav bádání tak poskytuje tabulka regionálních typů u Polabských Slovanů a v Čechách a na Moravě (*tab. 7*) velmi hrubou představu o lokální diferenciaci slovanské keramiky v raném středověku. Podkladem byl přehled představený S. Bratherem, ve kterém se autor pokusil o názorné představení typologicko-technologické klasifikace raně středověké keramiky u západních Slovanů. Technologickým kritériem byla způsob vytvarování nádob – v tabulce č. 7 bíle: formování z válečků; světle šedě: obtáčená; tmavě šedě: celoobtáčená (*Brather 2001, Tab. 8, 9; 2000, 67, 70*).

Poznatky o slovanské keramice v severním Německu shrnul nedávno *T. Kempke* (2001, 209–256). Významným mezníkem v bádání o zdější keramice byla 50. léta 20. Století. Tehdy bylo definováno několik regionálních typů. Typologické třídění rozvinul *E. Schuldt* na příkladu keramiky z Mecklenburska – Pomořanska (1956). Definoval dvanáct typů nazvaných podle konkrétních nalezišť. Jeho třídění se všeobecně ujalo v německém a polském bádání; později byly typy přepracovány a doplněny o nové. V posledních dvou desetiletích však badatelé upouštějí od tradičního dělení na jednotlivé typy a naopak užívají jednodušší dělení podle charakteru výzdoby. Vyčleňují tak tři základní stylové skupiny: nezdobenou, s hřebenovou výzdobou, s rytou výzdobou, přičemž typy slouží pouze k dílčímu rozlišení uvnitř zmíněných stylových skupin. Němečtí badatelé se soustředili na statistickou analýzu jednotlivých znaků a jejich kombinací. Tím jednak postihli plynulý vývoj, tak zároveň určitou regionální rozrůzněnost (*Kempke 2001, 210, 232; Brather 2000*).

Období kolem roku 1000 je mnohými badateli (německými a polskými) považováno za zásadní zlom v hrnčířské výrobě, repektive za důležitý přelom mezi „staroslovanskou“ (altslawisch) a „mladoslovanskou“ (jungslawisch) keramikou, spočívající v technologické inovaci. Tou bylo užití jednoduchého hrnčířského kruhu,

¹⁰⁷ Základní přehled poskytuje práce *J. Macháčka* (2001, zejm. 238–255) a shrnující studie *T. Kempke* o slovanské keramice v severním Německu (2001, 209–256).

umožňující výrobu celobtáčených nádob zdobených tzv. pásovými rýhami, které se vyskytují na širokém teritoriu slovanské Evropy (např. *Brather 2000; Biermann 2003*). Na tomto místě je nutné poznamenat, že čeští badatelé obdobný přelom nezaznamenávají. Keramika má být i nadále vyráběna v ruce a částečně obtáčena v horní třetině – doklady obtáčení po celém povrchu nebyly doposud registrovány (např. *Bubeník 1988, 34; Klápště 1994, 92ff*).

Nejen z geografického hlediska, ale i stavem zpracování je pro srovnání asi nejpodstatnější situace na území bývalé Velké Moravy. Počátky studia regionálních typů na jižní Moravě jsou spjaty se studiiemi *J. Poulíka (1948)*. V současné době lze vycházet zejména ze shrnující práce *J. Macháčka (2001)* a disertační práce *M. Mazucha (2009)*. Studium lokálních typů je zde spojeno zejména s blučínským a mikulčickým¹⁰⁸ výrobním okruhem, u kterých se v krátkosti zastavíme.¹⁰⁹ Společný výskyt jmenovaných okruhů v nálezových situacích naznačuje určitou časovou paralelnost, a jejich komparace tak nabízí důležitý příspěvek k diskusi o distribuce raně středověké keramiky. V obou případech se jedná o tenkostěnnou keramiku, která vykazuje sevřenost v typologické škále okrajů i výzdoby (*Mazuch 2009, 231*). Výrazným rozdílem mezi těmito okruhy je druh použitého nástroje (hřeben u mikulčického okruhu a jednoduché rydlo u blučínského okruhu). Zaznamenány byly i odlišnosti ve tvaru a velikosti nádob a v technologii (*o. c., 232*).

Nejpodstatnějším rozdílem je jejich početné zastoupení v jednotlivých nálezových kontextech a celkové územní rozšíření. Podíl keramiky mikulčického okruhu se pohybuje v autorem hodnocených souborech v rozpětí 30 až 60% (i více), naopak keramika blučínského okruhu vykazuje poměrně stabilní zastoupení mezi 2–6%. Podstatný je obraz distribuce obou okruhů: keramika blučínského okruhu se vyskytuje na výrazně větším prostoru než zástupci mikulčického okruhu.¹¹⁰

¹⁰⁸ Tento termín zavedený *Macháčkem (2001, 247)* pro dřívější označení typ 3 v Mikulčicích a na Pohansku skupina B a B_2 (příp. Dostálova skupina 4).

¹⁰⁹ Vedle nich byly charakterizovány ještě pomoravský (typický pro střední Pomoraví), dolnověstonický a vysočanský keramický okruh (*Macháček 2001, 223, 238–244, 255*).

¹¹⁰ Od míst hlavního výskytu keramiky mikulčického okruhu, tedy okolí Mikulčic a Pohanska, lze pozorovat paralely na Olomoucku a na Litoměřicku. Tyto nálezy *Mazuch* hodnotí v souvislosti možným odchodem obyvatel po zániku Velké Moravy (srov. *Mazuch 2009, 233–239, 255–256* s literaturou).

Období	Hořtýnsko	Meklenbursko	Braniborsko - Dolní Lužice	Labsko-sálská oblast	Čechy	Morava
mladohradištní období (2.třetina 10. - 12. století)/spätslawische Periode=jungslawische Periode (11.-12.století)	Gurtfurche ware, Typ D, Typ Warder	Vipperow, Teterow, Weisdin, Bobzin, Gars, Variante Drense	Stil III	<i>Leipziger Gruppe /</i> Typ Groitzsch (Groitzscher Gruppe)	Pražská keramika - šedá řada Kouřimská keramika Libická keramika "jihočeská", "východočeská" Bílinský okruh Litoměřický okruh Žatecký okruh - Libočanský typ, var. B	mladohradištní keramika s vytaženými okraji (nejdou definovány regionální keramické okruhy)
středohradištní / mladohradištní období 9./10. století - 10./11. století					Zabrušanský okruh, Libočanský typ var. A (okruhy Drahúš, Hradec-Rubín) Litoměřický okruh střední Čechykeramika s límcovitými a kalichovitými okraji libické keramika tzv. slavníkovské říze	
středohradištní období (9. - 9./10. století)/ mittelslawische Periode=altslawische Periode (9.-10. století)	Rippenschulterware Kammstrichware, Typ C	Fresendorf, Woldegk Menkendorf, Groß Raden	Tomow Stil II	<i>Leipziger Gruppe/Röthaer Gruppe</i> <i>Leipziger Gruppe /Rüssener Phase</i> <i>Útzer Gruppe</i>	klučovský-starokouřimský okruh	Blučinský keramický okruh Mikulčický keramický okruh Pomoravský keramický okruh Dolnověstonický okruh, Vysočanský okruh
starohradištní období (7. - 8. století)/ frühslawische Periode (jünger)=altslawische Periode	Prachtkeramik, Wulstrandtöpfe, Typ B	Feldberg		<i>Leipziger Gruppe (=graue Ware)/Rüssener Phase</i> <i>Útzer Gruppe (=braune Ware)</i>	podunajský typ	podunajský typ
předohradištní období/ frühslawische Periode (älter)=altslawische Periode	unverzerte Ware, schwach verzierte Ware, Typ A	Typ Sukow	Stil I, Pražský typ Szeligi	Pražský typ	Pražský typ	Pražský typ

Tab. 7. Orientační přehled regionálně vyhraněných keramických skupin v části východního Německa, Čechách a na Moravě. Zčásti převzato a upraveno podle *Brather (2001, Tab. 8, 9)*. (K srovnání periodizace raného středověku používané na území Německa a Česka srov. *tab. 11* – viz exkurz Soupis hradišť v Sasku a severozápadních Čechách)

Srovnání obou okruhů nastoluje otázku, zda jejich výskyt neodráží odlišné příčiny vzniku, a tedy rozdílné funkce nádob (Mazuch 2009, 240): *Vysvětlení značného rozdílu v geografickém rozšíření obou sledovaných keramických okruhů (území výskytu BO je několikanásobně větší než v případě keramiky MO)¹¹¹, jejich nestejněměrného zastoupení v centrální oblasti velkomoravského státu (zastoupení BO je řádově nižší než množství MO), dále pak technologicky dokonalého provedení všech keramických znaků nádob BO (včetně jejich samotné výstavby a kvalitní úpravy pourchu) a morfologických rozdílů (menší počet velkých nádob u keramiky BO, a to i v sídlištním materiálu, relativně úzké hrdlo vzhledem k proporcím nádob, nehodící se např. k přípravě stravy, se vyskytuje u keramiky BO ve více než 60 % případů, zatímco u keramiky MO pouze asi ve 25 %) bychom mohli hledat ve specifické funkci keramiky BO. Hypoteticky si lze blučinské nádoby představit např. jako "stolní" keramiku (srov. Buko 1990, 170–171), popř. obal na specifické druhy zboží či produktů. Množství keramiky MO a její koncentrace v oblasti velkomoravských center Mikulčic a Pohanska pak ukazuje na prozaičtější funkci této keramiky. V určité době musela, především na mikulčickém hradišti, představovat naprostou většinu běžné spotřební keramiky. Jednoznačně se jeví i její původ, který bude vycházet z okruhu specializované dílenské výroby, nejspíše právě z Mikulčic.* V případě blučinského okruhu je otázkou „zda je specifická keramika BO „vynálezem“ až specializovaných hrnčířských dílen, nebo zda-li vychází z místních tradic nějakého regionu (Mazuch 2009, 241).

Srovnáním sídlištního a hrobového materiálu lze doložit odlišný charakter keramiky: Blučinské nádoby řazené autorem do III. kvalitativního stupně (s nedokonalým způsobem technologického vytváření nádob, obtáčením pouze částí jinak v ruce robeného keramického zboží, viditelnou snahou o napodobení všech keramických znaků tak, jak jsou provedeny na nádobách stupňů I a II, apod.) se nachází v sídlištních kontextech sporadicky, a lze důvodně předpokládat, že byly vyráběny „podomácku“ přímo se záměrem jejich uložení do hrobu (Mazuch 2009, 241–242).¹¹² Nelze tedy přímočaře uvažovat, že primitivněji vyrobené nádoby stojí na samém počátku vývoje daného keramického okruhu (o. c.). Autor nicméně uvažuje, že blučinské nádoby, které snad byly užívány při „stolování“, pocházely ze

¹¹¹ Pod používanou zkratkou „BO“ rozuměj blučinský keramický okruh a pod „MO“ mikulčický keramický okruh.

¹¹² Na moravském materiálu 9. století byla totiž ukázána rozdílnost v technologické úrovni (ale i v některých morfologických znacích) mezi keramikou sídlištní a hrobovou (Mazuch 2000, 73 s lit., 115).

specializovaných dílen velkomoravských center. Výroba těchto technologicky i esteticky kvalitních nádob mohla být napodobována ve venkovském prostředí, pravděpodobně v rámci podomácké produkce (o. c., 243–244).¹¹³

Nejnovější bádání posunulo vznik specializovaných keramických okruhů na Moravě – na rozdíl od staršího bádání – až do období vrcholné fáze Velké Moravy, do druhé poloviny 9. století (*Mazuch 2009*, 238–258, zejména 248–250; *Macháček 2001*, 261–262). Souvislost vzniku specializovaného hrncířství a upevnění velkomoravské říše lze předpokládat, ale míru a nástup produkce a konkrétní podobu distribučních mechanismů nelze na základě současného stavu poznání přesněji postihnout.

Pokusíme-li se srovnat zmíněné závěry s dosavadním studiem zabrušanského keramického okruhu, lze se na jedné straně přiklonit k modelu definovanému na základě blučinského keramického okruhu. To znamená, že se jedná o zboží esteticky a částečně technologicky (byť tak významné rozdíly jako v případě velkomoravských okruhů nebyly zaznamenány) kvalitnější věci ostatní soudobé produkci. Analogicky k blučinské keramice by tak bylo možné uvažovat o výrobě zabrušanské keramiky jako stolní keramiky (srov. *Bubeník – Meduna 1994*). Na druhou stranu uváděný vysoký podíl zabrušanské keramiky v centrech jako Zabuřany a Vlastislav by mohl odpovídat situaci ve velkomoravských centrech s výskytem keramiky mikulčického okruhu. Tuto otázku však musíme prozatím ponechat stranou, protože neznáme podíl zabrušanské keramiky v tehdejší hrncířské produkci. Obraz nálezů zabrušanské keramiky na Míšeňsku lze pak opatrně srovnat se zmíněným výskytem zástupců mikulčického okruhu na Olomoucku a Litoměřicku. Zjištění lokální produkce v saském Polabí tak podporuje úvahy o pohybu hrncířů specialistů či přímo přesídlení určité části obyvatel z Bílinska. Otázkou zůstávají příčinné souvislosti tohoto rozšíření. Vznik specializované produkce, respektive keramických okruhů, spojuje současné bádání s obdobím druhé poloviny 9. století. Je otázkou, do jaké míry a zda vůbec souvisely počátky organizace a centralizace řemesel s politickými událostmi.

V rámci severozápadních Čech lze předpokládat více dílen, ve kterých byla zabrušanská keramika vyráběna spolu s další, morfologicko-typologicky méně výraznou keramikou (otázka paralelní výroby žalanské keramiky). Při studiu zabrušanské keramiky bohužel nebylo možné pracovat s nálezovými fondy, které by

¹¹³ Na tyto závěry charakteru výroby keramiky a její organizace lze usuzovat na základě technologických a určitých morfologicko-typologických rozdílů (srov. *Mazuch 2009*, 146–152, 244–246).

podobně jako u moravských okruhů umožnily identifikovat a definovat znaky a jejich technologické stupně a deriváty a zjistit procentuální zastoupení v nálezových kontextech. Obdobně by bylo přínosné zjistit, zda se v případě zabrušanské keramiky liší sídlištní a hrobová keramika. Na moravském materiálu 9. století byla totiž ukázána rozdílnost v technologické úrovni (ale i v některých morfologických znacích) mezi keramikou sídlištní a hrobovou (*Mazuch 2000*, 73 s lit., 115).

Přítomnost regionálních skupin keramiky na severozápadočeských hradech může být za dnešního stavu poznání spojována stejně dobře s tzv. předpřemyslovským jako tzv. přemyslovským obdobím (srov. II. 3. 3. a 3. 4). Nadále lze tedy pracovat pouze s relativně širokým intervalem, ve kterém hledáme počátky regionálních okruhů a tedy regionalizace zdejší keramiky. Nejsme-li schopni uspokojivě postihnout absolutní chronologii, náš zájem by tedy měl být přednostně věnován geografickému rozptylu jednotlivých okruhů, zvláště nálezům zabrušanské keramiky. Tu registrujeme jak ve venkovském prostředí – v sídlištních i pohřebních kontextech, tak na hradištích. Dlužno dodat, že neshledáváme rozdíly mezi nádobami užívanými na hradištích a na venkově, o nichž původně uvažoval *Z. Váňa (1955b, 133)*.

III.

Hrady 9. – 10. století na území saského Polabí – projev válečných let a/nebo ambicí lokální elity?

O významu diskuse o funkci a příčinných souvislostech vzniku raně středověkých hradů není nejmenší pochyby.¹¹⁴ Ve střeoevropském kontextu jsme ovšem namnoze schopni předkládat pouze více či (spíše) méně důvěryhodné hypotézy. Je všeobecně známo, že valnou většinu opevněných lokalit nedokážeme datovat s takovou přesností, abychom mohli jejich založení a zánik zasadit do určitého historického kontextu, kusým způsobem zprostředkovaného dobovými písemnostmi. Nemluvě o bezradnosti při snaze definovat funkce takových sídel jinak než (snad až příliš obecnými) slovy *pevnost* (s důrazem na vojenský aspekt), *správní centrum*. V případě konkrétních lokalit lze sotva vést přesnou dělicí linii mezi kmenovým centrem, refugiem, strážním bodem apod. Často žehráme na nedostatečně poznanou chronologii keramiky a nekriticky se upínáme k jejímu ještě podrobnějšímu typologickému třídění, aniž bychom měli jistotu, že tím dosáhneme kýženého výsledku, tj. rozdělení dnešních, zpravidla půlstoletí obnášejících datačních intervalů.

Aktuální diskusi výrazně oživily výsledky dendrochronologických analýz šťastně dochovaných dřevěných konstrukcí, které prověřují úsudky archeologů. Aplikace této exaktní metody pak zpravidla ukázala, nakolik mylné může být tradiční datování založené na morfologicko-typologických znacích průvodní keramiky. Ovšem i v případě, že se podaří dobu trvání (nebo přinejmenším založení) konkrétní lokality upřesnit pomocí dendrotat, nemusí vždy následovat shoda v názorech na kulturněhistorické souvislosti jejího vzniku. V poslední době jsme svědky protichůdných pokusů o interpretaci příčinných souvislostí zakládání velkého počtu kruhových opevněných hradišť v Dolní Lužici ve 2. polovině 9. a v 1. polovině 10. století. Buď je vrcholné období budování tamních hradů spojováno s vojenskou expanzí Otonů do slovanské sídelní oblasti. V takovém případě by opevněné útvary, s výjimkou několika významných centrálních míst vládnoucích „knížat“, údajně představovaly jakási preventivní opatření v souvislosti s pozdně karolinskými nebo saskými taženími. Šlo by tedy o útočiště místního obyvatelstva, jehož výstavba by

¹¹⁴ Užívání pojmů hrady a hradiště v literatuře je nevyhraněné. V textu je termín hrady používat pro fungující objekt v rovině interpretační, hradiště pro jejich rozvaliny.

souvisela s vnějšími (nikoli vnitřními) okolnostmi, resp. s vojenskými útoky (nikoli stratifikací společnosti). Tuto hypotézu podrobně rozvinul *J. Henning* (např. 1998; 2000). Jiní autoři naopak ty samé lokality spojují s genezí regionální elitní vrstvy slovanského obyvatelstva. Podle názoru *F. Ruchhöfta* (2003; 2008) vznikalo mnoho diskutovaných hradů v mezidobí karolinských a otonských vojenských tažení, nelze je tedy přímočaře spojovat s konkrétními vojenskými událostmi (podobně *Donat 2000; Biermann – Frey 2001*). Jinak řečeno: hrady buď měly plnit roli vojenských pevností, tedy byly budovány *ad hoc* (*J. Henning*), anebo byly výrazem prestiže vládnoucí/vůdčí sociální vrstvy (*F. Ruchhöft*).

Pro badatele, kteří se potýkají bez pomoci dendrochronologie s historickou interpretací zhruba soudobých raně středověkých hradů v Čechách a Sasku, tj. na námi sledovaném území, je debata o lužických lokalitách velice podstatná. Názorový střet totiž tříbí teoretický rámec výzkumu fortifikací, který by v zásadě měl být použitelný i na situaci v jiných regionech, kde postrádáme opory přesné absolutní datace. Budeme si tedy klást otázky, zda zdejší hrady vznikaly v 9. až 10. stol. v prvé řadě jako pevnosti obranného typu v dobách nepokojů, anebo jako prostředky k manifestaci (zdůraznění) mocenského postavení elity. V této souvislosti je nutné vzít v potaz i debatu o způsobu začlenění daných oblastí do větších mocenských útvarů (otonská říše a přemyslovské panství).

Dnes prakticky není v silách jednotlivce nahlédnout fenomén raně středověkých hradů/hradišť jakožto celistvý badatelský problém, tj. ve všech jeho aspektech. Je to prvořadě dáno rychlým rozvojem terénního i teoretického výzkumu. Ovšem na druhé straně je třeba zmínit značně rozrůzněný stav bádání v jednotlivých oblastech, který v mnoha ohledech brání širšímu srovnání. Co se týče „našeho“ zájmového území, nabízí se jeden zajímavý problém, který dnes alespoň stojí za připomenutí a krátkou bilanci, ač stav pramenné základny, resp. stav publikací pramenů, dovoluje toliko kladení otázek, nikoli jejich zodpovídání. Na mysli máme existenci tzv. párových hradů, tj. dvojice lokalit, které jsou situovány nápadně blízko sebe. Příklady tohoto druhu nalezneme severně i jižně od krušnohorského hřebene, jde tedy o téma přesahující hranice určitého regionu. Navíc můžeme úzce navázat na starší bádání, neboť tzv. párové hrady se několikrát staly tématem studií, které se zabírají – ve značně zjednodušující zkratce řečeno – počátky vzniku politických útvarů, budovaných na principu centrální moci: říše Otonů a panství Přemyslovců. Důvod, proč se soustředíme právě na párové hrady, se úzce odvíjí i od prvního oddílu předkládané práce – jde totiž o lokality, kde se v nemalém množství vyskytuje

keramika zabrušanského okruhu, a nasnadě jsou otázky stran relativní a absolutní chronologie jak samotných hradů, tak specifické keramiky.

Příspěvek je členěn do několika částí. Nejprve ve zkratce probereme písemné prameny, resp. zmínky o hradech v souvislosti s vojenskými taženími. Posléze se zaměříme na situaci v saském Polabí, kde se na příkladu tzv. párových hradišť pokusíme vytyčit meze a možnosti archeologického bádání ohledně vojenské strategie, sídel elity, správního systému apod. Problém, na který budeme neustále narážet, tkví v nesouměřitelnosti stavu českého a saského bádání. Zatímco v Čechách vyšlo v poslední době několik studií bilancujících bádání o raně středověkých hradech (např. *Sláma 1986, 1988; Bartošková 1995; Tomková 1999; Lutovský 2006, 2009; Klápště 2009b*), pro oblast saského Polabí, respektive celkově dnešního Saska, podobné studie v podstatě chybí.¹¹⁵ V následujících pasážích se budeme zabývat zejména situací v saském Polabí, okrajově přihlédnem k českému prostředí.

Od počátků archeologického bádání stály v Sasku v popředí zájmu raně středověké hrady, jejichž chronologické zařazení odviselo od obecné otázky, zda vznikly v období před nebo po začlenění daného území do Říše. Základem diskuse byly právě tzv. párové hrady, které byly vnímány jako otisk oné přelomové doby, resp. mocenské diskontinuity – vychází se z obecného předpokladu, že dva hrady situované blízko sebe nejsou současné. Zabýváme-li se takovými lokalitami, postupně tanou na mysli všechny podstatné otázky, které se týkají rolí hradů v dané oblasti. Interpretace těchto objektů se pojí zejména se jménem Wenera Coblence.

Počátky studia raně středověkých hradišť v Sasku byly ve 30. letech 20. století spojeny s ustavením tzv. komise k hradům (*Burgwall – Kommission*), konkrétně s badateli Georgem Bierbaumem a Wernerem Radigem. Další výrazný posun nastal v období 50. a 60. let, kdy probíhaly rozsáhlé terénní výzkumy ve vytipovaných lokalitách pod vedením W. Coblence. Vedle hradu v Míšni (1959–1963) to byly především sondáže v Zehren – Burgberg (1956–1958) a v Zehren – Spitzhäuserwall (1958), které se soustředily na poznání konstrukce opevnění. Později byl ještě proveden výzkum na hradišti Zadel (1982). Dílčí výsledky těchto výzkumů byly průběžně zveřejněny ve formě mnoha krátkých předběžných zpráv (viz exkurz: soupis hradišť) a byly záhy reflektovány regionálním bádáním. Coblencův záměr souborného vyhodnocení výzkumů (nálezových situací a artefaktů) však zůstal nenaplněn. V 90.

¹¹⁵ Dějiny bádání k pravěkým a raně středověkým hradištím v Sasku v 19. století shrnula ve své magisterské práci *S. Grunwald (2003)*. V nedávno odevzdané (zatím nezveřejněné) dizertační práci se pak zabývala dějinami bádání hradišť ve 20. století (1900–1961).

letech 20. století začala nová etapa výzkumu v Dresden – Briesnitz, zatím ale nepublikovaného. Na počátku 21. století pak byly provedeny sondáže v Hof – Stauchitz, který je hypoteticky spojován s ústředním hradem Daleminců Ganou, a o něco později v Zschaitz – Burgberg. Naposledy probíhal záchranný výzkum v Pirně – Sonnenstein (výzkumy byly prováděny Zemským úřadem pro archeologickou památkovou péči v Drážďanech). Základní přehled informací o jednotlivých lokalitách je obsahem závěrečného exkurzu: Soupis hradišť v Sasku a severozápadních Čechách.

Předtím, než se blíže zaměříme na výsledky archeologického bádání, připomeňme si nejprve podstatné informace, které o dějinách dnešního Saska v 10. století zprostředkovávají dobové písemné prameny.

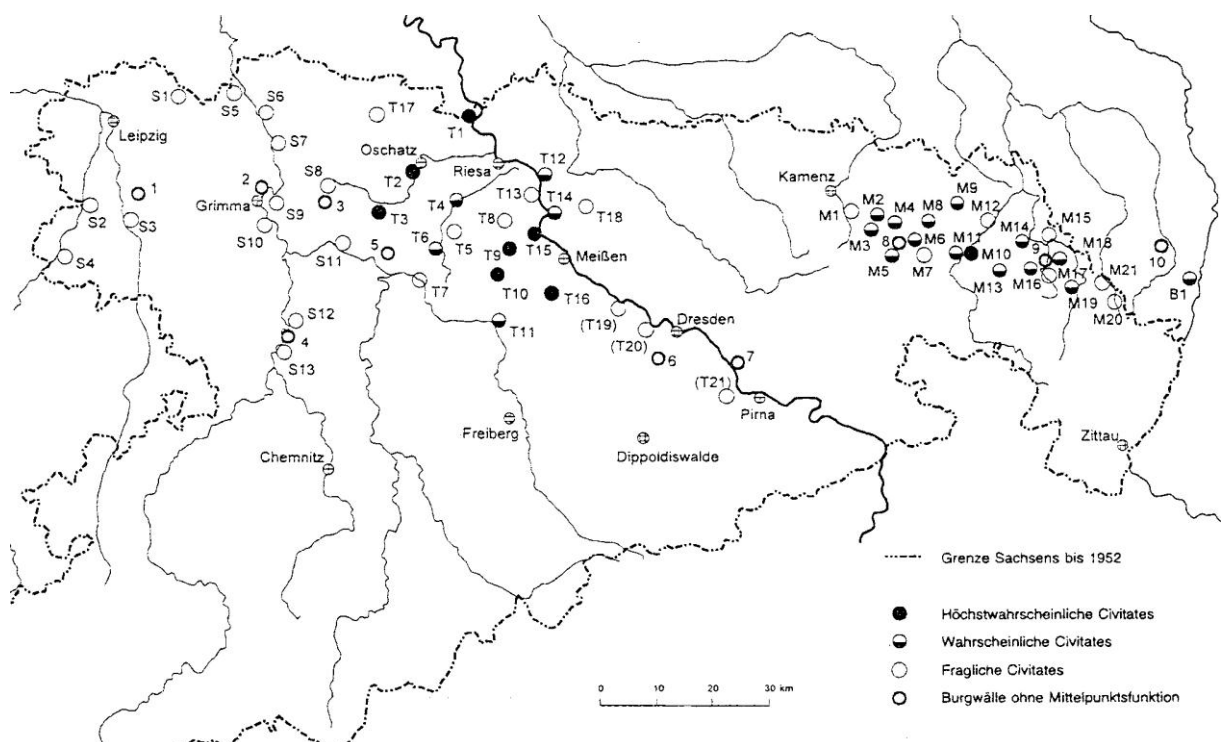
1. Písemné prameny

1. 1. Situace před expanzí saských panovníků

Pro oblast Daleminců, tj. středozápadní část dnešní spolkové země Sasko (zde mluvíme o saském Polabí), nemáme k dispozici žádné písemné zmínky o hradech v období před tažením Jindřicha I. Jediným svědectvím z této doby je tak řečený Geograf bavorský, který zaznamenal *regiones* a jejich *civitates* za východní hranicí franské říše, od Baltu až po Dunaj (*tzv. Geograf bavorský – MMFH III*, s. 285–291). Pro oblast dnešního Saska se pokusil na základě tohoto pramene a archeologických poznatků rekonstruovat nejstarší slovanské hradske obvody (*Burgbezirke*) G. Billig (1995): *Das Vergleichsstück der ersten schriftlichen Quellen, die materielle Ausprägung dieser civitates des Bayerischen Geographen, sind die älterlawischen Burgwällen* (o. c., 32). Při interpretaci sémantického pole výrazu *civitas* odkazuje na zmínku v Bertinských análech vztahující se k roku 839, kde je při líčení válečného tažení Sasů proti Coldicům uvedeno: *regeque ipsorum Cimulso interfecto eandem urbem et undecim castelle coeperunt* (*Bertinské anály 1969*, 50–51). Z této zmínky lze podle G. Billiga uvažovat o 12 hradech, které se nacházely na území Coldiců. Pro svaz Srbů, jehož součástí Coldici byli, proto předpokládá, že nemohl být počet 50 hradů uváděných Geografem dostačující. Pro období 1. poloviny 9. století lze počítat s hlavním hradem (*urbs*) a vedlejšími hrady (*castella*). S přihlédnutím k archeologickým pramenům se podle G. Billiga jeví jako nepravděpodobné, aby se

v jednom obvodu nacházelo vedle centrálního hradu ještě dalších 11 opevněných objektů. Uvažuje proto o jednom až dvou hradech podřízených hlavnímu hradu (*Billig 1995*, 39 s lit.).

Mezi hrady staroslovanského stáří G. Billig rozeznává takové, které *als Burgbezirke die Funktion örtlicher Zentren wahrnehmen könnten* (o. c., 42). Pro oblast Daleminců uvádí Geograf bavorský 14 *civitates*. Tento počet autor dává do přímé souvislosti s 16 konkrétními lokalitami, datovanými rámcově do 9. století (o. c., 34). Z nich vyděluje 7 objektů, které lze s vysokou pravděpodobností považovat za *Burgbezirkmittelpunkte freier slawischer Besiedlung und civitates des Bayerischen Geographen: Görzig, Altoschatz – Rosental, Baderitz bei Mügeln – Festenberg, Mettelwitz, Ziegenhain, Zehren – Spitzhäuser, Kettewitz* (o. c., 47–57).

Obr. 34. Rozšíření staroslovanských (älterlawischer) hradišť v Sasku a možnosti interpretace Geografu bavorského (podle *Billig 1995*, 64). Vyznačena námi sledovaná oblast.

Vysvětlení místních jmen:

Daleminze/ Talaminzi: s vysokou pravděpodobností civitates – T 1 Strehla–Görzig; T 2 Altoschatz–Rosenthal; T 3 Baderitz b. Mügeln; T 9 Mettelwitz; T 10 Ziegenhain; T 15 Zehren–Spitzhäuser; T 16 Kettewitz–Jokischberg. Pravděpodobné civitates – T 4 Hof–Stauchitz; T 6 Zschaitz; T 11 Nossen–Dechantsberg; T 12 Leckwitz; T 14 Löbsal. Nejisté civitates – T 5 Zschochau; T 7 Döbeln; T 8 Hirschstein; T 17 Dahlen–Zissen; T 18 Stauda; (T 19) Niederwartha; (T 20) Dresden–Briesnitz; T (21) Dohna. Hrady bez centrální funkce – 5 Kleinweitzschen; 6 Dresden–Coschütz; 7 Dresden–Pillnitz.

Milška/Milzane: s vysokou pravděpodobností civitates – M 10 Bautzen–Ortenburg. Pravděpodobné civitates – M2 Kuckau; M 3 Ostro; M 4 Kopschin; M 5 Großhähnchen; M 6

Coblenz; M 8 Luga; M 9 Brohna; M 11 Bautzen–Ottelwitz; M 13 Blösa; M 14 Belgern; M16 Niethen; M 18 Särka–Strohmborg; M 19 Kittlitz. Nejisté civitates – M1 Prietitz; M 7 Göda; M 12 Niedergurig; M 15 Gröditz; M 17 Zschorna; M 20 Sohland–Rotstein; M 21 Oehlich. Hrady bez centrální funkce – 8 Dobranitz; 9 Lauske.

Besunzane: Pravděpodobné civitates – B1 Görlitz–Landeskrone. Hrady bez centrální funkce – 10 Liebstein.

Chutizi/Neletici – Surbi: nejisté civitates - S 1 Taucha-Dewitz; S 2 Zwenkau; S 3 Rötha; S 4 Altengroitzsch; S 5 Püchau; S 6 Wurzen; S 7 Oelschütz; S 8 Mutzschen; S 9 Döhen–Zetten; S 10 Schaddel; S 11 Fischendorf; S 12 Köttern; S 13 Fischheim. Hrady bez centrální funkce – 1 Magdeborn; 2 Grimma–Burgberg; 3 Kölmichen; 4 Biesern.

Srovnání soupisu tak řečeného Geografa bavorského a archeologických poznatků prý nabízí možnost lokalizace center hradeb v 9. století. Přitom je podle G. Billiga nutno vyloučit variantu jednoho hradebního obvodu s jedním jediným hradem. Jinými slovy: celkové množství archeologicky evidovaných hradišť dokládá, že se v jednom hradebním obvodu musely vedle centrálního hradu nacházet další jeden až dva „vedlejší“ hrady. Ve vzniku hradeb a jejich center se odráží proces sociální diferenciací: *Die Burgbezirk stellt die spezifisch westslawische Form dar, in der agrarisch wirtschaftende Dorfgemeinden der militärisch bestimmten Adelherrschaft unterstellt werden* (o. c., 67).

V 9. století byly Čechy obydleny jedním kmenem – *gens*, který zastupovalo podle svědectví franských análů několik *duces*, patrně vládců určitých regionů (Třeštík 1988). Jeden z klíčových dokladů existence této elity se týká právě severozápadních Čech. Je jím zpráva vztahující se k roku 857 o lokalitě *civitas Wistrachi ducis*, která je odůvodněně ztotožňována s hradištěm Zabršany. Stojí za připomenutí, že poblíž se nacházela velká mohyla (Želénky) s pohřbem významné ženy, kterou krášlila sada skvostných šperků velkomoravského charakteru. Další nálezy bohatě vybavených hrobů dokazují, že proces etablování velmožské vrstvy se odehrával na celém území Čech (Klápště 2009c). O situaci na druhé straně Krušných hor v 9. a na počátku 10. století je známo jen velice málo. V dosavadních hrobových nálezích nelze na základě jejich výbavy rozpoznat rozdíly, které by umožnily rozpoznat příslušníky horní vrstvy (von Schnurbein 2000, 113). I přesto se domníváme, že je i pro toto území nutné předpokládat existenci místní elity sídlící na zmíněných *civitates*, i když žádné další zmínky nejsou k dispozici. Do zorného pole kronikářů se dostává tato oblast až s událostmi po roce 928 v souvislosti s otonskou expanzí.

Aktuální diskuse o výskytu bohatě vybavených hrobů ukazuje, že tento jev měl hlubší význam související se společenskými změnami (Brather 2009). Nákladná výbava vkládaná do hrobu měla v první řadě legitimizovat společenské postavení potomků, tedy dědičné předávání moci a společenské prestiže. Otiskem stejné geneze je i ona zpráva o *civitas Wistrachi ducis* (Fuldské anály – MMFH I, s. 94–95; srov. Sláma 1973). Kronikář fuldských análů totiž zároveň zaznamenal, že byl z hradu vyhnán Wistrachův syn Slavita, který zde neomezeně vládl a na jeho místo byl dosazen druhý Wistrachův syn, který se vrátil ze srbského exilu. V těchto příkladech nastavení nové společensko-politické struktury sledujeme odraz manifestace společenské prestiže knížat, jejichž moc se někdy v druhé polovině 9. a počátku 10.

století teritorializovala. Na základě 15 *civitates* zmíněných v tzv. bavorském geografu v 9. století pro region označený jako *Beheimare* lze opatrně uvažovat o odpovídajícím počtu takovýchto *duces* (14 knížat zastupující Čechy v Řezně roku 845). Otázkou zůstává, zda tato „lokální“ elita přetrvala do 2. a 3. třetiny 10. století, kdy dochází k výraznému růstu moci a vlivu Přemyslovců. Vyznění pohřbů s bojovníckými atributy je spojováno se změnami pohřebního ritu v Čechách v 10. století.

1. 2 Východofranská expanze za Jindřicha I.

Významný mezník pro dějiny slovanských území po obou stranách Krušných hor představovala tažení Jindřicha I., která následovala po uzavření míru s Maďary roku 924. Na počátku roku 928 pobýval Jindřich I. v Dortmundu, v červnu roku 929 v Naaburgu. Mezitím se odehrálo tažení, o kterém shodně informují všechny říšské kroniky (*Třeštík 1997*, 389–418). První popsanou akcí bylo tažení proti Havolanům, přičemž v zimě 928/929 došlo k dobytí jejich hlavního hradu Brandenburgu. Následovalo obléhání a dobytí hradu Daleminců Gany (na území dnešního Saska).¹¹⁶ Poté zamířil Jindřich I. do Prahy, kde nakonec k žádnému vojenskému střetnutí nedošlo a Václav mu přislíbil platit tribut. Takto líčí události Widukindova kronika (*Widukind I*, 36). Z Dětmarovy kroniky se pak dovídáme, že nechal na kmenovém území Daleminců zbudovat hrad Míšeň (*Thietmar I/ 10*). O tom, zda výstavba Míšeň proběhla před, nebo po Jindřichově tažení do Prahy, se vede mezi současnými badateli diskuse. Widukind zmiňuje tribut, který byli povinni odvádět Obodrité, Havolané, Velétové, Daleminci, Čechové a Redaři (*Widukind I*, 36); Dětmar Widukindovu pasáž o tributární závislosti přebírá (*Thietmar I*, 10, I, 16). Podle kronikářských záznamů si však můžeme utvořit jen hrubou představu, v jakém časovém odstupu (a v jaké míře) od založení Míšeň docházelo k ovládnutí slovanského území Daleminců (např. *Coblenz 1970*; *Schlesinger 1963*, *Blaschke 1990*). Prameny v daném ohledu poskytují jen kusé informace; další zmínky k Míšni se váží až k roku 965/8, kdy zde bylo založeno biskupství a zmíněn markrabě. Roku 984 se míšeňský hrad ocitl krátce v rukou Přemyslovců. Míšeň bezpochyby představovala ústřední opěrný bod říšské moci na jihu oblasti nazývané v moderní

¹¹⁶ Gana je německým badáním v současnosti ztotožňována s hradištěm Hof/Stauchitz. Jedním z podstatných argumentů měl být doklad požárového horizontu. Ten je však nedatován a nelze ho tudíž jednoznačně použít jako doklad zániku hradu. Výzkum lokality Hof Stauchitz v roce 2003 doložil tři fáze hradu – druhá fáze byla silně poškozena ohněm, ale následovalo znovuoobnovení valu. Bohužel nebyl publikován žádný materiál. Je otázkou, zda je nutné vnímat zprávu jako doklad o zničení objektu (*Oexle – Stroble 2004*).

historiografii *Germania Slavica* (Fritze 1980; Brather – Kratzke 2005). Dětmar se zmiňuje nejen o výstavbě Míšně, ale rovněž uvádí, že odtud bylo vedeno úspěšné tažení proti Milčanům – konkrétně se dovídáme o náročném dobývání hradu Lebusa roku 929 (*Thietmar I*, 16; Widukind hrad Lebusa nezmiňuje). Tento hrad, donedávna mylně považovaný za ústřední centrum Lužičanů, je dnes přesvědčivě ztotožňován s hradištěm Löbsal nedaleko Míšně (*Biermann – Gebuhr – Gebuhr 2003*).

Zdá se, že ve 2. polovině 10. století již byly slovanské kmeny v dnešním Sasku a Lužici podmaněny. Lze tak usuzovat podle skutečnosti, že roku 971 daroval císař Ota I. biskupství v Míšni desátky tributu *in provinciis Dalaminza, Nisane, Diedesa, Milzsane, Lusica* (Lübke 1986, Nr. 161). A právě rozboru písemných pramenů, jež vypovídají o charakteru církevních odvodů, připadá v současnosti velký význam v diskusi o dopadu východofranské expanze na slovanská území. S. Rossignol na základě rozdílů ve formě církevních desátků, které sleduje takřka v celém rozsahu území *Germania Slavica*, došel k závěru, že jednotlivé oblasti byly v 10. století odlišně ovládány (Rossignol 2007). Ve všech oblastech od Obodritů k Havolanům a Čechům přes severovýchodní a srbské kmeny byl vybírán královský tribut, který Widukind nazývá *tributum regale*. Odvody však nabývaly odlišných forem: *Honig- und Handelszehnt bei Sorben und Hevellern, Silberzins bei den Völker im Nordosten, Silber, Gold und andere Abgaben bei den Abodriten und Böhmen* (o. c., 231). Podle autora byly od počátku vlády Oty I. v dobytých oblastech, zejména na území Srbů a Havolanů, převáděny četné královské majetky na říšskou šlechtu. V jiných (formálně) obsazených oblastech se ovšem u moci dlouho udržela elita z řad lokálních slovanských rodů, které intenzivně spolupracovaly se Sasy (o. c., 231).

Pro celou oblast mezi Sálou a Labem stejně jako pro hraniční kraj Daleminců dochází Rossignol k závěru, že od doby vlády Jindřicha I. byly považovány za královské majetky. Widukindova zmínka o zavraždění nejméně třiceti slovanských *principes* by za předpokladu, že se jednalo o srbské vůdce (v úvahu přicházejí i Velétové), mohla podle autora naznačovat, jakým způsobem Ota majetky získal (o.c., 232). Saský vládce tedy zřejmě považoval oblasti Srbů a Havolanů za svůj majetek a předával (daroval) často jeho části církevním institucím i světským pánům. Je nutné vycházet z toho, že slovanská vrchní vrstva byla buď zbavena moci, nebo byla ochotna spolupracovat (o. c., 233).

S. Rossignol pojednal území Srbů jako celek, přičemž je potřeba upozornit na rozdíly, které lze z písemných pramenů pro jednotlivé regiony osídlené Srby odvodit. V tomto směru jsou podstatné závěry G. E. Schrage, která se podrobně zabývala

začleněním oblastí východně od Sály do Říše (Schrage 1999). Podle autorky lze pouze založení Míšně konkrétně spojit s politikou Otonů. Pro období mezi předpokládaným založením Míšně roku 929 a rokem 968 nejsou k dispozici žádné písemné zprávy o Míšni ani o oblasti Daleminců, tedy o oblasti zhruba mezi Muldou a Labem. Není tedy možné uvažovat o plošné saské nadvládě (o. c., 204). G. E. Schrage předpokládá, že by konflikt v roce 936, kdy český kníže Boleslav I. napadl „sousedního podkrálíčka“ dosazeného králem (*vicinus subregulus*), mohl znamenat pro Otu ztrátu Míšně (viz I. 1. 1). Donace církevním institucím následovaly v oblasti východně od Muldy, na rozdíl od oblasti mezi Sálou a Muldou, až od 60. a 70. let 10. století; a soukromým osobám až na konci téhož století (o. c., 209, 211). Autorka tak dochází k závěru: *Mit dem ausschließlichen Vorhandensein ottonischen Hausgutes fände auch die Beobachtung, dass sich noch bis zum Ende des 10. Jahrhunderts Schenkungen an Privatpersonen ausschließlich auf das Gebiet zwischen Saale und Mulde konzentrieren, eine plausible Erklärung. Im Gebiet zwischen Mulde und Elbe dagegen fehlen andererseits Dotierungen an Privatpersonen überhaupt bis zum Ende des 10. Jahrhunderts. To znamená ... dass der König im Gebiet östlich der Mulde nur in seiner Funktion als Verwalter des Reichsgutes auftreten und lediglich Schenkungen an Reichskirchen vornehmen konnte. Anders ausgedrückt verfügte der König im Gebiet zwischen Mulde und Elbe offensichtlich nicht über genügend Hausgut, das solche Schenkungen an Privatpersonen überhaupt erst ermöglichte. Eine solche Deutung im Gebiet an der mittleren Elbe untermauert, d. h. dass hier entsprechendes Königsgut erst durch umfangreiche Rodungen gewonnen werden musste* (o. c., 266).¹¹⁷ Oblast mezi Sálou a Labem představuje jakousi přechodnou oblast, v níž sice registrujeme poměrně časný saský vliv, na druhou stranu zde ovšem dlouhodobě přetrvávají tradiční vazby – tzv. *slawische Erscheinungsformen* (o. c.).

Pochybovat o faktickém ovládnutí oblasti Daleminců a centrálního hradu Míšeň ze strany Otonů lze i na základě událostí na počátku 80. let 10. století, kdy se nakrátko zmocnili Míšně Přemyslovci a posléze, na počátku 11. století, Poláci, kteří neustále ohrožovali zdejší kraje (viz níže). Dětmar se zmiňuje, že roku 984 při zpáteční cestě od Mügeln, kam české vojsko doprovázelo Jindřicha Svárlivého a jeho oddíly od svých hranic přes území Nisanů a Daleminců, obsadili Češi Míšeň. Bojovník českého knížete Wagio promluvil krátce s obyvateli Míšně, vylákal makraběte

¹¹⁷ Obdobně je zaznamenáno, že Jindřich IV. daruje roku 1068 sboru kanovníků (*Domkapitel*) v Míšni dva královské lány v Löbtaľ a kdyby zde neměl být dostatek půdy, tak v okolí burgwardu Bvistrici (*D HIV, 212*).

Rikdaga k rozmluvě z hradu a zákeřně ho zavraždil. Hrad byl obsazen a posádka rychle Boleslava přijala za svého pána (*Thietmar IV*, 5; srov. *Lübke 1986*, Nr. 421, 423). Vzápětí český kníže Boleslav vyhnal biskupa Folkolda (*Lübke 1986*, Nr. 231, 232; *Thietmar IV*, 6). Tyto události dokládají význam hradu Míšeň při snaze opanovat okolní oblasti, a lze usuzovat, že pozice markraběte nebyla v té době v Míšni nikterak pevná. Skutečnost, že Boleslav – zdá se – snadno získal podporu u (pravděpodobně převážně) slovanského obyvatelstva Míšně a jeho posádky, tomu nasvědčuje (*Lübke 1986*, Nr. 232).

1. 3 Boje s Piastovci

Poměrně početné zmínky o polabských hradech se vyskytují v Dětmarově kronice v souvislosti s výboji Boleslava Chrabrého na počátku 11. století. Období mezi lety 1002 a 1018 bylo ve znamení polské expanze na západ, zejména do oblastí Milčanů a Daleminců. Po smrti markraběte Ekkerharda získal Boleslav Chrabrý celou východní marku až po Labe. Roku 1002, poté co Boleslav získal hrad Budyšín se vším, co k němu náleželo, zaútočil na hrad Strehla. Zároveň tajně uplatil Míšňany a ti mu vydali svůj hrad. Posádku hradu pak nakonec nechali volně odejít. Boleslava tak přivítali s otevřenou branou (*Thietmar V*, 9). Boleslav se prostřednictvím nabídky velké sumy peněz pokusil získat u krále Jindřicha II. hrad Míšeň. Ten ovšem hrad udělil v léno jeho švagrovi Guncelinovi a Boleslav získal Lužici a Milčansko. V Merseburku byl Boleslav Chrabrý s vojskem napaden množstvím ozbrojenců. Boleslav byl přesvědčen, že za tímto činem stojí sám král. Při zpáteční cestě pak nechal vypálit hrad Strehla a s sebou odvedl velký počet místních obyvatel (*Thietmar V*, 18). Záhadná je zde zmínka o zničení hradu Strehla. Ten byl obsazen Boleslavem, ale po dohodě v Merseburku ho měl Boleslav při zpáteční cestě vyklidit. Jelikož hrad patřil Hermannovi, budoucímu Boleslavovu zeti, byl domluven kompromis – Hermann obdržel hrad jako věno Boleslavovy dcery (*Lübke 1986*, Nr. 356–357, s. 202–203). V témže roce a v následujících pak zasahuje do situace v Čechách (*Lübke 1986*, Nr. 358, 364, 365). V roce 1003 napadl Boleslav opět území Daleminců. Svého švagra Guncelina vyzval, aby splnil slib a vrátil hrad Míšeň do jeho moci. Z obavy o ztrátu královny milosti a léna odmítl Guncelin Boleslavovu žádost. Boleslav osobně přitáhl ke hradu Strehla. Vojsko rozdělil do čtyř šiků, které se měly sejít u hradu Zehren (míněn Burgberg), a zpusťošil zemi Glomačů (Daleminců) a obyvatele odvllekl (*Lübke 1986*, Nr. 370; *Thietmar V*, 36). Téhož roku se dostávají Boleslavova vojska až

k hradu Mügelin (Mogilina). Posádka tohoto hradu zachránilo před útokem polských vojsk předstírání, že stojí na Boleslavově straně a že ho budou následovat. Lest poznal Boleslav až při zpáteční cestě, kdy se při přechodu Labe utopilo mnoho vojáků. Avšak kořist byla velká, včetně více jak 3000 zajatců (*Lübke 1986*, Nr. 371; *Thietmar V*, 37). Míšňané pravděpodobně stáli na straně markraběte, neboť Boleslav se ani jednou nepokusil o dobytí Míšně. O dlouhodobějším obsazení oblasti západně od Labe proto nelze uvažovat (*Lübke 1986*, Nr. 370, s. 217).

Patrně v roce 1004 (možná již 1003) podnikl Jindřich II. tažení do země Milčanů, která byla udělena v léno Boleslavu Chrabrému (*Lübke 1986*, Nr. 383; *Thietmar VI*, 10). Vojsko se shromáždilo v Merseburku. Neočekávaně pak zamířil do Čech, kde se mu Boleslav Chrabrý snažil marně zabránit v přechodu Krušných hor. Ku prospěchu byla králi přítomnost Jaromíra, vyhnaného předtím z Čech, kterému se podařilo získat na svou stranu české vojsko. Po vyhnání polských oddílů ze Žatce pokračoval Jaromír směrem k Praze, odkud Boleslav utekl (*Lübke 1986*, Nr. 387; *Thietmar V*, 12). Z Prahy pak zamířil Jindřich II. společně s Jaromírem proti Milčanům a oblehli hrad Budyšín (*Lübke 1986*, Nr. 388; *Thietmar VI*, 14–15). Jelikož byl Budyšín podřízen Hermannovi, zeti Boleslava, zůstaly dynastické nároky Piastovců zachovány (*Lübke 1986*, Nr. 388, str. 238). V polovině roku 1005 bylo ohlášeno další tažení proti Boleslavovi Chrabrému v oblast obývané Lužičany (*Lübke 1986*, Nr. 395–399; *Thietmar VI*, 19, 22), které bylo ukončeno ústupky ze strany Boleslava (srov. *Lübke 1986*, Nr. 400; *Thietmar VI*, 27). V Míšni mezitím došlo ke změnám a v léno ji, k nelibosti Boleslava Chrabrého, získal Hermann. Boleslavem plánované přepadení Míšně nemělo šanci na úspěch, situace byla zcela odlišná oproti roku 1002, kdy se na jeho stranu postavili služební obyvatelé (*Lübke 1986*, Nr. 424; *Thietmar VI*, 55).

Pro námi sledované území je podstatná zmínka vztahující se k roku 1012, kdy Jindřich II. nechal znovu vystavět hrad Lebusa. Práce započaly ještě v lednu a za 14 dní byly dokončeny, poté byla na hrad dosazena posádka (*Lübke 1986*, Nr. 440; *Thietmar VI*, 59). Ještě téhož roku shromáždil Boleslav Chrabrý vojsko a táhl k hradu Lebusa, který dobyl (*Lübke 1986*, Nr. 451; *Thietmar VI*, 80). Ovšem míšeňský hrad a pravděpodobně i další hrady zůstaly v rukou saských posádek (*Lübke 1986*, Nr. 451, 457b). Následující rok začal Boleslav Chrabrý vyjednávat prostřednictvím svého syna o míru. Byť měl výhodnou vojenskou pozici, usiloval o klid na západě své říše, neboť musel na východě řešit konflikty s Kyjevskou Rusí (*Lübke 1986*, Nr. 458, dále 459, 461). Posléze obdržel (1013) Lužici a Milčansko oficiálně v léno (*Lübke 1986*, Nr. 465;

Thietmar VI, 91). Válkami mezi Jindřichem II. a Boleslavem Chrabrým trpěly zejména oblasti náležející biskupství v Míšni. Zejména v oblastech východně od Labe, v krajích obývaných Lužičany, Milčany a Dědušany, nebylo možné po vypuknutí bojů počítat s vybírání desátků. Přičemž právě tyto odvody byly hlavním zdrojem příjmů míšeňského biskupství (*Lübke, 1987*, Nr. 466; *DH II*, Nr. 269).

Další konflikt mezi Boleslavem Chrabrým a Říší vypukl poté, co se dvakrát nedostavila Boleslavova vojska k tažení do Itálie (roku 1014: *Lübke 1987*, Nr. 473; roku 1015: *Lübke 1987*, Nr. 489). Jindřich II. vyzval Boleslava k navrácení lén, což Boleslav odmítl (*Lübke 1987*, Nr. 490). Saský útok na sebe nenechal dlouho čekat, ovšem při zpáteční cestě roku 1015 utrpěly říšské oddíly velké ztráty. Při ústupu dospěly k hradu Strehla a jelikož se Jindřich II. dověděl, že polské vojsko postupuje za nimi, pověřil obranou Míšně markraběte Hermanna a sám se vracel do Merseburku (*Lübke 1987*, Nr. 491–497). Brzy na to překročilo polské vojsko v čele s Měškem II. Labe, zpusťošilo okolí až k řece Jahna a zaútočilo na míšeňský hrad. Pak se však museli Poláci kvůli stoupajícimu Labi stáhnout na východní břeh Labe (*Lübke 1987*, Nr. 500; *Thietmar VII*, 23). Velmi pravděpodobně utrpělo v předchozích bojích vojsko Jindřicha II. početné ztráty – i když král věděl o útoku polských oddílů a byl si vědom potřebné ochrany Míšně, zanechal zde pouze slabou posádku. Hrad se nakonec přece podařilo udržet, hlavně díky pomoci Velétů (o. c.). Podhradí, značně zpustošené polskými oddíly, bylo záhy obnoveno. Stalo se tak za přítomnosti vysokých církevních a světských hodnostářů, což dokládá význam míšeňského hradu (srov. *Lübke 1986*, Nr. 231, 421, 423).

V roce 1016 připravovala císařovna během tažení Jindřicha do Burgundska s místními knížaty obranu oblasti Polabí proti Boleslavovi. Ten ale útok nepodnikl, pouze opevňoval své hrady. A pod příslibem míru se podřídil říšské moci a obnovil slib věrnosti (*Lübke 1987*, Nr. 506; *Thietmar VII*, 29). Následujícího roku (1017) znovu začala vleklá vyjednávání Jindřicha II. s Boleslavem Chrabrým (*Lübke 1987*, Nr. 510; *Thietmar VII*, 51). V červenci 1017 započalo tažení proti Boleslavovi Chrabrému (*Lübke 1987*, Nr. 520–526; *Thietmar VII*, 57, 59–64), které po dlouhých peripetiích skončilo vyjednáváním, iniciovaným podle Dětmara Piastovci (*Lübke 1987*, Nr. 527; *Thietmar VII*, 65). Na počátku roku 1018 byl uzavřen mír v Budyšině, při kterém Boleslav obdržel Lužici a Milčansko (*Lübke 1987*, Nr. 534; *Thietmar VIII*, 1). Teprve po smrti Boleslava (1025) připadly roku 1031 Budyšín a Lužice zpět k Říši (*Lübke 1987*, Nr. 599f).

2. Náčrt otázek

Obecně lze říci, že v raném středověku panovník nemohl vládnout zcela svrchovaně, resp. neobešel se bez spolupráce s širší či užší družinou světských hodnostářů. Protože panovník nobilitu nutně potřeboval, aby jeho moc mohla být předávána z centra (z center) na periferii. Ovšem ani nobilita se bez krále neobešla – on byl jejím ztělesněním a poskytoval jí legitimitu. Pilířem panovnické moci byl nejenom pozemkový majetek, ať už rodový, nebo královský (hranice mnohdy splývaly), který panovník používal jako "kapitál", ale i "jeho" hrady. Tím, že král ve spolupráci s místními elitami donutil prosté obyvatelstvo stavět hrady a obnovovat je, opět utužoval vzájemné vazby mezi sebou a okolím hradů. Nelze tedy klást panovníka a nobilitu proti sobě.

V zásadě lze uvažovat o základní dvoustupňové závislosti podmaněných území (*Sláma 1988, 72–84*):

- a) formální nadvláda – nejčastěji pravděpodobně vyjadřována odevzdáváním tributu. Při tributární závislosti – poplatnosti nezasahovala vybírající strana do systému a vnitřních záležitostí poplatné strany (podmaněného území), pro zajištění pravidelných poplatků bylo snahou udržet „dobré vztahy“.

Za jednu z forem tributární závislosti, jakýsi mezistupeň lze považovat dosazení vojenských jednotek na podmaněné území.

- b) přímé obsazení území – spojené s faktickou či právní likvidací nobility a restrukturalizací správního systému podle modelu anektující strany. Může s sebou tedy přinášet řadu radikálních změn: např. odstranění domácí vládnoucí aristokracie, obsazení středisek porobené země, postupné zavádění způsobu vlády obvyklého v ovládané zemi a budování nových správních center.

Z našeho úhlu pohledu lze klíčovou otázku zformulovat asi takto: Jak se v 10. století vyvíjely na území ustavujícího se míšeňského markrabství vztahy mezi Otony, tradiční slovanskou elitou a saskými velmoži? A hned vzápětí se můžeme zamýšlet nad rolí tehdejších hradů. Konkrétních pramenných opor ale napočítáme jen velice málo. Kusé informace, kronikáři jaksi mimochodem uvedené, lze ovšem důvodně pokládat za stopy/doklady širších jevů. Odůvodnění lze totiž obrátit: sotva lze předpokládat, že by se výjimečné jevy objevily v dobových pramenech.

K roku 974 je pro oblast hraničící na západě s Daleminci zmíněn *senior civitatem Zwenkouua ... in regione Chutici* (senior je lenním pánem a také z vůle panovníka i správcem území – *Lübke 1985*, Nr. 176; *Schlesinger 1962*, 146). Jedná se o poslední doloženou zmínku o vysokém postavení slovanského velmože (*D OII*, Nr. 89). K roku 1012 se z Dětmarovy kroniky dovídáme, že správa hradu *Liubusua* (Lebusa, tj. Löbsal) byla svěřena „strážci“ slovansky znějícího jména Scih. A kronikář dodává, že kolikrát dostal Scih nějaký hrad do své péče, pokaždé ho ztratil (*Lübke 1986*, Nr. 451; *Thietmar VI*, 80). Není důvod pochybovat, že i na další (v hrubé zkratce řečeno „německé“) hrady v širším okolí Míšně byly ve 2. – 3. třetině 10. století dosazeni správci slovanského původu (srov. *Lübke 1986*, Nr. 231, 421, 423). Sice není pochyb, že založení Míšně (předpokládán rok 929) znamenalo výrazný zlom v mocenských poměrech přilehlého Polabí: v 50. a 60. lety 10. století přibývají zmínky o sílícím vlivu saských panovníků v oblasti osídlené Daleminci. Jenže na druhou stranu není pochyb, že prosazování centrální moci postupovalo jen zvolna. A právě 2. a 3. třetinu lze nahlížet jako na jakési „přechodné“ období, kdy nastala příhodná situace upevňování pozic místní nobility, která uznávala podřízenost Říši. Zato obdržela určitá práva – nás přitom zaujme dynamický vývoj sítě hradišť právě v 10. a 1. polovině 11. století, který tak či onak souvisí s (komplikovaným) prosazováním nových pořádků. Byly ony vojenské události, které tolik zaujaly dobové kronikáře, tím hlavním důvodem k intenzivní výstavbě nových hradů? A na mysli zároveň tane otázka, zda svými kronikami nenastavili křivé zrcadlo. Prakticky nepřetržitá válečná tažení by nebyla možná bez pevné organizace. A tu nesli na svých bedrech mužové toho či onoho panovníka, jimž se za prokázané služby jistě dostávalo solidní odměny. Geneze (místní) elity tedy dost dobře mohla probíhat ruku v ruce s takřka nepřetržitým koloběhem útoků a protiútoků Otonů, Přemyslovců a Piastovců. Území dnešního Saska (resp. Míšeňsko) se přitom jeví jako ohnisko těchto střetů. Nechceme-li bezobsažně spekulovat, nutně se musíme poohlédnout po konkrétních hmotných pramenech – hradištích, dnes nejviditelnějších svědků oněch neklidných časů. Pozornost zaměříme konkrétně na tzv. párové hrady, které vyvolávají otázky po důvodech zániku/opuštění/vyvrácení staršího hradu a založení (v těsné blízkosti) hradu nového.

3. Modelové příklady: tzv. párové hrady v saském Polabí – otázky chronologie a funkce

3.1. Výkladový koncept W. Coblence: vojensko-strategické opěrné body

Studiem hradišť a jejich časově-prostorovým střídáním v oblasti mezi Muldou a Labem, tedy na území Daleminců, se zabýval – jak již bylo mnohokrát zmíněno – W. Coblencz. Jeho úvahy lze zjednodušeně vyjádřit asi takto: v době (v důsledku) východofranské expanze zanikají starší „slovanské“ hrady a jejich místo zaujímají nové, tzv. časné „německé“ hrady. Mezi staršími hrady (cca 9. až počátek 10. století) a hrady zbudovanými v časech otonské nadvlády (tj. po roce 929) spatřuje W. Coblencz radikální rozdíly, které byly podmíněny změnou funkce objektů: od srbských „správních hradů“ k „vojenským hradům“ sasko-německých dobyvatelů. Autor shledává výrazné rozdíly stran topografického kontextu mezi hrady staršího a mladšího horizontu; mladší hrady měly být oproti starším slovanským objektům zřizovány ve strategičtěji výhodnějších polohách, zvláště na ostrožnách, s výraznější fortifikační dispozicí: *Jetzt (rozuměj v době saské expanze) hatten die strategische Gesichtspunkte den Vorgang, wie das gemäß den Besatzungsaufgaben der wenigen deutschen Ritter und sonstigen Krieger im sorbisch besiedelten Lande auch leicht verständlich ist....Aus der strategischen Aufgabe erhellt aber auch die Tatsache, dass alte sorbische Burgen zum teil nicht übernommen wurden und in ihrer unmittelbaren Nähe an günstiger gelegten Orten neue Befestigungen angelegt worden sind. (Coblencz 1963, 250). Obdobně: Doch nehmen sie (die Zentren der kleinen slawischen Gemeinschaften – die Mittelpunkte der kleinen Siedlungseinheiten aus der Zeit der Selbstverwaltung) meist keinerlei Rücksicht auf strategische Gesichtspunkte, nach denen in der Regel nur geringer Entfernung weit günstigere Möglichkeiten zur Verfügung gewesen wären. Daneben finden wir lediglich nach solchen militärischen Gesichtspunkten gewählte Burgen (im eigentlichen Sinne des Wortes) der deutschen Eroberer des 10. Jahrhunderts. (Coblencz 1970, 137)...mit der Änderung der Funktion und der Anlage erster echter Burgen im Untersuchungsgebiet frappierende Einschnitte zu verzeichnen sind, die aus dem Übergang der politischen Macht an die Deutschen resultieren (o. c., 151). ...in der Zeit der deutschen Eroberung eintretenen Wandel in der Funktion der Befestigungen und seinen Auswirkungen auf Standortwahl der Burgen...(Coblencz 1971, 413). Starší*

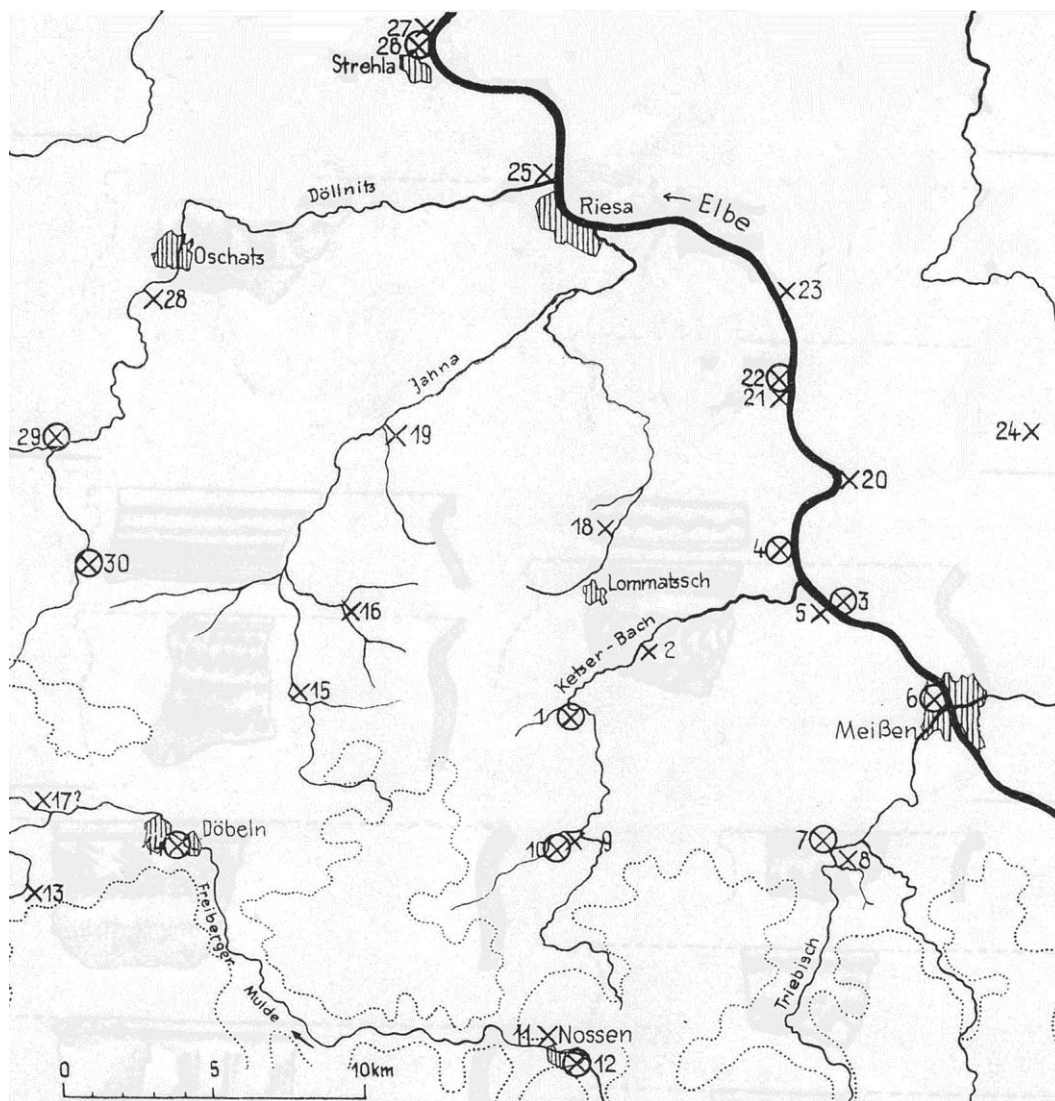
hrady ze strategického hlediska prý nesplňovaly nároky dobyvatelů, nebyly proto využity a voleny byly nové polohy: *Aus der strategischen Aufgabe erhellt aber auch die Tatsache, daß alte sorbische Burgen zum Teil nicht übernommen wurden und in ihrer unmittelbaren Nähe an günstiger gelegenen Orte neue Befestigungen angelegt worden sind.* (Coblentz 1963, 250). Tomu prý odpovídá chronologie archeologických pramenů: velká část hradů má podle keramiky, kovových a kostěných artefaktů pocházet z období kolem poloviny 10. století, zatímco starší objekty měly zanikat brzy po roce 900 (o. c.). Podobně shrnuje své závěry: *Waren die umwallten slawischen Siedlungen in erster Linie Mittelpunkte kleinerer Siedlungskammern und bald auch Sitze von Kleinherrschaften gewesen, die daneben selbstverständlich auch der Verteidigung dienten, so mußten die Stützpunkte der deutschen Eroberer vorrangig nach strategischen Gesichtspunkten zur Kontrolle und Beherrschung des neu gewonnenen, aber von den Deutschen noch nicht besiedelten Landes ausgewählt werden. Infolgedessen konnten die ehemaligen slawischen befestigten Siedlungen nicht einfach übernommen werden. Nur in Einzelfällen erfuhren sie eine weitere Nutzung von deutscher Seite, andere wurden zerstört. Weitere wichtige Stützpunkte der deutschen Besatzer mußten an hervorragender, von Natur aus geschützter und strategisch geeigneter Stelle völlig neu errichtet werden.* (Coblentz 1993, 5).

Podle výše uvedených citací byla starší hradiště při nastolování nových pořádků nevýhodná. Poloha a velikost nově založených objektů prý odpovídají nárokům nových vládců: *...Wahl des Ortes entsprechend der veränderten Funktion solcher Anlagen und Besatzungszweck folgend von wesentlich anderen, vor allem strategischen Gesichtspunkten abhängig. Die Lokalität und Größe bestimmten die zunächst ortsfremden politischen Herren* (Coblentz 1963, 284). Autor však neuvádí žádné doklady, na základě kterých přisuzuje velikost a polohu objektů otonské nadvládě. W. Coblentz interpretoval nově založené hrady jako „*rein militärische Zweckbauten*“ (o. c., 284), respektive *Anlage der ältesten deutschen Militärstützpunkte* (Coblentz 1993, 4), a tedy jako nástroje zajištění moci a jako opěrné body pro další expanzi východně od Labe v době po založení Míšeň. A to nejen k ovládnutí místního obyvatelstva, ale také k ochraně proti vnějším nepřítelům – Přemyslovcům a Piastovcům, kteří se již na konci 10. a v 11. století pokoušeli zmocnit Míšeňska (Coblentz 1966, 34). Na druhou stranu však tyto nově založené hrady spojuje s počátky tzv. *Burgwardorganisation*, čímž jim přisuzuje správní funkce: *...Als er (Heinrich I.) während der Ungarneinfälle 924 neunjährigen Waffenstillstand*

erwirkt hatte, nutzte er die Zeit nicht nur zur Ausbildung eines schlagkräftigen Heeres, sondern mit diesem auch bald zur Eroberung der östlich an der seinerzeitigen Reichsgrenze gelegenen Gebiete und für militärische Absicherung des gewonnenen Raumes, besonders zu Burgengründungen wie Meißen. Damit gelang auch die Herauslösung der dort ansässigen slawischen Gemeinschaften aus der Abhängigkeit von der Ungarn, weiter die Auflösung des Zwangsbündnisses und eine wenigstens lockere Eingliederung der östlich vorgeschobenen Gebiete in das junge deutsche Reich. Die neuen Burgengründungen wurden nun im Gegensatz zu den slawischen befestigten Siedlungen wohl ausschließlich an strategisch hervorragenden Geländespornen angelegt. In Übereinstimmung mit den wenigen historischen Nachrichten war auch nach den archäologischen Materialien der Ausbau des fein verzweigten Burgwardsystem, offenbar erst nach der endgültigen Abwendung der Ungarngefahr (955 Schlacht auf dem Lechfelde) von Otto I. erfolgt und wurde unter seinen Nachfolgern zielstrebig fortgesetzt. (Coblenz 1970, 140).

Mnohonásobný výskyt tohoto fenoménu pak podle W. Coblenze dokládá, že se nejedná o žádnou náhodu (srov. obr. 35). Výše zmíněná hypotéza byla postavena na srovnání několika časově následných hradních párů. Mezi časově následné, střídající se hrady (*Burgenpaare*) jsou řazeny Zehren – Spitzhäuser s Zehren – Burgberg, Ziegenhain – Burgberg s Höfgen, Nossen – Dachantsberg s Nossen – Schloss, Mettelwitz s Leuben (obr. 36), Kettewitz s Robschütz – Kirchberg nebo Görzig se Strehlou.¹¹⁸

¹¹⁸ Uvádí i pár Althirschstein a Neuhirschstein, kterému se z důvodu nedostatku nálezů nevěnuje (Coblenz 1970, 143). Při revizi hradišť zkoumané oblasti nebyla poloha Althirschstein doložena. Evidováno bylo pouze hradiště Neuhirschstein – Boritz.

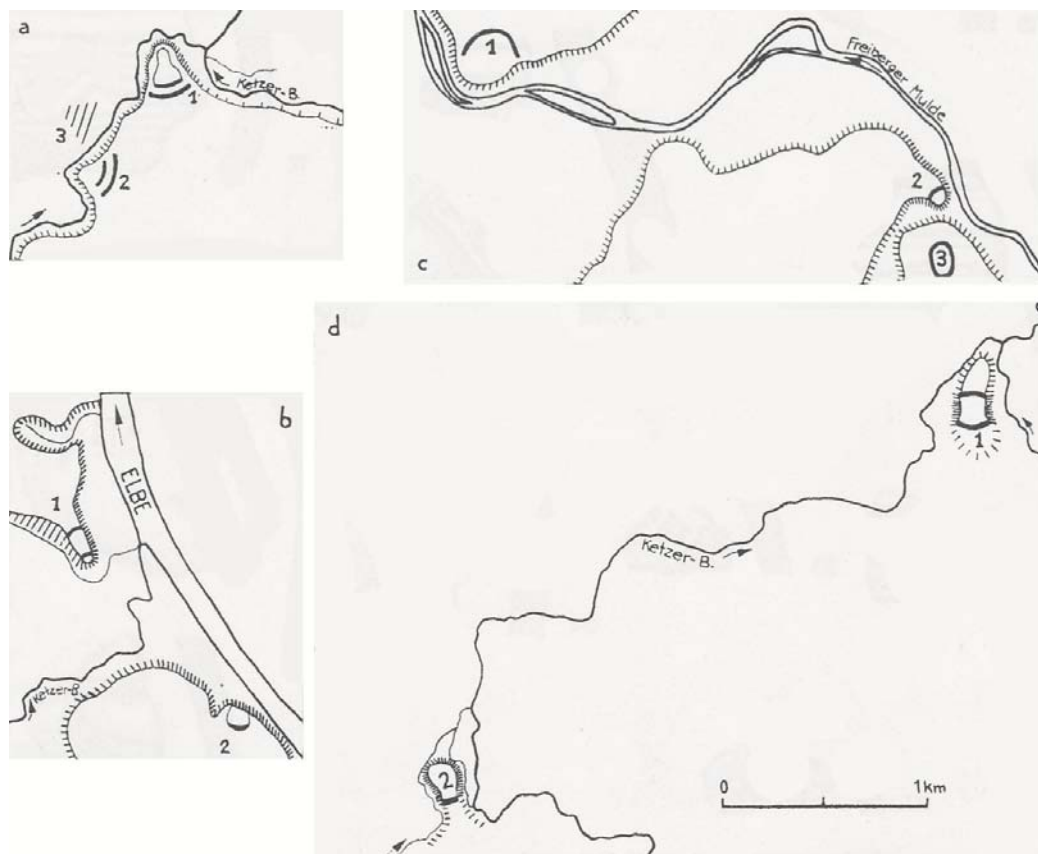

Obr. 35. Opevněné polohy z 9. až 11. století na Míšeňsku (oblast Lommatzch); (podle *Coblentz 1970*, obr. 1). Vysvětlivky:

× Polohy ze staršího slovanského období nebo nejisté

⊗ Mladší slovanské hrady od roku 929

1 – Leuben, 2 – Mettelwitz (Zöthainer Schanze), 3 – Zadel, 4 – Burgberg Zehren, 5 – Spitzhäuserwall Zehren, 6 – Beißen, 7 – Robschütz, 8 – Jokischberg bei Kettewitz, 9 – Ziegenhain, 10 – Höfgen, 11 – Dechantsberg bei nossen, 12 – Burg Nossen, 13 – Ziegra, 14 – Döbeln (bereits 929 besiedelt), 15 – Zschaitz, 16 – Zschochau (Wall an der Krähenhütte), 17 (?) – Technitz, 18 – Platzschen, 19 – Stauchitz, 20 – Burgberg Löbsal, 21 – Neuhirschstein, 22 – Althirschstein, 23 – Leckwitz, 24 – Stauda, Opferhügel, 25 – Riesa-Gröba, 26 – Strehla, 27 – Görzig, 28 – Altoschatz, 29 – Mügeln-Ruhetal (Altmügeln), 30 – Schreibitz.

Obr. 36. Sousedící pevnosti ze staroslovanského období a z období po německých výbojích (podle *Coblenz 1970*, obr. 2). a – Ziegenhain - Burgberg (1), Schanze von Höfgen (2), früh- und spätslawische Siedlung zwischen Ziegenhain und Höfgen (3); b – Zehren, Burgberg (1), Wall bei den Spitzhäusern (2); c – Nossen (2), wahrscheinlich hoch- bis spätmittelalterlicher Ringwall auf dem Rodigt (3); d – Mettelwitz (1) und Kirchberg Leuben (2).

Výkladový koncept dvojic hradů v Čechách

V Čechách vypracoval J. Sláma obdobnou koncepci změny sítě hradů v souvislosti s likvidací místních vládců a prosazováním a upevňováním přemyslovské nadvlády (např. Zabuřany x Bílina, Rubín u Podbořan x Žatec). Kolem poloviny 10. století za Boleslava I. je předpokládáno dovršení sjednocovacího procesu, jehož odraz je shledáván například v Kosmově líčení lucké války nebo v líčení Kristianovy legendy o uznání svrchovanosti kouřimského vévody knížeti Václavovi či sporu Boleslava I. s *viniciem sugregulem* roku 936.

Zájmové území umožňuje vzájemně konfrontovat a prověřovat důsledky územní expanze Přemyslovců a Ottonů. Detailnější srovnání obou koncepcí a kvantitativních rozdílů v evidenci raně středověkých hradišť na sledovaném území (viz exkurz: soupis hradišť, *obr. 59*) zůstává tématem pro budoucí studium.

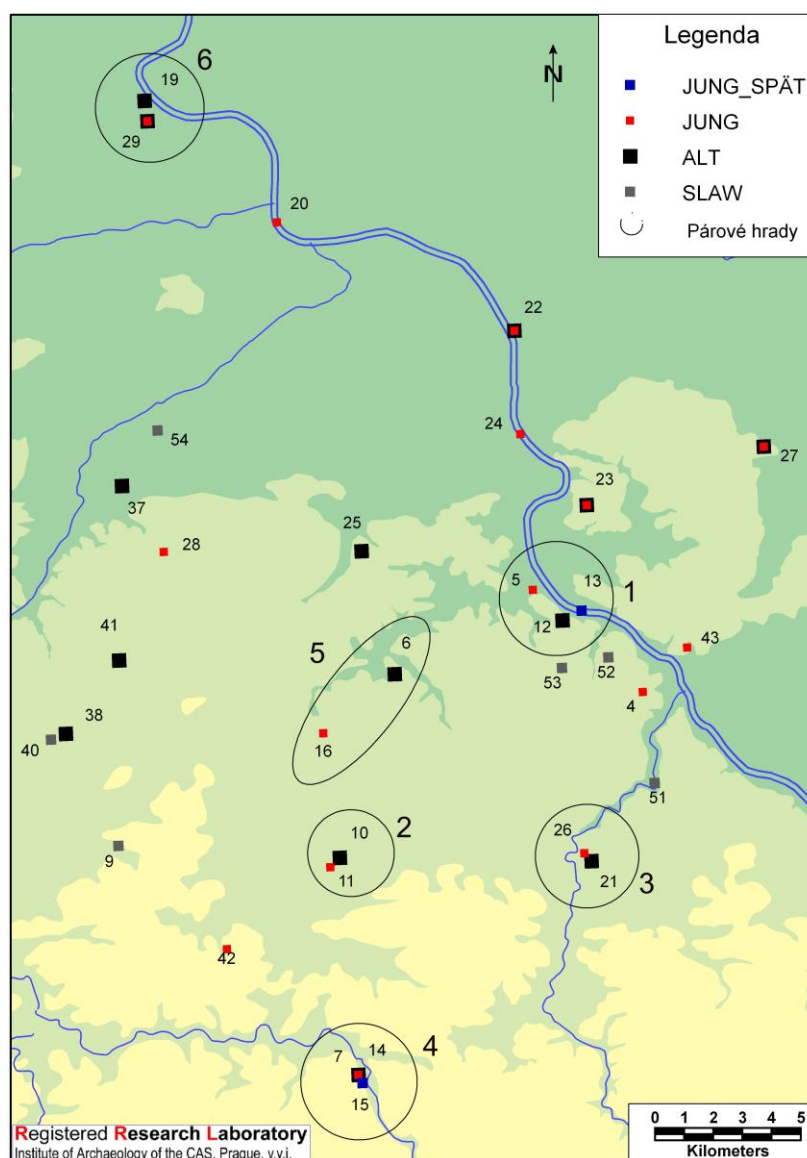
3. 1. 1. Revize výkladového konceptu W. Coblence I: topografické vazby

Adjektivum „strategický“, resp. „strategičtější“, prakticky okamžitě evokuje vojenskou funkci hradu, ovšem jeho obsah je dost vágní, obtížně definovatelný. Výběr takových poloh je v zásadě určen čtyřmi faktory, které vystupují buď samostatně, anebo (asi častěji) v různých kombinacích: (1) dobrá hájitelnost; (2) vazba na síť komunikací; (3) symbolické či faktické ovládnutí krajiny; (4) místo se sakrálním potenciálem.

Přestože W. Coblenc nikde nespécifikoval, co považuje za *strategische Gesichtspunkte*, lze z jeho závěrů odvodit, že se nejspíš jedná o strategičnost z vojenského (obraného) hlediska, neboť kladl důraz právě na vojenský účel hradů. V jeho hypotézách hraje důležitou roli výklad událostí spojovaných s rokem 929, kdy zaniklo centrum kmene Daleminců Gana a následně došlo z příkazu Jindřicha I. k výstavbě hradu Míšeň. Ta byla vzdálena od Gany (je-li uvažovaná lokalizace správná) 21, 5 km vzdušnou čarou a na rozdíl od ní byla založena ve výrazně vyvýšené poloze zhruba 50 m nad Labem, přirozeně chráněné ze všech stran (Coblenc 1970). Zároveň se jednalo o místo, které kontrolovalo brod přes řeku, kudy odedávna procházela jedna z hlavních tras od západu k východu, konkrétně – vyjádřeno pomocí mladších lokalit – z Lipska, přes Grimmu, Mutzschen, Mügeln, Lommatzsch, Oschatz a přes Míšeň pokračující ve směru k Odře (Coblenc 1963, 256; 1966, 32 ff). Po založení Míšně následovala výstavba dalších hradů, které prý sloužily k ovládnutí obyvatelstva a ochraně území. Dobu zániku starších hradů tedy W. Coblenc dává do přímé souvislosti s důsledky expanze Jindřicha I. ve 30. letech 10. století a potažmo vznik nových hradů spojuje s dobou kolem poloviny 10. století. Při dataci konkrétních hradů se opírá zejména o keramiku, ovšem i o písemné prameny (k tomu podrobněji níže).

U jednotlivých dvojic hradů (*obr. 37*), s nimiž operuje W. Coblenc, se pokusíme sledovat, nakolik se vzájemně odlišují co do topografického kontextu. Zároveň přihlédneme k celkové velikosti ohrazených ploch, typu opevnění a vazbě na síť (mladších) komunikací. Další důležité kritérium, totiž celkový sídelní kontext, jsme nuceni nechat stranou, neboť stav poznání raně středověkého venkovského osídlení na území dnešního Saska je značně fragmentární.

V praktické rovině budou srovnány topografické a geografické souvislosti párových hradů. Nejprve se pokusíme o srovnání za využití poznatků samotné archeologie. Přihlédneme i k výsledkům GIS analýz.

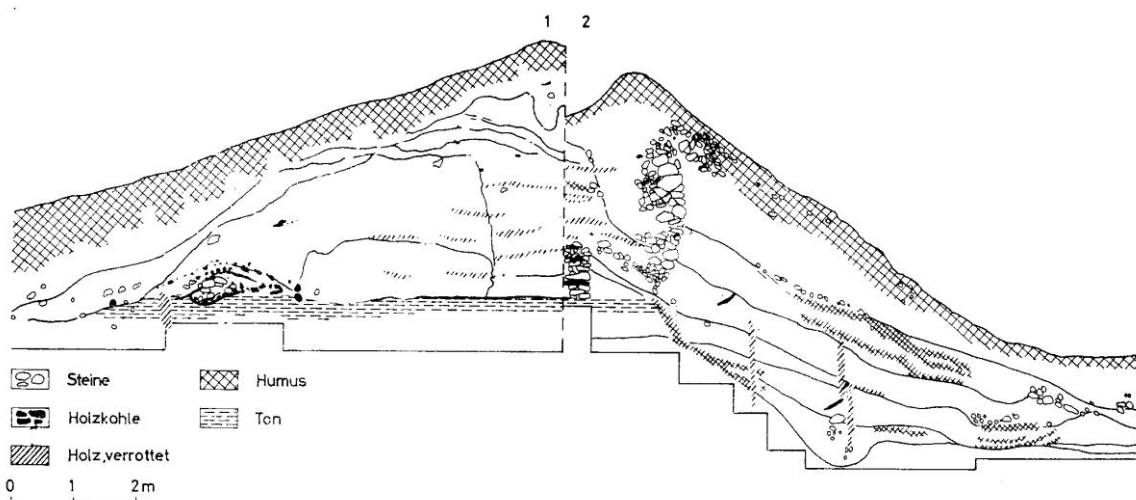
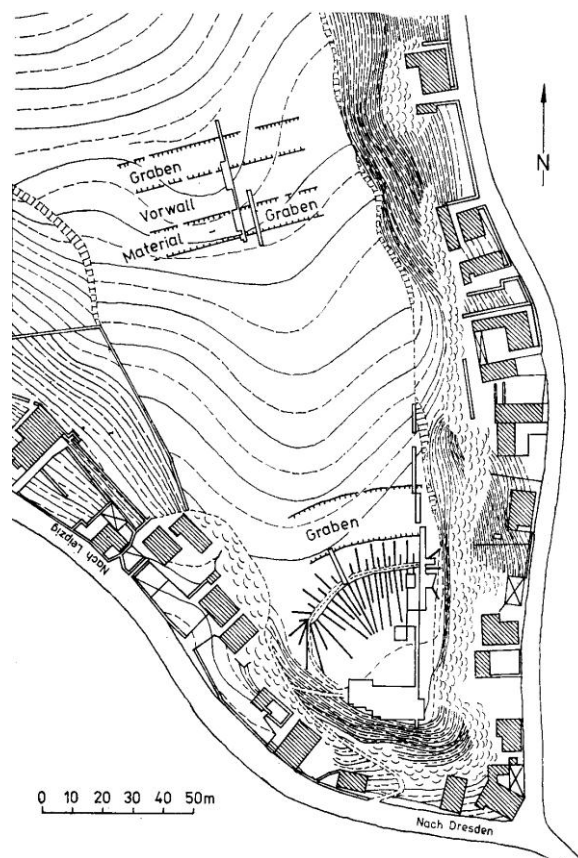
Obr. 37. Přehled párových hradů v saském Polabí (čísla lokalit viz tab. 10).

Konkrétní příklady (viz tab. 8, 9)¹¹⁹

1) Zehren – Burgberg x Zehren – Spitzhäuser

Tato dvojice hradů vzdálených od sebe zhruba 1 km patří mezi jednu z nejlépe prozkoumaných. Objekty doplňuje na protilehlém břehu Labe hradiště Zadel, jehož vznik má časově navazovat na Zehren – Burgberg. Od Zehren – Spitzhäuser je vzdálen 0,75 km a od Zehren – Burgbergu ho dělí zhruba 1,5 km (obr. 38). Tyto tři

¹¹⁹ Kategorie užívané pro datování lokalit (viz mapy a grafy) a základní informace o hradištích na sledovaném území viz exkurz: soupis hradišť v Sasku a severozápadních Čechách na konci této kapitoly.

Obr. 40. Zehren – Burgberg (podle *Corpus 116/75*)

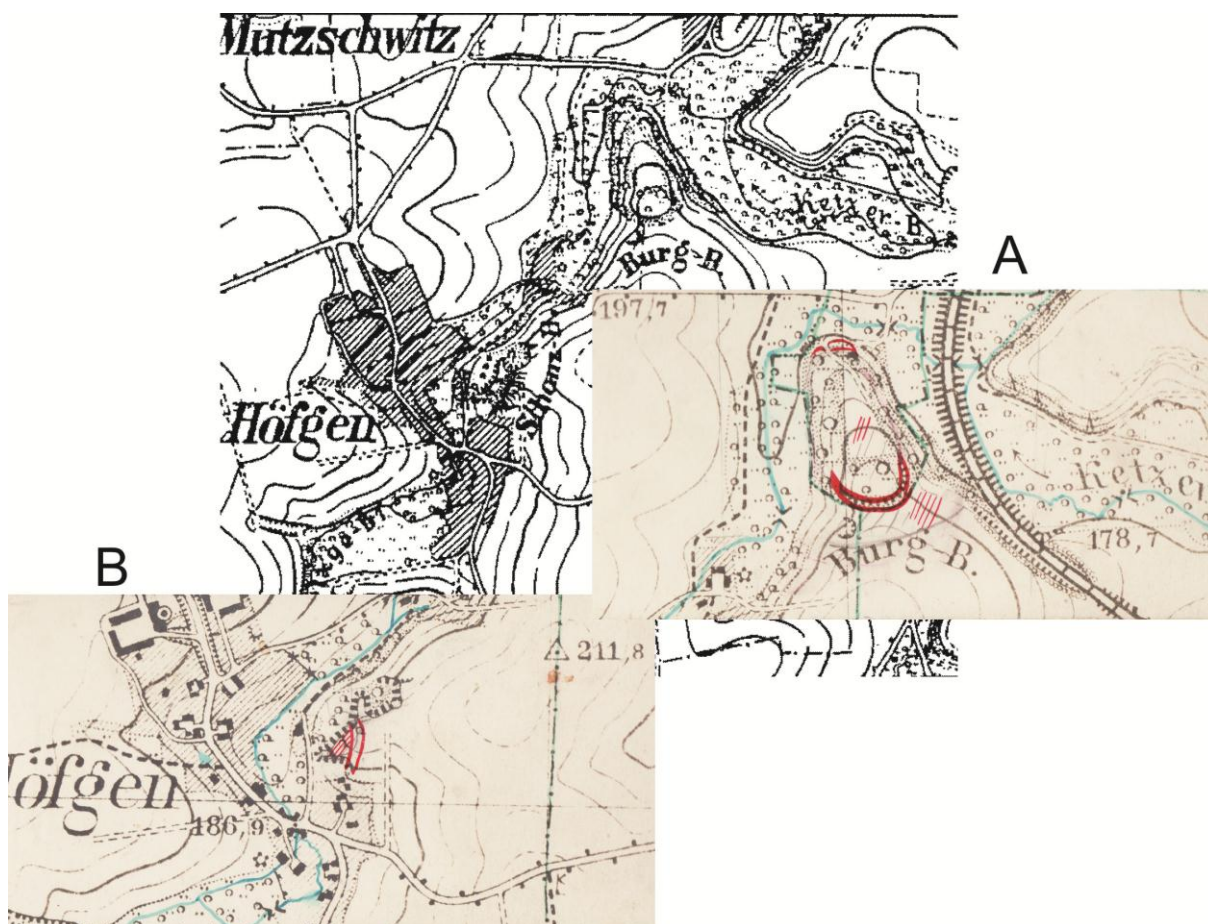
Hradiště Zehren – Burgberg oproti tomu zaujímá polohu na výrazné svahovité ostrožně a podle W. Coblenze tak platí jako vzorový příklad pro volbu polohy podle strategického hlediska (Coblentz 1970, 146). Ve vzdálenosti 110 m před opevněním vnitřního hradu byly rozpoznány zbytky valu předhradí. Hrad byl zmíněn v roce 1003 v souvislosti s tažením Boleslava Chrabrého. Na základě této zmínky, data C14

pocházejícího ze vzorku uhlíku z tělesa hradby a vztahujícího se k období +-960 a na základě srovnání keramiky se sídlištními horizonty z Míšně je objekt datován do druhé poloviny 10. až 11. století. Z prostoru předhradí pocházejí doklady relativně hustého osídlení. Opevnění vnitřního hradu tvořila čelní kamenná plenta, do které byla zabudovaná břevna výztuže hliněného jádra hradby; zadní stěna hradby byla tvořena horizontálně kladenými břevny (*obr. 40*). Před hradbou se nalézal příkop. Doklady řemeslné výroby nebyly doloženy na žádném z objektů. Hrad Zehren – Burgberg je v literatuře uváděn jakožto centrum správního okrsku – *burgwardu* (*Billig 1989*). Objekt v poloze Burgberg zanikl v průběhu 11. století následkem požáru dřevěné zadní stěny opevnění, který se měl rozšířit na celou stavbu (*Coblentz 1963, 270*). Posléze měl převzít jeho úlohu hrad v poloze Zadel.

2) Ziegenhain x Höfgen

Tyto hrady jsou od sebe vzdálené 600 m (*obr. 41*). Starší objekt Ziegenhain je datován (především keramikou) z 9. století. Na základě ojedinělých nálezů nelze vyloučit ani pozdější využití polohy (*Coblentz 1970, obr. 5:1*). Hradiště se nachází na výrazné ostrožně v ohybu potoka před ústím do většího vodního toku. Na východě, severu a západě, resp. v nivě potoka, je ostrožna obklopena bažinou. Půdorys objektu má hruškovitý tvar o rozměru 2,5 ha (akropole zaujímá zhruba 2 ha). Dosud nejmarkantnější je jižní val. V tomto směru je také v odstupu 80 m viditelný příkop, který chránil hustě osídlené předhradí. Dominuje keramika jednoduchých profilů a hřebenová výzdoba, geometrické vzory, kroužkové kolky, několikanásobné vlnice horizontální rýhy.

Jihozápadně od Ziegenhainu a severně od mladšího hradiště Höfgen se nachází na druhém břehu potoka otevřené sídliště, které bezpochyby přetrvalo i po zániku hradiště Ziegenhain, resp. je zčásti současné s hradištěm Höfgen. To se rozkládá na ostrožně jazykovitého tvaru nad potoční nivou. Těžbou písku je bohužel podstatná část vnitřní plochy zničena, přesto lze předpokládat předhradí. Dvojice Ziegenhain a Höfgen je s ohledem na krátký prostorový odstup považována za nejvýmluvnější příklad střídání *einer befestigten Siedlung aus der Zeit der freien Slawen durch eine Burg der Land erobernden Deutschen* (*Coblentz 1970, 146*). Podstatné je zjištění, že přinejmenším jedno otevřené sídliště nebylo v souvislosti s mocenskými změnami přesunuto. Höfgen byl údajně centrem správního okrsku – *burgwardu* (*Billig 1989*).

Obr. 41. A – Ziegenhain; B – Höfgen (podle OA. DD. a tzv. *Burgwallkartei*; Baumann – Coblenz 1965)

3) Kettewitz x Robschütz

Tento pár (*obr. 42*) nebyl W. Coblenzem podrobněji popsán a objekty jsou stručně pojednány v *Corpusu* (116/19; 116/61). Kettewitz, poloha „Jokischberg“, se rozkládá na ostrožně nad potokem. Jedná se o jednodílný rozlehlý kruhový útvar (Ringwall) s valem na východě a nevýraznými stopami opevnění na západě (*Corpus 116/19*). W. Radig naopak označil objekt za „Abschnittsburg“ se dvěma obloukovitými valy (*Radig 1940, 145*). Na základě nálezů z povrchových průzkumů je objekt datován do 8. – 10. století.

Obr. 42. Kettewitz – Jockischberg a Robschütz (podle Radig 1940; Corpus 116/61)

Severozápadně od Kettewitz se na druhé straně potoka na skalní ostrožně nachází jednodílné hradiště (Ringwall?) Robschütz. Jihovýchodní část ohrazené plochy byla zničena těžbou kamene. Na severovýchodě je opevnění s příkopem ještě patrné. Při povrchové prospekci byly rozpoznány zbytky dřevohliněného opevnění s čelní kamennou plentou. Na základě nepočetných zlomků keramiky lze hradiště jen rámcově datovat do 9. – 12. století. Daná lokalita opět do literatury vstoupila jako centrum hradskeho obvodu (Coblentz 1970; Billig 1989).

4) Nossen – Dechantsberg x Nossen – Schloss

Hradiště Nossen – Dechantsberg (*obr. 43*) se nachází na ostrožně nad ohybem řeky (Freiberger Mulde). Přestože v Corpusu (*116/52*) označil W. Coblentz ostrožnu za „vysokou“, ve studii zabývající se definováním rozdílů párových hradů za „mírnou“ (*Coblentz 1970*), nebyla podle něj poloha zvolena z vysloveně strategického hlediska (*o. c.*, 143). Veškerá keramika získaná sběrem a při výzkumu hradby (roku 1937) je datována nejpozději do období kolem roku 900. Výzkumem byla doložena dřevohliněná hradba s čelní a zadní kamennou plentou a mělkým příkopem.

Obr. 43. Nossen – Dachantsberg (podle *OA. DD.*)

Mladší hradiště Schlossberg se oproti tomu rozkládá na úzké ostrožně, tedy na strategicky významném místě, zhruba 2 km vzdáleném od Dachantsbergu. K roku 1185 byl objekt zmíněn jako panské sídlo a 1289 jako *castrum*. Protože se u paty ostrožny nachází sídliště, které lze datovat pravděpodobně již do 10. století, uvažuje W. Coblentz, že také ostrožna byla osídlena již v tomto období. Ohrazená plocha je dnes značně poničena novodobou zástavbou. V návaznosti na hrad se vyvinulo město, oddělené od areálu hradu příkopem rozšířeným v pozdním středověku. Jižněji od

Schlossbergu se nachází oválný ohrazený objekt – Ringwall Rodigt, který sloužil pravděpodobně jako pozdně středověké refugium (Coblentz 1970, 143–144).

5) Mettelwitz x Leuben

Objekty jsou od sebe vzdálené přes 3 km (obr. 44). Starší hrad z dvojice, Mettelwitz, se nachází na ostrožně nad soutokem dvou potoků. Vrchol ostrožny je obklopen bažinami potoční nivy a o strategické poloze v užším slova smyslu nemůže být podle W. Coblence řeč. Hlavní hrad je na jihu a na severu dodnes uzavřen mocným valem, zatímco na východě a západě poskytovaly ochranu strmé svahy. Severně od hlavního hradu se nachází na jazykovitém areálu předhradí se značně silnou sídlištní vrstvou. Hrad a předhradí společně tvoří půdorys tvaru podrážky boty o ploše 340 x 150 m. Výrazně převládá keramika 9. století, ovšem některé zlomky lze datovat i do mladšího období (Coblentz 1970, 148–149).

Obr. 44. A – Mettelwitz; B – Leuben (podle *Corpus 116/40*; tzv. *Burgwallkartei*)

W. Coblenz považuje za pravděpodobné, že v období východofranské expanze byl Mettelwitz nahrazen hradištěm v poloze Kirchberg – Leuben. Hrad Leuben byl situován na strmě se zdvihající skalní ostrožnu úzkého jazykovitého tvaru s uzavřeným přístupem z jihu (příčný příkop), mezi dva potoky. S výjimkou jižního přístupu byly všechny strany lokality poškozeny těžbou kamene. Stopy po předhradí nebyly registrovány (Coblenz 1970, 149). Z lokality je známo pouze několik střeptů, které mají odpovídat období první písemné zmínky (1069 – zmínka o burgwardu).

6) Görzig x Strehla

Hrad Görzig se nachází 30 m nad labským břehem (obr. 45). Objekt má půdorys čtverce s oblými rohy, který je otevřen směrem na východ a přechází ve strmý svah. Při povrchové prospekci byla evidována hradba dřevohliněné konstrukce, pravděpodobně bez využití kamene, a stopy po příkopu na západě a severu, na jihu vytvářelo přirozený příkop hluboce zaříznuté koryto.

Obr. 45. Görzig (podle tzv. *Burgwallkartei*)

Nálezy dokládají osídlení 9. – 9./10. století až do časně německého („frühdeutsche“) období (tedy bezprostředně po roce 929). V období tažení Boleslava Chrabrého údajně vznikl mladší hrad ve Strehle, v poloze Schloß, která se se nachází 800 m jižně od Görzig, což už samo o sobě podle W. Coblenze svědčí o přeložení hradu do výrazně příznivější polohy (obr. 46). Přestože je lokalita silně zničená, a nelze proto určit tvar ani velikost opevnění, vyniká poloha výrazně výhodnějším terénem, který byl využit i pro založení pozdějšího zámku. Prostorový vztah vesnice Görzig a starých šancí navíc nenaznačuje žádnou sídelní kontinuitu. Navíc Strehla je poprvé zmíněná Thietmarem k roku 1002 a roku 1065 se objevuje zmínka o burgwardu. Objekt byl pozdějšími

přestavbami výrazně poničen, a je tak datován pouze na základě nálezů jedné nádoby, nalezené 250 m od hradu, do období před rokem 1000 (Coblentz 1963, 270).

Obr. 46. Strehla (podle tzv. *Burgwallkartei*)

Coblentzem definované hradní páry se koncentrují v poměrně úzce vymezené oblasti, v labském levobřeží do vzdálenosti cca 15 km vzdušnou čarou od Labe. Nejvzdálenější je hradní pár v Nossen, ležící nad řekou Mulde. V celé zkoumané oblasti lze na základě aktuálně evidovaných opevněných objektů upozornit na další prostorově blízké hrady: např. Hof Stauchitz a Bloßwitz, Zschaitz – Kirchberg a Zchaitz – Burgberg a v sídelní oblasti Nisanů pak na Dresden Briesnitz – Omsewitz, Coschütz – Hohen Stein a Lockwitz – Kleinborthen. Dvojice hradů v Dohně je považovaná za současnou. Naopak za předpokladu správné lokalizace hradu Hvozdece zmíněného v Kosmově kronice, lze považovat za časově bezprostředně následnou dvojici z konce 11. století: Niederwartha Burgberg a Niederwartha Böhmerwall (srov. *tab. 12*)

Všechny tyto otázky dnes můžeme řešit jen na základě srovnání základních parametrů jednotlivých hradišť: velikosti, polohy, širšího topografického kontextu. O jejich vnitřní zástavbě prakticky nic nevíme.

Číslo	Hrad	Páry	Datace		Aktivita	Interpretace (Corpus)	ZK	Konstrukce opevnění	Zástavba	Požárový horizont	řemeslné doklady	pravěký předchůdce
37	Hof	0	ALT	9.-pol. 10. stol.	výzkum	altslaw. Befestigung (H.-J. Vogt)		dřevohlinité opevnění (srubová konstrukce komor, několik fází)		ano, ale ne jako zániková vrstva		
4	Meißen	0	JUNG	pol. 10.- pol. 11.	výzkum	ottonische Buranlage, 929 gegründet (Coblenz)	ano		hustá zástavba, cesty			
5	Zehren - Burgberg	1	JUNG	10.-11. stol.	výzkum	Burganlage in ottonischer Zeit als Stützpunkt angelegt (Coblenz)	ano	čelní kamenná plenta, do ní zabudovaná břevna výztuže jádra hrady vyplněné hlínou, zadní stěna hrady byla tušena horizontálními břevny. Před hradbou se nalézal příkop.	v prostoru vnitřního hradu v severní části zjištěny zbytky srubů, v prostoru předhradí doklady malých obytných příbytků a odpadních jam	ano	nedoloženy	
12	Zehren - Spitzhäusern	1	ALT	pravděp. 8.-9. stol.	výzkum	altslaw. BW (Coblenz)		hradba s přední a pravděpodobně zadní kamennou plentou, pravděpodobně bez dřevěné výztuže	slabá kulturní vrstva bez stop zástavby			
13	Zadel	1	JUNG_SPÄTSL	11.-12. stol.(nástupce Zehren Burgberg)	výzkum	wahrscheinlich jungslaw. BW (Coblenz)		relikt dvou silných zdí představujících přední stěnu opevnění - analogická k Zehren, Burgberg				
10	Ziegenhain-	2	ALT	pravděp. 8.-9. stol.	sběry	altslaw. Wallanlage (Coblenz)						
11	Höfgen	2	JUNG	10.-12. stol.	výzkum	jungslaw. bis ma. BW (Coblenz)		Dřevohlinitá hradba s čelní kamennou plentou (2 fáze)				
21	Kettewitz	3	ALT	pravděp. 8.-10. stol.	sběry	altslaw. BW (Coblenz)						
26	Robschütz	3	JUNG	10.-12. stol.	sběry	slaw. BW (Coblenz)		pozorováno: dřevohlinité opevnění s čelní kamennou plentou				
7	Nossen, Dechantsberg	4	ALT	pravděp. 9.-10. stol.	výzkum	altslaw. BW (Coblenz)	ano - nutnost revize	Dřevohlinitá hradba s čelní a zadní kamennou plentou, příkop				
14	Nossen Burgberg, "Schloß"	4	JUNG	pravděp. 11.-12. stol.	sběry	Burganlage des 11. - 12. Jh. nach urkundlicher Überlieferung zu erschließen						
15	Nossen-Rodigt	4	JUNG_SPÄTSL	ca od 1250 (nástupce Nossen - Schloß)	sběry	wahrscheinl. Spätma. Befestigung (Refugium?) mit slaw. Vorbesiedlung, von dieser keine Befestigungsreste nachgewiesen (Coblenz)				ano		
6	Mettelwitz	5	ALT	pravděp. 8.-10. stol.	sběry	altslaw. BW (Coblenz)	ano					
16	Leuben, Ot. von Leuben-Schleinitz-Kirchberg	5	JUNG	pravděp. 10.-11. stol.	sběry	vermutl. Slaw. BW, wahrscheinl. Spätestens Mitte des 11. Jh. Mittelpunkt eines Burgwardes						
19	Görzig	6	ALT	pravděp. 9.-10. stol.	sběry	altslaw. Wallanlage (Coblenz)		pozorována dřevohlinitá konstrukce hrady, pravděpodobně bez využití kamene, stopy příkopu				
29	Strehla	6	ALT_JUNG	pravděp. 9.-11. stol.	sběry	augrund der Funde und schriftlichen Überlieferung sind eine altslaw. Burganlage und ein späterer Burgward						
38	ZSCHAITZ, Burgberg	7	ALT	9.-10. stol.	výzkum	altslaw. Wallanlage (H.-J. Vogt)		dřevohlinitá hradba (roštová konstrukce) s přední a zadní kamennou zdí	jámy, polozemnice, předpoklady dalších objektů na základě magnetometrického měření	ano		
40	Zschaitz, Kirchberg	7	SL (JUNG)		žádné nálezy							

Tab. 8. Základní informace k párovým hradům.

W. Coblenz kladl při celkové interpretaci velký důraz na rozdílný charakter polohy volené pro mladší hrady. Jde však o intuitivní názor. Z našeho pohledu se naopak jeví rozdíly jako málo výrazné, v některých případech dokonce jako zanedbatelné. K prověření byla navázána spolupráce s Alžbětou Danielisovou, jejímž cílem bylo na základě GIS-modelace hradních párů a jejich okolí výše zmíněnou Coblenzovu teorii testovat. Hlavním cílem analýz bylo ověřit Coblenzovu teorii, že mladší hrady jsou obecně situovány ve strategičtějších polohách. Na tomto místě jsou jen v krátkosti představeny výsledky těchto analýz. Vlastní zpracování, kde budou výsledky GIS analýz detailně pojednány a představeny, bude obsahem společně připravovaného článku¹²⁰.

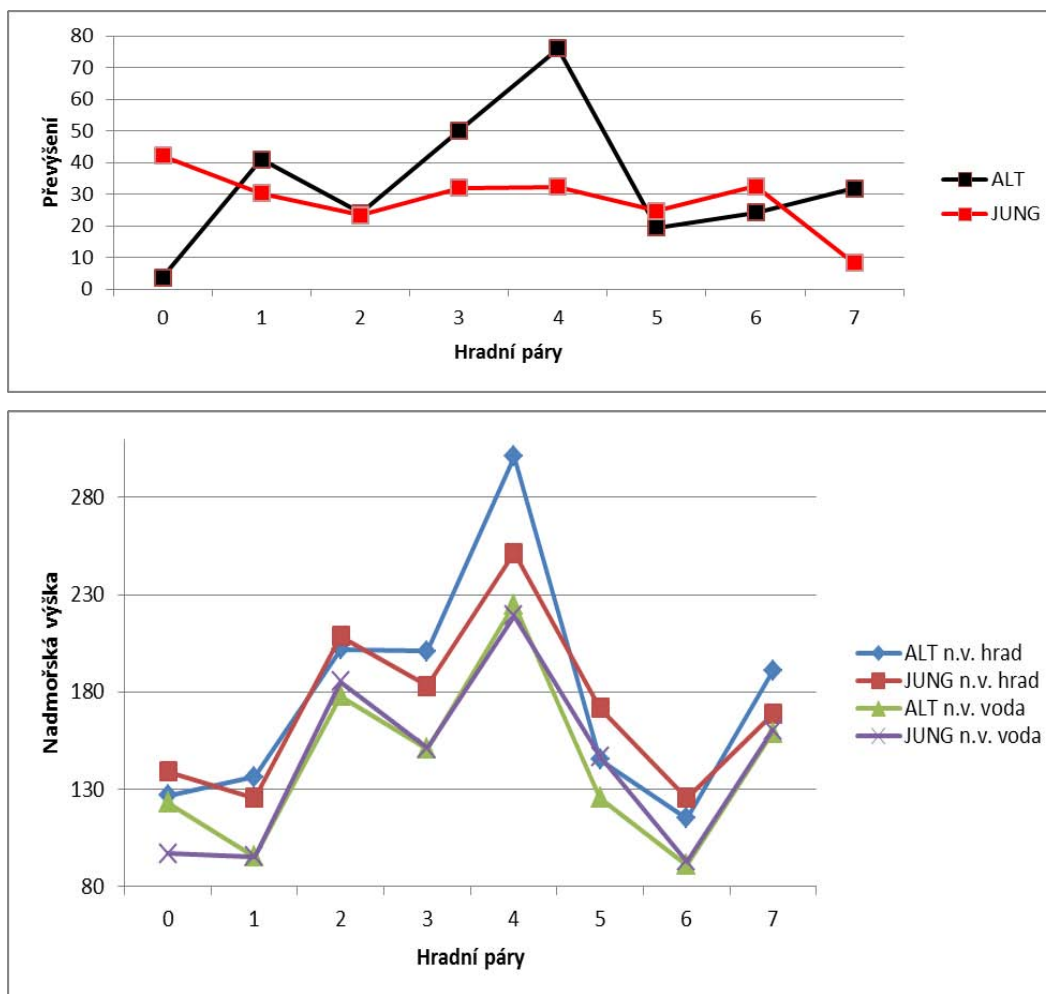
	Párové hrady	Datace	n.v. hrad	n.v. voda	rozdíl	Typ	Dispozice	Písemná zmínka	Burgward
0	Hof - Stauchnitz	ALT	126,6	123(124,9)	3,6	Ringwall	dvoudílná	Gana (Widukind I, 36) ?	pravděp. civitas (Geograf bavorský)
	Meißen ()	JUNG	139	96,9	42,1	Abschnittsbef.	jednodílná ?	Meißen, urbs 929 (?), Thietmar I,16	královský hrad
1	Zehren - Spitzhäusern (č. 12)	ALT	136,4	95,4	41	Abschnittsbef.	jednodílná		civitas (Geograf bavorský)
	Zehren - Burgberg (č. 5)	JUNG	125,4	95,2	30,2	Abschnittsbef.	dvoudílná	ad cirin castellum (Thietmar V, 36)	rekonstruován burgward
2	Zeigenhain (č. 10)	ALT	201,9	177,9	24	Abschnittswall	dvoudílná ?		civitas (Geograf bavorský)
	Höfgen (č. 11)	JUNG	208,5	185,1	23,4	Ringwall	jednodílná		rekonstruován burgward
3	Kettewitz (č. 21)	ALT	200,8	150,6	50,2	Ringwall	jednodílná		civitas (Geograf bavorský)
	Robschütz (č.26)	JUNG	183	151	32	Ringwall	jednodílná		rekonstruován burgward
4	Nossen - Dechantsgerg (č. 7)	ALT	301,1	225	76,1	Abschnittsbef.	jednodílná		pravděp. civitas (Geograf bavorský)
	Nossen - Schloss (č. 14)	JUNG	251,4	219	32,4	Abschnittsbef.			
5	Mettelwitz (č. 6)	ALT	145,1	125,6	19,5	Abschnittsbef.	dvoudílná		civitas (Geograf bavorský)
	Leuben (č. 16)	JUNG	171,6	146,9	24,7	Abschnittsbef.	jednodílná ?	1069 <i>burgwardo</i> Lvvine (D HIV 227)	burgward doložen v 11. století
6	Görzig (č. 19)	ALT	115	90,9	24,1	?	jednodílná ?		civitas (Geograf bavorský)
	Strehla (č. 29)	JUNG	125,4	92,9	32,5	?		1002 urbs Strehla (Thietmar V, 9), 1009 Strelm civitatem (Thietmar V, 36) ad.,1065 <i>burchwardos</i> Strále et Borúz (D HIV 140)	burgward doložen v 11. století
7	Zschaitz - Burgberg (38)	ALT	190,8	159	31,8	Abschnittsbef.	dvoudílná		pravděp. civitas (Geograf bavorský)
	Zschaitz -Kirchberg (40)	JUNG	168,7	160,4	8,3			1046 castellum nomine Zawiza (D Hill 156), 1071 in <i>burcardo</i> Ziauzo Tesice (CDS I, 1, 142)	burgward doložen v 11. století

Tab. 9. Párové hrady: převýšení, popis a písemné zmínky.

Sledovány byly hlavně: nadmořská výška (respektive převýšení; viz *tab. 9; obr. 47*), celková plocha uzavřená hradbami (*obr. 48*), šířka přístupové šije, forma opevnění, vizuální kontrola, nepřístupný prostor v 50 m okolí hradeb (kvůli překonávání překážek na přístupu v bezprostřední vzdálenosti), celkové převýšení na 100 m a 300 m, poměr mezi plochou bezprostředně přístupnou a vizuální kontrolou nad ní; a kategorie reliéfu (většinou ostrožna nebo horní hrana svahu).

¹²⁰

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Ph.D. A. Danielisové za spolupráci.

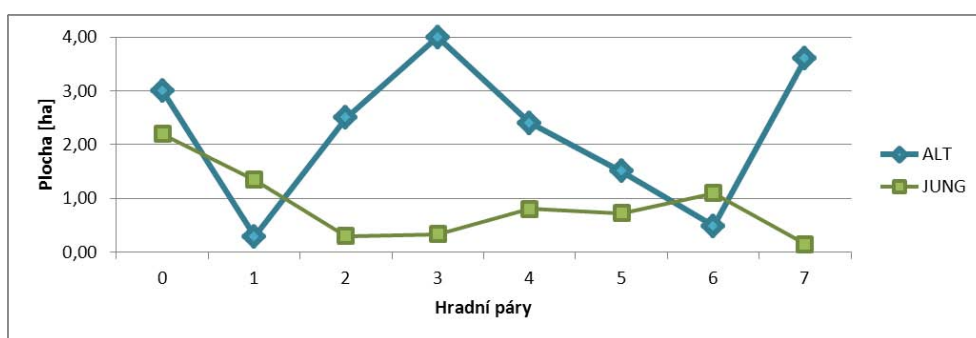
Obr. 47. Srovnání nadmořských výšek a převýšení hradních párů (společně s A. Danielisovou).

Párové hrady byly navzájem porovnány na základě vyhodnocení všech sledovaných proměnných. Vzájemná blízkost porovnávaných hodnot neumožňuje hovořit o signifikantním rozdílu mezi strategickými vlastnostmi dvojic hradů. Ve 4 případech z 6 byla dokonce vyšší hodnota zaznamenána u starších hradů. Jedinou výjimku představuje poloha objektu Leuben (mladší), která výrazně převýšila hodnotu hradu u Mettelwitz (starší). Výsledky GIS analýz tedy koncepci W. Coblenze nepotvrzují. Jediný rozdíl lze spatřovat v rozloze opevněné plochy: starší hradiště jsou relativně větší.

Lze tedy říci, že pro nové hrady byly voleny především (zpravidla) menší polohy (*obr. 48*, srov i *obr. 62* viz exkurz: soupis hradišť). Větší ostrožny se jeví jako nevyhovující (s výjimkou Míšně). Cílené vyhledávání menších ostrožen (s jinak neměnnými požadavky na „strategické“ vlastnosti) může souviset i s jinak definovanými nároky na jejich sídelní kapacitu (současný stav poznání sídelního

kontextu zatím neumožňuje postihnout výrazných změn, viz níže), napojení na komunikace, jinou podobu a organizaci vyšší sociální vrstvy.

Pár	Srovnání celkové velikosti párových hradíšť (ha)		
0	Meißen	JUNG	2,20
0	Hof - Stauchnitz	ALT	3,00-3,50
1	Zehren - Spitzhäusern	ALT	0,29
1	Zehren - Burgberg	JUNG	1,34
2	Höfgen	JUNG	0,30
2	Ziegenhain	ALT	2,50
3	Robschütz	JUNG	0,33
3	Kettewitz	ALT	4,00
4	Nossen - Schloß	JUNG	0,80
4	Nossen - Dechantsberg	ALT	2,40
5	Leuben - Kirchberg	JUNG	> 0,72
5	Mettelwitz	ALT	1,50
6	Görzig	ALT	0,48
6	Strehla	JUNG	1,10
7	Zschaitz - Kirchberg	JUNG	0,15 ha ?
7	Zschaitz - Burgberg (38)	ALT	1,4/3,6 ha

Obr. 48. Srovnání velikostí párových hradů.

U některých poloh ve zkoumané oblasti se ukazuje, že zakládání nových hradů může být spojeno s určitými změnami pouze na lokální úrovni, které souvisí zejména s průběhem komunikací, resp. s jejich kontrolou. Tyto faktory se dají nelépe pozorovat na analýzách viditelnosti v kombinaci s polohami jednotlivých hradů, které ukazují prostor vizuálně kontrolovatelný buď z mladší, nebo starší polohy, případně z obou. V několika případech je patrné, že společně s přesunem lokality se přesunula i potenciální lokální komunikace (napojená poté již na mladší polohy, např. Ziegenhain – Höfgen – starší hrad vede k poloze Nossen – Dechantsberg se stejnou datací, stejně tak mladší hrad Höfgen spojuje předpokládaná komunikace se stejně starou polohou Zella; podobný případ sledujeme i u dvojice Mettelwitz – Leuben. V jiných případech je zřejmé, že požadavky na vizuální aspekty zůstávají stejné: Görzig – Strehla.

Osídlení: Již W. Coblenz upozornil, že v souvislosti s přesunem hradů nedochází v 9. – 11. století takřka k žádným výrazným změnám v osídlení úrodných sprašových oblastí Lommatzscher Pflege (Coblenz 1970). Sídelní poměry se začaly měnit až v souvislosti s kolonizací v 11. a zejména ve 12. století. Příklad otevřeného sídliště existujícího nadále na stejném místě jak v době osídlení starší, tak mladší polohy nabízí Ziegenhain (Coblenz 1973). Tento jeden příklad však nelze zobecňovat. Pro zobrazení sídlištní sítě byly využity záznamy v databázi Zemského úřadu pro archeologickou památkovou péči v Drážďanech (obr. 65 viz exkurz: soupis hradišť). Lokality se kumulují podél levého břehu Labe, zejména mezi Drážďanami a Lockwitz, u polohy Niederwartha a Görzig – Strehla a nejnápadněji se tento jev projevuje v oblasti mezi Míšní, Löbsalem a Stauchnitz. Tato oblast kromě zmiňovaného Labského koridoru vykazuje nápadnou koncentraci vesnic kolem center (hradů); dobře je tento jev patrný kolem poloh Paltzschen, Hof Stauchnitz, Löbsal a samozřejmě Míšeň. Jako vysoce kontrastní se potom jeví území severního předhůří/podhůří Krušných hor, kde se otevřené vesnické osídlení vyskytuje pouze sporadicky. Celá sídelní struktura (ve střední části zkoumaného území) a polohy v ní se jeví jako tzv. staré sídelní území s cílem umístit do jeho středu symbol nových mocenských poměrů – Míšeň.

Pokud do mapy osídlení vyneseme také pravěké opevněné polohy (hradiště), docházíme k zajímavému zjištění: zatímco se pravěké polohy v početných případech kryjí s oněmi „staršími“ raně středověkými hradišti, u „mladších“ raně středověkých hradišť tomu tak není vůbec, ovšem kromě Míšeň. Tento faktor pravděpodobně souvisí s již zmiňovanou rozdílnou velikostí u „starších“ a „mladších“ raně středověkých hradišť.

Výsledky GIS analýz nenasvědčují o žádných významných topografických rozdílech hradních dvojic, které by potvrzovaly Coblenzem předpokládané rozdělení poloh ze strategického hlediska – nelze říci, že starší lokality byly situovány v méně výhodných polohách, a byly tedy méně strategické. To zpochybňuje hypotézu, že přesun centrálních poloh byl motivován prvořadě z vojenského hlediska. Jediný podstatný rozdíl, kterého si při analýze tzv. hradních párů všimneme, je jejich velikost: mladší objekty zaujímají zpravidla menší rozlohu.

3.1.2. Revize výkladového konceptu W. Coblence II: chronologie

Za současného stavu poznání nelze přesně určit absolutní chronologii dvojic hradišť. Lokality lze jen rámcově rozdělit do dvou horizontů – staršího a mladšího. Je tedy nutné připustit, že uvažovaná starší hradiště přetrvala třeba až do 2. poloviny 10. století, potažmo můžeme hypoteticky uvažovat o paralelním osídlení. O časovém kontextu onoho „střídání“ lze tedy jen spekulovat. Zformulovat lze hned několik hypotetických možností: (1) bezprostřední střídání poloh v souvislosti s otonskou expanzí; (2) dlouhodobější existence některých starších hradů až do druhé poloviny 10. století; (3) zánik některých starších objektů ještě před počátkem otonské expanze; (4) hiát mezi zánikem starších a vznikem nových hradišť.

Na základě rozboru stratifikované keramiky z Míšně a srovnání s dalšími nálezy z lokalit zmíněných v písemných pramenech (zejména Zehren – Burgberg) se jako nejpravděpodobnější jeví ta varianta, že k výstavbě většiny oněch mladších hradů došlo někdy ve 2. polovině 10. století či na přelomu 10. a 11. století. Jak již bylo řečeno, bezprostřední následnost poloh nelze doložit. Lze jen uvažovat o okolnostech, které k němu mohly vést.

Hlavní oporou absolutní datace hradišť na sledovaném území je typologické třídění keramiky. Relativní synchronizace keramiky získané z jednotlivých hradišť 9. a 10. století umožňuje jen rámcově určit lokality, které vznikly až v souvislosti s otonskou expanzí. Absolutní osnovu poskytují nemnohé zmínky písemných pramenů. V jednom případě se podařilo získat dendrochronologické datování (Míšeň).

Základ chronologického členění hradišť saského Polabí, resp. oblasti mezi Muldou a Labem, položily zejména studie W. Coblence (např. *Coblenz 1963; 1970*). V roce 1985 vyšel 4. díl katalogu archeologických pramenů 7. – 12. století v někdejší NDR – *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der DDR* (viz *Corpus*). Zde byl (výběrově) představen materiál ze všech tehdy známých lokalit. I přes pozdější dílčí poznatky (z velké části nepublikované) poskytuje tato práce hlavní přehled hmotných pramenů pro celé dnešní Sasko (srov. dále exkurz: soupis hradišť). Zejména na základě srovnání keramického materiálu z Míšně, Zehrenu – Spitzhäuser a Burgberg, Höfgen, Mettelwitz a Ziegenhain vymezil W. Coblenz dva základní chronologické horizonty hradů. Starší horizont zařadil do období 8./9. až počátku 10. století (zde označovaný jako ALT), mladší do cca 2. – 3. třetiny 10. století (zde označovaný jako JUNG). Na základě písemných zmínek o hradech Gana, Míšeň a Zehren – Burgberg se pokusil provázat příslušné letopočty s dostupným

archeologickým materiálem (Coblentz 1971, 412–416). Co se týče lokality Hof Stauchnitz, se kterou je Gana ztotožňována, mohl pracovat pouze s keramikou získanou z povrchových sběrů. Tu datoval rámcově do 9. – 10. století (Corpus 151/11). Nedávno provedený plošný výzkum přinesl údajně takové poznatky, které výrazně revidují dosavadní datování, resp. nebyl potvrzen Coblentzův předpoklad, totiž, že hradiště vzniklo v 8./9. století, a naopak byla získána keramika, která dokládá osídlení ještě v období kolem poloviny 10. století (Oexle – Strobel 2004, 263). Nicméně většina nově získané keramiky prý náleží do období před založením Míšně. Na základě nálezového kontextu nedatovatelný požárový horizont, W. Coblentzem původně interpretovaný jako zánikový a spojený s událostmi 928/929, by měl být tedy podle autorů nejnovějšího výzkumu předatován (o. c.). Koneckonců Widukind ve svém líčení hovoří o dobytí hradu, nikoli o zničení (Widukind I, 35). K tomu dlužno dodat, že identifikace hradiště v lokalitě Hof s Ganou je pouze hypotetická, a tudíž nelze písemný záznam na archeologickou situaci přímo vztahovat. Výzkum lokality Hof Stauchnitz však stále čeká na řádnou publikaci.

Hlavní pozornost W. Coblentz věnoval rozboru materiálu z hradů Míšně a Zehrenu – Burgbergu. Při srovnání obou lokalit poukazuje zejména na výskyt keramiky zabrušanského typu. Materiál známý z těchto lokalit nebyl obsažen v nálezových souborech z hradiště Zehren – Spitzhäuser, vykazující nálezy hlásící se zejména do 9. století (Coblentz 1970). Obdobnou keramiku přinesly sběry z prostoru hradiště Ziegenhain. Mezi starší objekty s materiálem typickým zejména pro 9. století náleží i Mettelwitz a Altoschatz – Rosenthal. Ovšem nelze vyloučit přetrvávání některých z těchto hradišť do mladšího období. K Zehren – Spitzhäuser, který datoval W. Coblentz do 8. – 9. století, vyjádřil nedávno A. Schmid-Hecklau domněnku, že byl osídlen v mladším období, resp. v 10. století (Schmid-Hecklau 2003, 241; k tomu kriticky Billig 2007).

Exkurz k počátkům Míšně: Založení Míšně jako zeměpanského hradu je na základě kombinace líčení Dětmárovy a Widukindovy kroniky spojováno s tažením Jindřicha I., a kladeno proto do roku 929. Míšeňský hrad měl být vybudován po dobytí slovanského centrálního hradu Gana a sloužit jako opěrný bod Otonů při ovládnutí východní hraniční oblasti. Další zmínka k Míšni se váže až k roku 968, kdy zde bylo zřízeno biskupství a sídlo markraběte. Nejpozději od konce 10. století byl míšeňský hrad nejdůležitějším správním centrem míšeňské marky (Lübke 1985, 210, Nr 151). Z písemných pramenů vyplývá, že koncem 10. století spadl krátkodobě i pod českou a na počátku 11. století pod polskou vládu (Lübke 1986, 32–33, Nr. 232). Zájem českých knížat o Míšeňsko vzrostl zejména v následujících stoletích (srov. např. Velímský 1992; Šimák 1938, 630f; Žemlička 2002, 47, 463; Bobková 1993).

Archeologickým výzkumem byla potvrzena Dětmárova zmínka o výstavbě hradu na neosídlené ostrožně nad Labem.¹²¹ Z hradu o výměře zhruba 220 x 150 m byla prozkoumána plocha přibližně o 270 m² se sídlištními vrstvami mocnými 2,5–3 m, ve kterých se uchovaly četné zbytky dřevěných konstrukcí umožňujících dendrochronologické datování. Ve zkoumaném prostoru bylo registrováno pět po sobě následujících fází hlavní cesty, které vznikaly v důsledku kumulace sídlištního odpadu a silného zamokření. Stavební úpravy hlavních a vedlejších cest s přiléhajícími pozůstatky domů byly hlavním kritériem pro vyčlenění 5 sídlištních horizontů (*Schmid-Hecklau 2004*, 31–59).

Na základě stratigrafie dřevěných cest vypracoval pro míšeňský hrad, tehdy bez možnosti využití dendrodat, již W. Coblenz 5 sídelních horizontů (*Coblenz 1971*). Za předpokladu založení hradu v roce 930 a délky trvání jedné fáze cesty po dobu cca 20 až 25 let stanovil horní hranici prvního horizontu na dobu kolem roku cca 950. V 2. polovině 10. století pak následoval druhý horizont. Třetí horizont datoval na základě synchronizace s keramickým materiálem získaným ze stratifikované situace v lokalitě Zehren Burgberg na konec 10. a počátek 11. století. První písemná zmínka, respektive datum *post quem*, pro zánik osídlení v Zehren – Burgberg se vztahuje k roku 1003. Z jádra hradby pochází zbytek dřeva datovaný metodou 14C k roku cca 960 (*Coblenz 1989*). Srovnání obou lokalit bylo založeno zejména na výskytu keramiky zabrušanského typu a ostruhy s dlouhým bodcem. Čtvrtý míšeňský horizont spadá do 11. století a v jeho závěru je střídán pátým zasahujícím do 12. století (*Coblenz 1971; 1989*).

Na základě revize nálezových situací a zvláště podle dendrodat zařadil Arne Schmid-Hecklau jednotlivé horizonty do následných časových úseků: krátce před 930 až 960 (1. sídlištní horizont), okolo 970 až krátce po 990 (2. horizont), přibližně 1000 až 1030 (3. horizont), zhruba od 1030 do 1090 (4. horizont), krátce po 1090 (1. fáze 5. horizontu), po 1097/1098 (2. fáze 5. horizontu) a kolem 1200 (3., zániková fáze 5. horizontu).

A. Schmidt-Hecklau se věnuje zejména rozboru pozůstatků dřevěných domů na míšeňském hradním návrší. Zřetelně rozpoznané pochozí horizonty jednotlivých příbytků bylo možné spojit s vývojovými fázemi cest zbudovaných z fošen. Stavby byly situovány v souběžných řadách, některé přímo podél cest. Domy musely být ze stejných důvodů jako cesty (nepřetržité hromadění sídlištního odpadu a zamokření) často opravovány, či zcela nově budovány. Původní stavby byly často zcela rozebrány a nové pochozí úrovně byly zpevněny hlinitými a jílovitými vrstvami. Jednotlivé horizonty odděluje běžný sídlištní odpad a torza dřevěných konstrukcí. Navzdory složité stratigrafické situaci se podařilo rozlišit a lokalizovat 56 půdorysů domů z 10. až 12. století.¹²² Patrně se jednalo výlučně o prosté obytné stavby. Postrádáme doklady o existenci jednoznačně hospodářsky využívaných objektů. Zkoumané stavby se vzájemně konstrukčně liší: stavba s nosnými kůly na podkladových kamenech, přechodné typy od kůlové stavby (se zapuštěnými nosnými kůly) ke stavbě s nosnými kůly na podkladových kamenech až roubené konstrukce. V případě kůlových staveb s nosnými kůly na podkladových kamenech z 10. a 11. století autor usuzuje o vlivech otonské a sálské stavební tradice.

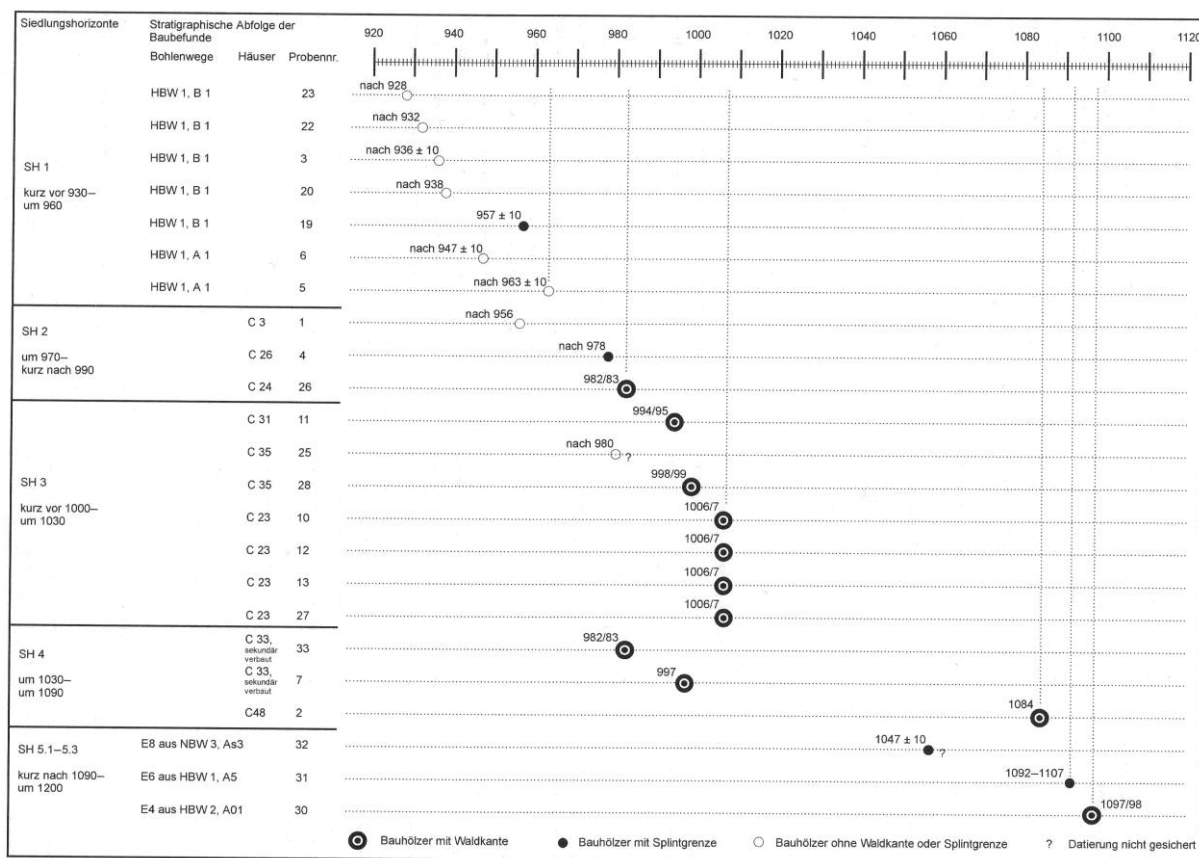
Na základě husté zástavby v západní části míšeňského hradu autor usuzuje na jeho založení především jako vojenského opěrného bodu. Vzhledem k výraznému podílu divoké (lovné) zvěře v osteologickém materiálu předpokládá, že obyvatelé

¹²¹ Zachyceny byly doklady osídlení z doby bronzové, zda se zde ale nacházela již v té době opevněná poloha, se nepodařilo zjistit (*Coblenz 1966*, 37).

¹²² Z důvodu úpravy povrchu při budování nové fáze domů byly objekty doloženy ve velmi fragmentárním stavu. Pouze u 11 domů bylo možné určit jasně rozměr půdorysu (s. 59)

sídlící na prozkoumané ploše patřili k vyšší sociální vrstvě. Daný prostor podle něj obývali vojensky služební lidé (pravděpodobně *vetthenici* a *satellites*), kteří byli poprvé zmíněni v písemných pramenech k roku 1002. Na základě velkého množství nalezených podkov uvažuje autor o jezdeckém oddíle (o. c., 239).

Druhá podstatná část Schmidt-Hecklauovy publikace je věnována zpracování keramiky. Cílem zhodnocení míšeňských výzkumů mělo být podle autora zejména získání pramenné základny sloužící k poznání sídelně historického vývoje oblasti středního Saska osídlené Daleminci a Nisany. Na základě dendrodat představil relativní keramickou sekvenci zdejší oblasti. Velkou část keramiky nalezené v Míšni a i na okolních hradech přiřadil k severozápadočeské keramické produkci a spojil buď s obchodem, nebo přesunem osob z těchto oblastí na Míšeňsko. Této problematice se věnuje podrobněji v kapitole věnované zabrušanské keramice (II. 2).

Obr. 49. Tabulka s dendrodaty z Míšně (podle Schmid-Hecklau 2004, Abb.6).

Interpretace dendrodat v archeologickém kontextu bývá někdy velmi problematická, zvláště co se týče datace samotné nálezové situace (např. není diskutována možnost druhotného užití). Nadto se v archeologické literatuře často setkáváme se zkomolením pregnantních závěrů dendrochronologů, čehož se podle našeho názoru dopustil i A. Schmid-Hecklau při dataci prvního sídlištního horizontu. Celkově bylo měřeno 33 vzorků, z nichž bylo pro stanovení absolutně datovaných sídlištních horizontů využito 23. Sídlištní horizonty 1 a 5 jsou datovány na základě analýzy konstrukčních prvků cest (dubového dřeva), horizonty 2–4 pak podle pozůstatků 8 domů vystavěných z jedlového dřeva (obr. 49). Způsob prezentace dendrochronologických dat z Míšně v závěru monografie je nepřehledný a jejich aplikace je v textu autorem nedostatečně pojednána (Schmid-Hecklau 2004, 32, 232–233).

Počátek 1. sídlištního horizontu je na základě nejstaršího zjištěného vzorku kladen do období po roce 928 (obr. 64). Následující další data mají dokládat dobu trvání zmíněného horizontu v období 30. – 60. let 10. století. Podle závěrů A. Schmid-Hecklaua potvrdila dendrodata získaná ze vzorků z konstrukcí cest a domů písemně doložené založení Míšně k roku 929, respektive krátce před rokem 930 (Schmid-Hecklau 2004, 205; 2003, 253).

Při podrobnější prohlídce zápisů 7 dendrodat, které se týkají prvního sídlištního horizontu, shledáme určité nesrovnalosti. Podstatná je skutečnost, že první čtyři vzorky – č. 23, 22, 3 a 20 – neobsahovaly bělové dřevo. Poslední měřené letokruhy spadají do let 918 (nejdřívější možné pokácení po 928), 922 (nejdřívější možné pokácení 933), 920 (nejdřívější možné pokácení 926) a 928 (nejdřívější možné pokácení cca 938). A. Schmid-Hecklau ovšem tyto údaje nekriticky vykládá jako data *ad quem* (928), aniž by zohlednil možný výrazný úbytek bělového a jádrového dřeva (připočítáno pouze 10 bělových letokruhů, viz níže). Z důvodu nedochování hranice bělového dřeva a ztráty neznámého počtu letokruhů jádrového dřeva je však zapotřebí uvažovat v daleko širším intervalu a uvedená data chápat pouze jako data *post quem*.

Pouze a jedině u vzorku č. 19 byla (ze všech sedmi určujících první horizont) zachována hranice bělového dřeva, a je proto nejhodnověrnější pro časové zařazení celého horizontu. Ovšem zápis vzorku vykazuje nesrovnalosti:

Vzorek 19 (nové číslo vzorku 13; Key-Code Hohenheim 1390):

dub, 114 letokruhů; bělové dřevo od 102; žádný podkorní letokruh

Hranice bělového dřeva: od 925 AD (v publikaci uvedeno 926, nově při kontrole měření 925 – konzultace s Dipl. Agr.-Biol. M. Friedrich, Universität Hohenheim, Institut für Botanik).

Doba růstu stromu: 824–937 AD

Rok pokácení stromu: „957 +/- 10“

Na základě revize výše uvedených údajů však dospějeme k odlišnému roku pokácení: 944 -6/+10 AD. Zacházíme přitom se středním (ideálním) počtem bělových letokruhů: 20 +/-10. Základem výpočtu je poslední dochovaný letokruh – 937 (není to ovšem letokruh podkorní) a jelikož na bělové dřevo připadá 13 letokruhů, lze období pokácení stromu rámcově stanovit na 938–954 AD neboli 944 -6/+10. Rozdíl vůči zápisu v Schmid-Hecklauaově knize lze vysvětlit nejspíš takto: k roku 937 bylo připočítáno 20 bělových letokruhů, ač zkoumaný vzorek měl dochováno 13 bělových letokruhů, čili $937 + 20 (+/-10) = 957 +/-10$ AD. Bělové letokruhy 20+/-10 však musí být připočteny k poslednímu letokruhu jádrového dřeva (zde 924 AD), tedy $924 + 20 +/-10$ AD = 944 -6/+10 (na základě konzultace s Dipl. Agr.-Biol. Michaeliem Friedrichem). Tím se tedy dostáváme již do období cca 40. let 10. století.

Pro bližší představu o připočítávaném rozsahu bělových letokruhů byl mezi všemi měřenými vzorky hledán takový, který obsahoval podkorní letokruh. Jelikož vzorky datující první horizont pocházejí z dubového dřeva, je možné využít pouze vzorek číslo 30 z 5. horizontu, ostatní vzorky s dochovaným podkorním letokruhem pocházejí z jedlového dřeva. Zápis vzorku v publikaci však není na první pohled správný:

Vzorek č. 30 (nové číslo vzorku 24; Key-Code Hohenheim 1391 – 29):

dub, 57 letopočtů; bělové dřevo od letokruhu 51, zimní podkorní letokruh dochován
Datování: 1041–1097 AD

Hranice bělového dřeva: od 1091 AD (v zápisu vzorku v publikaci omylem uvedeno 991 – což vzniklo původním určením posledního roku jako 997 AD, s počátkem bělového dřeva 991 AD. Ještě v roce 2001 došlo k opravě na 1097 AD, a tím na počátek bělového dřeva 1091 AD – sdělení Dipl. Agr.-Biol. Michael Friedrich)
Přítomen podkorní letokruh s letním dřevem

Rok pokácení stromu: podzim/zima 1097/98 AD

V případě tohoto vzorku zaznamenáváme tedy pouze 6 bělových letokruhů, což odpovídá stáří dubu – 57 letokruhům. Naopak u zmíněného vzorku č. 19 s celkově 114 letokruhy je počet bělových letokruhů vyšší, a je nutno počítat minimálně se 13 naměřenými bělovými letokruhy. Obvykle se při dochování dřeva s 80–300 letokruhy vychází z 20+/-10 bělových letokruhů (sdělení Dipl. Agr.-Biol. Michael Friedrich) – pro dub bývá při stáří 50–100 let uváděn počet bělových letokruhů: 16+/-4; při stáří 100–200 počet bělových letokruhů: 20+/-6 (*Hollstein 1970, 1980*).

Z výše uvedeného tedy plyne, že u vzorků, které jsou oporou datace prvního sídlištního horizontu – č. 23 (celkový počet letokruhů 73), 118 (vzorek č. 22), 94 (vzorek č. 3) a 97 (vzorek č. 20) – je nutné k celkovému počtu naměřených jádrových letokruhů přičíst nejméně 6 bělových letokruhů jako u vzorku 30, ovšem raději bychom měli uvádět rozpětí podobně jako u vzorku č. 19, tj. 20 +/-10. Dva vzorky 22 a 20 přitom pocházejí z kulatin, u kterých lze předpokládat minimální ztrátu jádrového dřeva při opracování kmene stromu, a tudíž je možné opatrně uvažovat pouze o chybějících bělových letokruzích. I v těchto případech je v příloze monografie k poslednímu naměřenému letokruhu připočítáváno 10 bělových (*Schmid-Hecklau 2004, 232–233*).

V jednotlivých zápisech dendrodat uvedených v monografii je možné pouze odhadovat, proč je někdy vzorek zapsán jako „nach ... ± 10“ a jindy pouze „nach...“ nebo „... ± 10“ (srov. *Schmid-Hecklau 2004, 232–233*: připočítávání např. 16 let /vzorek č. 3/, 20 let /vzorek č. 5, 6, 19/ nebo 10 let /vzorek č. 23, 22, 20/). Proč byl připočítáván odlišný počet bělových letokruhů, a to i v případech blízkého stáří stromů (u stromů, které rostly relativně stejně dlouhou dobu), také nelze zdůvodnit. Vzhledem k významu, jaký autor přikládá datování vzorků dřev, by bylo na místě očekávat, že v knize budou podrobněji uvedena kritéria jejich výběru, a stejně tak i možnosti a limity výpovědi tohoto typu pramene.

Shrneme-li výše řečené: podle dendrodat lze pouze říci, že míšeňský hrad byl založen někdy v širokém rozpětí od konce 20. do 40. let 10. století. Není tedy možné a priori řadit počátek prvního horizontu do období krátce před rokem 930, a spojit ho s písemným zaznamem o výstavbě Míšeň vztahujícím se údajně k roku 929, jak činí A. Schmid-Hecklau.

Neméně podstatná je diskuse o písemných pramenech. Klíčový pramen pro toto období je Widukindova kronika. O něco později píšící Dětmar pak ve své kronice některé pasáže popisu Jindřichovy expanze od Widukinda přejal: doslovně např. větu o tributární závislosti (*Widukind I, 36; Thietmar I/ 10*). Udivuje pak rozdíl zmínek o území Daleminců: Widukind informuje o obléhání a následném dobytí Gany (*Widukind I, 35*), které Dětmar nezmiňuje. Ten naopak nově přidává záznam o založení Míšeň (*Thietmar I, 16*), který bez uvedení roku řadí po líčení události z roku 931. Na základě kombinace s Widukindovým líčením o dobývání hradu Gana a následném tažení do Prahy bývá badateli za založení hradu Míšeň nejčastěji považován rok 929. Míšeň je znovu zmíněna až na konci 60. let 10. století v souvislosti se založením biskupství a markrabství. Nelze sice vyloučit, že Míšeň byla založena v přímé souvislosti s tažením Jindřicha I. v roce 929, avšak archeologické prameny toto tvrzení nepotvrzují. Dochované analyzované vzorky poskytují data odpovídající nejdříve konci 30. let, ovšem spíše až 40. – 50. letům 10. století. Nabízí se tedy otázka, zda může vznik hradu v Míšni náležet až pozdějšímu období, tedy konci 1. či počátku 2. poloviny 10. století a zda zmínku o založení nezařadil a nespojil se zmíněnými událostmi ve svém líčení dějin až Dětmar.

Posouzení nálezových situací z dlouhodobě a intenzivně osídlené plochy, kterou zkoumaný prostor míšeňského hradního nádvoří představuje, je vždy obtížné.

Popis metodiky výzkumu a jejího hodnocení při zpracovávání nálezových situací byl v předložené monografii autorem opomenut. Při dlouhotrvajícím využití plochy je potřeba počítat s postdepozíčními procesy, spojenými s úpravou terénu jednotlivých fází v podobě jednorázových zásypů způsobujícími kontaminaci materiálu. Je pravděpodobné, že zásypový materiál mezi jednotlivými komunikačními a obytnými úrovněmi obsahuje, zejména v mladších horizontech, starší příměs. Tuto možnost autor nebere v potaz a s jednotlivými soubory keramiky nepatříčně zachází jako s uzavřenými nálezovými celky.

Z objektů spojovaných s mladší vrstvou hradišť je zejména možné jmenovat lokality, jejichž existence je písemnými prameny doložena na počátku 11. století: Zehren – Burgberg (1003) a Strehla (1002), Löbsal (1004, 1012). Pro konec 10. století lze jmenovat další tři, jakožto tzv. burgwardy zmíněné hrady (viz níže): Boritz (983), Ziegra (981), Döbeln (981), pak ještě písemně zmíněný Mügelin (984). Další písemné zmínky o hradech se vztahují až k polovině 11. a ke 12. století. Vyjma lokality Zehren – Burgberg máme z výše jmenovaných hradišť k dispozici jen málo početné soubory keramiky, které nedostačují k vytvoření dostatečně jemné relativní chronologie (viz exkurz: soupis hradišť, *obr. 61*). K jmenovaným lokalitám lze přidat archeologicky doložený Dresden – Briesnitz, v jehož případě je zvažována datace do konce 10. století (*Wagner 1994; 2007*).

Jak bylo zmíněno, hlavním prostředkem srovnání sídelních horizontů Zehren – Burgberg, Zehren – Spitzhäuser a Míšeň je výskyt zabrušanské keramiky. Po zpracování materiálu z míšeňského výzkumu lze doložit její výskyt již v prvním sídlištním horizontu, jehož počátek je nutné hledat v širokém intervalu od konce 20. až do konce 40. let 10. století (srov. exkurz k Míšni). Ve zmíněných objektech Míšeň a Zehren – Burgberg byla registrována v doposud největším počtu. Tyto lokality, ke kterým máme k dispozici písemné zmínky, poskytují zároveň pevnější opory pro její dataci. Vedle nich je zabrušanská keramika zastoupena i na následujících objektech, které jsou datovány do druhé poloviny století 10. století nebo až do počátku 11. století: Dohna – Robsch, Dohna – Burgberg, Dresden – Briesnitz a Höfgen. Doložena je také mezi materiálem z hradu Altoschatz – Rosenthal a pak mezi nálezy ze souborů z hradu Mettelwitz, které jsou řazeny do staršího období. Za těžiště výskytu zabrušanské keramiky v saském Polabí lze tedy považovat časový interval od 2. třetiny 10. k přelomu 10. a 11. století. Shrneme-li výše řečené (srov. I. 3. 3): Hmotné prameny, zejména tedy keramiku, z 1. a 2. poloviny 10. století nelze za současného

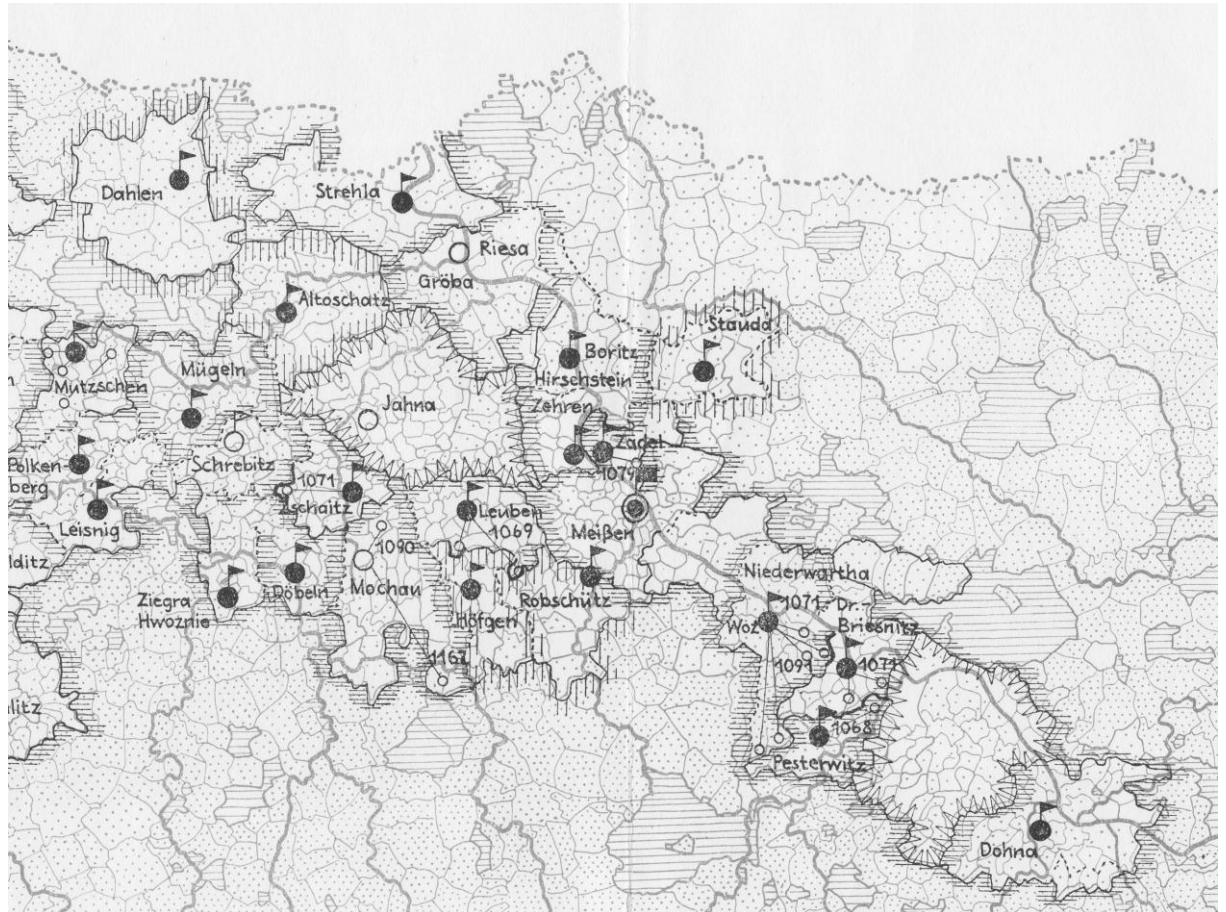
stavu poznání vzájemně odlišit. Nelze tedy říci, zda ten který hrad byl založen před, během či po předpokládaném začlenění daného území do Říše.

3. 2. Výkladový koncept G. Billiga: hradske okrsky – *Burgwardorganisation*

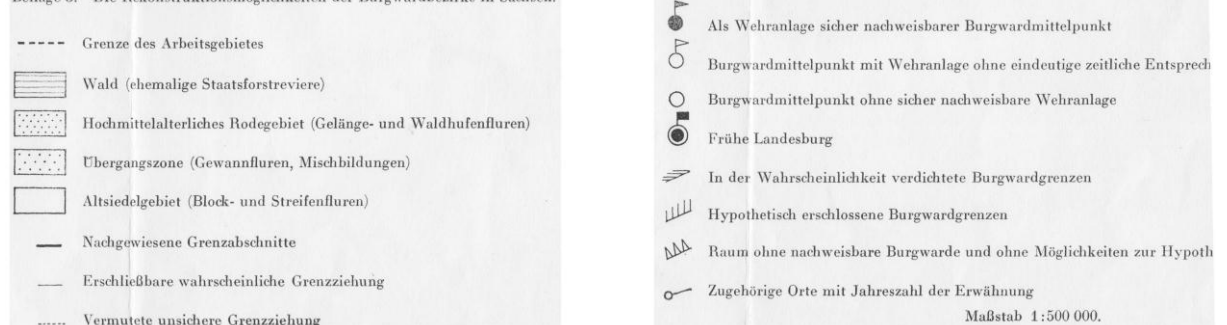
Německá historiografie rozpracovala koncept, že začlenění jižní části území nazývaného *Germania Slavica* do východofranské říše probíhalo na základě ustanovování hradske okrsků – *Burgwardorganisation* (Schlesinger 1961, 158–187; Billig 1989; Thieme – Kobuch 2005). Daný pojem je odvozen podle dobových zmínek; prvně v listině z roku 961 (Billig 1989, 11–14). V ní je jednak uvedeno opevněné sídlo s centrální funkcí – *civitas* – (D OI 222a), jednak území spojené s hradem – *burgouuardum* (D OI 222b). I v dalších listinách je rozpoznatelné rozlišení hradu a hradskeho obvodu (D OII 194, 195, 196). V listinách 10. a 11. století se vyskytuje pro označení hradu vedle termínu *civitas* i výrazy *urbs*, *castellum* a méně často *castrum* (posledně jmenovaný pojem se užívá častěji ve 12./13. století). Pojem *burgward* se vyskytuje v písemných pramenech od 10. do 13. století; v 10. – 11. Století v listinách vydávaných panovníkem, ve 12. a 13. století naopak v tzv. soukromých listinách (*Privaturkunde*); (Billig 1989, 12). Ve zkratce řečeno: hradske obvody coby nejmenších správní jednotky by měly představovat územněsprávní členění dobytých slovanských regionů, přičemž jedna taková jednotka by obnášela 10–20 vesnic (Schlesinger 1961; Billig 1989).

Koncept *Burgwardorganisation* je neodmyslitelně spjat s G. Billigem, který předpokládá, že daná forma správy se vyvinula v okolí Magdeburgu na západním břehu Labe a Sály. Tuto provenienci mají nejstarší listiny, v nichž se objevuje pojem *burgward*. Počátky a formování správní organizace jsou spojené s dobou vlády Oty I., těžiště budování hradske okrsků v oblasti východně od Sály však náleží do doby panování jeho nástupců (Billig 1989, 14 s lit). Ač se první listina s výslovně uvedeným pojmem *burgward* hlásí do roku 961, předpokládají němečtí badatelé, že daný systém hradske správy se v oblasti východně od Magdeburgu vyvíjel již od 40. lét 10. století (Billig 1989, 14–15, poz. 6; 1985; Schlesinger 1961). S nejstaršími hradske okrsky v okolí Magdeburgu je spojována skupina hradů známá z dokumentu zvaného „Hersfelder Zehntverzeichnis“ (Billig 1989, 15). V 11. století přibývají zmínky o hradske obvodech situovaných v oblasti mezi Sálou a Labem s těžištěm jižně od

linie Halle – Torgau. Až pro 12. století jsou doloženy zmínky pro oblast východně Wittenbergu až k ústí Havel. Většina zmínek ze 13. století se váže k území marky Brandenburg východně od řeky Havel a Plane. V této chronologii se odráží postup začleňování oblasti *Germania Slavica* do Říše (Billig 1989, 14)

Beilage 3. Die Rekonstruktionsmöglichkeiten der Burgwardbezirke in Sachsen.

Obr. 50. Rekonstrukce „Burgwardorganisation“ (podle Billig 1989).

Síť hradeckých okrsků byla nejpodrobněji analyzována na území dnešního Saska (Billig 1989). Rekonstrukce vychází z předpokladu, že charakter raně státní správy je založen na plošně rovnoměrném ovládnutí obyvatelstva: *Die Zuordnung regionaler Verhältnisse zur allgemeinen nationalgeschichtlichen Entwicklungslinie berechtigt uns, die Burgwardorganisation als staatliche Gliederung in Form eines*

Netzes aufzufassen und im Rahmen einer abzuschätzenden Variationsbreite ein regelhaftes Erscheinungsbild der Burgwarde abzuleiten. Dieser Umstand begünstigt unsere Darstellung weitgehend, da er deduktiv vom Gesamtbild her die hypotetischen und fragmentarischen Einzelergebnisse ordnen hilft und abgerundet (Billig 1989, 51). Tato hypotéza se ovšem opírá o velice kusé svědectví pramenů. Mnoho hradeckých center je proto pouze předpokládáno, nikoli doloženo. Jinak řečeno, tam, kde mezi hrady, jejichž správní funkce je výslovně uvedena v písemných pramenech, zeje v mapě „příliš“ velká mezera, si G. Billig (1989, 35–51) vypomáhá sice konkrétním, ovšem v pramenech blíže nespécifikovaným hradem 10. – 12. století. Je tedy otázka, nakolik je rekonstrukce hradecké sítě poplatná představám badatelů. Na základě písemných pramenů, zejména ale z mladšího období, topografické situace a dalších autor určil celkem 22 hradeckých center (*Burgwardmittelpunkte*), které plošně podchycují celou oblast, tj. širší saské Polabí (obr. 50). Z toho je 17 hradů písemně zmíněno jakožto *burgward*. Pokud ovšem zúžíme svůj zorný úhel pouze na 10. století, zbytou toliko 3 lokality (tab. 10). Dlužno dodat, že převážná většina uvažovaných center hradeckých okruhů nebyla podrobena archeologickému výzkumu, lze tedy jen spekulovat nad jejich chronologií. Navíc v poslední době probíhá diskuse o lokalizaci některých hradů, jak ji určil G. Billig (srov. Kobuch 1997; Thieme – Kobuch 2005).

Zájmového území, tj. saského Polabí, se týkají zejména správní jednotky na území slovanských kmenů Daleminců a Nisanů. Pro oblast kmene Nisanů lze nesporně doložit jen 3 hradecké obvody na severozápadě dané oblasti – Bvistrici, Bresnice, Guodezi/Woz. Avšak zmínky o nich pocházejí až z druhé poloviny 11. století. *Burgward* Guodezi/Woz G. Billig ztotožňuje s hradištěm Niederwartha – Burgberg, založeném údajně již v 10. století (Billig 1989, 41–42, 71–72, 121). Do roku 1087 se hlásí údaj v Kosmově kronice o opravě hradu Hvozdec českým králem Vratislavem I. a o jeho přemístění na pevnější místo roku 1088 (Kosmas II, 39–40). Onen nový hrad je v literatuře ztotožňován s hradištěm nazývaným dnes Böhmerwall (Billig 1989, 71 s lit.). *Burgward* Bresnice (zmíněn pouze jednou, a to k roku 1071) lze nejspíš ztotožnit s hradištěm Dresden – Briesnitz, ležícím na levém břehu Labe (Billig 1989, 73, 161; Wagner 1994; Henker – Wagner 1998, 137–143). *Burgward* Bvistrici shledáváme v dobových písemných pramenech pouze jednou, a to k roku 1068 (Billig 1989, 73). Střední a jižní část uvažovaného území kmene Daleminců je na pomyslné mapě nesporně doložených hradeckých okruhů prázdné; zde je rozložení tzv.

Burgwardmittelpunkte jen ryze spekulativně rekonstruováno (o. c., 75), což se pochopitelně stalo předmětem kritiky (Thieme – *Kobuch 2005*, 70).

Co se týče území kmene Nisanů, není pochyb, že významná role připadla hradišti Dohna – Schloßberg, leč nelze přitom poukázat ani na jednu konkrétní zmínku o dané lokalitě jakožto centru hradskeho obvodu. Jedná se o významný objekt nacházející se na cestě do Čech (*Billig 1989*, 74–75; *Spehr 1994*). Pro dané území lze podle písemných pramenů doložit asi 5 hradských okrsků, ovšem žádná z listin nepochází z 10. století.

Písemné zmínky	Rekonstrukce center burgwardů identifikovaných s opevněnými polohami (podle Billig 1989)	Předchůdce (Coblenz)	Archeologická činnost	Staroslovanský hrad na místě pozdějšího centra burgwardu	Gau	Urkirche	správní kontinuita centrálních objektů
1040 Donin (Annal. Saxo MGH SS VI, S. 684), 1107 castellum (Kosmas III,20)	Dohna, Burgberg		Sběr	ne - keramika 10. století a mladší (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Nisan	ano	do 15. století centrum správy, hrad, městečko, od 16. století správa pod správu v Pírně
1068 in burchwardo Bvistrizi (D HIV 212)	Coschütz Heidenschanzen (nach Coblentz, Kobuch 1997) Hohen Stein, Dresden-Plauen (Spehr-Boswank 2000, 174; Jacob 2007, 52) (ursprünglich Pesterwitz - nach Billig 1989)		Coschütz Heidenschanzen - Materiál z výzkumu hradiště z doby bronzové Hohen Stein, Dresden-Plauen - bez nálezů?	ano - keramika datovaná od 8. století	Nisan	ne	ne
1071 in burwardo Bresnice (CDS I, 1, 142)	Dresden-Briesnitz		sběr, výzkum 1939, 1991-3	ano (původně datován do 9. století, nový výzkum datuje mladoslovanskou fázi do 10. století a burgward až další fáze; Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Nisan	ano	ne, pokles na úroveň vesnice
in burchwardo Guodezi 1045 (DD HIII 148); 1071 in burgwardo Woz (CDS II, 1, 142)	Niederwartha, Burgberg		sběr	ne - keramika 10. století až 12. století (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Nisan	ne	ne
	Höfgen, Schanzberg	Ziegenhain	sběr, záchranný výzkum 1964	ne? - materiál původně od 9. století, v souvislosti s hypotézou W. Coblentze datováno do 10. století (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Daleminzi		ne
	Robschütz	Kettewitz	sběr	ne ? - materiál původně od 9. století, v souvislosti s hypotézou W. Coblentze datováno do 10. století (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Daleminzi		ne
1074 in burgwardo Zadili (D HIV 275, falzum); 1079 in pago castris Zalin (D HIV R 1, CDS II, 1, Nr. 33, 34)	Zadel, Weinberg	Zehren, Burgberg	sběr, výzkum 1982	ne - v Corpusu uváděná datace keramiky do 10.-11. století, na základě interpretace Coblentze posunuto do 11. a 12. století	Daleminzi		ne
ad cirin castellum (Thietmar V, 36)	Zehren, Burgberg	Zehren, Spitzhäuser	výzkum 1957/8	ne - keramika konce 10. a 11. století	Daleminzi		ne, vznik městečka
in burwardo Boruz (979) 983 (DD OII 184); 1065 (D HIV 140)	Boritz-Neuhirschstein, Schloss	Boritz Althirschstein?		ne (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Daleminzi		od 13. století hrad, později Schloss Neuhirschstein
	Stauda, Opferhügel		sběry	ne - keramika 10.-12. století (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)			ne
981 castella et loca cum burgwardiis Doblin (D OII 195)	Döbeln, Schlossberg (Schule)		sběry	ano - předpokládána staroslovanská poloha	Daleminzi		na počátku 13. století na hrad a výstavba města

1046 castellum nomine Zavviza (DD HIII 156), 1071 in burcardo Ziauzo Tesice (CDS I, 1, 142)	Zchaitz, Kirchberg původně Zschaitz, Burgberg (Billig 1989)		Zchaitz, Kirchberg - bez nálezů původně Zchaitz, Burgberg - sběry, výzkum 2009	ne - Billig uvažuje o Zschaitz, Burgberg - v tom případě ano	Daleminzi		ne
1069 burcardo Lvvine (D HIV 227)	Leuben, Kirchberg	Mettelwitz	sběr	ne - keramika 10. a 11. století	Daleminzi		ne
1002 urbs Strehla (Thietmar V, 9), 1009 Strelem civitatem (Thietmar V, 36) ad., 1065 burcardos Strále et Borúz (D HIV 140)	Strehla, Burg	Görzig	sběr	ano - keramika datovaná do 9.-11. století	Daleminzi		hrad, později Schloss Strehla, město
	Zissen, Schwedenschanze		sběr	ne - keramika 11. a 12. století (Billig předpokládá kontinuitu ze staroslovanského období)	Daleminzi		ne
k 984 ad Mogelini (Thietmar IV, 5); k 1003 in Mogilina urbe (Thietmar V, 37)	Mügeln/Baderitz, Festenberg		sběr	ano - keramika datovaná do 8./9.-13./14. století	Daleminzi	ne - v Altmügeln	městečko
	Altoschatz - Rosenthal, Schanze		sběr	ano - keramika datovaná do 7.-9./10.století a pak od pozdního 11.-12.stol.	Daleminzi		ne
981 castella et loca cum burwardiis Hwoznie (D OII 195), 1214 in burcardo Gozne (CDS II, 1, 82), 1222 in burcardo Gozne (CDS II, 1, 92)	Ziegra, Alte Schanze		sběr	ano - keramika datovaná jen do 7.-9. století	Daleminzi	ano	ne
	Centra burgardů bez jisté opevněné polohy						
in burcardo Nimucova 1090 (D HIV 420), 1162 burcardo Mochowe (CDS I, 2, 308), 1250, 1251, 1255 - burcardo Mochowe (SchR 605, 616, 683)	Mochau		bez nálezů	? - uváděno datace do slovanského období	Daleminzi		ne
1150 in burcardo ad Ganam (CDS I, 2, 223)	Jahna/Hof, Burgberg ?		?; sběr, výzkum 2003	?; ano	Daleminzi		?
bugwardum Grobe (1064 D HIV 131)	Riesa-Gröba (Kirche)		sběr	ne - keramika datovaná do 11.-12. století	Daleminzi		ne
	Centra burgardů bez časově jisté neodpovídající						
1064 in burcardo Serebez (D HIV 118)	Schreibitz, Kirchberg		bez nálezů	ne - keramika datovaná do 10.-12. století		ano	ne

Tab. 10. Přehled hradišť a písemných zmínek „burgwardů“, se kterými jsou ztotožňovány.

4. Závěrečná bilance

Za současného stavu poznání je obtížné nějak konkrétně propojit svědectví hmotných a písemných pramenů – na straně jedné hradišť a na druhé zmínek kronikářů o válečných událostech. Obecně lze říci, že hrady v saském Polabí v 10. století plnily roli pevností. Dobové zmínky o jejich obléhání a dobývání jsou toho jednoznačným důkazem. Ovšem ten či onen hrad kronikáři zmiňují nezdědky jen jednou či dvakrát (Míšeň je v tomto ohledu naprostou výjimkou). Nic určitého neříkají o jeho okolnostech založení a zániku. Výmluvným obrazem naší bezradnosti jsou relativně četné informace, které v písemných pramenech nalezneme o hradišti Löbsal, uvažovaném hradu Lebusa, nedaleko Mísně. Z kroniky Dětmara z Merseburku se dovídáme, že Jindřich I. jej dobyl roku 929. Další zmínka téhož kronikáře se týká roku 1012, kdy Jindřich II. nechal znovu vystavět hrad Lebusa. Práce započaly ještě v lednu a za 14 dní byly dokončeny, poté byla na hrad dosazena posádka. Ovšem vzápětí hrad dobylo vojsko Boleslava Chrabrého. Na podstatné otázky, které si nad těmito kusými údaji můžeme klást, nedokážeme odpovědět. Byl hrad Lebusa po svém dobytí v roce 929 bezprostředně opuštěn? Byl osídlen ve 2. – 3. třetině 10. století? Těžko tedy můžeme postoupit dále a ptát se, jakých forem nabývala správa/ovládání slovanských zemí v době časných saských tažení, nebo v době, kdy se již ustavovalo míšeňské markrabství spolu s biskupstvím atd. Též si lze připomenout Dětmara slova o jistém „strážci“ slovansky znějícího jména Scih, jemuž byla roku 1012 správa hradu Lebusa svěřena. A kronikář dodává, že kolikrát tento muž dostal nějaký hrad do své péče, pokaždé ho ztratil. A zase můžeme jen spekulovat. Byl tento muž skutečně slovanského původu? Pocházel z okolí Mísně, či z nějakého jiného (vzdálené) slovanského území? Jaké bylo vlastně jeho sociální postavení? V podstatě na nic z toho neznáme odpovědi. A přitom zprávy o hradu Lebusa jsou výjimečně početné.

Obrátíme-li pozornost k archeologickým pramenům, o nichž tušíme, že poskytují klíč k řešení oněch otázek, opět nezbyvá než konstatovat, že za současného stavu poznání můžeme jediné spekulovat. Podíváme-li se na mapu hradišť středního Polabí, položíme si základní otázku: Bylo nutné danou oblast skutečně zajistit pomocí budování (tolika) nových hradišť? Jen v okolí Mísně evidujeme relativně vysoký počet paralelně existujících hradišť. Právě pro koncentraci hradů kolem Mísně by bylo relevantní uvažovat o militárním důvodu – tvořily by jakýsi ochranný kruh kolem

ústřední Míšně. Je však otázka, zda by z hlediska ryze vojenského dávalo smysl za tímto účelem budovat náročně pevnosti. Vždyť každá z nich musela být obsazena dostatečně silnou posádkou – a tu bylo zapotřebí nějak živit. Z logiky věci lze usuzovat, že v případě nebezpečí by bylo jistě výhodnější využít existující fortifikaci a nerozměňovat vojenský potenciál (posádek nutných k zajištění obranných pozic, budování a údržbě hradeb).

Byly zmiňované hrady odrazem strukturálních změn v důsledku přímého obsazení zdejšího území Otony? G. Billig se domnívá, že nově zakládané hrady již od 10. století představovaly střediska hradských obvodů (*Burgwardorganisation*), jejichž zakládání je spojováno s prosazováním říšské moci. Jenže písemné prameny pro 10. století o ničem takovém prakticky nic nevyprávějí. Pravidelný systém správních hradišť lze zrekonstruovat nejdříve pro 11. století. Tehdejší situace byla jistě dosti vzdálena časům kolem poloviny 10. století.

Nástup nových mocenských pořádků bezpochyby demonstrovala Míšeň. Z jakého důvodu vzniklo tolik nových hradů v jejím bezprostředním okolí, a to již ve 2. – 3. třetině 10. století? To je doba, kdy se moc saských panovníků v dané oblasti jen obtížně prosazovala. V úvahu připadá jednak vojenská funkce objektů chránících vstup do oblasti. Na druhou stranu si lze položit otázku, zda nebylo výhodnější spíše využít ještě existující nebo v ruinách se nacházející starší objekty (vynaložení méně práce). Neméně závažná je i otázka, proč ony tzv. mladší hrady po poměrně krátké době zanikají (některé už v 1. polovině 11. století)? Obecně lze uvažovat, že moc saských panovníků se v 10. století musela opírat o širokou skupinu lokálních předáků. Vždyť tak velkou oblast nemohli Otoni okamžitě (plošně) zajistit. Výmluvným dokladem jsou právě záznamy kronikářů o pravidelně se opakujících válečných taženích. Naskytá se tedy otázka, zda početná hradiště 10. století, která nemají sídelní kontinuitu do staršího ani mladšího období, mohla představovat sídla lokálních předáků/vládců, na jejichž vůli závisely válečné úspěchy jak Sasů, Poláků, tak i Čechů? S tím bezprostředně souvisí otázka, proč tato hradiště vyrůstají v těsné blízkosti tradičních kmenových center. „Mladší“ hrady se od nich odlišují toliko rozlohou, nikoli strategičtější polohou. Snad tedy byla lépe hájitelná. To jsou ale otázky, které za současného stavu pramenné základny nelze zodpovídat.

Exkurz: Soupis hradišť v Sasku a severozápadních Čechách¹²³

Než přejdeme k souhrnu poznatků opevněných objektů, chceme upozornit na rozdílné periodizační systémy. Tabulka č. 11 představuje pokus o určitou synchronizaci pojmů používaných ve sledovaných oblastech. Oporou datace opevněných objektů na sledovaném území je typologické třídění keramiky pocházející zejména z této kategorie sídel. Relativní synchronizace keramiky získané z jednotlivých hradišť 9. a 10. století umožnilo jejich rozdělení na dva základní horizonty: starší a mladší, historicky spojované s objekty z období před přemyslovskou a otonskou expanzí a na období po ní. Absolutní osnovu poskytují nemnohé zmínky písemných pramenů a jejich následná historická interpretace přenášená na další objekty. Ve zcela unikátních případech se podařilo získat absolutní dendrochronologické datování (Míšeň, Žatec).

Čechy			Kategorie	Sasko			
600	Raný středověk	RS 1	časně slovanské období (počátek 6. – polovina 7. století)	Frühmittelalter	frühslawisch	altslawisch	600
700		RS 2	starohradištní období (7.–8. století – ca 650-800)				700
800							800
900		RS 3	středohradištní období (9.– polovina 10. století – ca 800-950)	ALT	mittelslawisch	900	
1000						1000	
1100		RS 4	mladohradištní období (polovina 10. – 12. století – ca 950-1200)	JUNG	spätslawisch	jungslawisch	1100
1200			JUNG_SPÁT			1200	
1300	Raný/vrcholný středověk	RS/VS	pozdně slovanské období (12./13. století)	od 1250 Spätmittelalter	frühdeutsch		1300

Tab. 11. Chronologické dělení středověku ve sledovaných oblastech.

Tabulka byla sestavena na základě terminologie a periodizace používaných v příslušných oblastech. Pro severozápadní Čechy bylo představeno shrnující chronologicko-typologické schéma zkoumaného období (tj. středohradištní až počátek mladohradištního období) na základě třídění keramiky podle Bubeníka a Meduny (*Bubeník – Meduna 1994; Bubeník 1994*; tradiční členění podle *Eisner 1933, 1966*). I přes výhrady, které k tomuto datování máme (viz kapitola k datování zabrušanské keramiky a dalších okruhů), považujeme toto dělení doposud za základní. Výzkumy v 90. letech měly přinést nové výsledky umožňující upřesnit relativní chronologii keramiky v žatecké oblasti, které byly vzápětí přeneseny na další hrady středního a dolního Poohří (*Čech 1999; 2000a; 2000b; 2001; 2004*). Předložené dělení do variant „Žatec A–E“, které by dovolilo přeměnit dosavadní chronologii, čeká ještě na podrobnější představení stratografií (*Čech 2008*).

Pro slovanské období v Německu je používáno dvoudílné nebo třídílné dělení (srov. např. *Schuchhard 1919*; shrnující *Brather 2001*). Pro Sasko je stěžejní katalogová práce o slovanském osídlení z roku 1985, tzv. *Corpus*, na které se podílelo několik badatelů používajících rozdílné terminologie. Pasáže věnované zde sledované oblasti zaznamenali W. Coblentz a H.-J. Vogt. Pro mnoho lokalit jsou to jediné shrnující informace, kterými disponujeme (srov. soupis). Na jednu stranu jsou zde využívány chronologické pojmy (viz tabulka – altslawisch a jungslawisch s údajem absolutní datace), na druhou stranu interpretační pojmy (někdy promíšeno); (např. „deutsche“ nebo „ottonische Burganlage“, ve kterých se odráží etnická příslušnost jejich zřizovatelů), které měly zpětně vliv i na datování objektů. Časové vymezení

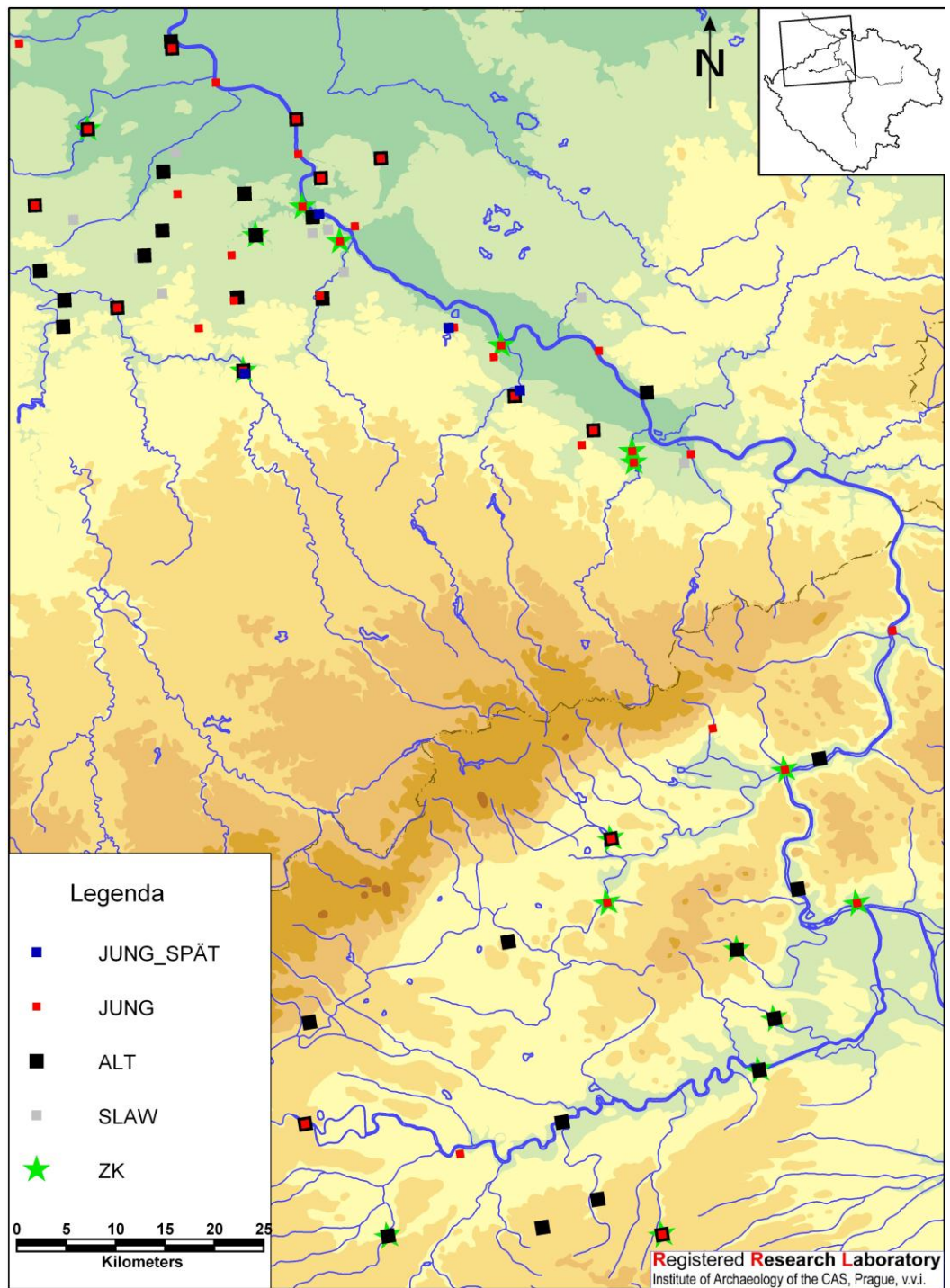
¹²³ Čísla lokalit na mapách odpovídají číslům uvedeným v soupisu hradišť. Za pomoc při vytváření mapových podkladů jsem velmi zavázána Ph.D. Janu Maříkovi (Archeologický ústav AVČR Praha).

staroslovanské („altlawisch“), respektive středoslovanské („mittelslawisch“), keramiky vůči keramice následujícího období je nejasné a pohybuje se od 10. – 11. století. Objekty, jejichž výstavba je spojována s obdobím po roce 929, bývají zařazovány do období mladoslovanského („jungslawisch“), obdobná keramika středoslovanská se vyskytuje ještě v 11. století. Pojmy chronologického třídění používaného v Landesamtu v Drážďanech jsou odlišné, při interpretačních výstupech se však dělí do základních kategorií „frühslawisch“ (v podstatě zastupující období altlawisch) a spätslawisch (srov. *Atlas*).¹²⁴

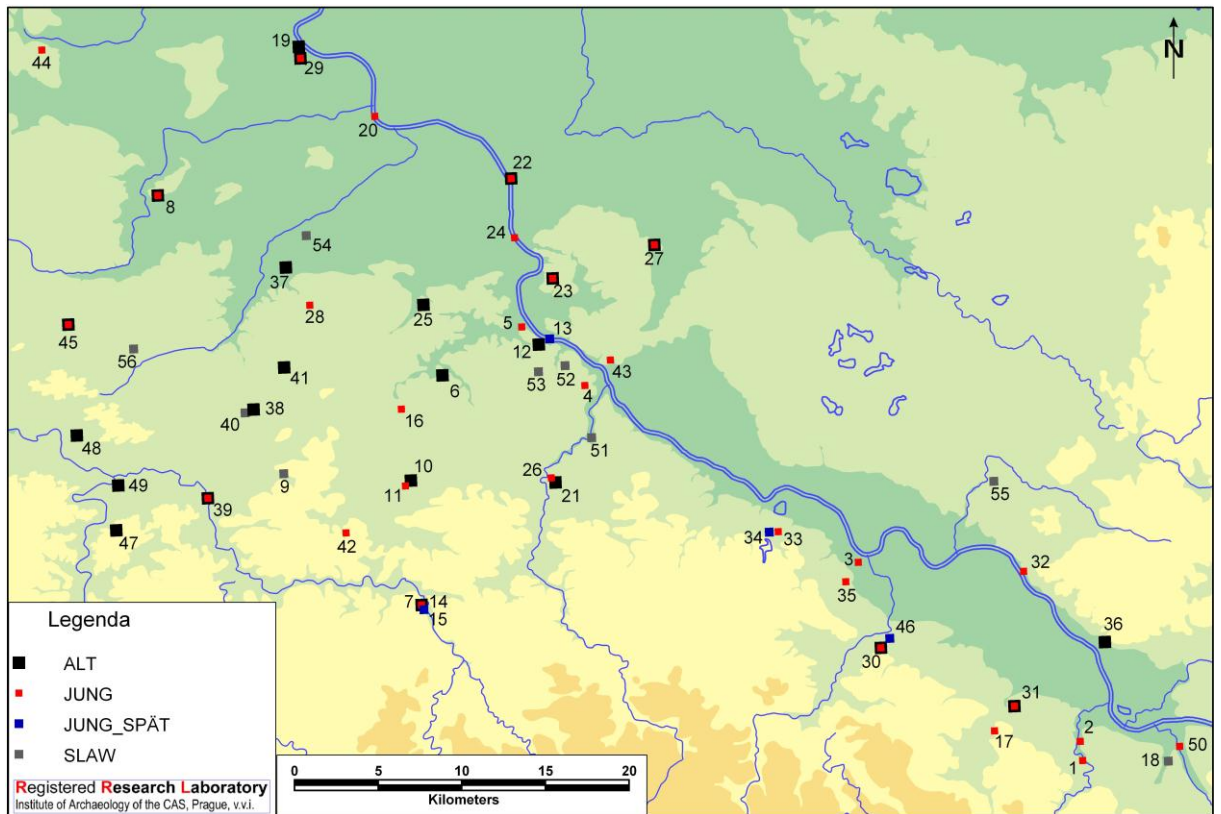
Problematické a zavádějící je využívání termínu „frühdeutsch“. Někdy se hovoří o „frühdeutsche Burgen“, častěji však o „deutsche“ hradech již v souvislosti s hrady spojovanými s obdobím po 929. V Corpusu, zahrnujícím nálezy do 12. století, je tohoto pojmu užito v případech zakládání osad a měst prvními německými kolonisty od poloviny 12. století. Častěji je používán až pro období po roce 1200. Obecně se tímto problematickým termínem zabýval S. Brather, který doporučil vyvarovat se užívání tohoto termínu (*Brather 2008*).

Pro naše účely a s odvoláním na obdobné rozdělení objektů v Čechách i v Sasku (*Bubeník - Meduna 1994; Coblenz 1970*) byly vytvořeny základní pomocné kategorie: ALT, JUNG–ALT, JUNG, SL, SPÄT. Jedná se z části o umělé, interpretační zatížené roztřídění, které usiluje o rozdělení lokalit do období staršího (ALT), shrnující objekty datované do 8., zejména však do 9. až první poloviny 10. století. V severozápadních Čechách mu odpovídá období (závěr starohradištní-) středohradištní (RS 3). Mladší období (JUNG) zahrnuje objekty, jejichž vznik je spojen zejména s obdobím následujícím – tedy někdy kolem poloviny a ve druhé polovině 10. století, v Čechách tedy objekty označované za mladohradištní, v Sasku za „jungslawisch“ respektive „mittelslawisch“ a „spätslawisch. Průběžně datované objekty jsou označeny jako ALT–JUNG, hradiště spojovaná se závěrem 11. století (týká se v podstatě pouze několika objektů v saském Polabí) jsou ve skupině označené jako JUNG–SPÄT. Zbytek lokalit, jejichž určení lze hledat jistě či méně jistě ve slovanském období jsou ve skupině SL.

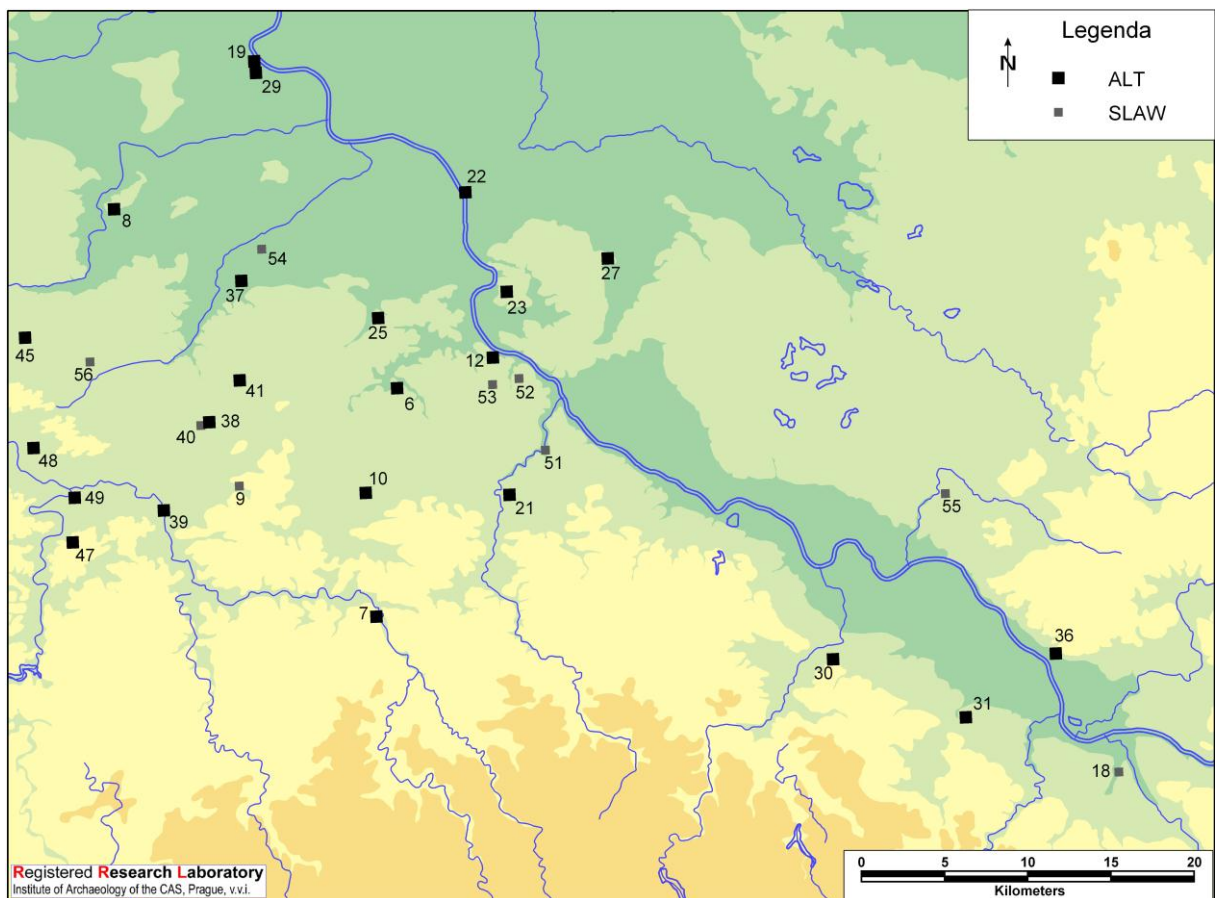
¹²⁴ Sešit „Ur- und Frühgeschichte Sachsens“ v „Atlas zur Geschichte und Landeskunde von Sachsen“ Pro databázi v Landesamt für Archäologie v Drážďanech byly vytvořeny termíny, které však nejsou jednotně používány a jsou velmi diskutabilní: „slawisch (allg.), Frühmittelalter / frühslawisch, Frühmittelalter / Prager Gruppe, Frühmittelalter / älterlawisch, Frühmittelalter / Rüssener Gruppe, Frühmittelalter / Tornower Gruppe, Frühmittelalter / mittelslawisch, Hochmittelalter / spätslawisch/frühdeutsch (11./12.Jh.), Hochmittelalter / Kohrener Gruppe, Hochmittelalter / Oberlausitzer Gruppe, Hochmittelalter / 12./13. Jh., Hochmittelalter / Fränkisch-Thüringische Keramik, Hochmittelalter / Niedersächs.Keramik/Bombentöpfe“. Za konzultace děkuji paní Dr. Kristina Geupel.

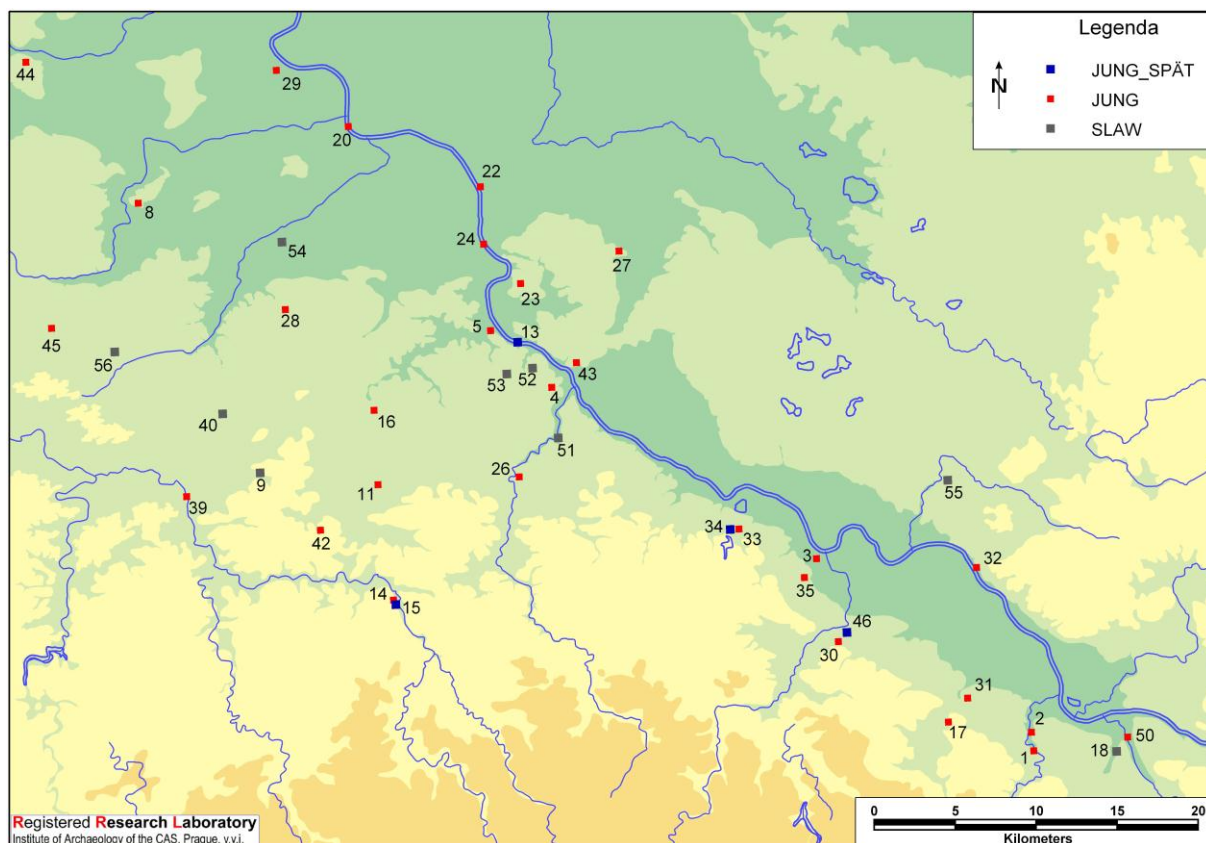
Obr. 51. Přehled hradů ve sledované oblasti s vyznačením nálezů zabrušanské keramiky.

Obr. 52. Přehled hradů v saském Polabí v raném středověku.

Obr. 53. Přehled hradů v saském Polabí ve starší fázi raného středověku.

Obr. 54. Přehled hradů v saském Polabí v mladší fázi raného středověku.

Meißen Burgberg, Kr. MEI – mapa ZK č. 57 (obr. 11); mapa hrady č.4 (obr. 52, 54)

Topografická situace: na ostrožně nad levým břehem Labe

Tvar půdorysu: přibližně trojúhelníkovitý

Vnitřní členění: ?

Nálezová situace: výrazně poničena pozdějšími přestavbami

Rozloha: obtížně zjistitelná, odhadována na cca 3,30 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: pozdně středověký hrad a zámek až dodnes

Konstrukce opevnění: opevnění nedochováno

Zástavba: doklady husté zástavby – několik fází dřevěných cest a obydlí podél nich.

Zástavba interpretována jako příbytky vojenské posádky (Schmid-Hecklau 2004).

Datování: polovina 10. století – podle písemných pramenů 30. léta 10. – 12. století

Písemné prameny: 929 (?) – urbs Misni (Thietmar I, 16); (nikde ovšem nezaznamenán přesný rok), 968 (965) založení biskupství

Interpretace: otonský hrad – výchozí bod pro další expanzi a podmanění slovanských oblastí dále na východ

Archeologické akce: výzkum 1959–1964 (W. Coblenz)

Literatura: Coblenz 1961; 1963; 1966; 1988; Corpus 116/34; Schmid-Hecklau 2003; 2004.

Zehren, Ot. von Diera–Zehren – **Bei den Spitzhäusern**, Kr. MEI – mapa hrady č.12 (obr. 52, 54); hradní pár 1 (obr. 37)

Topografická situace: okraj terasovité ostrožny nad údolím Labe

Tvar půdorysu: oválný

Vnitřní členění: jednodílný objekt

Rozloha: 0,29 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: hradba s přední a pravděpodobně i zadní kamennou plentou

(celková šíře 5 m), pravděpodobně bez dřevěné výztuže jádra hradby, před hradbou zjištěn příkop

Zástavba: – slabá kulturní vrstva bez stop zástavby

Datování: 8. – 9. století

Nověji uvažováno na základě keramického materiálu z příkopu o vzniku hradu až v průběhu 10. století (*Schmid-Hecklau 2003*, 241). Tato datace není obecně přijímaná (kriticky *Billig 2007*, 51)

Písemné prameny: –

Interpretace: Jedno ze 14 daleminských civitates (*Coblenz 1988b*, 366–367); jako předchůdce Zehren Burgberg (*Coblenz 1970*); *A. Schmid-Hecklau* považuje polohu za krátkodobě využívanou na základě absence stop zástavby (*2003*, 241)

Archeologické akce: výzkum 1958 (Coblenz) – řez valem a vnitřní plochou

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr. 30; *Corpus 116/74*; *Coblenz 1959a, b*; *1988b*; *1970*

Zehren, Ot. von Diera–Zehren – Burgberg, Kr. MEI – mapa ZK č. 58 (*obr. 11*); mapa hrady č. 5 (*obr. 52, 54*); hradní pár 1 (*obr. 37*)

Topografická situace: nevýrazná ostrožna nad údolím Labe

Tvar půdorysu: původně kruhová akropole (?), předhradí

Vnitřní členění: dvojdílný objekt

Rozloha: 1,36 ha (vnitřní areál 0,28 ha)

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: jedna fáze konstrukce opevnění: čelní kamenná plenta, do ní zabudovaná břevna výztuže jádra hradby vyplněné hlínou, zadní stěna hradby byla tvořena horizontálními břevny. Před hradbou se nalézal příkop. Hlavní val dosahuje ještě dodnes výšky 5,5 m

Zástavba: –, uvnitř vnitřního hradu pouze severní části zjištěna zástavba: 3 sruby.

V oblasti předhradí doklady malých zahloubených příbytků a odpadních jam

Požárový horizont: ano

Datování: polovina 10. – 11. století (opuštěno před koncem 11. století)

Písemné prameny: 1003 ad cirin castellum (*Thietmar V*, 36)

Interpretace: otonské založení – jako opěrný bod Míšně, založen po zničení starší polohy Zehren „Bei der Spitzhäuser“. Později vystřídán polohou Zadel (*Coblenz 1970*)

Archeologické akce: 1938 dokumentován profil hlavního valu, výzkum 1956–1958 (Coblenz) – řez vnitřní i vnějším valem a sondáže na předhradí i na akropoli odskok

Literatura: *Coblenz 1959b*; *Corpus 116/75*; *Coblenz 1988a*

Zadel, Ot. von Diera–Zehren, Weinberg, mapa hrady č. 13 (*obr. 52, 54*), hradní pár 1 (*obr. 37*)

Topografická situace: na ostrožně nad labskou nivou na pravé straně

Tvar půdorysu: nepravidelně oválný

Vnitřní členění: dvoudílná dispozice

Rozloha: cca 0,3 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: doklad dvou silných reliktních zdí v odstupu 2,5 m, představující přední stěnu opevnění – analogickou k přední kamené plentě v Zehren – Burgberg, příkop o šířce 15 m a hloubce 1,6 m.

Datování: 11. – 12. století (JUNG_SPÄT)

Písemné prameny: 1074 Burgwardo Zadili; 1079 in pago castris Zalin (*CDS II*, 1, Nr. 33, 34)

Interpretace: Burgward, předpoklad, že zřízen až po opuštění Zehren – Burgberg, tedy až v době po uklidnění politické situace, kdy zde Němci měli větší jistotu. Tuto skutečnost má dokládat i založení objektu na pravé straně Labe (*Coblenz 1970*; *1988*)

Archeologické akce: sběry, výzkum 1982 (Gerlach) – řez valem

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr.27; *Corpus 116/73*; *Coblenz – Gerlach 1984*; *Coblenz 1988c*

Pozn: z hlediska přirozené ochrany je objekt situován ve srovnání s hradem v Míšni a

Zehren – Burgberg nevýhodně, respektuje ale principy výběru polohy východosálských německých vládních opěrných bodů.

Ziegenhain, Ot. von Ketzerbachtal, mapa hrady č. 10 (*obr. 52, 53*), hradní pár 2 (*obr. 37*)

Topografická situace: na ostrožně na soutoku dvou potoků

Tvar půdorysu: hruškovitý

Vnitřní členění: dvojdílný objekt

Rozloha: –2,5 ha (2 ha vnitřní areál)

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –
Konstrukce opevnění: –
Zástavba: –
Datování: 8. – 9. století
Písemné prameny: –
Interpretace: staroslovanský hrad, předchůdce nedalekého objektu Höfgen
Archeologické akce: sběry
Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr. 31; *Corpus 116/77*; *Coblentz 1970*

Höfgen, Ot. von Ketzertal–Schanzberg, mapa hrady č. 11 (*obr. 52, 54*), hradní pár 2 (*obr. 37*)
Topografická situace: na ostrožně nad ohybem potoka

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: jednoduché, ringwal

Nálezová situace: poničený těžbou kamene a šterku

Rozloha: 0,3 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: dokumentace 3 profilů valového tělesa: doloženo dřevohlinité opevnění s čelní kamennou plentou. Na profilech I a II byly dokumentovány dvě fáze opevnění, profil III. odpovídá pravděpodobně pouze opravě hradby. V některých částech byl odhalen základový vkop pro čelní zeď (0,6 m).

Starší stavební fáze: cca 5 m široký val s čelní kamennou plentou o šířce 0,5–0,8 m), zadní stěna tvořena palisádou. V mladší fázi byla vystavěna nová, o něco předsunutá, čelní kamenná plenta dosahující cca 0,65 – 0,7 m šířky. Doklady výztuže v podobě vodorovných břeven, patrně roštů, zapuštěných do čelní kamenné plenty.

Zástavba: –

Datování: 10. – 12. století – na základě materiálu z plochy hradiště (*Baumann – Coblentz 1965, 90*). V *Corpusu* uváděna datace 9. – 12. století na základě nálezů staroslovanské a mladoslovanské keramiky, přesto ale interpretace stejná.

Písemné prameny: – , rekonstruován jako centrum burgwardu (*Billig 1989*)

Interpretace: mladoslovanský až vrcholně středověký hrad – v období po německém dobytí oblasti jako nástupce polohy v Ziegenhain, vzdálené pouhých 500 m. Současná výstavba obou objektů je na základě srovnání nálezového materiálu nepravděpodobná.

Archeologické akce: sběry, 1964 záchranný výzkum (*Coblentz, Baumann*)

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr. 17; *Corpus 116/14*; *Coblentz 1970*; *Baumann – Coblentz 1965, 88ff*; *Gerlach 1988*

Kettewitz, Ot. von Triebischtal–Jokischberg oder Schanze, Kr. – mapa hrady č. 21 (*obr. 52, 53*); hradní pár 3 (*obr. 37*)

Topografická situace: na ostrožně nad potokem

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: jednoduchý objekt (?), ringwal

Rozloha: cca 4 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: –

Zástavba: –

Datování: 8. – 10. století

Písemné prameny:

Interpretace: nahrazen polohou Robschütz na protilehlém břehu

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr. 18; *Corpus 116/19*

Robschütz, Ot. von Triebischtal, Kr. – mapa hrady č. 26 (*obr. 52, 54*), hradní pár 3 (*obr. 37*)

Topografická situace: na ostrožně nad údolím potoka

Tvar půdorysu:

Vnitřní členění: jednoduchý objekt, ringwal

Nálezová situace: částečně poničen těžbou kamene

Rozloha: – 0,33 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: pozorováno dřevohlinité opevnění s vnější kamennou plentou, a

část příkopu

Datování: (9.) 10. – 12. století

Písemné prameny: – G. Billigem rekonstruován jako centrum burgwardu

Interpretace: následný na polohu v nedaleké Kettewitz (?)

Archeologické akce: sběr

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr. 25; *Corpus 116/61*

Pozn: datováno pouze na základě nepočteného sběrového materiálu

Nossen, Dechantsberg, Kr. MEI – mapa ZK č. 62 (*obr. 11*); mapa hrady č. 7 (*obr. 52, 53*);
hradní pár 4 (*obr. 37*)

Topografická situace: vysoká ostrožna nad ohybem řeky

Tvar půdorysu: oválný

Vnitřní členění: jednodílné

Rozloha: cca 2,4 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: dřevohlinité opevnění s čelní a zadní kamennou plentou

Zástavba: –

Požárový horizont: ano – zánik v důsledku požáru

Datování: 8. / 9. – 10. století, zánik na počátku 10. století v souvislosti s první etapou

východní kolonizace (*Coblentz 1970*) – toto tvrzení však nálezový materiál v žádném případě nedovoluje (*Gühne 1988*)

Písemné prameny: –

Interpretace: slovanské hradiště, nahrazeno v souvislosti s východofranským
obsazením polohou Nossen, Schloßberg

Archeologické akce: výzkum 1937 (Tackenberg) – průzkum valu

Literatura:

Corpus 116/52, Coblentz 1970; Gühne 1988

Nossen Burgberg, Schloß, Kr. MEI – mapa hrady č. 14 (*obr. 52, 54*); hradní pár 4 (*obr. 37*)

Topografická situace: úzká ostrožna

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Nálezová situace: přeměněna středověkou situací

Rozloha: –cca 0,8 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: Schloss Nossen

Konstrukce opevnění: –

Zástavba: –

Datování: 11. – 12. století

Písemné prameny: –

Interpretace: W. Coblentz předpokládá, že tato poloha nahradila v souvislosti s
východofranskou expanzí starší Nossen Dechantsberg

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Corpus 116/50; Coblentz 1970*

Pozn: objekt datován na základě sídliště z 10. století u paty ostrožny

Mettelwitz, Ot. von Leuben–Schleinitz–Schanze oder Zöthainer Schanze, Kr. MEI, mapa ZK č. 61
(*obr. 11*); mapa hrady č. 6 (*obr. 52, 53*); hradní pár 5 (*obr. 37*)

Topografická situace: ostrožna nad soutokem dvou potoků

Tvar půdorysu: jazykovitý

Vnitřní členění: pravděpodobně dvojdílný objekt

Rozloha: cca 1,4 ha (akropole 0,6 ha)

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: –

Zástavba: –

Datování: 8. – 10. století

Písemné prameny: –

Interpretace: hypoteticky spojován s písemně zmíněným Kietni. Pravděpodobně v

období německého obsazení nahrazen hradem Leuben

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Corpus 116/40*, *Coblenz 1970*, 147–149

Leuben, Ot. von Leuben–Schleinitz–Kirchberg", Kr. MEI – mapa hrady č. 16 (*obr. 52, 54*);

hradní pár 5 (*obr. 37*)

Topografická situace: skalní ostrožna mezi dvěma potoky

Tvar půdorysu: jazykovitý

Vnitřní členění: pravděpodobně jednoduchý (?)

Nálezová situace: silně poničena těžbou kamene

Rozloha: větší než 0,72 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: –

Zástavba: –

Datování: 10. – 11. století

Písemné prameny: 1069 in burgwardo Lovine (*DD HIV 227*);

Interpretace: pravděpodobně slovanský hrad, který nahradil starší polohu Mettelwitz.

Kolem poloviny 11. století centrum burgwardu Lovine

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr.19; *Corpus 116/29*

Görzig, Ot. Von Strehla, Kr. – mapa hrady č. 19 (*obr. 52, 53*); hradní pár 6 (*obr. 37*)

Topografická situace: na okraji labského břehu

Tvar půdorysu: obdélníkovitý (?)

Vnitřní členění: –

Nálezová situace: silně poničená

Rozloha: cca 0,48 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: podle pozorování pravděpodobně dřevohlinitá, bez použití kamene (?)

Zástavba: –

Datování: 9. – 10. století

Písemné prameny: –

Interpretace: slovanský hrad vystřídáný polohou Strela, Schloß v období po

„německém“ obsazení nebo až v souvislosti s tažením Boleslava Chrabrého

(*Coblenz 1970*)

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr.79, *Corpus 104/10*

Strehla–Burg Strehla, Kr. – mapa hrady č. 29 (*obr. 52, 54*), hradní pár 6 (*obr. 37*)

Topografická situace: na kopci strmě se svažujícím k Labi v městě Strehla

Tvar půdorysu: –

Vnitřní členění: –

Nálezová situace: žádné stopy po hradišti již nejsou patrný

Rozloha: cca 1,1 ha (?)

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: výstavba středověkého města

Konstrukce opevnění:

Zástavba: –

Datování: 9. – 11. století

Písemné prameny: 1002 urbs Strehla (*Thietmar V, 9*), 1065 burchwardos Strále et Borúz (*DD HIV 140*)

Interpretace: poloha nahradila starší slovanský objekt Görzig, centrum burgwardu

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Corpus 104/59*

Pozn: objekt předpokládán na základě keramického materialu a písemné zmínky;

pod dnešním zámek sídliště datované na základě sběrového materialu do 9. – 10. století, pravděpodobně související s polohou slovanského hradu (*Corpus 104/60*)

Hof Stauchnitz, mapa hrady č. 37 (*obr. 52, 53*)

Topografická situace: v nivě potoka

Tvar půdorysu: nepravidelně oválný

Vnitřní členění: dvojdílný objekt (?), ringwal

Nálezová situace: Na leteckém snímku lze rozpoznat vnější opevnění, hustou vnitřní zástavbu a tři příkopy, obklopující čtvercovitou plochu uvnitř.

Rozloha: 3–3,5 ha (vnitřní plocha)

Starší využití polohy: –pravěké stáří tří vnitřních příkopů nebylo potvrzeno; ale osídlení doloženo

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: systém opevnění s třemi pravděpodobně současnými příkopy a valem patrně se srubovou konstrukcí komor – několik fází

Zástavba: – ,dvůr o velikosti 75x75 m

Požárový horizont: ano, výzkum přinesl poznatky, které nutí k přehodnocení požárové vrstvy v jižní části objektu. Interpretace této vrstvy jako zánikového horizontu objektu není možné.

Datování: 6./7.–9.Jh. Výzkum přinesl nové poznatky o datování objektu. Materiál pocházející ze sběru a materiál získaný z řezu nevykazuje žádné rozdíly a odpovídá materiálu z Mísně Burgberg. Nebyly potvrzeny nálezy keramiky, které by se řadily do období předcházejícímu 9. století a naopak byly doloženy nálezy, které dokládají využití ještě v období kolem poloviny 10. století (*Oexle – Strobel 2004, 263*). Většina materiálu má však náležet období před založením Mísně.

Písemné prameny: 929 Widukind

Interpretace: identifikace s Ganou, dobytou 929 při tažení Jinřicha I. (*Coblenz 1977, 358*).

Nálezy dokládají využití polohy i v období kolem poloviny 10. století (na základě srovnání s nálezy z Mísně). V souvislosti s horizontem dolnolužických hradů uvažují autoři nově i možnosti nahlížet vznik objektu jako reflexi na saskou expanzi popř. na maďarské válečné události. Několikafázová výstavba tak může dobře korespondovat s opakujícími se a vyhrocujícími se válečným ohrožením, které písemné prameny od druhé poloviny 9. století zaznamenávají. Zánikovou vrstvu registrovanou v příkopu 2 nelze spojit s událostmi 928/929, stejně tak ale nelze vyloučit pokračování objektu v období po tomto datu (byť autoři odkazují na situaci hradních dvojic, která mají charakterizovat změnu v období „německéhoobsazení“), (*263*)

Archeologické akce: sběry, letecká prospekce, geomagnetická a geofyzikální měření, řez opevněním 2003 – bagrem byla vyhlouben řez o délce 150 m a šířce 2 m, který byl v jádru objektu rozšířen na ploch 6x7 m. Výzkum realizovaný v roce 2003 byl publikován bez dokumentace profilů a nálezového materiálu.

Literatura: *Corpus 151/11; Coblenz 1975; Coblenz 1977; Oexle – Stroble 2004*

Pozn. *Corpus 151/12* – sídliště v bezprostřední blízkosti staroslovanského hradu (suburbium).

Zchaitz, Burgberg, mapa hrady č. 38 (*obr. 52, 53*)

Topografická situace: ostrožná obtékaná potokem

Tvar půdorysu: jazykovitý tvar vnitřního areálu, vnější areál nepravidelný čtyřúhelník

Vnitřní členění: dvoudílná dispozice

Rozloha: 1,4 ha – vnitřní plocha, celkově 6 ha

Starší využití polohy: osídlení z doby bronzové a železné (jako hrad?)

Mladší využití polohy: sídlo nižší šlechty

Konstrukce opevnění: Hlavní val dosahuje šířky 8 m a byl tvořen z přední a zadní zdi z nasucho kladených kamenů. Uvnitř se nacházela pravděpodobně roštová konstrukce, vnější příkop byl 6–7 m široký. Před hlavním valem se nachází dvojitý příkop o šířce každý 3–4 m. Řez v prostoru vnitřního areálu nepřinesl poznatky o konstrukci opevnění

Zástavba: jámy, polozemnice, předpoklady obytných objektů na základě magnetometrického měření

Požárový horizont: předpokládán na základě nálezů mnoha uhlíků v hlavním valu

Datování: 8. – 9. století (*Corpus 152/72*), výzkum potvrdil datování objektu do 9./10. století

Písemné prameny: –, Původně hledán objekt, ke kterému se tyto zmínky vztahují v poloze Zschaitz – Burgberg (*Corpus 152/72*): castellum nomine Zavviza (1046 – *DD HIII 156*), burchwardum Ziauzo1071 (*CDS I, 1, 142*). Sondáží byla doložena keramika datující objekt do období 9. / 10. století, ale střepy z 11. století nebyly získány. Z tohoto důvodu předpokládáno,

že písemné zmínky se vztahují k poloze Zschaitz, Kirchberg, kde je také předpokládáno hradiště.

Interpretace: staroslovanské hradiště, nově úvahy o možnosti ztotožnění s Ganou (již *Radig 1929*, 48ff). Zmíněné doklady uhlíků dovolují uvažovat o katastrofickém zániku objektu.

Archeologické akce: sondáž 2009, 45 m dlouhý a 2 m široký řez, magnetometrické měření objektu

Literatura: *Radig*, Verzeichnis 1940 Nr.49; *Corpus 152/72*; Der Burgberg Zschaitz in der Lommatzsch (Landesamt für Archäologie und Landesverein Sächsischer Heimatschutz 2010).

Pozn: Výsledky archeologického výzkumu a magnetometrického měření objektu jsou předloženy zatím pouze v předběžném populárním vydání.

Dresden – Briesnitz, Kr. MEI – mapa ZK č. 56 (*obr. 11*); mapa hrady č. 3 (*obr. 52, 54*)

Topografická situace: nad břehem Labe

Tvar půdorysu: (?)

Vnitřní členění: jednoduché, ringwall

Nálezová situace: velmi poničena

Rozloha: cca 0,20 ha (průměr cca 50 m)

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: dřevohlinitá hradba s čelní kamennou plentou silnou cca. 1m a dřevohlinitou konstrukcí, v mladší fázi (cca polovina 12. století) došlo k jejímu zpevnění. Z této fáze pochází také dendrodatum 1194 získané ze zadní stěny fortifikace (*Wagner 2007*).

Zástavba: –

Datování: 9. – 13. století – Původně pokládáno za staroslovanský objekt, který byl v 10.

století zničen, avšak poloha brzy znovu obnovena a nejpozději od 11. století sloužila jako centrum burgwardu (*Corpus 115/1*). Podle poznatků nových výzkumů, posunut vznik opevnění do druhé fáze hradu společně s výstavbou kostela do období kolem roku 1050. Nálezová situace byla zatím v krátkosti předvedena pouze v předběžných zprávách a v očekávaném celkovém zpracování dojde pravděpodobně ještě ke změnám (na základě ústního sdělení).

Písemné prameny: 1071 in burcwardo Bresnice (*CDS I*, 1, 142)

Interpretace: ottonský hrad a burgward

Archeologické akce: výzkum 1939 (Petsch), 1993–1994 (Wagner)

Literatura: *Corpus 115/1*; *Wagner 1994*; *Wagner 2007*; *Henker – Wagner 1998*

Pozn: Ottonskému hradu předchází mladoslovanský (jungslawisch) objekt, jehož vznik náleží pravděpodobně do období několika desetiletí před rokem 990. Nálezy zabrušanské keramiky se nacházely zejména v jádru valu nejstaršího ottonského hradu, který lze datovat do úseku 990–1125. To znamená, že zabrušanskou keramiku lze opatrně spojit se situací na konci 10. století (kolem 990 se pravděpodobně dostala do valu); (ústní sdělení K. Wagner). Nálezová situace je velmi komplikovaná a blíže se k ní bude možné vyjádřit až po definitivním zveřejnění poznatků archeologického výzkumu.

Číslo	Hrady	Chronol. kategorie	Popis	Starší – mladší využití	Arch. činn.	Písemné zmínky	Burgward	Poznámka	Literatura
1	<i>Dohna-Schloßberg, Burgberg</i>	JUNG	na ostrožně; jednoduchý, později dvojitý objekt; 0,72 ha (horní hrad), později celková plocha 1,2 ha	ve 12. století říšský hrad	sběry	bez označení Donin 1040 (Annal. Saxo MGH SS VI, S. 684), 1107 castellum (Kosmas III,20)	rekonstruovaný burgward (Billig 1989)	K ochraně cesty vedoucí do Čech	Corpus 119/2; Coblentz 1954, 80ff
2	<i>Dohna-Robisch, Robsch, Raupscher, Raubbusch</i>	JUNG	na úzké ostrožně; pravděpodobně jednoduchý, trojdílná dispozice odpovídá až vrcholně a pozdně středověké situaci (?) nebo byly využity relikty hradiště z doby bronzové; vnitřní hrad 0,90 ha; pozorována přední kamenná plenta u valu	hradiště z doby bronzové, vrcholně a pozdně středověké využití	sběry			jako protihrad k Dohna, Schloßberg nebo k ochraně cesty údolím Müglitz směrem do Čech	Corpus 119/3; Coblentz 1954, 87 ff
8	<i>Altoschatz-Rosenthal, Schwedenschanzen</i>	ALT_JUNG	na ostrožně nad potokem, původní velikost neznámá, trojdílný objekt	v době železné?, další využití ve 12. století	sběry		Rekonstruovaný burgward (Billig 1989)		Corpus 151/37 Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 82; Corpus 151/37; Geupel-Schischkoff 1988
9	Mochau, Burgberg	SL	přibližně 1,9 ha, zničen kamenolomem			in burcardo Nimucova 1090 (DD HIV 420)	Identifikován s burgwardem Niemcza		Ortsakten - Mochau D-03
13	Zadel, Ot. von Diera-Zehren-Weinberg	JUNG_SPÄTSL	na ostrožně nad labskou nivou na pravé straně; ca 0,3 ha,		sběry, žez valem 1982	1074 Burgwardo Zadili; 1079 in pago castri Zalin (CDS II, 1, Nr. 33, 34)	burgward	nástupce hradu Zehren, Burgberg (Coblentz 1970)	Radig, Verzeichnis 1940 Nr.27; Corpus 116/73; Coblentz-Gerlach 1984; Coblentz 1988c

15	Nossen-Rodigt	SPÄT-MITT	na ostrožně; oválný ringwal zaujímající plochu ca 0,96 ha	úvahy o možném využití již v 8. - 9. stol. jako sídliště či hradu	sběry			vrcholně a pozdně středověký objekt, pravděpodobně nahrazuje polohu Nossen, Schloßberg (Coblenz 1970)	
17	Kleinborthen, Ot. von Dohna, Burgstädtel	JUNG	na ostrožně, vnitřní areál ca 0,3 ha		sběry			hrad k ochraně údolí potoka Lockwitz	Radig, Verzeichnis 1940 Nr.33; Corpus 117/4
18	Pirna-Kirchhof-vermutl.		pravděpodobně ringwal o rozloze ca 0,8 ha; situace silně poničena novověkými přestavbami (16. století - poloha využita jako hřbitov)						Corpus 119/8; Spehr 1975 AuF 20
20	Gröba, Ot. von Riesa-Burgwall Gröba (Kirche)	JUNG	ringwal o rozloze ca 0,35 ha, přestavěný hřbitovem s kostelem		sběry	burgwardum Grobe (1064 D HIV 131)	burgward	1046 burchwardo Grobi (DD HIII 162) - nach Billig (1989) - identifikováno s Döben Schlossberg, nach Walter (1992) na soutoku obou Freiburger und Zwickauer Mulde, resp. v oblasti Kleinborthen.?	Radig, Verzeichnis 1940 Nr.10; Corpus 104/13
22	Leckwitz, Ot. von Nünchritz-Leckwitzer Schanze	ALT_JUNG	na ostrožně nad pravým břehem Labe, oválný ringwal, pravděpodobně dvojdielný, o rozloze ca 0,66 ha; předpokládána hradba s přední kamennou plentou		sběry				Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 8; Corpus 104/26
23	Löbsal, "Löbsetzer Schanze" Ot. von Diera-Zehren-Burgberg Löbsal	ALT_JUNG	na rozlehlé ostrožně na pravém břehu Labe, trojúhelníkovitý dvojdielný objekt o rozloze ca 3,60 ha	hradiště z doby bronzové a rané doby železné; ve vrcholném středověku vystavěna věž	sběry	932 (Thietmar I, 16), urbs Lebusua 1012 (Thietmar VI, 59)		Nově sem lokalizována Lebusa, dříve spojována s centrálním hradem Lužice.Slovanský hrad, dobytý Jindřichem I. a na počátku 11. století v souvislosti s tažením Boleslawa Chrabrého obnoven	Corpus 104/31, Coblenz 1957; Biermann-Gebuhr

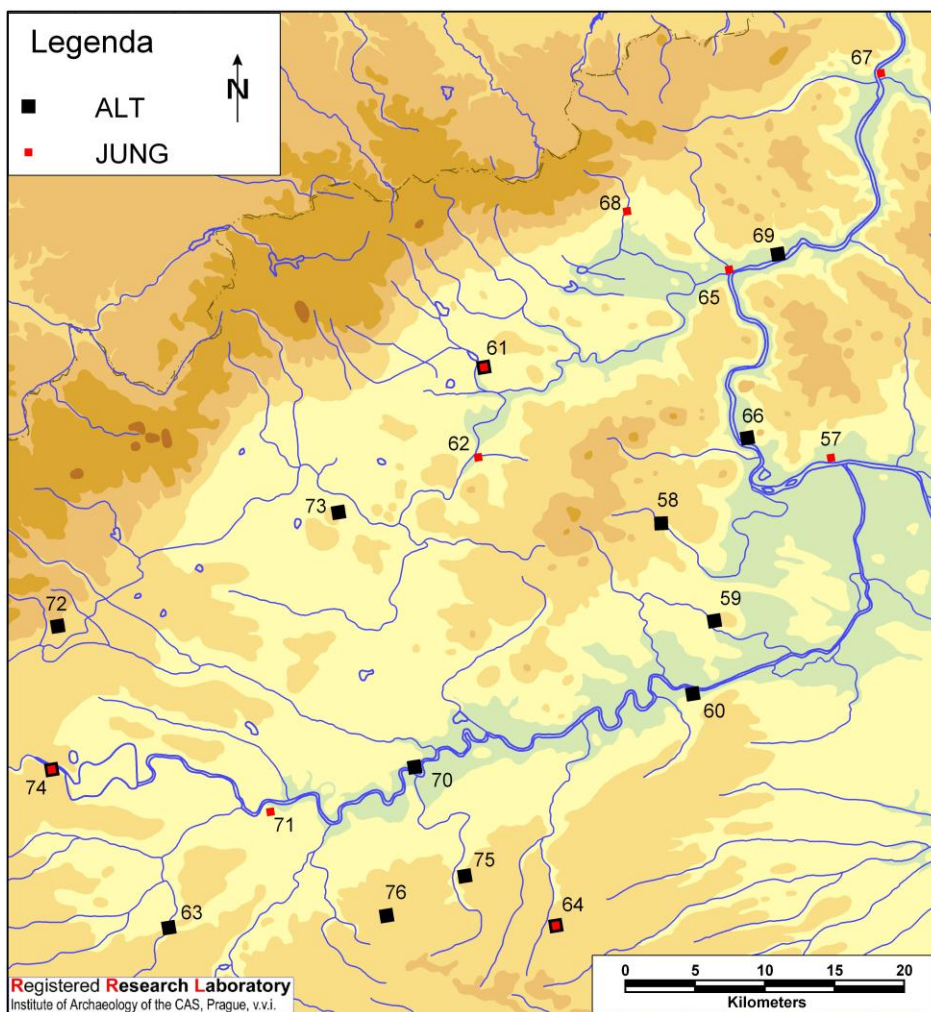
24	Neuhirschstein, Ot. von Hirschstein, Boritz	JUNG	na skalnaté terase na levém břehu Labe, ringwall trapézovitého půdorysu, pravděpodobně jednodílný, o rozloze ca 0,3 ha			in burcwardo Boruz (979) 983 (DD OII 184); 1065 (D HIV 140)	burgward	K ochraně nově dobytých východních oblastí po roce 928. 983 Císař Otto II. přenechal biskupství v Míšni clo obchodníků při překročení Labe v Boritz. Coblenz zmiňuje ještě polohu Althirschstein. Nepodařilo se zjistit o jakou oluhu se má jednat.	Corpus 104/38; Radig, Verzeichnis 1940 Nr.14"; Coblenz 1970
25	Paltzchen, Ot. von Lommatzsch-Tanzplatz	ALT	na ostrožně, pravděpodobně ringwal čtyřúhelníkovitého půdorysu, zcela zničen		sběry			pravděpodobně k religiálním účelům, než k obraně (?)	Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 24; Corpus 116/56; Bierbaum 1932
27	Stauda, Ot. von Priestewitz-Opferhügel		v nivě potoka; o rozloze ca 0,19 ha; zničen modelními přestavbami		sběry		Rekonstruovaný burgward		Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 12; Corpus 105/7
28	Oberstaucha, Ot. von Stauchitz-Kirchberg	ALT_JUNG	pravděpodobně jednodílný ringwal o rozloze ca 1,8 ha; zcela přestavěn kostelem a hřbitovem		sběry				Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 23; Corpus 104/46
30	Coschütz (Dresden)-Heidenschanze bei Dresden	ALT_JUNG	na ostrožně nad údolím potoka, o celkové rozloze ca 5 ha opevnění z doby slovanské zatím nedoloženo	hradiště z pozdní doby bronzové	sběry, výzkum - při něm nálezy slovanské keramiky	1068 (D HIV 212) Bvistrizi	burgward	staroslovanská poloha, pravděpodobně zničena při východofranské expanzi a později využíván (?). Není vyloučeno, že se jedná o slovanské sídliště v chráněné poloze. Burgward Bvistrizi původně lokalizovaný na Pesterwitz (Billig 1989), proti této poloze nedá	Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 2; Corpus 115/3

31	Lockwitz-Burgberg	ALT_ JUNG	na široké ostrožně nad údolím Lockwitz, o rozloze ca 0,56 ha; výrazně poničena těžbou kamene a zemědělskými pracemi		sběry				Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 3; Corpus 115/21
32	Loschwitz-Burgberg	JUNG	ostožna nad pravým břehem Labe, velmi poničena přestavbami						Corpus 115/28
33	Niederwartha, Ot. von Dresden-Burgberg	JUNG	na strmé ostrožně oválný ringwal dvojdielné dispozice, vnitřní areál o rozloze ca 0,4 ha		sběry	in burchwardo Guodezi 1045 (DD HIII 148); 1071 in burgwardo Woz (CDS II, 1, 142)	burgward	slovanské hradiště již z doby před tažením Jindřicha I.???, později burgward	Radig, Verzeichnis 1940 Nr.22; Corpus 114/8
34	Niederwartha, Ot. von Dresden-Böhmerwall	JUNG	na ostrožně o rozloze ca 0,24 ha		sběry			pravděpodobně nahrazuje polohu Niederwartha Burgberg, založena českým panovníkem Vratislavem (Kosmas II, 40), lokalizován i jz. od Míšně do Weistrup (Kötschle-Kretschmer 1965)	Corpus 114/9
35	Omsewitz-Burgstädtel	JUNG	ringwal na kopci o rozloze ca 0,28 ha; poloha částečně poničena hospodářským využíváním		sběry				Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 4; Corpus 115/37
36	Pillnitz-Kanapee, burgberg	ALT	na jazykovité ostrožně, objekt o rozloze ca 1,68 ha, zjištěno dřevohlinité opevnění	v době bronzové	sběry, sondáž (1974, Coblenz)				Corpus 115/39
39	Döbeln	ALT_ JUNG	ringwal na ostrožně vysoko nad řekou (Mulde); objekt není v terénu již rozpoznatelný, odhadovaná rozloha ca 0,28 ha	středověké město	sběry	981 castrum cum burwardiis Doblin (D OII, 195)	burgward		Radig, Verzeichnis 1940 Nr.43; Corpus 152/12; Billig-Müller 1998 s lit.

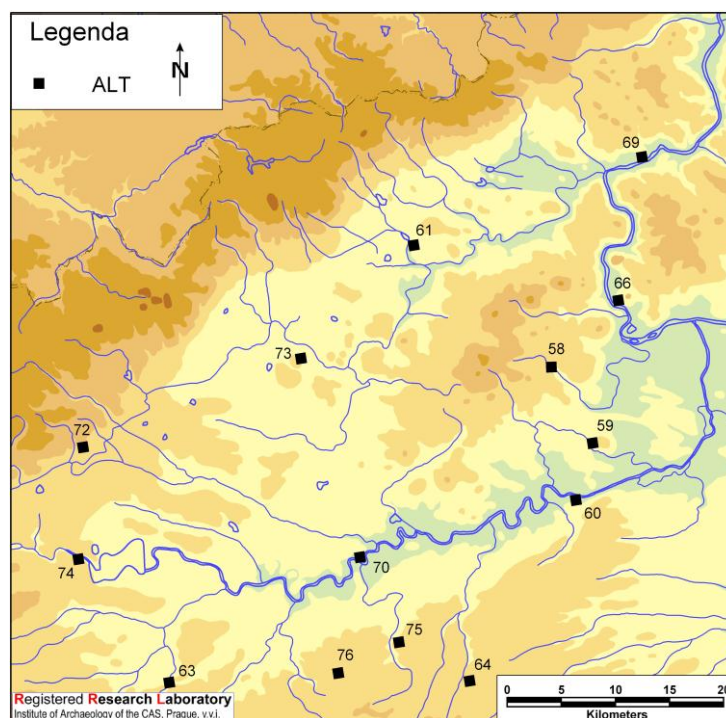
40	Zschaitz, Kirchberg	SL				1046 castellum nomine Zavviza (CDS I, 1, 142) - původně Zschaitz, burgberg (Billig 1989), nověji uvažováno spíše tato poloha	burgward		OA, Fst. 2
41	Zschochau, an der Krährnhütr	ALT			sběry			v Corpu 12.-13. století (špatná datace, sdělení Dr. Geupel), nálezy slovanské keramiky – staroslovanského období	Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 32; Corpus 152/73; Ortsakten Fst. 01
42	Choren, Burgberg		na terase, poloha přestavěná vrcholně středověkým hradem		sběry	983 civitas Corin (D OII 270); 976 Chorin (Thietmar III, 1)	Rekonstruo- vaný burgward - otázka správnosti lokalizace		Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 15; Corpus 152/7, OA
43	Proschwitz, Bennokanzel	JUNG	na pravém břehu v nivě Labe, v blízkosti hradu Zadel		sběry				Hoffmann- Gerlach 2008 AFG 50
44	ZISSEN, Burgberg. "Schwedenschanze n"	JUNG	ringwal		sběry		Rekonstruo- vaný		Radig, Verzeichnis 1940 Nr.6; Corpus 151/61; Kobuch 1997
45	Baderitz, Festenberg	ALT_ JUNG	na skalní plošině, nejprve "älterlawischer Ringwal" z 8./9. století, v druhé polovině 10. století přestavěn na burgward a vznik dvoujdílné dispozice, v polovině 12. století založen středověký kamenný hrad		sběry	zu 984, 1003) Thietmar V,37); 1012/18 jako sídlo pánů ad Mogelini (Thietmar IV, 5)	Rekonstruo- vaný	slovanský a německý hrad; 1003 lstí dovrátila posádka hradu dobývání Boleslawem Chrobrým	Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 77; Corpus 151/4
46	Hohen Stein, Dresden-Plauen	JUNG_ SPÄTSL					Burgward Bvistrici - srov. Coschütz Heidenschanz e		Gerlach 1996, Kobuch 1997; OA Fst 7

47	Ziegra	ALT	nad břehem potoka oválný objekt		sběry	cum burgwardiis Hwoznie 981 (D OII 195)	burgward lokalizace problematická		Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 48; Corpus 152/70
48	Kleinweitzchen, Großweitzchen	ALT	ringwal						Corpus 152/30
49	Technitz	ALT			sběry				Corpus 152/64
50	Pirna, Sonnenstein	JUNG	poloha zničena přestavbami		sběry, výzkum 2010 (Lehmann)				OA - Fst. 39
51	Korbitz, Hohe Eifer	SL ?	objekt o rozloze ca 1,2 ha	hradiště z doby bronzové				pravděpodobně současný s Míšní?	OA D-02
52	Klosterhäuser/Klos tergut	SL ?	objekt o rozloze ca 0,16 ha						OA D-02, Fst. 1
53	Seebuschütz	SL?							OA D-02, Fst. 2
54	Bloßwitz	SL?	objekt o rozloze ca 0,44 ha						OA D-02, Fst. 1
55	Dresdner Heide- FR Klotzsche, Forstrevier	SL?			sběry				OA Fst. 15
56	Schreibitz	SL	ringwal, plocha přestavěna kostelem a hřbitovem		bez nálezů	1064 in burgwardo Serebez (D HIV 118)	burgward		Radig, Verzeichnis 1940 Nr. 83; Corpus 152/56

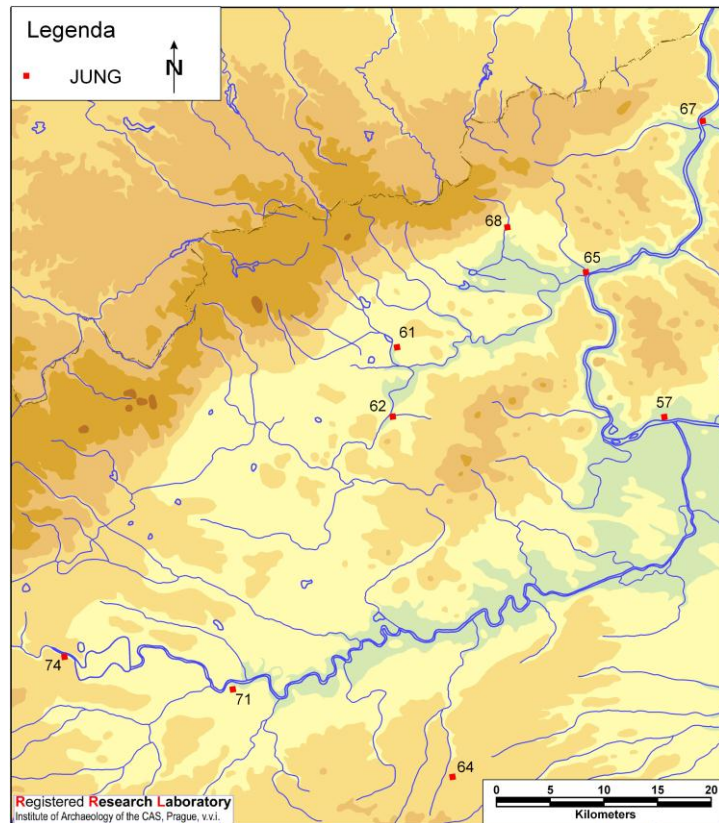
Tab. 12. Soupis ostatních hradišť saského Polabí. Číslo lokalit odpovídají číslům na mapách (*obr. 52, 53, 54*)

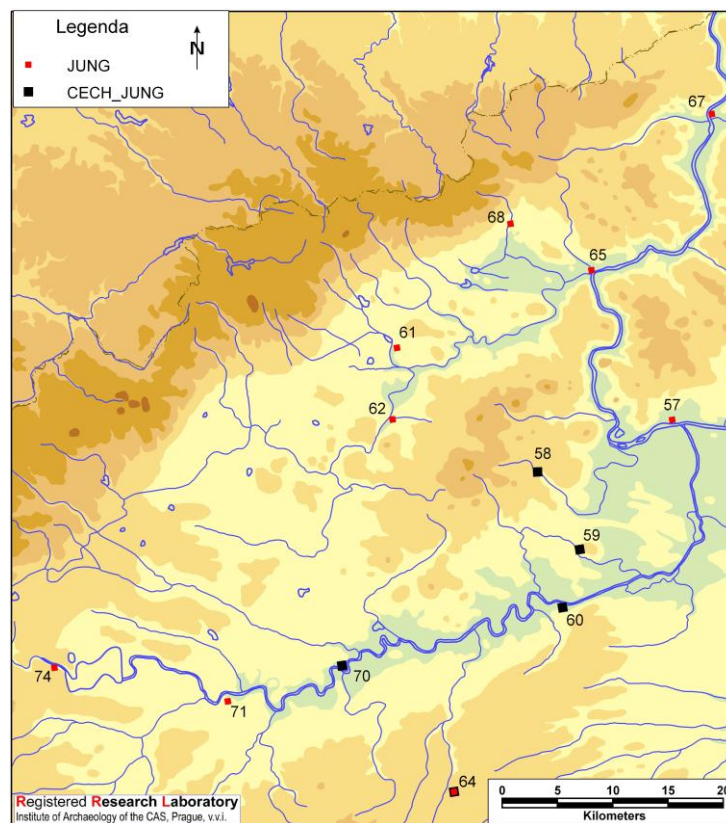
Obr. 55. Přehled hradišť v severozápadních Čechách v raném středověku.

Obr. 56. Přehled hradišť v severozápadních Čechách ve starší fázi raného středověku.

Obr. 57. Přehled hradišť v severozápadních Čechách v mladší fázi raného středověku.

Obr. 58. Přehled hradišť v severozápadních Čechách za předpokladu přijetí datování *P. Čecha* (2000a, b).

Libochovany, poloha “Hrádek” a “Tříkřížový vrch”, č. 66 (*obr. 55, 57, 58*)

Geografický kontext: Na hranici Českého středohoří a středního Polabí

Topografická situace: Náhorní plošina nad pravým břehem Labe v místě tzv. Porta bohemica

Tvar půdorysu: nepravidelný pětiúhelník

Vnitřní členění: dvojdílný objekt

Rozloha: 21 ha

Starší využití polohy: Relikty pravěkého opevnění (lužická kultura)

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Zničeno, pravděpodobně využito a zpevněny relikty pravěkého opevnění

Zástavba: neznámá

Požárový horizont:?

Datování: Neznámé – Na základě střepového materiálu stanoven interval cca od druhé poloviny 8. do poloviny 10. století (*Kotyza a kol. 1997, 67*)

Písemné prameny: Úvahy o lokalizaci Canburgu (*Kotyza a kol. 1997, 65–98*)

Interpretace: předpoklad sídla nějakého vládce

Archeologické akce: sběry

Literatura: *Zápotocký 1965, 210; Kotyza a kol. 1997, 65–98*

Černovice, poloha “Hradiště”, č. 72 (*obr. 55, 56*)

Geografický kontext: na okraji podkrušnohorské kotliny

Topografická situace: na vrcholu kopce obtékaného dvěma potoky

Tvar půdorysu: nepravidelně oválný

Vnitřní členění: jednodílný objekt

Nálezová situace: výrazně poškozena těžbou kamene

Rozloha: 6 ha

Zástavba: Nález cisterny? (*Bubeník 1988, 82–83, 99, 176–179*) – problematika jejího datování

Starší využití polohy: Hradiště v mladší době bronzové (knovízská kultura)

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Využito pravěké hradby, otázka k jak výrazné úpravě došlo.

Původně po obvodu celé plošiny. Dochován pozůstatek kamenné hradby široké 3 m: tvořena z vnější a vnitřní zdi z velkých na sucho kladených kamenů, prostor vyplněn drobnými kameny. Stopy dřevěné konstrukce a příkop před hradbou nedoloženy.

Požárový horizont: Některé kameny ze spodních vrstev nesly stopy po požáru.

Datování: snad již v 8., jistě 9. a 10. století

Písemné prameny: –

Interpretace: Nejistá, původně ho Bubeník považoval za centrum sídelní komory na střední Chomutovce, od tohoto názoru ale ustoupil, neboť poloha leží výrazně mimo tuto komoru (*Bubeník 1988, 83*).

Archeologické akce: archeologický výzkum 1976 (*Smrž*) valu a části plochy v JZ části

Literatura: *Bubeník 1988, 176–179; Smrž 1995, 46–47.*

Most, Hněvín, č. 73 (*obr. 55, 56*)

Geografický kontext: Mostecko

Topografická situace: na vrcholu kopce chráněná strmými srázy, dominantní v okolí

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Nálezová situace: Situace výrazně pozměněna výstavbou středověkého hradu.

Rozloha: 1,6 příp. 3 ha

Zástavba: –

Starší využití polohy: pozdní halštatská (pravděpod. komorové konstrukce)

Mladší využití polohy: středověký hrad

Konstrukce opevnění: Druhotné využití pravěkého opevnění v raném středověku

(potvrzeno radiokarbonovou analýzou dřevěných trámů z vrchní části opevnění). Celý průběh není znám.

Požárový horizont:?

Datování: nálezy starohradištní a středohradištní keramiky, 8. – 9. století

Písemné prameny: –

Interpretace:

Archeologické akce: výzkum 1974 (*Bubeník*)

Literatura: *Bubeník 1972*, 668–971; *1977*; *1978*; *2002*; *Smrž 1995*, 50–54

Třeskonic, Výrov, mapa č. 76 (*obr. 55, 56*)

Geografický kontext: střední Pohří

Topografická situace: na vrcholu kopce

Tvar půdorysu: nejistý – na lichoběžníkovité ploše

Vnitřní členění: předpokládáno dvojdielné

Nálezová situace: narušena lomem

Rozloha: 6 ha ?

Zástavba: –

Starší využití polohy: pozdně halštatské hradiště

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: doložena zeď z opukových kamenů

Požárový horizont: –

Datování: nálezy z 8. a 9. století – období využití jako hradu

Písemné prameny: –

Interpretace:

Archeologické akce: 1983 archeologický výzkum (Holodňák)

Literatura: *Holodňák 1995*; *Bubeník 1988*, 251

Hřivice, „Okrouhlík“, č. 75 (*obr. 55, 56*)

Geografický kontext: střední Poohří

Topografická situace: ostrožna

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Rozloha: 0,7 ha

Zástavba: –

Starší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Příčný příkop a val (20m šíře)

Požárový horizont: ?

Datování: Opevnění nelze jistě datovat, doklady starohradištního a středohradištního využití polohy - 9. století. Podle Čecha zlomky hlásící se do 11. století (*Čech 2000a*, 423).

Písemné prameny: –

Interpretace:

Archeologické akce: Povrchový průzkum v roce 1969 (Bubeník), 1991 (Meduna)

Literatura: *Křivánek 1997*; *Meduna 1995*

Vlatislav, „Na šancích“, Okr. LT – mapa ZK č. 8 (*obr. 11*) č. 58 (*obr. 55, 56, 58*)

Geografický kontext:

Topografická situace: nízká ostrožna obtékaná na Z a SZ říčkou Modlou a jejím dnes již vyschlým přítokem.

Tvar půdorysu: trojúhelníkový

Vnitřní členění: trojdílný objekt

Rozloha: 3,21 ha – akropole 110x80 m

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Hradiště opevněné po celém obvodu a rozčleněné dvěma vnitřními, obloukovitě prohnutými valy do tří nestejně velkých areálů. Na severovýchodě, odkud byl hrad dostupný, byly vybudovány tři pásy valů s příkopy: zkoumán vnitřní a střední val – hradby s čelní kamennou plentou a s vnitřní roštovou a komorovou konstrukcí (podrobněji *Váňa 1968*). Vnější konstrukce opevnění: čelní kamenná zeď (š. 86 cm) se systémem dřevěných roštových komor (hlína a drobné kamínky ve výplni), 9 m široký příkop s kůly. Obdobnou konstrukci měly i ostatní dva příčné valy do vnějších areálů.

Zástavba: Vnitřní zástavba se koncentruje především do vnějšího areálu podél vnějšího valu, vnitřní hradiště bylo osídlené minimálně. Doloženy byly jak zahloubené, tak nadzemní stavby a zásobní jámy. Nález brány ve vnitřním valu s předpokládanou věžovitou nástavbou (podrobněji *Váňa 1968*). Nálezy poskytují doklady o zemědělství i řemeslné výrobě (pravděpodobně kovářská dílna). Neosídlené plochy – zejména střední areál – sloužily patrně jako útočiště pro obyvatele a jejich dobytek ze širšího zázemí hradu (*Váňa 1968*, 170)

Požárový horizont: Zachycen

Datování: 9. – první polovina 10. století (*Váňa 1968*). P. Čech klade do 9. století pouze

střední příkop coby součást staršího opevnění bez čelní kamenné plenty. Až ve druhé polovině 10. století podle něj vzniká nový hrad (*Čech 2000a*, b).

Písemné prameny: Spojován s hradem luckého knížete Vlastislava v době mezikmenových bojů s Čechy (*Váňa 1968*)

Interpretace: Předpřemyslovské založení, spojováno s událostmi lucké války – tedy mezikmenovými boji. Podle Váni vylučuje sídlištně-geografická situace hradu – periferní poloha vůči sídlištním a malá rozloha – jeho funkci coby politicko-hospodářského centra v hustě osídlené oblasti (jako tomu je u Litoměřic, Žatce, Zabušan nebo Levous). Hrad vykazuje (přes své umístění na nízké ostrožně v okolí vyšších kopců) strategickou polohu zaměřenou k ochraně přechodů přes České Středohoří a je tedy vojenským založením (*Váňa 1968*, 76–78, 172ff). I na základě charakteru příbytků beze stop sociální diferenciace a celkové chudoby nálezového inventáře předpokládá druhořadý význam Vlastislavi. Na základě požárového horizontu usuzováno na násilný zánik objektu a jeho rychlé opuštění (*Váňa 1968*, 172–174). Jako potřebná se jeví revize nálezových situací, která by prověřila objektivnost závěrů, zejména vzhledem k zmíněnému líčení lucké války.

Na základě některých nálezů a poměrně silné kulturní vrstvy je zvážit i možnou roli v následujícím 10. – 11. století (*Váňa 1968*, obr. 47:3, 4, 55:4, 72:4).

Podle Čecha představoval hrad Vlastislav v 9. století objekt nižšího významu. V druhé polovině 10. století pak patřil mezi objekty jednoho zakladatelského záměru (vedle Hradce u Kadaně, Žatce, Drahúše, Klapý, Vlastislavi a Litoměřic). Jedna fáze opevnění má dokládat krátkodobou existenci objektu jakožto vojenského opěrného bodu nedaleko důležitých krušnohorských přechodů, který zároveň sloužil jako správní centrum kraje (shromažďování potravin pro posádky).

Archeologické akce: sběry, výzkum 1953–1954 (*Váňa*)

Literatura: *Váňa 1955; 1968*

Pozn.: Podle autora výzkumu se jednalo o současné založení; na základě shodného charakteru a jednofázovosti konstrukce hradu a jediného nálezového horizontu osídlení (*Váňa 1968*, 168)

Klapý, vrch Házmburk, Okr. LT – č. 59 (*obr. 55, 56, 58*), mapa ZK č. 17 (*obr. 11*)

Geografický kontext: dolní Ohře

Topografická situace: strategická poloha na vrchu, který představuje krajinnou dominantu kraje

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Rozloha: ?

Nálezová situace: Nálezy raně středověké keramiky ze svahů i z východního konce hřbetu. Archeologický výzkum A. Rusó v prostoru "Městečka", tedy středověkého opevněného podhradí při jihovýchodní patě vrchu prokázal příkop, do něhož byla založena pozdější vrcholně středověká hradba. Objekty na vrcholu byly zničeny stavbou gotického hradu

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: středověký hrad

Konstrukce opevnění: zničeno vrcholně středověkým hradem, doložen pouze příkop pod hradem

Zástavba: ?

Požárový horizont: ?

Mladší využití: středověký hrad

Datování: osídlení je datováno do intervalu 8. – 10. století, přesnější staří hradiště je však neznámé, uváděno středohradištní (*Zápotocký 1992*). Podle P. Čecha vzniká toto hradiště až v druhé polovině 10. století.

Písemné prameny: –

Interpretace: předpřemyslovské založení; Chybějící zázemí v okolí hradu vylučuje střediskovou funkci (ta se vázala na nedaleké Levousy a částečně na Vlastislavi) a vybudování objektu ve strategické poloze souviselo s jeho vojensko-obrannou funkcí. V hradech Levousy – Házmburk – Vlastislav spatřuje Zápotocký linii na východní hranici Lucka z doby lucké expanze krátce před česko-luckými boji, probíhajícími pravděpodobně někdy v období od poloviny 9. do 3. čtvrtiny 9. století (*Zápotocký 1992*, 210).

Podle P. Čecha plní funkci opěrného vojenského bodu ve druhé polovině 10. století (*Čech 2000*).

Archeologické akce: Sběry, výzkum (nepublikované)

Literatura: *Zápotocký 1992*, 198–202; *Rusó – Smetana 1994*

Levousy, “Na šancích” a “Na hradbách”, Okr. LT – č. 60 (*obr. 55, 56, 58*), mapa ZK č. 18 (*obr. 11*)

Geografický kontext: dolní Poohří

Topografická situace: plochá a široká ostrožna (a její východní předpolí) nad pravým (jižním) břehem Ohře

Tvar půdorysu: nepravidelně ledvinovitý

Vnitřní členění: trojdílný objekt

Rozloha: přes 12,1 ha – akropole 2,5 ha; první předhradí 1,9 ha a vnější předhradí 7,7 ha.

Starší využití polohy: Původně považován zbytek dochované vrstvy za pozůstatek opevnění unětické kultury (Váňa 1973), Zápotocký ho předatoval do pozdní doby bronzové (Zápotocký 1989) a Smrž je pak zařadil mezi hradiště knovízské kultury (Smrž 1992). Doloženo osídlení mnoha pravěkých kultur.

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Tři příčné valy, boční opevnění nedoloženo, lze je ale předpokládat.

Výzkumem prokázána čelní kamenná plenta vnitřního opevnění s roštovou a komorovou konstrukcí dosahující šířky 9 m.

Zástavba: kromě opevnění žádné jiné slovanské objekty nebyly sondáží zjištěny

Požárový horizont: –

Datování: mladší fáze středohradištního období – 9. – pol. 10. století. Čech posunuje založení hradu až do druhé poloviny 10. století (Čech 1999a, 424)

Písemné prameny: –

Interpretace: Předpřemyslovské založení (?). Od ostatních severozápadočeských hradišť ostrožného typu zaujímá rozsáhlou plochu (téměř 4x větší než Vlastislav) – vztah vnitřní hradby k oběma vnějším prozatím neznámý. “Centrální poloha Levous a jejich rozsáhlé zázemí naznačují, že hradiště nemohlo mít pouze funkci vojenskou, obrannou, ale že muselo hrát významnou úlohu v hospodářském, sociálním a politickém životě své oblasti” (Váňa 1973, 278). Otázka zániku funkce Levous, pravděpodobně v 10. století, nelze vyloučit jejich určité další využití i po ovládnutí oblasti Přemyslovci, byť bezpochyby ustupovala do pozadí (o. c. 279). Váňa uvažoval o možnosti hledat v Levousích hrad odbojného *vicina subregula* (Widukind). Jasně doklady pro tuto identifikaci ale nejsou a v literatuře se vyskytuje mnoho možností.

Podle Čecha vybudován společně s dalšími objekty jako opěrný vojenský bod namířený pravděpodobně proti Sasku (Čech 2000).

Archeologické akce: sběry, výzkum 1967 (Váňa 1973)

Literatura: *Kotyza a kol 1997*, 71–72; *Váňa 1973*; *Zápotocký 1992*; 1965, 310–311;

Zápotocký 1989, 506–517; *Žemlička 1980*, 30.

Zabrušany, “Švédské šance”, Okr. TP – č. 61 (*obr. 55, 56, 58*), mapa ZK č. 23 (*obr. 11*)

Geografický kontext: Pobělí

Topografická situace: nízká ostrožna, nacházející se severozápadně od obce, obtékaná původně dvěma potoky

Tvar půdorysu: trojdílný objekt

Vnitřní členění: nepravidelně protáhlý lichoběžník

Rozloha: 5,5 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Na severovýchodě, odkud byl hrad dostupný, byly vybudovány tři pásy valů s příkopy: zkoumán vnitřní a střední val. U středního valu doloženy dvě stavební fáze. Další obranná linie pravděpodobně palisádové podoby zjištěna A. Rusó (1991). Střední hradbu tvořil původně pouze hlinitý násep s palisádou, který byl postupně přebudovaný v mohutnější opevnění sestávající se z čelní zdi z nasucho kladených kamenů a komorové a roštové konstrukce, dosahující šíře až 8 m. Výzkumem v roce 2001 byla u vnější hradby obdobné konstrukce jako střední, zjištěno zpevnění zadní kamennou zdí (šíře hradby 10 m).

Zástavba: neznámá

Požárový horizont: Váňa se při výzkumu vnitřní a střední hradby zmiňoval o požárových vrstvách, které však u vnějšího valu doloženy nebyly (podrobněji *Lutovský 2003*).

Datování: 8./9. století, někdy uváděna až druhé poloviny 9. století, po polovině 10. století předpokládán pokles významu objektu z důvodu výstavby přemyslovského správního hradu v Bílině a zánik v druhé polovině 10. či na počátku 11. století (Váňa 1955; Rusó 1991, 1994). Výzkumem v roce 2001 byla v období pokročilého 11. a ve 12. století doložena přestavba a zpevnění hradby. Čech předpokládá rozšíření a úpravu hradu v průběhu 10. století (Čech 2000).

Písemné prameny: 857 civitas Wistrachi ducis – ve franských análech záznamenaný hrad lze s vysokou pravděpodobností klást právě do Zabrúšan (*Sláma 1973*)

Interpretace: Knížecí mocenské centrum v povodí Bíliny v období před přemyslovskou expanzí, které mělo v 10. století po založení hradu Bílina plnit úlohu jako její předpolí a ochrana k jejímu přístupu. Přestavba hradu v 10. století je nově zvažována v souvislosti s budování obranné linie hradišť v Poohří za Boleslava I. jako její doplněk, kdy Zabrúšany plnily roli opěrného bodu proti saské moci (*Čech 2000a, b*). Hradiště si i v následujícím období udrželo vojensko-strategický význam, bezpochyby střežily přístup od zemské brány k Bílině. V té době vznikající hrad Chlumeč nenabízel dostatečný prostor pro soustředování vojska, pro které se nadále nabízely Zabrúšany (*Lutovský 2003*). Koncem 11. nebo spíše v první polovině 12. století dochází ke zpevnění vnější hradby. Příčinu této obnovy spojuje Lutovský opatrně s událostmi roku 1126, tedy se střetnutím Soběslava I. a krále Lothara II. Saského, do kterého se významně zapsal hrad Chlumeč (*Lutovský 2003*).

Archeologické akce: Sběry, zejména archeologický výzkum 1950–1951 (*Váňa 1951; 1952; 1955*) a 2001 (*Lutovský 2003*). Výzkum z 50. let nebyl dostatečně zpracován, k dispozici jsou pouze uvedené předběžné zprávy. V 90. letech se polohou zabývala A. Rusó, které stav náleзовých situací dovolil pojednat objekt pouze jako sběrový materiál (*1991; 1994*)

Literatura: *Lutovský 2003; Rusó 1991; Váňa 1951, 1952, 1955, 1968, 1976*, 463–472.

Pozn: Zabrúšany jako významné mocenské centrum v polovině 9. století podporuje i nedaleký nález mohyly s pohřbem kněžny doprovázeným bohatým inventářem v nedalekých Želénkách

Dolánky, Rubín, Okr. LN, č. 63 (*obr. 55, 56*), mapa ZK č. 44 (*obr. 11*)

Geografický kontext: střední Poohří

Topografická situace: dominantní poloha na vrchu nad Doláneckým potokem na okraji žatecké plošiny

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Rozloha: ?

Náleзовá situace: zčásti poničen těžbou kamene

Starší využití polohy: zbytky opevnění z období unětické kultury a z pozdní doby halštatské, doklady osídlení v starohradištním a středohradištním období

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Zbytky dvou narušených valů v jižním svahu, dřevohlinitá nejméně 2 m široká hradba komorové konstrukce

Zástavba: Neznámá, doklady osídlení na jižním předpolí Rubínu

Požárový horizont: ?

Datování: konec 9. až první polovina 10. století,

Písemné prameny: Jedna z uvažovaných lokalizací Wogastisburgu

Interpretace: Ústřední hrad luckého knížectví 9. století, tj. předpřemyslovské založení. Jedna z lokalizací Wogastisburgu (623)

Archeologické akce: Starší akce viz Bubeník 1995, poslední výzkum 1987–1991 v jihovýchodním předpolí hradu

Literatura: *Bubeník 1988*, 129–130, 179–184; *1992; 1995; 1997*

Pozn: Nálezy avarsko-slovanských kování.

Kozojedy, Dřevíč, Okr. RA – č. 64 (*obr. 55, 56, 58*), mapa ZK č. 49 (*obr. 11*)

Geografický kontext: střední Poohří

Topografická situace: rozsáhlá ostrožna nad Pochválovským potokem

Tvar půdorysu: trojúhelníkový

Vnitřní členění: Hradiště bylo považováno za jednodílné, letecká prospekce rozpoznala dvoudílný objekt

Rozloha: 12 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Doloženy části valů na severní a východní části polohy a příčný val. Charakter opevnění neznámý.

Zástavba: – Předpokládán je kostel, ale bez dokladů.

Požárový horizont: ?

Datování: Bubeník datuje do mladší fáze středohradištní 9./10. století. Nálezy keramiky datované do období 10. – 12. století

Písemné prameny: 1002 zmínka o velmi pevném hradu Dřevíči v souvislosti s

obsazením hradu knížetem Oldřichem při vyhánění Poláků z Čech (*Kosmas I*, 36; srov. *Sláma 1986*, 76–77)

Interpretace: Původně určeno pravděpodobně k ochraně cesty z Poohří do Prahy, v 11. století se stalo jedním z přemyslovských správních hradů

Archeologické akce: Výzkum 1950 (Knorr) zjistil rané středověké pohřebiště (z 11. a 12. století) a sídlištní objekty. Výzkum opevnění nebyl proveden.

Literatura: *Bubeník 1988*, 186–189, *Smrž 1991*

Postoloprty, Drahůš, č. 70 (*obr. 55, 56, 58*)

Geografický kontext: střední Poohří

Topografická situace: nízká, plochá terasa na levém (původně pravém) břehu Ohře, blatné hradiště

Tvar půdorysu: jazykovitý

Vnitřní členění: dvoudílná dispozice

Bubeník uvažuje o krátkodobém trvání lokality s jednou fází opevnění. Hypoteticky lze uvažovat o druhé fázi obnovy hradby (*Kotková 2005*, 50–52)

Rozloha: 6, 75 ha (jižní oválná relativně výše položená plocha o rozloze 3 ha tvoří akropoli, severní rozšiřující se plocha o rozloze 3,75 ha tvoří předhradí)

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –, (zaniklý) benediktinský klášter Porta apostolorum

Zástavba: Řez valem zachytil zbytky sídlištních objektů. Podrobnější představu nelze určit (srov. *Kotková 2005*, 44–46).

Konstrukce opevnění: Řez vnějším příčným valem: hradba dřevohliněné konstrukce (pravděpodobně roštové) s přední kamennou plentou z nasucho kladených opukových kamenů a žlábkem za zadní stěnou tělesa hradby, s příkopem.

Požárový horizont: Evidovány stopy po požáru

Datování: Původně datován do mladší fáze středohradištního období, tj na přelom 9./10. století (*Bubeník 1988*). Nedávno předloženo datování až do druhé poloviny 10. století až počátku 11. století (*Čech 1999a*)

Písemné prameny: Hradiště ztotožňováno s hradem Drahůš zmiňovaným v Kosmově kronice při líčení událostí lucké války.

Interpretace: Spojován s hradem Drahůší Kosmova podání a tedy i s touto funkcí (*Bubeník 1988*, 83). Otázkou je, zda lze hodnotit důvody založení (poloha) jako odraz onoho líčení (po porážce Lučanů nechal kníže Neklan postavit hrad v rovině pro osiřelého Vlastislava syna) nebo zda v něm nelze spatřovat žádný pravdivý základ a jeho vznik je nutné spojovat s výhodnou polohou v blízkosti důležitých obchodních cest. Násilný zánik opevnění, jak na něj usuzuje Bubeník, nelze podle našeho názoru s jistotou prokázat (*Kotková 2005*, 50–51).

V důsledku posunutí vzniku hradu do druhé poloviny 10. století je hradu přiřazena nová funkce: společně s dalšími hrady Poohří měl plnit úlohu opěrného bodu proti Poběli se Zabuřany nebo saskému sousedovi (*Čech 2000a, b*).

Archeologické akce: Archeologický výzkum v 70. letech 20. století (*Bubeník 1988*, shrnuty i starší akce)

Literatura: *Bubeník 1988*; *Kotková 2005*; *Čech 1999*; *2000a, b*

Hradec u Kadaně, “Staré hradiště”, “Na podkladě”, č. 74 (*obr. 55, 56, 58*)

Geografický kontext: střední Poohří

Topografická situace: rozlehlá plochá ostrožna sevřená na severu údolím Ohře a na východě potokem Rokelka

Tvar půdorysu: nepravidelně trojúhelníkovitý

Vnitřní členění: původně trojdílná dispozice, otázka zda i v raném středověku

Rozloha: 4,9 ha vnitřního hradiště, nejisté zda využita i zbylá plocha v raném středověku

Zástavba: –

Starší využití polohy: hradiště z pozdní doby bronzové (pozdní doba halštatská) se třemi příčnými valy přetínajícími ostrožnu (ac 25 ha) s částečným obvodovým opevněním

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: Opevněn vnitřní areál původně pravěkého hradiště: hradba roštové konstrukce s čelní kamennou plentou, osídlena i plocha před valem. Opevnění vnějšího, 2. předhradí: jednoduchý sypaný val (*Velímský 1995*)

Požárový horizont: –

Datování: Přelom 9./10 století (ale osídlení v podobě nehrazené osady již v 9. století)

až do poloviny 12. století. Zánik v druhé polovině 12. století souvisel pravděpodobně se založením nového centra v Kadani. Čech posunuje vznik až do druhé poloviny 10. a na přelom 10./11. století (*Čech 2000a*, 422–423).

Písemné prameny: –

Interpretace: Pravděpodobně již předpřemyslovské založení (*Bubeník 1988*, 82–83).

Součástí linie opěrných bodů vytvořených v druhé polovině 10. století proti severnímu sousedovi (*Čech 2000a*, b)

Archeologické akce: Výzkum 1953 (Pleinerová), 1973–1973 (Koutecký) (srov. *Bubeník 1988*, 184–186)

Literatura: *Velímský 1995*, 223–227; *Bubeník 1988* 184–186

Krásné Březno, 69 (*obr. 55, 56*)

Geografický kontext: Polabí

Topografická situace: skalnatý výběžek nad levým břehem Labe v místech, kde se rozšiřuje labské údolí

Tvar půdorysu: nepravidelně oválné

Vnitřní členění: ?

Nálezová situace: poničené stavbou vodárny

Rozloha: cca 1 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití polohy: –

Konstrukce opevnění: –

Zástavba: –

Datování: 9. – první polovina 10. stol.

Písemné prameny: –

Interpretace: ?

Archeologické akce: Sběry

Literatura: *Sláma 1986*, *Bubeník – Meduna 1994*

Litoměřice, Dómský vrch (Dómský pahorek), Okr. LT – č. 57 (*obr. 55, 57, 58*), mapa ZK č. 6 (*obr. 11*)

Geografický kontext: Polabí

Topografická situace: na nevysoké ploché ostrožně sevřené pravým břehem Labe a údolím Pokratického potoka v jihozápadní části města.

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: dvojdílný objekt

Nálezová situace: zničen výstavbou středověkého města.

V jihovýchodní části předpokládána akropole, pravděpodobně již brzy po založení hradu doplněna kostelem sv. Jiří.

Požárový horizont: ?

Rozloha: Odhadovaná rozloha zaujímala asi 7,8 ha (uváděno i 5 až 6 ha).

Starší využití polohy: –

Přemyslovskému hradu předcházelo exponované sídliště, které bývá datováno do rs2 – rs2/rs3, podle Kotyzy se jedná o nejstarší rs3, tj. první polovina 9. století (ústní sdělení).

Mladší využití polohy: středověké město

Konstrukce opevnění: nedochováno, pouze relikv příkopu

Zástavba a nálezy: předpoklad husté vnitřní zástavby již od počátku hradu, avšak bez bližších poznatků

Datování: Uváděna datace rs3/rs4 – rs/vs – tedy před polovinou či spíše kolem 950 až první polovina 13. století. Až do druhé poloviny 10. století posouvá vznik hradu *Čech (2000)*

Písemné prameny: Provincie Lutomerici zmíněná při líčení českolucké války; 993 litoměřická provincie (srov. *Sláma 1986*, 79)

Interpretace: Přemyslovské správní centrum (politické a hospodářské ústředí)

Archeologické akce: Výzkumy, sběr

Literatura: Starší nálezy zpracovány *M. Zápotockým (1965; 1966)*, výsledky výzkumů za poslední desetiletí dosud nebyly publikovány: *Kotyza a kol. 1997*, 79–93.

Bílina, Okr. TP, č. 62 (*obr. 55, 57, 58*), mapa ZK č. 30 (*obr. 11*)

Geografický kontext: Pobělí

Topografická situace: na vysoké protáhlé ostrožně chráněné ze tří stran strmými svahy spadající do údolí řeky Bíliny a dalších dvou potoků.

Tvar půdorysu: nepravidelný

Vnitřní členění: dvojdílný objekt

Rozloha: 7,25 ha

Starší využití polohy: –

Mladší využití: středověké město

Konstrukce opevnění: Tři příčné valy a obvodové opevnění. Výzkum se soustředil na střední val oddělující akropoli a předhradí. Byly zjištěny tři fáze jeho výstavby: původní hradba s čelní kamennou zdí a dřevohlinitou konstrukcí s rošty a komorami (celková šíře asi 8m), v druhé fázi byla hradba v zadní části rozšířena hlinitým náspem proloženým rošty na 14m, nejmladší fáze z 12. století zaujímala 19 m šířky v podobě čelní a zadní zdi z opukových kamenů a roštovou konstrukcí.

Zástavba: V prostoru vnitřního hradu doloženy srubové, kůlové i zahloubené obytné objekty a jámy, pozůstatky cest. V západní části tohoto areálu doloženo velké pohřebiště (z druhé poloviny 11. století) – předpokládán kostel, který archeologicky nedoložen.

Požárový horizont: –

Datování: druhá. polovina či spíš poslední třetina 10. století až do první poloviny 13. století

Písemné prameny: pro bájně období zmíněna bílinská provincie, která pak uváděna k roku 993. Skutečnost, že bílinský hrad není uveden v zakládací listině pražského biskupství z r. 973, vede k předpokladu, že hrad vznikl až v následujícím období. První jistá zmínka se vztahuje k roku 1040 (*Sláma 1986*, 64)

Interpretace: Přemyslovské správní centrum, význam spočíval zejména v blízkosti spojnice na Sasko.

Archeologické akce: Výzkum 1952, 1961–1964 a 1966 (*Váňa 1953, 1967, 1976, 1977*) se soustředil na střední val a plochu vnitřního hradu

Literatura: *Váňa 1976...*

? Ústí n.L., ul. Hradební; Velká Hradební, "Hradiště", Okr. UL – č. 65 (*obr. 55, 57, 58*), mapa ZK č. 51 (*obr. 11*)

Geografický kontext: Polabí

Topografická situace: nízká ostrožna nad soutokem Bíliny s Labem na jihovýchodním okraji středověkého města

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Rozloha: cca 0,8–1 ha

Nálezová situace: poničena výstavbou středověkého města

Starší využití polohy: –; pravěké, starohradištní osídlení a intenzivněji až od mladší doby středohradištní

Mladší využití: středověké město

Konstrukce opevnění: raně středověké doklady opevnění prozatím nedoloženy část příkopu chránící hradiště od západu

Zástavba: –

Požárový horizont: ?

Datování: Nejpravděpodobněji polovina 10. století (s jistotou nelze vyloučit i starší vznik *Cvrková – Zápotocký 1994*, 236)

Písemné prameny: 993 zmínka celnice (srov. *Sláma 1986*, 93)

Interpretace: Role v rámci formování hradské organizace přemyslovského státu – vojensko-správní, obchodní (celnice, tržové místo, uzlový bod regionálního a nadregionálního obchodu); (*Cvrková – Zápotocký 1994*, 238)

Archeologické akce: Výzkumy v 90. letech 20. století, nové výzkumy 2006–2007

Literatura: *Cvrková – Zápotocký 1994; Mezenská – Lissek – Gál v tisku*

Pozn.: Na existenci usuzováno nepřímo na základě písemných pramenů.

Žatec, č. 71 (*obr. 55, 57, 58*)

Geografický kontext: střední Poohří

Topografická situace: ostrožna obtékaná na severní straně Ohří

Tvar půdorysu: jazykovitý

Vnitřní členění: Jedno – později dvojdílný objekt (akropole, předhradí vnitřní) a vnější neopevněné předhradí

Rozloha: strašší areál 8 ha, pak 15 ha

Starší využití polohy: –; Neopevněné sídliště 8. – 9. století – spíše lokální osídlení v dominantní poloze než významné centrum kraje (*Čech 1999a*).

Mladší využití: středověké město

Konstrukce opevnění: Starší areál vymezen příkopem. Příčné opevnění z mohutného příkopu s plochým dnem a hradby s roštovou konstrukcí a čelní kamennou zdí (*Čech 1999b, 2000a*). Průběh

vnějšího opevnění raně středověkého hradu s hradbou středověkého města (*Holodňák - Holodňáková 1999*)

Zástavba: Na akropoli zjištěny tři usedlosti a dvorec (druhá polovina 10. století). Usedlosti zjištěny i na vnitřním i vnějším předhradí. Na vnějším předhradí doklad velmožského sídla ohrazeného 6 m širokým příkopem. Na předhradí nalezeny doklady železářské výroby. Koncem 10. století dochází k proměně struktury osídlení ostrožny z rozptýlených usedlostí k souvislejšímu osídlení (srov. *Čech 1999a, 426*).

Požárový horizont: -

Datování: první polovina 10. století – polovina 13. století

Písemné prameny: 1004 první zmínka hradu Žatec v souvislosti s protipolským tažením (*Kosmas I, 10*); (srov. *Sláma 1986, 96*)

Interpretace: Přemyslovské správní centrum, vybudování spojováno s ovládnutím Čech knížetem Boleslavem I. Na základě dendrochronologických dat 928–937 získaných z dřevěné výstuže na předhradí uvažuje Čech o založení hradu již svatým Václavem (*Čech 2004, 59*) jako reakce na výpravu Jindřicha I. z roku 929 (kriticky *Štefan 2004*); *Čech 2008*.

Archeologické akce: Starší akce (srov. *Bubeník 1988*), archeologické výzkumy v 90. letech (*Čech 1999b; 2004; 2008*)

Literatura: *Čech 1999a, b; 2000a*

Děčín, č. 67 (*obr. 55, 57, 58*)

Geografický kontext: Polabí

Topografická situace: skalnatá ostrožna nad soutokem Labe a Ploučnice – v prostoru děčínského zámku

Tvar půdorysu: ?

Vnitřní členění: ?

Rozloha: –

Zástavba: –

Starší využití polohy: –

Mladší využití: středověké město, zámek

Datování: s jistotou 11. – polovina 13. století

Písemné prameny: Jistě známé z písemných pramenů 11. a 12. století (*Sláma 1986, 66*)

Interpretace: Hradské centrum

Archeologické akce: výzkumy (údajně doloženo Gabrielem, nepublikováno)

Literatura: *Sláma 1986, 66*

Chlumec, č. 68 (*obr. 55, 57, 58*)

Geografický kontext: Pobělí

Topografická situace: strategická poloha pravděpodobně na pahorku

Tvar půdorysu:

Vnitřní členění: ?

Nálezová situace: poničena stavbou kaple

Rozloha: –

Zástavba: –; nálezy keramiky z 11. – 13. století

Konstrukce opevnění: Bez viditelných stop po opevnění

Požárový horizont: –

Starší využití polohy: –

Datování: počátek 11. století až polovina 13. století (*Rusó 1988; 1994*) – datace pouze na základě keramických nálezů

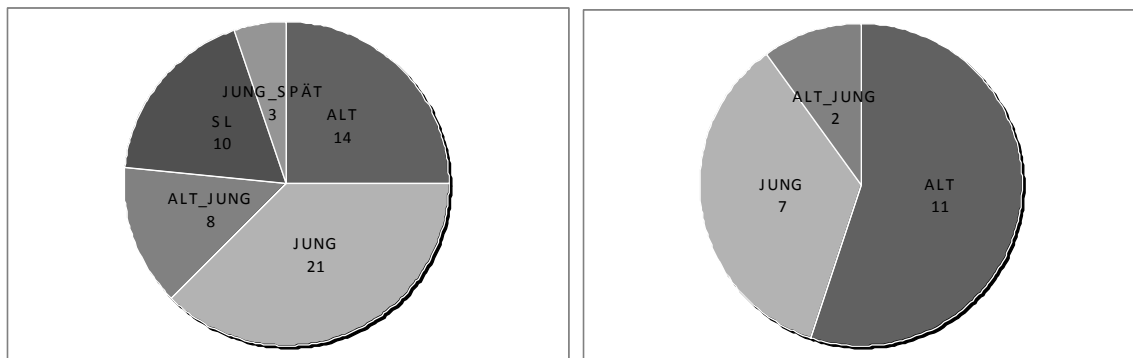
Písemné prameny: Doloženo písemnými prameny – 40. léta 11. století (*Sláma 1986, 72*)

Interpretace: Pohraniční hrad střežící vstup do Čech při zemské bráně na srbské stezce poblíž Nakléřovského průsmyku

Archeologické akce: sběry

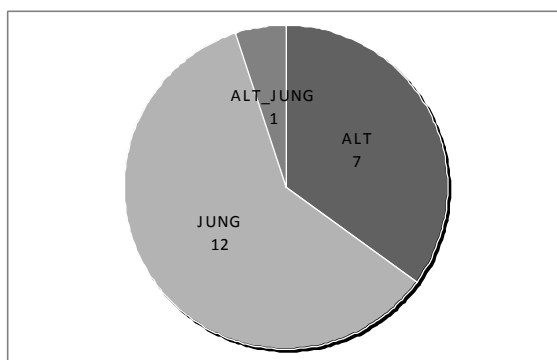
Literatura: *Rusó 1988, 1994*

Základní bilance stavu poznání hradišť ze sledované oblasti:

Obr. 59. Zastoupení hradišť jednotlivých chronologických kategorií: levý znázorňuje saské Polabí a pravý severozápadní Čechy.

V saském Polabí převažují nově založené objekty mladšího období mírně nad objekty ALT, v 8 případech je předpokládána kontinuita. V severozápadních Čechách se naopak podle poznatků dosavadního bádání projevuje zánik větší skupiny starších objektů a jejich nahrazení mladšími objekty, pouze u jednoho objektu je podle nedávných poznatků doložena kontinuita (Zabrušany). Je nutné ale konstatovat, že obraz hradišť na české straně může doznat změn. Nové, prozatím dle našeho názoru ještě plně nedoložené, poznatky naznačují možnost posunout vznik několika objektů považovaných doposud za ALT (středohradištní) do mladšího období druhé poloviny 10. století a tedy do kategorie JUNG (Čech 1999a; 2000a). Za předpokladu přijetí tohoto „předatování“ by se zcela změnil poměr mezi evidovanými objekty (srov. obr. 55–58; obr. 59–60).

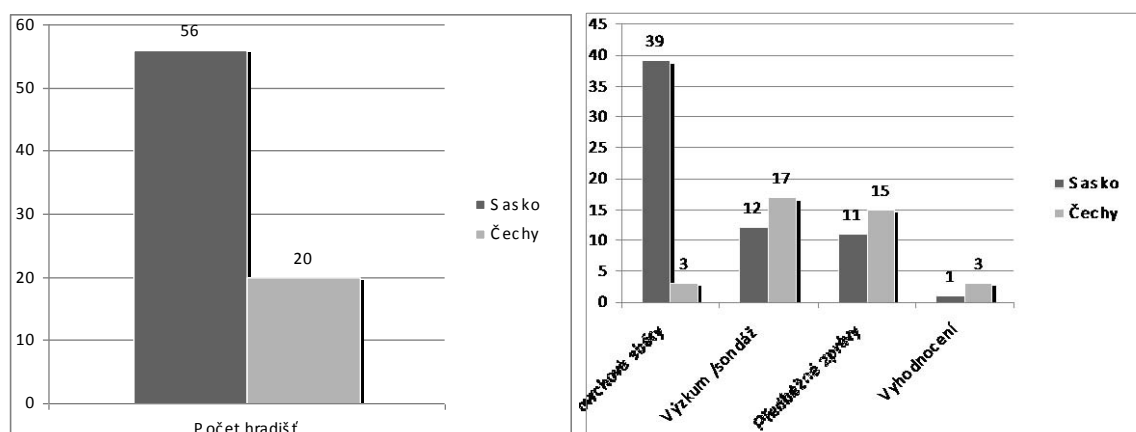

Obr. 60. Změna poměru hradišť za předpokladu přijetí datování P. Čecha.

V závěru předešlého oddílu o zabrušanské keramice byla naznačena možnost využití tohoto zboží pro synchronizaci hradišť. Výskyt a datační opory této keramiky již byly shrnuty. Na tomto místě představujeme hradiště sledované oblasti se znázorněním jejího výskytu (obr. 51). V Sasku lze jednoznačně pozorovat její výskyt na hradech spojovaných s mladším obdobím.

Na sledovaném území bylo evidováno celkem 76 hradišť, 56 v saském Polabí, 20 v severozápadních Čechách, které lze jistě nebo s vysokou pravděpodobností pokládat za raně středověké hrady (*obr. 59, 61*). Valná většina objektů je známa pouze na základě povrchových sběrů, které neposkytují přímou výpověď k otázce datování opevnění. Archeologické výzkumy proběhly pouze na několika hradištích (*obr. 61*). Některé polohy jsou datovány pouze na základě písemných zmínek (např. Zschaitz, Kirchberg, Schrebitz nebo to zatím platí o Děčíně).

Rozdílný obraz hustoty sítě hradišť v obou sledovaných oblastech upoutá pozornost na první pohled. Této skutečnosti je nutné se nadále věnovat a vnést ji do kontextu širšího srovnávacího studia (např. sledovat proměny sítě hradišť na území, kam směřovala expanze za Jindřicha I. A Oty I.)

Obr. 61. Bilance stavu bádání hradišť: srovnání situace v saském Polabí a v severozápadních Čechách.

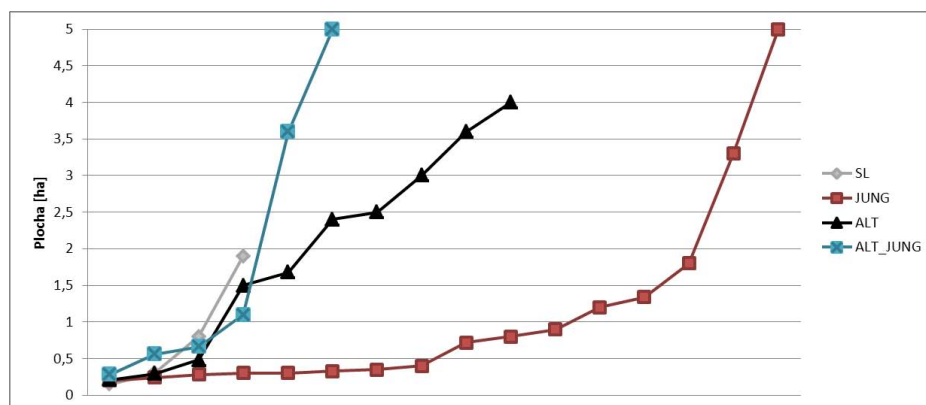
Pohled na graf odrážející „probádanost“ objektů informuje o intenzivnější pozornosti věnované severozápadočeským objektům, byť je samozřejmě nutno vzít v potaz rozdíl v celkovém počtu hradišť. Z 37 objektů z celkových 56 v saském Polabí jsou k dispozici pouze nálezy pocházející ze sběrů (ve většině případech nepřiliš rozsáhlé), na zbylých 12 objektech byly provedeny sondáže. 4 objekty jsou datovány na základě písemných pramenů. V Čechách disponujeme samotnými sběrovými nálezy pouze ze 3 objektů, na zbylých 17 hradištích byly provedeny rozsáhlé výzkumy nebo drobnější sondáže. Co se týká vyhodnocení provedených akcí, nachází se většina ve stavu předběžného zpracování (*obr. 61*).

Mezi hradišti obou časových skupin převládají jednoduché a dvojdílné dispozice, trojdílná dispozice doložena pouze u objektů v severozápadních Čechách (Vlastislav, Levousy, Zabuřany). Plocha opevněných objektů je rozdílná; lze upozornit na tendenci zaujímat menší plochu hradů v mladším období (byť i zde výjimky). Jako problematická se jeví obtížnost rekonstruovat tvar a rozsah plochy některých objektů respektive zjistit rozsah využívaného areálu (*obr. 62, 63*).

Výzkumy byly zaměřeny většinou pouze části opevnění (valy), méně často byla zachycena i část vnitřní zástavby. Z evidovaných 76 objektů bylo možné doložit opevnění a určit konstrukci hradby na 19 objektech (srov. soupis hradišť), na dalších 3 je na základě terénní situace (rozrušených valů) konstrukce hradby odhadována. Ve čtyřech případech nebylo dosud doloženo opevnění z raného středověku, z toho se u dvou předpokládá využití pravěkého opevnění. Polohy dřívějších pravěkých hradů vyhledávají zejména hrady kategorie ALT, některé s předpokládaným kontinuálním (?) osídlením do mladšího období JUNG. Ve většině případech lze uvažovat o využití

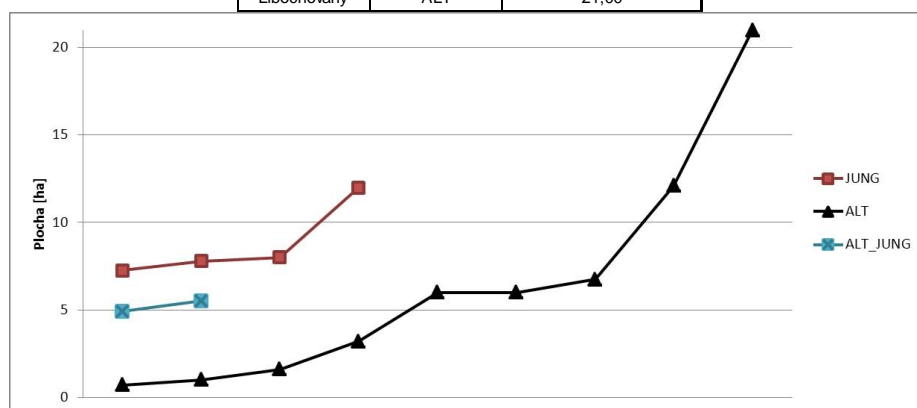
reliktů opevnění těchto pravěkých předchůdců. V mnoha případech bylo opevnění zcela zničeno pozdější přestavbou objektu a využitím polohy. Na zbylých lokalitách byly na základě teréních pozorování evidovány zbytky opevnění, které jsou v souvislosti s výpovědí sběrového materiálu, respektive v některých případech písemných pramenů, datovány do sledovaného období (srov. *tab. 12* a soupis hradišť).

Srovnání celkové velikosti hradišť v saském Polabí (ha)					
Zschaitz, Kirchberg	SL	0,15	Dohna-Robisch	JUNG	0,90
Dresden - Briesnitz	JUNG	0,20	Nossen-Rodigt	JUNG_SPÄTSL	0,96
Zschochau	ALT	0,21	Strehla-Burg Strehla	ALT_JUNG	1,10
Niederwartha, Böhmerwall	JUNG	0,24	Dohna-Schloßberg, Burgberg	JUNG	1,20
Omsewitz-Burgstädtel	JUNG	0,28	Zehren -Burgberg	JUNG	1,34
DÖBELN	ALT_JUNG	0,28	Mettelwitz	ALT	1,50
Zehren, Bei den Spitzhäusern	ALT	0,29	Klosterhäuser/Klostergut	SL	1,60
Höfgen	JUNG	0,30	Pillnitz-Kanapee, Burgberg	ALT	1,68
Zadel	JUNG_SPÄTSL	0,30	Oberstaucha, -Kirchberg	JUNG	1,80
Kleinborthen	JUNG	0,30	Mochau, Burgberg	SL	1,90
Neuhirschstein, Boritz	SL	0,30	Nossen, Dechantsberg	ALT	2,40
Robschütz	JUNG	0,33	Ziegenhain	ALT	2,50
Gröba (Kirche)	JUNG	0,35	Meißen	JUNG	3,30
Niederwartha, Burgberg	JUNG	0,40	Hof Stauchnitz	ALT	3,00 - 3,50
Görzig	ALT	0,48	Löbsal	ALT_JUNG	3,60
Lockwitz-Burgberg	ALT_JUNG	0,56	ZSCHAITZ, Burgberg	ALT	3,60
Leckwitz	ALT_JUNG	0,66	Kettewitz	ALT	4,00
Leuben - Kirchberg	JUNG	> 0,72	Coschütz	ALT_JUNG	5,00
Nossen Burgberg, "Schloß"	JUNG	0,80	Stauda	JUNG	5,00
Pirna-Kirchhof	SL	0,80			

Obr. 62. Srovnání velikostí hradišť v saském Polabí (objekty viz úvodní soupis lokalit).

Srovnání celkové velikosti hradišť v SZ Čechách (ha)		
Hřivice	ALT	0,70
Krásné Březno	ALT	1,00
Most, Hnevín	ALT	1,60 - 3,00
Vlatislav	ALT	3,21
Hradec u Kadaně	ALT_JUNG	4,90
Zabrušany	ALT_JUNG	5,50
Černovice	ALT	6,00
Třeskonice	ALT	6,00
Postoloprty, Drahůš	ALT	6,75
Bílina	JUNG	7,25
Litoměřice, Domský pah.	JUNG	7,80
Zatec	JUNG	8,00
Dřevíč-Kozojedy	JUNG	12,00
Levousy	ALT	12,10
Libochovany	ALT	21,00

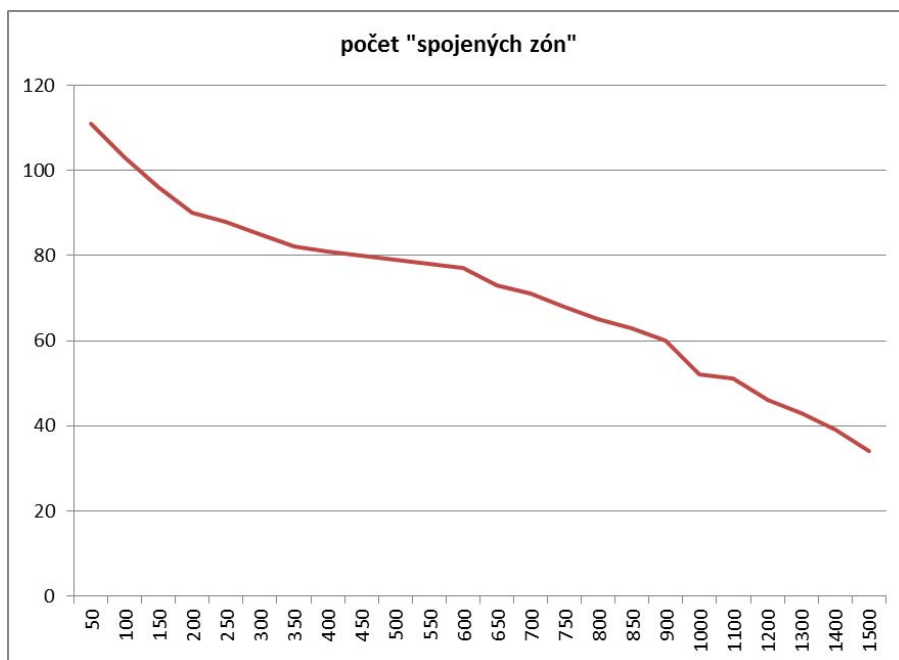

Obr. 63. Srovnání velikostí hradišť v severozápadních Čechách (objekty viz úvodní soupis lokalit).

Hradba s čelní kamennou plentou je jistě doložena u 15 objektů, u dvou je předpokládána na základě stop v terénu. V oblasti saského Polabí lze hradbu tohoto typu doložit u následujících hradišť: Dohna – Robsch (JUNG), Dresden – Briesnitz (JUNG), Zehren – Burgberg (JUNG), Zehren – Zadel (JUNG–SPÁT) Nossen – Dachantsberg (ALT), Zehren – Spitzhäuser (ALT), Zschaitz – Burgberg (ALT). Na základě pozorování je předpokládána na: Leckwitz (ALT–JUNG) a Robschütz (JUNG). V severozápadních Čechách byl tento typ registrován: Vlatislav (ALT), Zabrušany (ALT–JUNG – pochází z 2. fáze – JUNG, objekt původně pokládán za jednofázový z 9. století), Levousy (ALT), Postoloprty – Drahůš (ALT), Dřevíč – Kozojedy (?ALT–JUNG), Žatec (JUNG), Hradec u Kadaně (ALT–JUNG). Objekty s tělesem hradby sestávající se pouze z dřevohlinité konstrukce byly doposud zjištěny: Pillnitz Kanapee (ALT), Hof Stauchnitz (ALT), Zabrušany (starší fáze – hlinitý val s palisádou).

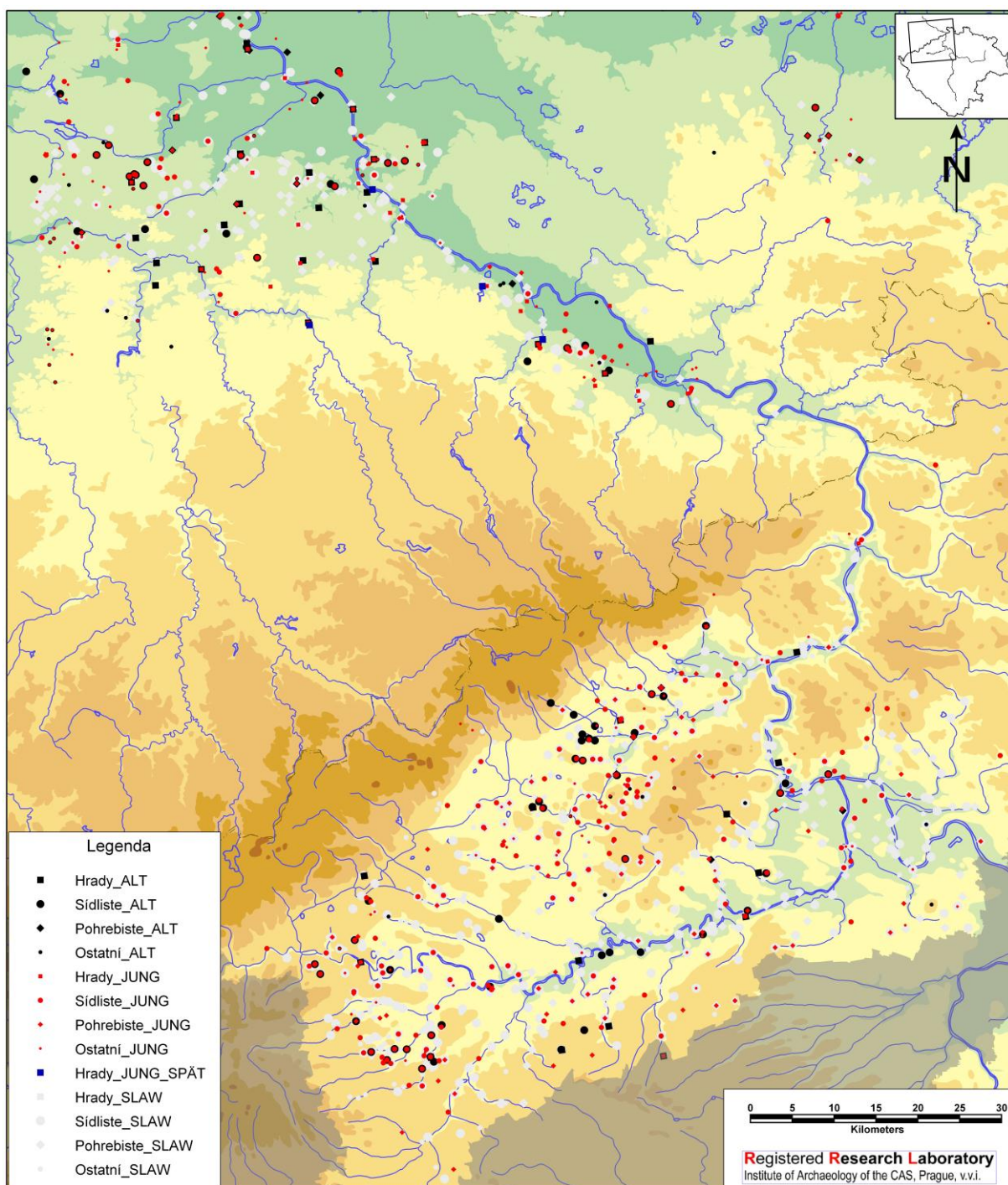
Představit vývoj osídlení sledovaných oblastí a postihnout případné rozdíly v sídelních strukturách je pro rozsáhlost území a charakter stavu poznání velmi komplikované. Z tohoto důvodu bylo upuštěno od vytvoření detailní databáze zahrnující veškeré doklady sídelních aktivit. Na druhou stranu je samozřejmě pro sledované otázky příčin vzniku hradů podstatný vztah hradů s jejich okolím důležitý. Proto se pokusíme představit obraz osídlení alespoň na podkladě „Archeologické databáze Čech“ (ADC, stav k roku 2007) a databáze z „Landesamt für Archäologie Sachsen“ („Slawische Fundstellen“, stav k roku 2010).

Základem ADC jsou jednotlivé archeologické akce, naopak záznamy z Landesamtu evidují jednotlivé lokality. Srovnání dat ztěžuje i tradiční datování v databázích – v Čechách ve 4 fázích a v Sasku pouze kontrastní rozlišení do stupňů – „altslawisch“ (respektive. „früh/mittelslawisch“), „jungslawisch“ („spätslawisch“) a obecně „slawisch“. Pro účely srovnání oblastí byla data ADC řazená do období RS1–RS3 sloučena do jednoho časového horizontu (ALT).

Obr. 64. Prostorové vztahy na příkladě období RS4 – počet lokalit v závislosti na buffer (m).

S ohledem na rozdílnost dostupných dat z území Čech a Saska byl proveden pokus o sjednocení obou informačníchází na úrovni jednotlivých komponent sídelní struktury. Pro tento účel byla vybrána data z ADC z území okresů Teplice, Most, Chomutov, Děčín, Ústí nad Labem a Louny (celkem 2565 akcí). Analýza je založena na aplikaci tzv. obalových zón (buffer zone, *Kolář 2003*). Vycházíme-li z předpokladu, že archeologické akce lokalizované ve vzájemné těsné blízkosti náležejí jedné lokalitě, pak propojení obalových zón nad shlukem lokalizovaných akcí můžeme považovat za jednu lokalitu. Vyloučeny byly akce, lokalizované pouze na střed katastrálního území (přesnost 4 podle ADC), které představují cca 2/3 evidovaných akcí. Klíčové je vymezení poloměru použitých obalových zón, protože příliš nízká hodnota může vést k umělému vytvoření většího počtu lokalit (pseudolokalit) a na druhé straně může dojít ke spojení více lokalit do jedné. V případě pravěkých sídelních areálů je předpokládán odstup 1000 až 1500 m (*Kuna 2004*, 469) pro vrcholný středověk uvádí (*Smetánka – Škabrada 1975*) vzdálenost 500 a 1000 m. Pro sledované území byly prostorové vztahy testovány na případě akcí datovaných do období RS4, kde v intervalu 350–600 m dochází k minimálnímu nárůstu i poklesu spojených obalových zón (hypotetických lokalit). Pokud přepokládáme možnost, že jednotlivými akcemi mohly být zachyceny okrajové části sídelních areálů, lze konstatovat, že velikost sídelních areálů na sledovaném území se pohybovala v daném období mezi 700–1200m (obr. 64). Toto zjištění odpovídá údajům uváděným pro agrární sídliště při aplikaci site catchment analysis (*Roper 1979*, 128).

Obr. 65. Přehled osídlení sledované oblasti v raném středověku.

Nevyrovnaný stav výzkumu stěžuje srovnání hradišť ve vztahu k sídelní struktuře. Podstatné otázky spojené s úvahami o zázemí jednotlivých hradišť nelze proto sledovat na základě předváděných map. Řešení takových otázek může následovat až po zpracování dokladů osídlení na úrovni mikroregionů (detailní evidence a revize záznamů databází). I přesto, že předkládané zmapování osídlení může ukázat pouze přibližný (nepřesný) obraz situace, poskytuje alespoň rámcové podchycení základních tendencí ve vývoji osídlení v raném středověku na sledovaném území (obr. 65).

IV.

Závěr a perspektivy studia

Zabrušanská keramika představuje zatím nejvýraznější segment hmotné kultury, který s jistotou dokládá nadregionální spojení přes Krušné hory. Je třeba zdůraznit, že žádná jiná raně středověká keramika nevypovídá tak jasně o kontaktech mezi severozápadními Čechami a saským Polabím. Na základě své typologicko-morfologické vyhraněnosti umožňuje přispět k poznání kontaktů mezi těmito oblastmi v raném středověku. Byť nelze na základě studia zabrušanské keramiky vyslovit konkrétní závěry o rozsahu a charakteru kontaktů mezi severozápadními Čechami a Saskem, přesto komparace vybraných zlomků z těchto oblastí přinesla pozoruhodné výsledky.

Výčet dosud známých (respektive publikovaných) lokalit s výskytem keramiky tzv. zabrušanského okruhu zahrnuje 71 lokalit: 19 ze středního Německa (zejména Saska) a 52 ze severozápadních Čech. Zváženy byly různé možnosti geografického transferu keramiky. Distribuci keramických nálezů jsme rozdělili do tří základních kategorií: „transfer výrobků“, „transfer výrobců případně obecně osob“ a „transfer know-how“. Nádoby se tak mohly šířit prostřednictvím obchodu, v podobě dávek, jako válečná kořist, ale také jako osobní majetek cestujících, poutníků nebo přesídlenců. Posledně jmenovaní mohli být na novém území i výrobci této keramiky. Opomenuta by neměla být ani další často uváděná interpretace – činnost potulných hrnčírů. Importovaná keramika se také mohla stát předmětem nápodoby; nebo její výroba v sekundárním místě mohla být také výsledkem přenosu výrobního know-how „cizím“ řemeslníkem z původní produkční oblasti.

Z pohledu archeologie byla řešena základní otázka, zda lze rozpoznat rozdíly mezi zlomky zabrušanské keramiky z různých oblastí jejího výskytu. Na základě samotného srovnání morfologických a typologických znaků nelze původ velmi podobných nádob ze severozápadních Čech a saského Polabí postihnout. Teprve pomocí přírodovědných metod byly doloženy rozdíly v mineralogicko-petrografickém a geochemickém složení vybraných zlomků. Na základě dosažených výsledků je možné rozdělit zkoumané kusy do dvou základních skupin. Prokázána byla lokální výroba zabrušanské keramiky po obou stranách Krušných hor. Na základě tohoto podstatného zjištění bylo možné vyloučit „transfer výrobků“, tedy zejména rozšíření keramiky do saského Polabí obchodem ze severozápadních Čech. Ostatní možnosti

této kategorie (např. kořist, dar, věno) se jeví vzhledem k množství keramiky severně od Krušných hor jako irelevantní.

Ze všech uvažovaných možností jsme se při interpretaci výskytu většiny analyzovaných zlomků nakonec přiklonili k rozšíření zabrušanské keramiky jako „transferu výrobců, případně obecně osob“. V rámci této kategorie se nám jako nejpravděpodobnější vysvětlení jeví přesídlení obyvatel ze severozápadních Čech do saského Polabí. Činnost potulných hrnčírů byla vyloučena zejména z důvodu relativně uzavřeného území, pro které by zabrušanské zboží produkovali. Přiblížit se historickému pozadí, na kterém mohlo dojít k přesídlování, bylo v podstatě nemožné. V dostupných písemných pramenech nejsou zaznamenány žádné události, se kterými by bylo možné předpokládaný přesun obyvatel spojit. Příklady z jiných evropských regionů ovšem dokládají, že se v raném středověku nejednalo o ojedinělou záležitost.

Díky své specifičnosti stojí zabrušanská keramika v popředí otázek souvisejících se stanovením počátků regionalizace raně středověké keramiky v severozápadních Čechách. Datování zabrušanské keramiky však nadále zůstává problematické. Přestože nelze jednoznačně vyloučit její počátky již v období druhé poloviny 9. století, respektive přelomu 9. a 10. Století - tedy před přemyslovským zábořem severozápadních Čech, pevnými oporami disponujeme až pro období kolem poloviny 10. století.

Budoucí zhodnocení a zpřístupnění stratifikovaných nálezových souborů z různých lokalit by mohlo poskytnout jak další důležité poznatky ohledně počtu produkčních míst, tak jejich vzájemné srovnání a přinést pevnější opory pro hledání odpovědí na otázky stran specializace a organizace hrnčírů. Podstatným úkolem, který musí řešit archeologie sama, zůstává důsledně kritický rozbor stratifikovaných nálezových souborů. Tak by bylo možné určit blíže její kvantitativní i kvalitativní postavení v rámci tehdejší celkové keramické produkce. Přitom by bylo podstatné obrátit pozornost na určení znaků, které by umožnily rozlišit produkci jednotlivých dílen a hrnčírů. Na základě velké variability kolkové výzdoby se zdá být možné identifikovat nádoby s identickými motivy výzdoby (v kombinaci s dalšími typologickými a technologickými znaky). U vybraných výrobků by měly být sledovány rozdíly a shody ve složení keramické masy.

Druhý oddíl práce týkající se hradišť v zásadě nové poznatky nepřináší. Jeho cílem bylo zasadit lokality, v nichž registrujeme zabrušanskou keramiku, do širšího sídelně-historického rámce. Je pozoruhodné, že v 10. století jsou v blízkosti postupně opuštěných „kmenových“ hradišť zakládána nová hradiště, která nevykazují vůči

starším objektům žádné rozdílné, co do strategické kvality zvolené, polohy. Domníváme se tedy, že je potřebné pojednat daný jev i z jiných úhlů pohledu než z čistě vojenského. I v tomto případě se nabízí spojení se změnou sociálních poměrů, případně procesem etablování nové elity, která výstavbou nových hradů demonstrovala politickou moc a prestiž.

Vývoj od starých lokálních center k správní síti větších politických útvarů probíhal spíše postupně a toto „mezidobí“ bylo ideální pro etablování nové elitní vrstvy nebo staré v nových poměrech kooperující elity, která uznala podřízenost Říši. Pro nového vládce, ať už ottonského nebo přemyslovského, byla lokální elita potřebná pro ustavení a udržení politických poměrů. Pravděpodobně teprve postupně došlo k založení popřípadě přestavění některých starších (již dříve osídlených, nadále využívaných) hradů na kastelánské hrady nebo centra burgwardů (za účelem centralizace moci). V této souvislosti je potřeba zacházet opatrně s termíny jako „Burgwardorganisation“ a hradska organizace, které jsou do 10. století promítány zejména na základě písemných pramenů z 11. a 12. století. Detailnější srovnání koncepcí hradských systémů v zájmovém území by mělo být stěžejním úkolem budoucího studia archeologů a historiků. Předkládané hypotetické úvahy měly ukázat, že na základě přístupných pramenů lze zformulovat více možností interpretace.

V.

Literatura a prameny:

Atlas zur Geschichte und Landeskunde von Sachsen. In: Philologisch-Historische Klasse der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig in Verbindung mit dem Landesvermessungsamt Sachsen unter Mitw. zahlr. Fachgelehrter. Wiss. Gesamtleitung/Red.-Komm.: Karlheinz Blaschke (Ed.)

Bertinské anály (Annales Bertiniani):

Jahrbücher von St. Bertin, in: R. Buchner (ed.), **Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte**, Teil 2. Neu bearb. v. R. Rau (**Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters**. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe), Darmstadt 1969, 11–287. – český překlad L. Havlík, *Magnae Moraviae fontes historici* I,

Burgwallkartei: **Burgwallkartei des Museums für Ur- und Frühgeschichte Dresden.**

CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (Ed. G. Friedrich), Praha 1904–1907.

CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. (Ed. G. Friedrich), Praha 1907.

CDS I, 1: Codex diplomaticus Saxoniae regiae I, 1. Urkunden der Markgrafen von **Meißen und Landgrafen von Thüringen 984–1099**. (Ed. O. Posse), Leipzig 1882.

CDS II, 1: **Codex diplomaticus Saxoniae regiae II, 1. Urkunden des Hochstifts Meißen** I 962–1356. (Ed. E. G. Gersdorf), Leipzig 1864.

CDS II, 5: **Codex Diplomaticus Saxoniae Regiae II, 5. Urkundenbuch der Städte** Dresden und Pirna. (Eds. K. F. von Posern-Klett & O. Posse), Leipzig 1875.

DD O II: Die Urkunden Otto des II. (Ottonis II. Diplomata). Monumenta Germaniae historica - Die Urkunden **der deutschen Könige und Kaiser 2, 1**. (Ed. T. Sickel), Hannover 1883 (reprint 1980).

DD H II: Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins (Henrici II. et Arduini Diplomata). Monumenta Germaniae historica – **Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser 3**. (Eds. H. Bresslau, R. Holtzmann et al.), Hannover 1900–1903 (reprint 1980).

DH III: Die Urkunden Heinrichs III. (Heinrici III. Diplomata). Monumenta

Germaniae historica – **Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser 5.** (Eds. H. Bresslau a P. Kehr), Berlin 1926 – 1931 (reprint 1980).

DD HIV, 1: Die Urkunden Heinrichs IV. (Henrici IV. Diplomata) 1056–1076.

Monumenta Germaniae historica – **Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser 6.** (Eds. D. von Gladiss a A. Gawlik), Hannover 1941 (reprint 1978), 3 díly.

DD HIV, 2: Die Urkunden Heinrichs IV. (Henrici IV. Diplomata) 1077–1106.

Monumenta Germaniae historica – **Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser 6.** (Eds. D. von Gladiss a A. Gawlik), Hannover 1952 (reprint 1978), 3 díly.

Fuldské anály (Annales Fuldenses) - **MMFH I:**

In: L. Havlík et al (eds), **Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae**, Brno 1966, 85–129.

Tzv. Geograf bavorský - **MMFH III:**

“**Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam**

Danubii” In: L. Havlík et al (eds), **Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii**, Brno 1969, 285–291.

Kosmas:

Cosmae Pragensis Chronika Boemorum. In: B. Bretholz, **Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum nova series II**. Berolini 1923. **Český překlad K. Hrdina a M. Bláhová: Kosmova kronika česká. Praha 1978.**

OA. DD.: Ortsakten des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte in Dresden

Thietmar:

Thietmar von Merseburg, Chronik (Thietmari Merseburgensis episcopi, chronicon), **neu übertragen und erläutert von W. Trillmich, in: W. Buchner (ed.), Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters IX. Freiherr vom Stein–Gedächtnisausgabe, Berlin 1958. Český překlad B. Neškudla a J. Žytek: Dětmar z Merseburku / Kronika. Praha 2008.**

Widukind:

Die Sachsen Geschichte des Widukind von Korvei (Widikindi res gestae Saxonicae). **Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Unter Benützung der Übersetzungen von P. Hirsch, M. Büdinger und W. Wattenbach neu bearbeitet von A. Bauer und R. Rau, in: W. Buchner et al. (eds.),**

Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters VIII. Freiherr vom Stein–Gedächtnisausgabe, Darmstadt 1971.

...

Aurig, R. – Stefan, R. 1993: Mittelalterliche und neuzeitliche sächsisch-böhmische Verkehrsverbindungen zwischen Freiburger Mulde. In: K. Kaiserová (ed.), Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Univ. Purkynianae, Phil. et Hist. I, Slavo germanica II. Ústí nad Labem, 391–406.

Bartošková, A. 1995: Studium českých raně středověkých hradišť od L. Niederla až do současnosti. Slavia 64, 245–256.

Bartošková, A. 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí. Památky archeologické 88, 111–141.

Bauer, I. – Endres, W. – Kerkhoff-Hader, B. – Koch, R. – Stephan, H.-G. 1993: Leitfaden zur Keramikbeschreibung (Mittelalter – Neuzeit). Terminologie – Typologie – Technologie. Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung München, 2. durchgesehene Auflage. Kallmünz/Oberpfalz.

Baumann, W. – Coblenz, W. 1965: Der frühgeschichtliche Wall von Höfgen, Kr. Meißen. Ausgrabungen und Funde 10, 88–90.

Bierbaum, G. 1928: Über den Ringwall bei Köllmichen. Prahistorische Zeitschrift 19, 392–393.

Biermann, F. 2003: Die slawische Keramik in Ostdeutschland und Polen – Traditionen und Einflüsse. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg–Vorpommern, Jahrbuch 2002–50, 233–246.

Biermann, F. – Frey, K. 2001: Ringwall und Macht. Über die Burgen des 9./10. Jh. Am Teltow und im Berliner Raum. Przegląd Archeologiczny 49, 59–83.

Biermann, F. – Gebuhr, R. – Gebuhr, K. 2003: Liubusua. Wege zur Lösung eines alten Forschungsproblems. Jahrbuch für brandenburgische Landesgeschichte 54, 7–50.

Billig, G. 1989: Die Burgwardorganisation im obersächsisch-meißnischen Raum. Archäologisch-archivalisch vergleichende Untersuchungen. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden 20. Berlin.

- Billig, G. 1995:* Zur Rekonstruktion der ältesten slawischen Burgbezirke im obersächsisch-meißnischen Raum auf der Grundlage des Bayerischen Geographen. *Neues Archiv für sächsische Geschichte*. 66, 27–67.
- Billig, G. 2007:* Zur Vorlage der Ausgrabungen auf dem Meißner Burgberg – regionale Krise archäologischer Methodik. In: R. Aurig/R. Butz/I. Gräßler/A. Thieme (eds.), *Burg – Straße – Siedlung – Herrschaft. Studien zum Mittelalter in Sachsen und Mitteldeutschland. Festschrift für Gerhard Billig zum 80. Geburtstag*. Beucha, 11–54.
- Bláha, J. 2001:* Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: L. Galuška/P. Kouřil/ Z. Měřínský (eds.), *Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 17. Brno, 41 – 63.
- Blaschke, K. 1990:* *Geschichte Sachsens im Mittelalter*. Berlin.
- Blažek, J. – Černá, E. – Velímský, T. 1995:* Zur Siedlungsgeschichte der böhmischen Seite des Erzgebirges. *Germania* 73, 463–479.
- Bobková, L. 1993:* Sasko v teritoriální politice českých králů do roku 1459. In: K. Kaiserová (ed.), *Čechy a Sasko v proměnách dějin (Ústí nad Labem)*, 49–67.
- Boháčová, I. 1995:* Möglichkeiten und Grenzen eines allgemeinen Konsenses auf dem Gebiet des Studiums frühmittelalterlicher Keramik. In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice II*. Brno, 118–125.
- Boháčová, I. 2002:* Polské prvky v keramice z přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi. Ke kontaktům Polska a Čech v raném středověku. In: C. Buško/J. Klápště/L. Leciejewicz/S. Moździoch (eds.), *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław – Praha, 429–438.
- Brachmann, H. 1969:* Die Wallburg „Der Kessel“ von Kretzschau – Groitzschen, Kr. Zeitz – Vorort eines sorbischen Burgbezirkes des 9. Jahrhunderts. In: K.-H. Otto/J. Herrmann (eds.), *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen. Deutsche Akademie der Wissenschaft Berlin. Schriften der Sektion Vor- und Frühgeschichte* 25. Berlin, 343–360.
- Brachmann, H. 1978:* *Slawische Stämme an Elbe und Saale. Zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jahrhundert auf Grund archäologischer Quellen. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte* 32. Berlin.

- Brather, S. 1994:** Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 35, 613–629.
- Brather, S. 1995:** Nordwestslawische Siedlungskeramik der Karolingerzeit – Fränkische Waren als Vorbild?. *Germania* 73, 403–420.
- Brather, S. 1996:** Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 34. Bonn.
- Brather, S. 2000:** Früh- und hochmittelalterliche Keramik bei den Westslawen. In: A. Wiczorek/H.-M. Hinz (eds.), *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*. Bd. 1. Handbuch zur Ausstellung. Stuttgart, 114–120.
- Brather, S. 2001:** Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 30. Berlin, New York.
- Brather, S. 2004:** Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie und Geschichte, Grundlagen und Alternativen. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 42. Berlin, New York.
- Brather, S. 2006a** (rec.): Arne Schmid-Hecklau, Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963 (Dresden 2004). *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 34, 326–328.
- Brather, S. 2008:** "Frühdeutsch". Ein Begriff der Archäologie des Mittelalters? In: S. Brather/V. Spinei/A. Rubel (eds.), *Archaeology and identity: Central and East Central Europe in the earlier middle ages*. Bucuresti, 417–434.
- Brather, S. 2009:** Memoria und Repräsentation. Frühmittelalterliche Bestattungen zwischen Erinnerung und Erwartung. In: S. Brather/D. Geuenich/C. Huth (eds.), *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 70. Berlin – New York, 247–284.
- Brather, S. – Kratzke, Ch. (eds.) 2005:** Auf dem Weg zum Germanica Slavica – Konzept. Perspektiven von Geschichtswissenschaft, Archäologie, Onomastik und Kunstgeschichte seit dem 19. Jahrhundert, (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, GWZO, GWZO – Arbeitshilfen 3), Leipzig.

- Brorsson, T. 2002:* Ceramics as an identity marker - a preliminary study of the Gross Strömkendorf pottery. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg–Vorpommern* 50. Lübstorf, 247–256.
- Brorsson, T. 2003:* The Slavonic Feldberg and Fresendorf pottery in Scania, Sweden. In: B. Hårdh/L. Larsson (eds.), *Centrality – Regionality: the social structure of Southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastud. 7; *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8, 40. Lund, 223–234.
- Brorsson, T. 2003:* Pottery from Early Viking Age Graves in the Baltic Region. Towards the Interpretation of a Society. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg–Vorpommern* 51, 361–373.
- Brorsson, T. – Stanisławski, B. 1999:* Ceramika słowiańska typu Feldberg i Fresendorf w Skanii na tle produkcji garncarskiej wczesnośredniowiecznego Wolina. *Materiały Zachodniopomorskie* 45, 283–312.
- Bubeník, J. 1988:* Slovanské osídlení středního Poohří I, II. Praha.
- Bubeník, J. 1994:* K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách. *Archeologické rozhledy* 45, 51–71.
- Bubeník, J. 1992:* Výzkum vrchu Rubín (Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) a jeho okolí v letech 1984 – 1989. *Předběžná zpráva*. *Archeologické rozhledy* 44, 216 – 230.
- Bubeník, J. 2002:* Několik poznámek ke studii P. Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběří a středním Poohří“. *Archeologické rozhledy* 54, 319–326.
- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995:* Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung*. *Internationale Tagungen in Mikulčice 2*. Brno 127–130.
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994:* Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert*. *Internationale Tagungen in Mikulčice 1*. Brno, 183–192.
- Bubeník, J. – Uhlíková, O. 1977:* K počátkům města Žatce. *Památky archeologické* 68, 193–218.
- Buko, A. 2006:* *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*. Warszawa.
- Callmer, J. 1989:* Slawisch-skandinavische Kontakte am Beispiel der slawischen Keramik in Skandinavien während des 8. und 9. Jahrhunderts. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 654–674.

- Coblenz, W. 1954:** Zu den slawischen Wallanlagen des Gaus Nisan. In: G. Neumann/W. Unverzagt (eds.), **Frühe Burgen und Städte. Beiträge zur Burgen- und Stadtkernforschung.** Wilhelm Unverzagt zum 60. Geburtstag. Berlin, 85–94.
- Coblenz, W. 1957:** Wallgrabung auf dem Burgberg Zehren. *Ausgrabungen und Funde* 2, 41–45.
- Coblenz, W. 1958:** Die Grabungen auf dem Zehrener Burgberg 1957. *Ausgrabungen und Funde* 3, 34–39.
- Coblenz, W. 1959a:** **Der Wall bei den Spitzhäusern in Zehren, Kr. Meissen.** *Ausgrabungen und Funde* 4, 142–146.
- Coblenz, W. 1959b:** Die Grabungen auf dem Zehrener Burgberg, Kr. Meissen. *Ausgrabungen und Funde* 4, 152–154.
- Coblenz, W. 1960:** Zur Situation der archaologischen Slawenforschung in Sachsen. In: H. Ludat/H. Jankuhn/W. Schlesinger/E. Schwarz (eds.), *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder.* Giesen, 1–14.
- Coblenz, W. 1961:** **Zur Frühgeschichte der Meissner Burg: die Ausgrabungen im Meissner Burghof 1959/60 .Meißen.**
- Coblenz, W. 1963:** **Boleslaw Chrobry in Sachsen und die archäologischen Quellen.** *Slavia Antiqua* 10, 249–285.
- Coblenz, W. 1964:** **Archäologische Bemerkungen zur Herkunft der ältesten Slawen in Sachsen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege** 13, 296–330.
- Coblenz, W. 1966:** **Zur Ur- und Frühgeschichte von Land und Burg Meißen. Meißen.**
- Coblenz, W. 1970:** Zum Wechsel der Befestigungsfunktion vom IX. bis XI. Jahrhundert im ostsäalischen Gebiet. *Slovenská Archeológia* 18, 137–152.
- Coblenz, W. 1971:** Bemerkungen zur Chronologie in der slawischen Gaue Daleminzien und Nisan. *Archaeologia Polski* 46, 401–417.
- Coblenz, W. 1975:** **Bemerkungen zur „urbs Gana“.** *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 16, 423–428.
- Coblenz, W. 1977:** Bemerkungen zum Slawengau Nisane. In: J. Herrmann (ed.), **Archäologie als Geschichtswissenschaft. Studien und Untersuchungen** (Festschrift Karl-Heinz Otto). *Schriften zur Ur- und Frühgeschichte* 30. Berlin, 343–351.
- Coblenz, W. 1988a:** Der Burgberg Zehren, eine Befestigung aus der Zeit der ersten Etappe der deutschen Ostexpansion. In: H. -J. Vogt (ed.), **Archäologische**

Feldforschungen in Sachsen. Fünfzig Jahre Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18. Berlin, 373–378.

Coblenz, W. 1988b: Ein slawischer Wall bei den Zehren Spitzhäusern in Zehren. In: H.-J. Vogt (ed.), *Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Fünfzig Jahre Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18.* Berlin, 366–368.

Coblenz, W. 1988c: Burgberg Zadel, der Nachfolgeburgwardsmittelpunkt von Zehren? In: H.-J. Vogt (ed.), *Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Fünfzig Jahre Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18.* Berlin, 378–381.

Coblenz, W. 1988d: Der Burgberg Meißen, ältestes deutsches Machtzentrum im Gau Daleminzien. In: H.-J. Vogt (ed.), *Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Fünfzig Jahre Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18.* Berlin, 370–372.

Coblenz, W. 1989: Reitersporen von Burgen des 9. bis 11. Jahrhunderts in Sachsen. *Slovenská archeológia* 37, 5–20.

Coblenz, W. 1993: Einige Bemerkungen zur Archäologie des sächsischen Raumes in der Zeit zwischen deutscher Eroberung und dem Beginn der Kolonisation. In: M. Gockel/V. Wahl (eds.), *Thüringische Forschungen. Festschrift für Hans Eberhardt zum 85. Geburtstag am 25. September 1993.* Weimar, 1–22.

Coblenz, W. – Gerlach, T. 1984: Grabungen am Burgwall Zadel, Kr. Meissen. *Ausgrabungen und Funde* 29, 26–30.

Corpus: viz Herrmann, J. – Donat, P. (eds.) 1985.

Costin, C. L. 1991: Craft Specialization: Issues in Defining, Documenting, and Explaining the Organization of Production. In: M. B. Schiffer (ed.), *Archaeological Method and Theory* 3. Tuscon, 1–56.

Čvrková, M. 1993: Labské údolí v pravěku a raném středověku. In: K. Kaiserová (ed.), *Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica* 1. Slavogermanica 2. Ústí nad Labem, 303–315.

Čvrková, M. – Zápotocký, M. 1994: Slovanská osada v Ústí n. L. – Krásném Březně. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky severočeského Polabí. *Archeologické rozhledy* 45, 279–314.

- Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999:* Dendrochronologie v pražském suburbia. *Archeologie ve středních Čechách* 3/2, 337–352.
- Čiháková, J. 2002:* K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. *Archeologické rozhledy* 54, 738–752.
- Čech, P. 1999:* Dragůš – Kosmův mýtus a náš historický problém. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 353–365.
- Čech, P. 2000a:* Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 421–438.
- Čech, P. 2000b:* Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, Praha, Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 155–173.
- Čech, P. 2001:* Žatec im 10. Jahrhundert. In: P. Sommer (ed.), *Colloquia mediaevalia Pragensia* 2. Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000. Praha, 303–321.
- Čech, P. 2004:* Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: Holodňák, P./ Ebelová, I. (eds.), *Žatec (Dějiny českých měst)*. Praha, 54–114.
- Čech, P. 2008:* Souhrn současného stavu poznání Žatce v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 60, 36–60.
- Černá, E. – Velímský, T. 1993:* Česko-saské kontakty a problematika středověkých cest přes Krušné hory a Děčínské stěny. In: K. Kaiserová (ed.), *Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica* 1. Slavogermanica 2. Ústí nad Labem, 359–372.
- Černá, E. 1998:* Komunikační síť v SV části Krušných hor v období vrcholného středověku a její kontext s polohami sklářských hutí. *Archaeologica historica* 23, 97–110.
- Dell'mour, R. W. 1989:* Keramikanalyse mit dem Polarisationsmikroskop. Methodik – Interpretation – Beispiele. *Archaeologia Austriaca* 73, 17–34.
- Dobat, A. S. 2009:* The state and the strangers: The role of external forces in a process of state formation in Viking Age south Scandinavia(c. AD 900–1050). *Viking and Medieval Scandinavia* 5, 65–104.
- Donat, P. 2000:* Aktuelle Fragen der archäologischen Forschungen zur Geschichte der Slawen im nördlichen Deutschland. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg–Vorpommern* 48, 215–257.
- Dostál, B. 1975:* Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec (Brno).

- Eichler, E. 1964:* Zur Herkunft der Slawen im Elbe–Saale–Gebiet, 1. Tschechisch-sorbische Parallelen in der Toponomastik. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege **13**, 285–295.
- Eichler, E. 1965:* Sorbisch-tschechische Beziehungen in eingedeutschten Ortsnamen. In: B. Havránek/R. Fischer (eds.), Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur. Aufsätze und Studien, Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse 57, Heft 2. Berlin, 159–175.
- Eichler, E. 1965:* Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neiße. Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 19. Berlin.
- Eichler, E. – Walther, H. 1967:* Die Ortsnamen im Gau Daleminze ,2 Bände, Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgebiete 21. Berlin, 185–200.
- Eichler, E. – Walther, H. 1970:* Ortsnamen und Besiedlungsgang in der Altlandschaft Nisane im frühen Mittelalter. In: E. Eichler/R. Fischer (eds.), Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas. Theodor Frings zum Gedächtnis. Berlin, 75–90.
- Eichler, E. 1980:* Ein Zeugnis des westslawischen Lokativs Plural auf – as. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV **21**, Heft 2/3/4/5, 240–246.
- Eichler, E. 1982:* Probleme der vergleichenden westslawischen Toponomastik. Unter besonderer Berücksichtigung der altsorbisch-alttschechischen Sprachbeziehungen. Zeitschrift für Slawistik **27**, Heft 3, 412–419.
- Eichler, E. 1985a:* Die sprachgeschichtliche Stellung des Altsorbischen im Lichte der Onomastik. In: E. Eichler (ed.), Beiträge zur deutsch-slawischen Namenforschung (1955–1981). Leipzig, 105–113.
- Eichler, E. 1985b:* Über tschechisch-sorbische Sprachbeziehungen im Lichte der Toponomastik, Linguistische Arbeitsberichte 47, 49–56.
- Eichler, E. 1985c:* Zur Deutung und Verbreitung der altsorbischen Wohnernamen auf –jane. In: E. Eichler (ed.), Beiträge zur deutsch-slawischen Namenforschung (1955–1981). Leipzig, 158–187.
- Eichler, E. – Walter H. (eds.) 2001:* Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen, 3 Bände. Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte 21. Berlin.
- Eichler, E. 2008:* Die Toponymie Sachsens und Nordböhmens im Vergleich. Onomastica Slavogermanica 25, 17–23.

- Erdmann, W. – Kühn, H.– J. – Lüdtke, H. – Ring, E. – Wessel, W. 2001:* Rahmenterminologie zur Mittelalterlichen Keramik in Norddeutschland. In: H. Lüdtke/K. Schietzel (eds.), *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 6.* Neumünster, 947–969.
- Eisner, J 1933:* Slovensko v pravěku. Bratislava.
- Eisner, J. 1966:* Rukověť slovanských starožitností. Praha.
- Filipowiak, W. 1998:* Ceramika słowiańska i „bałtycka“ – uwagi do produkcji i handlu morskiego. In: M. Dworaczyk, XII. Sesja Pomorzoznawca Szczecin, 23.–24. października 1997 r. *Materiały (Acta Arch. Pomeranika 1).* Szczecin, 237–243.
- Fritze, W. 1980:* Germania Slavica. Zielsetzung und Arbeitsprogramm einer interdisziplinären Arbeitsgruppe. In: W. H. Fritze (ed.), *Germania Slavica I.* Berlin.
- Geck, S. 1998:* Slawische Siedler am alten in Wurzen. Funde und Befunde, 166–173.
- Geck, S. 2001:* Lokale Produktion oder Import – Fremdformen in der slawischen Siedlung Wurzen – Posthof des 10./11. Jhs., In: M. Hardt/K. Kirsch, *Ottonische Keramik: Waren und Formen des 10. Jahrhunderts aus Nord-, Ost- und Mitteldeutschland, Pommern, Schlesien und Böhmen.* Leipzig.
- Gerlach, T. 1988:* Der frühgeschichtliche Wall von Höfgen, Kr. Meißen. In: H.-J. Vogt (ed.), *Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Fünfzig Jahre Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18.* Berlin, 382–383.
- Gräßler, I. 1997:* Pässe über das Erzgebirge. Paßwege und Paßstraßen zwischen Freiburger und Zwickauer Mulde im Mittelalter. In: R. Aurig/S. Herzog/S. Lässig (eds.), *Landesgeschichte in Sachsen. Tradition und Innovatio. Studien zur Regionalgeschichte 10.* Bielefeld, 97–108.
- Gräßler, I. 2002:* Der Frühbusser Steig im Mittelalter. Verlaufswandel eines überregionalen Verkehrs-weges im sächsischen Westerzgebirge. In: R. Aurig/R. Butz/I. Gräßler/A. Thieme (eds.), *Im Dienste der historischen Landeskunde. Beiträge zu Archäologie, Mittelalterforschung, Namenkunde und Museumsarbeit vornehmlich aus Sachsen. Festschrift für Gerhard Billig.* Beucha, 295–308.
- Grabolle, R. 2007:* Die frühmittelalterliche Burg auf dem Johannisberg bei Jena-Lobeda im Kontext der Besiedlung des mittleren Saaletals. *Jenaer Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 3.* Jena.

- Gross, U. 1987:** Beobachtungen zur Verbreitung frühmittelalterlicher Keramikgruppen in Sudwestdeutschland. 1. Archäologische Informationen 10, 194–202.
- Gockel, M. 2000:** Die deutschen Königspfalzen, Bände 2 – Thüringen, Göttingen.
- Grunwald, S. 2003:** Zur Wechselwirkung zwischen ethnischer Deutung und archäologischer Methode am Beispiel der ur- und frühgeschichtlichen Wallanlagen in Sachsen. Leipziger online-Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 2. Leipzig.
- Gühne, A. 1988:** Sondierungen an der Wehranlage auf dem Dechantsberg bei Nossen, Kr. Meißen. In: H.-J. Vogt (ed.), Archäologische Feldforschungen in Sachsen. Fünfzig Jahre Landesmuseum für Vorgeschichte Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft 18. Berlin, 357–359.
- Hanykýř, V. – Kloužková, A. – Bartuška, M. 2008:** Závěrečná zpráva úkolu DČ 107617037. Analýzy vzorků historické středověké keramiky zabrušanského typu. Vysoká škola chemicko-technologická Praha, Ústav keramiky a skla. Praha.
- Harck, O. – Lübke, Ch. (eds.) 2001:** Zwischen Reric und Bornhöved. Die Beziehungen zwischen den Dänen und ihren slawischen Nachbarn vom 9. bis ins 13. Jahrhundert. Stuttgart.
- Hardt, M. 2005:** Erfurt im Frühmittelalter. Überlegungen zu Topographie, Handel und Verkehr eines karolingerzeitlichen Zentrums anlässlich der 1200sten Wiederkehr seiner Erwähnung im Diederhofener Kapitular Karls des Großen im Jahr 805. Mitteilungen des Vereins für Geschichte und Altertumskunde von Erfurt 66, NF 13, 9–39.
- Heege, A. 1995:** Die Keramik des frühen und hohen Mittelalters aus dem Rheinland: Stand der Forschung ; Typologie, Chronologie, Warenarten. In: Deutsche Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte e.V. (ed.), Archäologische Berichte 5. Bonn: HoloS.
- Henker, J. – Wagner, K. 1998:** Archäologische Untersuchungen am Taschenbergpalais in Dresden, am Briesnitzer Burgwardmittelpunkt und im Klosterhof Leubnitz. Denkmalpflege in Sachsen 1894–1994: [vol.] 2, 121–146.
- Henning, J. 1998:** Neue Ergebnisse – Neue Fragen: Bemerkungen zu Stand und Perspektiven der Forschungen zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Mittel-

- und Osteuropa. In: J. Henning/A. T. Ruttkay (eds.), **Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa**. Bonn, 441–447.
- Henning, J. 2000:** Der slawische Siedlungsraum und die ottonische Expansion östlich der Elbe: Ereignisgeschichte – Archäologie – Dendrochronologie. In: J. Henning (ed.), **Europa im 10. Jahrhundert: Archäologie einer Aufbruchzeit**. Frankfurt am Main, 131–146.
- Henningsen, U. 1989:** Besitz und Einkünfte der Herren von Rosenberg in Böhmen nach dem Urbar von 1379/84. Marburg.
- Herrmann, J. 1966:** Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte 21. Berlin.
- Herrmann, J. 1985:** Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch. Neubearbeitung. Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR Bd. 14. Berlin.
- Herrmann, J. – Donat, P. (eds.) 1985:** Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratische Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 4. Lieferung. Bezirke Cottbus, Dresden, Karl-Marx-Stadt, Leipzig. Berlin.
- Herold, H. 2007:** Naturwissenschaftliche Analysen zur „polierten gelben Keramik“, Kapitel 8.7. In: R. Zehetmayer (ed.), Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Exhibition catalogue, St. Pölten: Archive of Lower Austria Press, 166–167.
- Herold, H. 2008:** Frühmittelalterliche Prunkkeramik aus Mikulčice, Mähren – Archäometrische Analysen und ihre Interpretation. In: L. Poláček (ed.), Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 6. Brno, 299–311, 428–429.
- Hollstein, E. 1980:** Mitteleuropäische Eichenchronologie. Mainz.
- Hollstein, E. 1970:** Dendrochronologische Untersuchungen an Hölzern des frühen Mittelalters. Acta Praehistorica et Archaeologica, 147-156.
- Hołubowicz, W. 1965:** Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian. Acta Universitatis Wratislaviensis 31. Studia Archeologiczne 1. Wrocław.
- Charvát, P. 2011:** Václav, kníže Čechů. Praha.

- Christl A. – Simon K. 1995*: Nutzung und Besiedlung des sächsischen Erzgebirges und des Vogtlandes bis zur deutschen Ostkolonisation. *Germania* 73, 441–462.
- Jacob, H. 2005*: Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung der Dresdener Landschaft bis zur Stadtwerdung. Ein siedlungsgeographisch-archäologischer Überblick. In: K. Blaschke (ed.) unter Mitwirkung von Uwe John, *Geschichte der Stadt Dresden 1: Von den Anfängen bis zum Ende des Dreißigjährigen Krieges*. Stuttgart, 23–62, 643–645.
- Janssen, W. 1983*: Gewerbliche Produktion des Mittelalters als Wirtschaftsfaktor im ländlichen Raum. In: H. Jankuhn/W. Janssen/R. Schmidt-Wiegand/H. Tiefenbach (eds.), *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit 2: Archäologische and philologische Beiträge. Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- u. Nordeuropas in den Jahren 1977–1980 (Vol. 1–2)*. Göttingen, 317–394.
- Jaworski, K. – Rzeźnik, P. 1994*: Kontakty z Morawami i (lub) Czechami około IX/X wieku w świetle nowych danych z badań w Gilowie w 1992 roku. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 35, 307–328.
- Jiřík, J. – Peša, V. – Jenč, P. 2008*: Ein Depot der älteren Völkerwanderungszeit im Elbdurchbruch bei Hřensko und sein kultureller Kontext. *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege* 50, 185–209.
- Kara, M. 2002*: Osadnictwo ludności pomorskiej i wieleckiej w państwie pierwszych Piastów w świetle znalezisk nekropolicznych z terenu Wielkopolski. *Slavia Antiqua* 43, 43–94.
- Karbusický, V. 1963*: Žánrová podstata a datování lucké války v Kosmově kronice. *Český lid* 50, 292–304.
- Karbusický, V. 1980*: Anfänge der historischen Überlieferung in Böhmen. Köln – Wien.
- Karbusický, V. 1995*: Bájé, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury. Praha.
- Kempke, T. 2001*: Slawische Keramik. In: H. Lüdtkke/K. Schietzel (eds.), *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa. Schriften des Archäologischen Landesmuseums* 6. Neumünster, 209–256, 1579–1624.
- Klanica, Z. 1970*: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic. In: *Sborník ARÚ AV ČR Brno V. Josefu Poulíkovi k šedesátinám*. Brno, 103–114.
- Kavánová, B. 1996*: K relativní chronologii keramiky v Mikulčicích. *Acta Musei Moraviae* 81, 125–154.

- Klápště, J. 1985:* Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest. Archeologické rozhledy 37, 502–515.
- Klápště, J. 1988:* Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Gegend von Most (Nordwestböhmen). Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 32, 35–79.
- Klápště, J. 1994:* Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- Klápště, J. 1998:* Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem. Archeologické rozhledy 50, 138–158.
- Klápště, J. 2002:* Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). In: Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most.
- Klápště, J. 2003:* Středověká archeologie „interetnických vztahů“ aneb otazníky kolem jednoho tématu. Archaeologica historica 28, 9–17.
- Klápště, J. 2005:* Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Klápště, J. 2009a* (rec.): Henryk Stoksik: Technologia warsztatu ceramicznego średniowiecznego Śląska w świetle badań specjalistycznych i eksperymentalnych (Wrocław 2007). Archeologické rozhledy 61, 602.
- Klápště, J. 2009b:* Wege und Kreuzwege der Burgwallforschung in Böhmen, in: S. Rieckhoff/S. Grunwald/K. Reichbach (eds.), Burgwallforschung im akademischen und öffentlichen Diskurs des 20. Jahrhunderts. Leipzig, 125–138.
- Klápště, J. 2009c:* Die Frühzeit des böhmischen Adels aus der Sicht eines Archäologen. In: S. Brather/D. Geuenich/C. Huth (eds.), Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Bd. 70. Berlin – New York, 527–546.
- Knorr, H. A. 1937:* Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder. Leipzig.
- Kobuch, M. 1997:* Der Burgward Pesterwitz – ein Irrtum. Neues Archiv für Sächsische Geschichte 86, 313–326.
- Kolář, J. 2003:* Geografické informační systémy 10. České vysoké učení technické v Praze.
- Kotková, M. 2006* (rec.): Arne Schmid-Hecklau: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963 (Dresden 2004). Archeologické rozhledy 58, 588–593.
- Kotková, M. 2007* (rec.): Arne Schmid-Hecklau: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963 (Dresden 2004). Offa 61/62, 2004/05, 471–476.

- Kotková, M. 2008:* Keramik des Zabušaner Kreises als Quelle für die Kontakte zwischen Sachsen und Nordwestböhmen im Frühmittelalter. Arbeits- und Forschungsberichte der sächsischen Bodendenkmalpflege 48/49, 2006/2007, 139–153.
- Kotková, M. 2009:* Keramik als Beispiel für Kulturtransfer. Bemerkungen zu den Kontakten zwischen Sachsen und Nordwestböhmen aufgrund der frühmittelalterlichen Keramik. In: A. Klammt/S. Rossignol (eds.), Mittelalterliche Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe. Interdisziplinäre Beiträge zu Archäologie und Geschichte im mittelalterlichen Ostmitteleuropa. Göttingen, 55–68.
- Kotková, M. – Lange, J.-M. 2011:* Untersuchungen zu den Beziehungen zwischen Nordwestböhmen und dem sächsischen Elbtal im frühen Mittelalter anhand der Keramik des Zabušaner Kreises. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 38, 2010, 43–83.
- Kotková, M. v tisku:* Kontakte zwischen dem sächsischen Elbtal und Nordwestböhmen im frühen Mittelalter – Die Distribution der Zabušaner Keramik als archäologisches und kulturhistorisches Problem. In: M. Kotková/N. Sohr/Ch. Zschieschang (eds.), „per Albiam in Swrbiam ... cum sale et aliis rebus“. Verkehr, Siedlung und Wirtschaft an der Elbe im Mittelalter. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Stuttgart.
- Kotyza, O. 2004:* Peruc a okolí v časně době dějinné a na prahu středověku. K počátkům přemyslovské správy na tomto území. In: Peruc v mýtech a dějinách. Sborník příspěvků k mileniu setkání knížete Oldřicha s Boženou. Ústí nad Labem, 34–125.
- Kotyza, O. – Tomas, J. 1993:* Příspěvek k problematice přechodů Krušných hor v raném středověku. In: K. Kaiserová (ed.), Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica 1. Slavogermanica 2. Ústí nad Labem, 373–390.
- Kotyza, O. – Smetana, J. – Tomas, J. a kol. 1997:* Dějiny města Litoměřic. Litoměřice.
- Koutecký, D. 1993:* Doklady česko-saských kontaktů v době bronzové a starší době železné na území severozápadních Čech. In: K. Kaiserová (ed.), Čechy a Sasko v proměnách dějin. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica 1. Slavogermanica 2. Ústí nad Labem, 316–326.

- Kramer, C 1997*: Pottery in Rajasthan: Ethnoarchaeology in Two Indian Cities. Washington and London.
- Krzemieńska, B. 1962*: Písemné a hmotné prameny – Historie a archeologie. Český časopis historický 10, č. 3, 367–376.
- Krzemieńska, B. – Třeštík, D. 1964*: Služebná organizace v raně středověkých Čechách. Český časopis historický 12, č. 5, 637–667.
- Kuna, M. et al. 2004*: Nedestruktivní archeologie. Praha.
- Kurka, J. 1967*: Záhvozdí a jeho vztah k severním Čechám. Sborník Severočeského muzea – Historia 5, 3–14.
- Kurka, J. 1974*: Územní vývoj severních Čech a Děčínska a vztahy k jejich sousedství od konce 10. do počátku 14. století. Z minulosti Děčínska 2, 7–26.
- Smolnik, R. (ed.) 2010*: Der Burgberg Zschaitz in der Lommatzscher Pflege – Landschaft, Natur und Archäologie. In: Archaeonaut Nummer 9. Landesamt für Archäologie und Landesverein Sächsischer Heimatschutz. Dresden.
- Le Bas, M. J. et al. 1986*: A chemical classification of volcanic rocks based on the total alkali-silica diagram. Journal of Petrology 71, 745–750.
- Lehmann, K. 2008*: Die slawische Keramik von Wurzen Die Aufarbeitung der früh- und hochmittelalterlichen Keramik der Grabung Am Posthof. Nepublikovaná diplomová práce (Humboldt-Universität zu Berlin – Philosophische Fakultät III – Institut für Archäologie).
- Lübke, Ch. 1985*: Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an). Teil II. Regesten 900–983. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen Reihe I. Gießener Abhandlungen Agrar- und Wirtschaftsgeschichte des europäischen Ostens 133. Berlin.
- Lübke, Ch. 1986*: Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an). Teil III. Regesten 983–1013. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen Reihe I. Gießener Abhandlungen Agrar- und Wirtschaftsgeschichte des europäischen Ostens 134. Berlin.
- Lübke, Ch. 1987*: Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an), Teil IV: Regesten 1013–1057. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen Reihe I. Gießener Abhandlungen Agrar- und Wirtschaftsgeschichte des europäischen Ostens 135. Berlin.
- Lübke, Ch. 2001*: Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9. – 11. Jahrhundert). Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 23. Köln.

- Lübke, Ch. 2004:* Kriegsgefangene im mittelalterlichen Osteuropa. Ein Beitrag zur Frage der Ansiedlung slawischer Gefangener im Wendland in vergleichender Sicht. In: W. Jürries (ed.), *Rundlinge und Slawen. Beiträge zur Rundlingsforschung. Veröffentlichungen des Rundlingsvereins 6. Schriftenreihe des Heimatkundlichen Arbeitskreises Lüchow – Dannenberg 16.* Lüchow, 78–89.
- Lutovský, M. 2003:* Hradiště v Zabušanech ve světle výzkumu vnějšího valu. *Archeologie ve středních Čechách* 7/2, 553–571.
- Lutovský, M. 2006:* Od palisády ke zdi: raně středověká hradiště v Čechách ve světle archeologického bádání posledních dvou desetiletí. *Archaeologia historica* 31, 21–44.
- Lutovský, M. 2009:* Doba hradištní bez hradišť? Úvaha nad strukturou, chronologií a terminologií raně středověkých fortifikací v Čechách. In: P. Dresler/Z. Měřínský (eds.), *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24. – 26. 4. 2006, Masarykova univerzita. Brno*, 5–9.
- Malenínská, J. 2000:* K lužickosrbským jazykovým vlivům a jihoslovanským paralelám v oronymii Českého Středohoří. In: J. Krško/M. Majtán (eds.), *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia, Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000, zborník referátov, Bratislava, Banská Bystrica*, 135–140.
- Macháček, J. 2001:* Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno.
- Marková, M. 2009:* Hranice přemyslovského státu. In: P. Sommer/D. Třeštík/J. Žemlička (eds.), *Přemyslovci. Budování českého státu. Praha*, 479–507.
- Matla-Kozłowska, M. 2008:* Pierwsi Przemysłidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Poznań.
- Mazuch, M. 2000:* Příspěvek k řešení problematiky keramických nádob tzv. „blučinského typu“. Nepublikovaná diplomová práce (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Praha).
- Mazuch, M. 2009:* Tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích a otázka jeho poznání prostřednictvím studia keramických okruhů. Nepublikovaná disertační práce (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Praha).

- Meduna, P. 1993:* K rekonstrukci vnitřní struktury hradske organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách. In: S. Moździoch (ed.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo – Wschodniej*. Wrocław, 91–108.
- Meduna, P. 1998:* O chronologii raně středověké keramiky. *Archeologické rozhledy* 50, 116–122.
- Meduna, P. 2006:* Krátce k Týncům. *Studia mediaevalia Pragensia* 7, Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k počtě Jiřího Slámy. Praha, 83–88.
- Meduna, P. 2006:* Ludmila z kraje slovanského. In: R. Špačková/P. Meduna (eds.), *Nomine Liudmilam*, Sborník prací k počtě svatě Ludmily. Mělník, 15–22.
- Meduna, P. 2007:* K počátkům Litoměřic. In: M. Hrubá /Z. Rašplíčková (eds.), *Litoměřická kapitula. 950 let od založení. Ústí nad Labem*, 23–32.
- Meduna, P. 2009:* Urnae mellis. In: S. Moździoch (ed.), *Stare i nowe w średniowieczu – Pomiedzy innowacją a tradycją*. Bytomskie 7. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Wrocław.
- Meduna P. v tisku:* Zabrušany-Keramik im heutigen Sachsen als historisches Problem. In: M. Kotková/N. Sohr/K. Zschieschang (eds.), „per Albiam in Swrbiam ... cum sale et aliis rebus“. *Verkehr, Siedlung und Wirtschaft an der Elbe im Mittelalter. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa*. Stuttgart.
- Mechelk, H. W. 1981:* Zur Frühgeschichte der Stadt Dresden und zur Herausbildung einer spätmittelalterlichen Keramikproduktion im sächsischen Elbegebiet aufgrund archaologischer Befunde. Berlin.
- Meier, U. M. 2007:* Die früh - und hochmittelalterliche Siedlung bei Schuby, Kreis Schleswig-Flensburg. *Offa-Bücher* 83. Neumünster.
- Měřínský, Z. 1986:* Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. *Památky archeologické* 87, 18–80.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000:* Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice – Praha.
- Modrzejewska, H. 1984:* Osadnictwo obcoetniczne i innoplemienne w Polsce wczesniejszego średniowiecza. *Warschau*.
- Mommsen, H. 2007:* Tonmasse und Keramik: Herkunftsbestimmung durch Spurenanalyse. In: G. Wagner (ed.), *Einführung in Archäometrie*. Berlin, 179–192.

- Muzolf, B. 2002: Wczesnosredniowieczne Cmentarzysko ciałopalne z obiektem kultowym. In: R. Grygiel (ed.), Badania archeologiczne na terenie odkrywki "Szczerców" Kopalni Węgla Brunatnego "Bełchatów" Bd. 2. Łódź, 401–439.*
- Nadolski, A. – Abramowicz, A. – Poklewski, T. 1959: Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią (Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis ; nr 7). Łódź.*
- Neustupný, J. 1948: Příspěvek k datování hradištní keramiky v Polabí. Slavia antiqua 1, 397–434.*
- Novotný, V. 1913: České dějiny, díl. I, 2. Praha.*
- Nový, R. 1991: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, Studia Mediaevalia Pragensia 2. Praha, 125–146.*
- Oexle, J. – Strobel, M. 2004: Auf den Spuren der „urbs, quae dicitur Gana“, der Hauptburg der Daleminzier. Erste archäologische Untersuchungen in der slawischen Befestigung von Hof/Stauchitz. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 46, 253–263.*
- Pälchen, W. – Walter, H. 2008: Geologie von Sachsen. Stuttgart.*
- Pleinerová, I. 2000: Die altslawischen Dorfer von Březno bei Louny. Praha, Louny.*
- Pohl, W. 2002: Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration. Stuttgart u. a.*
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.*
- Princová-Justová, J. 1994: Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: Č. Staňa (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationalen Tagungen in Mikulčice 1. Brno, 193 – 206.*
- Procházka, R. 1993: K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11. – 12. století na Moravě. In: S. Moździoch (ed.), Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej. Wrocław, 109–141.*
- Procházka, R. – Wihoda, M. 2006: Polský průnik na Moravu a hrad Přerov v kontextu dějin 10. století. In: M. Dworaczyk/A. B. Kowalska/S. Moździoch/M. Rębkowski (eds.), Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Szczecin, Wrocław, 623–645.*
- Procházka, R. – Kohoutek, J. – Peška, J. 2007: Přerov – Horní náměstí. Od pravěkého hradiska ke středověkému městu. Archeologické památky střední Moravy 15.*
- Procházka, R. 2009: Moravská keramika kolem r. 1000 – otázka kontinuity a změny. In: S. Moździoch (ed.), Stare i nowe w średniowieczu. Pomiędzy innowacją a tradycją. Spotkania Bytomskie 6. Wrocław, 1–39.*

- Radig, W. 1929:* Burgwälle im östlichen Daleminzien. Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz 18, 208–213.
- Radig, W. 1940:* Die sorbischen Burgen Westsachsens und Ostthüringens und Verzeichnis der sorbischen Wehranlagen in Westsachsen und Ostthüringen. In: W. Hülle (ed.), Westausbreitung und Wehranlagen der Slawen in Mitteldeutschland (Mannus-Bücherei Bd. 68), 119–140, 141–165.
- Rice, P. M. 2005:* Pottery Analysis: A Sourcebook. Chicago.
- Richthofen, J. von 2003:* Die Landeskronen bei Görlitz – eine bedeutende slawische Befestigung in der östlichen Oberlausitz. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 45, 263–300.
- Richthofen, J. 2004 von:* Besunzane – Milzener – Sorben. In: J. von Richthofen (ed.), Besunzane – Milzener – Sorben. Die slawische Oberlausitz zwischen Polen, Deutschen und Tschechen. Zittau.
- Roper, D. C. 1979:* The Method and Theory of Site Catchment Analysis: a Review. In: M. B. Schiffer (ed.), Advances in Archaeological Method and Theory, Vol. 2. New York, 110–140.
- Roslund, M. 2007:* Guests in the House. Cultural Transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 AD, The Northern World, North Europe and the Baltic c. 400–1700 A.D. Peoples, Economies and Cultures 33. Brill.
- Rossignol, S. 2007:* Dominatio regionis. Die Politik der Ottonen gegenüber den Slawen an Elbe und Ostsee in komparatistischer Sicht. Ein Beitrag zum Projekt „Slawen an der unteren Mittelelbe“. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 48, 225–260.
- Ruchhöft, F. 2003:* Zur Funktion der mittelslawischen Burgen zwischen Elbe und Oder. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 44, 387–409.
- Ruchhöft, F. 2008:* Vom slawischen Stammesgebiet zur deutschen Vogtei. Die Entwicklung der Territorien in Ostholstein, Lauenburg, Mecklenburg und Vorpommern im Mittelalter. Archäologie und Geschichte im Ostseeraum 4. Rahden.
- Rusó, A. 1991:* Příspěvek k poznání slovanského hradiště u Zabušan. Archeologický výzkum v severních Čechách 19. Teplice.
- Rusó, A. 1994:* Statistické hodnocení keramiky ze Zabušan a Chlumce. Památky archeologické 85, 34–81.

- Ruttkowski, M. von 2002: Altstraßen im Erzgebirge; Archäologische Denkmalinventarisierung Böhmisches Steige. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 44, 264–297.*
- Rzeźnik, P. 1997: Elementy południowe w ceramice śląskiej w IX–X wieku. In: K. Wachowski (ed.), Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska. Wrocław, 127–134.*
- Rzeźnik, P. 2002: Ślad oddziaływań garncarstwa morawskiego na ceramikę średniowiecznego Śląska u progu i w czasie lokacyjnych przemian osadniczych. In: C. Buško/J. Klápště/L. Leciejewicz/S. Moździoch (eds.), Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej. Wrocław – Praha, 439–446.*
- Řezník, M. 2005: Sasko (Stružná historie států). Praha.*
- Salač, V. 1998: Die Bedeutung der Elbe für die böhmisch-sächsischen Kontakte in der Latenezeit. Germania 76, 572–617.*
- Sanke, M. 2001: Gelbe Irdenware. In: H. Lüdtko/K. Schietzel (eds.), Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 6. Neumünster, 271–428.*
- Sanke, M. 2002: Die mittelalterliche Keramikproduktion in Brühl-Pingsdorf. Technologie – Typologie – Chronologie. Zabern – Mainz.*
- Sczech K. 1999: Stadtkernarchäologie im Dreiländereck – Bautzen in der Oberlausitz, In: S. Brather (ed.), Archäologie als Sozialgeschichte : Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im frühgeschichtlichen Mitteleuropa ; Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag. Rahden/Westf., 97–102.*
- Sczech K. 2003: Archäologische Untersuchungen zu Bautzen in der Oberlausitz in slawischer Zeit. In: M. Hardt/E. Tomicka-Krumrey (eds.), Archäologische Forschungen am GWZO. Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e. V., 49–64.*
- Siegmund, F. 2009: Franken in Kaiseraugst. In: S. Brather/D. Geuenich/C. Huth (eds.), Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 70. Berlin – New York, 339–352.*
- Schmid-Hecklau, A. 2000: Die archäologischen Untersuchungen auf der Burg Meißen. In: A. Wieczorek/H.-M. Hinz (eds.), Europas Mitte um 1000. Bd. 2. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Stuttgart, 703–706.*

- Schmid-Hecklau, A. 2003:* Archäologische Studien zu den Kontakten zwischen dem Markengebiet und Böhmen im 10. und 11. Jahrhundert. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 45, 231–261.
- Schmid-Hecklau, A. 2004:* Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 43. Dresden.
- Schnurbein, R. F. von 2000:* Die slawischen Grabfunde in Sachsen. Nepublikovaná disertační práce (Universität Kiel).
- Schlesinger, W. 1961:* Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Göttingen.
- Schlesinger, W. 1963:* Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Göttingen.
- Schlesinger, W. 1983:* Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter, 2 Bände. Mitteldeutsche Forschungen 27. Köln/Graz.
- Schrage, G. E. 1999:* Zur Siedlungspolitik der Ottonen. Untersuchungen zur Integration der Gebiete östlich der Saale im 10. Jahrhundert. Blätter für deutsche Landesgeschichte 135, 189–268.
- Schroll, E. 1975:* Analytische Geochemie. Stuttgart.
- Schuchhardt, C. 1919:* Alteuropa in seiner Kultur- und Stilentwicklung. Straßburg.
- Schuldt, E. 1956:* Die slawische Keramik in Mecklenburg. Berlin.
- Schuster-Šewc, H. 2004:* Sorben, Milzener, Lusizer: Zur Ursprung und Ausbreitung slawischer (altsorbischer) Völker- bzw. Stammesnamen. *Lětopis* 51, 3–11.
- Simon, K. – Hauswald, K. 1995:* Der Kulmer Steig vor dem Mittelalter. Zu den ältesten sächsisch-böhmischen Verkehrswegen über das Osterzgebirge. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 37, 9–98.
- Sláma, J. 1963:* K česko-polským stykům v 10. a 11. století. Vznik a počátky Slovanů IV, 221–269.
- Sláma, J. 1970:* Příspěvek k dějinám českého hrncířství 9. a 10. století. Sborník Národního muzea – řada A – Historie 24, 157–165.
- Sláma, J. 1973:* Civitas Wistrachi ducis. *Historická geografie* 11, 3–36.
- Sláma, J. 1985:* K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu. *Archeologické rozhledy* 37, 334–342.
- Sláma, J. 1986:* Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. *Praehistorica* 11. Praha.

- Sláma, J. 1987:* K počátkům hradské organizace v Čechách. In: J. Žemlička (ed.), Typologie raně feudálních slovanských států. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států a národností ve střední a jihovýchodní Evropě“. Praha, 175–190.
- Sláma, J. 1988:* Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovskeho státu. Praehistorica 14. Praha.
- Sláma, J. 2000:* Ekonomické proměny v přemyslovském státě za panování nástupců Boleslava II. In: L. Polanský/J. Sláma/D. Třeštík (ed.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (†7.února 999). Praha, 267–273.
- Sláma, J. 2001:* K problému historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách. Archeologie ve středních Čechách 5/2, 533–546.
- Smetánka, Z. 1994a:* Příspěvek ke studiu karolinského vlivu na velkomoravský šperk v Čechách a na Moravě. Praehistorica 21 (Varia Archaeologica 6), 105–115.
- Smetánka, Z. 1994b:* Archaeological Excavation in the Lumbe Garden of Prague Castle and their Implications for the Study of the Culture of the Early Czech State , 25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické – Supplementum 1, 162–184.
- Smetánka, Z. 2003:* Archeologie a moravský šperk v Praze. In: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha, 38–53.
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. 1975:* Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum). Archeologické rozhledy 27, 72–85.
- Smetánka, Z. – Štverák, B. 1992:* X-ray fluorescent analysis of gold and gilded jewels from the cemetery in Lumbe Gardens at Prague castle. Archeologické rozhledy 44, 418–430.
- Smetánka, Z. – Staňa, Č. 1996:* Velká Morava a Praha. In: Z. Kurnatowska (ed.), Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 2. Wrocław, 137–142.
- Spehr, R. 1994:* Christianisierung und früheste Kirchenorganisation in der Mark Meißen. Ein Versuch. In: J. Oexle (ed.), Frühe Kirchen in Sachsen. Ergebnisse archäologischer und baugeschichtlicher Untersuchungen (Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit dem Landesmuseum für Vorgeschichte 23). Stuttgart, 8–63.

- Stanislawski, B. 2006:* Stanislawski, Wczesnośredniowieczna ceramika słowiańska w Skandynawii. In: M. Dworaczyk/A. B. Kowalska/S. Moździoch/M. Rębkowski (eds.), Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Szczecin, Wrocław, 565–577.
- Staňa, Č. 1984:* Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brüner Gegend im 9. Jahrhundert. In: B. Chropovský (ed.), Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6. – 10. Jahrhundert. Nitra, 217–223.
- Staňa, Č. 1994:* Zur Erforschung der westslawischen Keramik. In: Č. Staňa (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice 1. Brno, 13–17.
- Staňa, Č. 1998:* Polské prvky v raně středověké keramice na Moravě. In: H. Kóčka-Krenz/W. Łosiński (eds.), Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum. Poznań, 273–287.
- Steinhübel, J. 2011:* Kapitoly z najstarších českých dejín 531 – 1004. Kraków.
- Steuer, H. 1973:* Der Beginn eines Fernhandels mit Keramik in Norddeutschland. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 1, 21–29.
- Steuer, H. 1987:* Der Handel der Wikingerzeit zwischen Nord- und Westeuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse. In: K. Düwel ad. (eds.), Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil 4: Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse 3. Göttingen, 113–197.
- Steuer, H. 1992:* „Objektwanderung“ als Quelle der Kommunikation. Die Möglichkeiten der Archäologie. In: H. Kühnel (ed.), Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit 15. Wien, 401–440.
- Steuer, H. 2006:* Die Ostsee als Kernraum des 10. Jahrhunderts und ihre Peripherien. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 22, 59–88.
- Stilborg, O. 1995:* Ceramological analyses: An archaeological enigma. Statistically-based Archaeometric analyses in a humanistic world. In: A. Lindahl/O. Stilborg (eds.), The Aim of Laboratory Analyses of Ceramics in Archaeology, Konferenser 34, Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm, 139–146.
- Stoksik, H. 2007:* Technologia warsztatu ceramicznego średniowiecznego Śląska w świetle badań specjalistycznych i eksperymentalnych. Wrocław.

- Straach, P. – Röllig, G. 1975:* Die Clusteranalyse als Methode zur Klassifizierung geologischer Parameter. *Zeitschrift für angewandte Geologie* 21, 269–274.
- Svoboda, L. 1963:* Hradištní pohřebiště s dřevěnou stavbou v Žalanech u Teplic. *Památky archeologické* 56, 266–305.
- Svobodová, H. 1992:* Bezemín, okr. Tachov. *Výzkumy v Čechách 1988/89*, 15.
- Šimák, V. J. 1938:* Středověká kolonizace v zemích českých. *České dějiny I/5*. Praha.
- Šmilauer, V. 1965:* Jména osad na Děčínsku. *Z minulosti Děčínska* 1, 19–32.
- Šolle, M. 1959:* Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi. *Památky archeologické* 50, 353–506.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Šolle, M. 1972:* Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen Keramik im Bereiche Ostböhmens. *Vznik a počátky Slovanů* 7, 141–177.
- Šolle, M. 1979:* Pšovská keramika a její vztahy k hrncířskému okruhu kouřimskému. *Archeologické rozhledy* 31, 498–529.
- Štajnochr, V. 1998:* Archaické technologie tváření keramiky. *Archeologické rozhledy* 50, 95–105.
- Štefan, I. 2004:* Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci. *Archeologické rozhledy* 56, 856–860.
- Thieme, A. – Kobuch, M. 2005:* Die Landschaft Nisan vom 10. bis 12. Jahrhundert – Siedlung, Herrschaft und Kirche. K. Blaschke/U. John (eds.), *Geschichte der Stadt Dresden 1. Von den Anfängen bis zum Ende des Dreißigjährigen Krieges*. Stuttgart, 63–88, 645–649.
- Tomas, J. 1999a:* Počátky města Litoměřic (I). In: J. Klápště/O. Kotyza (eds.), *Tomas Jindřich: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (výbor studií)*. Litoměřice, 101–124.
- Tomas, J. 1999b:* Počátky města Litoměřic (II/2). In: J. Klápště/O. Kotyza (eds.), *Tomas Jindřich: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (výbor studií)*. Litoměřice, 153–184.
- Tomas, J. 1999c:* Labský obchod v Litoměřicích do Bílé hory. In: J. Klápště/O. Kotyza (eds.), *Tomas Jindřich: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu (výbor studií)*. Litoměřice, 209–213.
- Tomková, K. 1994:* Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik in Mittelböhmen. Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa*

- vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationalen Tagungen in Mikulčice 1. Brno, 165–181.
- Tomková, K. 1999:* Ke kartografickému zobrazení českých raně středověkých hradišť. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 235–257.
- Třeštík, D. 1988:* České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce. *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 129–143.
- Třeštík, D. 1997:* Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530–935). Praha.
- Turek, R. 1952:* Kmenová území v Čechách. *Časopis Národního muzea* 121, 3–46.
- Turek, R. 1957:* Die frühmittelalterlichen Stammesgebiete in Böhmen. Prag.
- Turek, R. 1963:* Čechy na úsvitě dějin. Praha.
- Turek, R. 1973:* K otázce velkomoravských vlivů na českou keramiku. *Archeologické rozhledy* 25, 289–299.
- Ulrych, J. – Cajz, V. – Pivec, E. – Novák, J. – Nekovarík, C. – Blaogh, K. 2000:* Cenozoic intraplate alkaline volcanism of western Bohemia. *Studia Geophysica et Geodaetica* 44, 346–351.
- Ulrych, J. – Dostal, J. – Hegner, E. – Balogh, K. – Ackerman, L. 2008:* Late Cretaceous to Paleocene melilitic rocks of the Ohře/Eger Rift in northern Bohemia, Czech Republic: Insights into the initial stages of continental rifting. *Lithos* 101, 141–161.
- Váňa, Z. 1951:* Slovanské hradiště u Zabušan. *Archeologické rozhledy* 3, 53–55, 58–60.
- Váňa, Z. 1952a:* K otázce kmenových území v severozápadních Čechách. *Archeologické rozhledy* 4, 436–442.
- Váňa, Z. 1952b:* Další výzkum na slovanském hradišti u Zabušan. *Archeologické rozhledy* 4, 270–272, 294–297, 157–160, 172.
- Váňa, Z. 1953:* Přemyslovská Bílina. *Archeologické rozhledy* 5, 481–488.
- Váňa, Z. 1954:* Slovanské hradiště ve Vlastislavi v Čechách. *Archeologické rozhledy* 6, 491–495, 497–498, 564–565, 571–572.
- Váňa, Z. 1955a:* Výzkum ve Vlastislavi a problém počátku tak zvané mladohradištní keramiky. *Archeologické rozhledy* 7, 363–374, 421–423, 429–430.
- Váňa, Z. 1955b:* Vlastislav, Zabušany, Bílina. Tři slovanská hradiště v Českém středohoří. *Časopis Národního muzea* 124, 121–137.
- Váňa, Z. 1956:* Lahvovité tvary v západoslovanské keramice. *Památky archeologické* 47, 105–150.

- Váňa, Z. 1958: Mísy v západoslovanské keramice. Památky archeologické 49, 185–244.
- Váňa, Z. 1960: Die Keramik der slawischen Stämme in Ostdeutschland. Vznik a počátky Slovanů 3, 123–168.
- Váňa, Z. 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách. Památky archeologické 52, 465–476.
- Váňa, Z. 1968: Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60. Památky archeologické 59, 5–192.
- Váňa, Z. 1973: Značky na keramice ze slovanských hradišť v Zabrušanech a v Bílině, okr. Teplice. Archeologické rozhledy 25, 196–215.
- Váňa, Z. 1976: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–64 a 1966. Památky archeologické 67, 393–478.
- Váňa, Z. 1977: Bílina a staré Bělsko. Památky archeologické 68, 394–432.
- Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
- Varadzin, L. 2004: Značky na dnech keramických nádob ve středověku. Studia Mediaevalia Pragensia 5, 165–199.
- Varadzin, L. 2007: Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi. Archeologické rozhledy 59, 53–79.
- Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy 6. – 13. století v archeologických pramenech. Archeologické rozhledy 62, 17–71.
- Vávra, I. 1978: Srbská cesta. Historická geografie 17, 369–432.
- Velímský, T. 1992: Studium středověkých cest a problematika vývoje osídlení levobřežní části oblasti Labských pískovců. Archaeologia historica 17, 349–364.
- Vogt, H.-J. 1968: Mittelalterliche Funde aus der Gemarkung Kohren – Sahlis, Kr. Geithain. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 18, 389–433.
- Vogt, H.-J. 1987: Die Wiprechtsburg Groitzsch. Eine mittelalterliche Befestigung in Westsachsen. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden 18. Berlin.
- Vondrová M. – Blažek V. 2001: Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. In: Z. Hladká/P. Karlík (eds.), Čeština – univerzália a specifika 3. Sborník konference v Brně 22. – 24. 11. 2000. Brno, 311–342.

- Vossen, K. 1990: Reisen zu Marokkos Töpfern: Forschungsreisen 1980 und 1987 (Wegweiser zur Völkerkunde 36). Hamburg.*
- Wagner, K. 1994: Burgwardmittelpunkt und Kirche in Dresden – Briesnitz. In: J. Oexle (ed.), Frühe Kirchen in Sachsen: Ergebnisse archäologischer und baugeschichtlicher Untersuchungen. Dresden, 198–205.*
- Wagner, K. 2007: Fundort Briesnitz: Eine slawisch-frühdeutsche Anlage im Dresdener Elbtal. Acta Praehistorica et Archaeologica 39, Wilfried Menghin zum 65. Geburtstag, 297–329.*
- Warnke, Ch. 1964: Die Anfänge des Fernhandels in Polen. Würzburg.*
- Wißnwa R. 1987: Die Entwicklung der Altstraßen im Gebiet des heutigen Bezirkes Karl-Marx-Stadt von der Mitte des 10. Jh. bis zur Mitte des 14. Jh. Ein Beitrag zur Rekonstruktion des Altstraßennetzes auf archäologischer Grundlage. Nepublikovaná disertační práce (Pädagog. Hochschule Dresden).*
- Wißnwa R. 1998: Die Entwicklung eines Verkehrsnetzes in Sachsen unter besonderer Berücksichtigung der Pässe des Erzgebirges und des Vogtlandes. Archaeologica historica 23, S. 89–95.*
- Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku. Památky archeologické 56, 205–385.*
- Zápotocký, M. 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty. Památky archeologické 60, 277–366.*
- Zápotocký, M. 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku. Archeologické rozhledy 29, 521–553.*
- Zápotocký, M. 1978: Slovanské osídlení na Ústecku. Archeologické rozhledy 30, 258–303.*
- Zápotocký, M. 1992: Raně středověké sídlení komory na dolním Ohři. Archeologické rozhledy 44, 185–215.*
- Zschieschang, Ch. 2007: Namenkundliche Quellen zur Bedeutung der Elbe als Verbindung zwischen der Markgrafschaft Meißen und dem Fürstentum Böhmen im frühen und hohen Mittelalter. Siedlungsforschung: Archäologie – Geschichte – Geographie 25, 207–227.*
- Zschieschang, Ch. 2009: Ortsnamen, Siedlungslandschaften und Ethnien in der nordböhmisches Elbtallandschaft. In: W. Ahrens/S. Embleton/A. Lapierre/G. Smith/M. Figueredo (eds.): Names in multi-lingual, multi-cultural and multi-ethnic contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic*

Sciences, August 17–22, 2008, CD-ROM. York University, Toronto, Canada, 1097–1111.

Zschieschang, Ch. v tisku a: Das Elbtal und sprachliche Kontakte in slavischen Ortsnamen. In: M. Kotková/N. Sohr/Ch. Zschieschang (eds.), „per Albiam in Swrbiam ... cum sale et aliis rebus“. Verkehr, Siedlung und Wirtschaft an der Elbe im Mittelalter. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Stuttgart.

Zschieschang, Ch. v tisku b: Sprachkontakte an der unteren Neiße im Spiegel der Ortsnamen. In: W. Hausbrichs/H. Tiefenbach (eds.), Interferenz–Onomastik. Namen in Grenz- und Begegnungsräumen in Geschichte und Gegenwart, Akten des gleichnamigen Kolloquiums vom 5. – 8. October 2006, 583–599.

Zschieschang, Ch. – Sohr, N. – Kotková, M. 2006: Früh- und Hochmittelalterliche Siedlung und Kommunikation im nordböhmischem Elbtal. *Acta Onomastica* 47, 497–507.

Žemlička, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

Žemlička, J. 1993: K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993). In: I. Hlaváček/M. Bláhová (eds.), Milenium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách. Praha, 25–39.

Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí. Praha.

Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských 1198–1253: Proměna státu a společnosti. Praha.

Soupis vyobrazení v textu:

- Obr. 1.* Schematická mapa zkoumané oblasti, vyznačením předpokládané trasy chlumecké cesty (podle *Simon – Hauswald 1995*).
- Obr. 2.* Příklad pro české prostředí zcela výjimečného („cizího“) výzdobného prvku – kolku ve tvaru mřížkovaných čtverečků, pro který nacházíme analogie ve slovanském prostředí severně od Čech (zde zlomek z Děčína – Rozběles, Oblastní muzeum v Děčíně, č. 5363 (1916/5)).
- Obr. 3.* Keramické okruhy 2. poloviny 9. – 10. století v SZ Čechách: A–D okruh Zabušany; E–G okruh Litoměřice; H–J okruh Hradec–Rubín; K–M okruh Drahuš. Keramické okruhy 11. – 13. století v SZ Čechách: A–G okruh Bílina; H–J okruh Litoměřice; K–N okruh Žatec. (Podle *Bubeník – Meduna 1994*).
- Obr. 4.* Celkové zastoupení keramických typů severozápadních Čech a západního Saska v jednotlivých sídlištních horizontech hradu Míšeň (podle *Schmid-Hecklau 2004*, Abb. 33).
- Obr. 5.* Procentuální zastoupení keramických typů severozápadních Čech a západního Saska v Míšni (podle *Schmid-Hecklau 2004*, Abb. 34).
- Obr. 6.* Příklad zástupců keramiky z Míšně řazené k žatecké keramice a keramiky z Žatce (podle *Schmid-Hecklau 2004*, a nálezy ze Žatce poskytl P. Čech, měřítko 1:4).
- Obr. 7.* Příklad zástupců keramiky z Míšně označené jako litoměřický typ A (horní polovina obrázku – podle *Schmid-Hecklau 2004*) a nádob, které vedly k jeho definování na Litoměřicku (*Zápotocký 1965*).
- Obr. 8.* Typický zástupce zabrušanské keramiky (Vlastislav, Regionální muzeum v Teplicích, 154015), s typy okrajů a výzdobných motivů (podle *Váňa 1961*).
- Obr. 9.* Příklady zabrušanského typu v užším slova smyslu (podle *Váňa 1961*, obr. 3): 1 Staňkovice (okr. Louny); 2, 6 Bohušovice n. O. (okr. Litoměřice); 3 Zabušany (okr. Teplice); 4 Most; 5 Litoměřice.
- Obr. 10.* Příklady keramiky s výzdobnými prvky zabrušanského typu (podle *Váňa 1961*, obr. 4): 1 Bžany (okr. Teplice); 2 Duchcov (okr. Teplice); 3 Libochovice (okr. Litoměřice); 4 Vlastislav (okr. Litoměřice); 5 Zabušany (okr. Teplice).
- Obr. 11.* Mapa rozšíření zabrušanské keramiky podle druhu areálu s vyznačením lokalit, z jejichž nálezového souboru byly vybrány zlomky k analýzám: Dohna

– Robisch, Dresden – Briesnitz, Zehren – Burgberg , Meißen, Köllmichen, Vlastislav, Zabuřany, Bílina.

Obr. 12. Rozdělení nálezů zabruřanské keramiky podle areálů.

Obr. 13. Mapa s vynesemím kvantifikace zabruřanské keramiky.

Obr. 14. Rozšíření zabruřanské keramiky s vyznačením lokalit, z jejichž nálezového souboru byly vybrány zlomky k analýzám: Dohna – Robisch (53), Dresden – Briesnitz (55), Zehren – Burgberg (57), Meißen (56), Köllmichen (63), Vlastislav (8), Zabuřany (23), Bílina (30).

Obr. 15. Profily okrajových zlomků analyzovaných zlomků. Číslo v horní části jednotlivých okrajů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 16. Spektrum výzdobných kolků analyzovaných zlomků.

Obr. 17. Výběr analyzovaných zlomků zabruřanské keramiky z Zehren – Burgberg (Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden): 6 (1/62/14/7); 8 (4746/32); 7 (4746/32); 3 (z nálezového souboru 90020935); 9 (1/62/12/7). Číslo v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 18. Výběr analyzovaných zlomků zabruřanské keramiky z Meißen Burgberg (Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden): 26 (M-62/2/4), 16 (62/4/121), 3 (62/1/39); Köllmichen: 31 (S. 669/69); Dohna – Robisch: 15 (D 1187/84). Číslo v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 19. Výběr analyzovaných zlomků zabruřanské keramiky z Dresden – Briesnitz (Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden): 10 (10.239), 14 (11268/1/17,1/4/2); 11 (11.273). Číslo v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 20. Výběr analyzovaných zlomků zabruřanské keramiky ze Zabuřany (Regionální muzeum v Teplících): 39 (44953), 40 (38423), 38 (36930); Bílina: 41 (77745), 42 (77669). Číslo v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 21. Výběr analyzovaných zlomků zabruřanské keramiky z Vlastislavi (Regionální muzeum v Teplících): 53 (154015), 52 (151957), 54 (150196), 49 (152316). Číslo v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

Obr. 22. Výběr analyzovaných zlomků zabruřanské keramiky z Vlastislavi (Regionální muzeum v Teplících): 50 (153464), 46 (151386), 45 (153465), 48 (155808), 44 (151327), 43 (144921), 47 (150366). Číslo v dolní části jednotlivých profilů odpovídají příslušným číslům vzorků.

- Obr. 23.** Výbrusy (Pol. ×) z A – Zehren – Burgberg (8), B – Dresden – Briesnitz (12), C – Meißen – Burgberg (18) a D – Zehren – Burgberg (7).
- Obr. 24.** Výbrusy (Pol. ×) z A – Zabuřany (57), B – Bílina (60), C a D – Vlastislav (44 a 47).
- Obr. 25.** Zabuřanská keramika (Pol. ||/×) z Meißen – Burgberg (A/B – 16, C/D – 25, E/F – 26) a Zehren – Burgberg (G/H – 6).
- Obr. 26.** Zabuřanská keramika (Pol. ||/×) z Drážďan (A/B – 12, C/D – 11) a Vlastislavi E/F – 44, G/H – 47).
- Obr. 27.** Poměr vybraných hlavních a vedlejších prvků (Al_2O_3 - SiO_2 a TiO_2 - Fe_2O_3) ZK (Fe_2O_3 jako ΣFe).
- Obr. 28. SiO_2 -($\text{Na}_2\text{O}+\text{K}_2\text{O}$) - Poměr zabuřanské keramiky v TAS-diagramu podle *Le Bas* (1986).
- Obr. 29.** Dendrogram shlukové (též clusterové) analýzy neplastických částí (A) a chemismu hlavních a vedlejších prvků (B) zabuřanské keramiky.
- Obr. 30.** Geologický přehled zkoumané oblasti s Míšeňským masívem (červeně), Českým středohořím (modře) s vyznačení lokalit (■), odkud pochází analyzovaná keramika, vytvořil J.-M. Lange (*Kotková – Lange 2011*).
- Obr. 31.** Příklady keramiky žalanského typu, respektive okruhu: 1–5 Žalany, 6 Velvěty (podle *Zápotocký 1978*), 7 Vlastislav (39810), 8 Pařidla (podle *Klápště 1994*).
- Obr. 32.** Příklad zástupců litoměřického a mikulčického keramického okruhu (podle *Zápotocký 1965; Dostál 1975*).
- Obr. 33.** Střepy nádob různých regionálních okruhů, nalezené v jámě č. 55 na hradišti Vlastislav (č. i. 150364, 150365, 150366 – Regionální muzeum v Teplicích).
- Obr. 34.** Rozšíření staroslovanských (älterlawischer) hradišť v Sasku a možnosti interpretace Geografu bavorského (podle *Billig 1995, 64*). Vyznačena námi sledovaná oblast.
- Obr. 35.** Opevněné polohy z 9. až 11. století na Míšensku (oblast Lommatzch). (podle *Coblentz 1970*, obr. 1).
- Obr. 36.** Sousedící pevnosti ze staroslovanského období a z období po německých výbojích (podle *Coblentz 1970*, obr. 2). a – Burgberg Ziegenhain (1), Schanze von Höfgen (2), früh- und spätslawische Siedlung zwischen Ziegenhain und Höfgen (3); b – Zehren, Burgberg (1), Wall bei den Spitzhäusern (2); c – Nossen (2), wahrscheinlich hoch- bis spätmittelalterlicher Ringwall auf dem Rodigt (3); d – Mettelwitz (1) und Kirchberg Leuben (2).

- Obr. 37.** Přehled párových hradů v saském Polabí (čísla lokalit viz tab. 10).
- Obr. 39.** Zehren – Spitzhäuser (podle *Corpus 116/74*).
- Obr. 40.** Zehren – Burgberg (podle *Corpus 116/75*).
- Obr. 41.** A – Ziegenhain; B – Höfgen (podle *OA. DD.* a tzv. Burgwallkartei; *Baumann – Coblenz 1965*).
- Obr. 42.** Kettewitz-Jockischberg a Robschütz (podle *Radig 1940; Corpus 116/61*).
- Obr. 43.** Nossen – Dachantsberg (podle *OA. DD.*)
- Obr. 44.** A –Mettelwitz; B- Leuben (podle *Corpus 116/40*; tzv. Burgwallkartei).
- Obr. 45.** Görzig (podle Burgwallkartei).
- Obr. 46.** Strehla (podle Burgwallkartei).
- Obr. 47.** Srovnání nadmořských výšek a převýšení hradních párů (společně s A. Danielisovou).
- Obr. 48.** Srovnání velikostí párových hradů.
- Obr. 49.** Tabulka s dendrodaty z Míšně (podle *Schmid-Hecklau 2004*, Abb.6).
- Obr. 50.** Rekonstrukce „*Burgwardorganisation*“ (podle *Billig 1989*).
- Obr. 51.** Přehled hradů ve sledované oblasti s vyznačením nálezů zabrušanské keramiky.
- Obr. 52.** Přehled hradů v saském Polabí v raném středověku.
- Obr. 53.** Přehled hradů v saském Polabí ve starší fázi raného středověku.
- Obr. 54.** Přehled hradů v saském Polabí v mladší fázi raného středověku.
- Obr. 55.** Přehled hradišť v severozápadních Čechách v raném středověku.
- Obr. 56.** Přehled hradišť v severozápadních Čechách ve starší fázi raného středověku.
- Obr. 57.** Přehled hradišť v severozápadních Čechách v mladší fázi raného středověku.
- Obr. 58.** Přehled hradišť v severozápadních Čechách za předpokladu přijetí datování *P. Čecha (2000)*.
- Obr. 59.** Zastoupení hradišť jednotlivých chronologických kategorií: levý znázorňuje saské Polabí a pravý severozápadní Čechy.
- Obr. 60.** Změna poměru hradišť za předpokladu přijetí datování *P. Čecha*.
- Obr. 61.** Bilance stavu bádání hradišť: srovnání situace v saském Polabí a v severozápadních Čechách.
- Obr. 62.** Srovnání velikostí hradišť v saském Polabí (objekty viz úvodní soupis lokalit).
- Obr. 63.** Srovnání velikostí hradišť v severozápadních Čechách (objekty viz úvodní *soupis lokalit*).

Obr. 64. Prostorové vztahy na příkladě období RS4 – počet lokalit v závislosti na *buffer (m)*.

Obr. 65. Přehled osídlení sledované oblasti v raném středověku.

...

Tab. 1. Soupis lokalit s výskytem zabrušanské keramiky s uvedením literatury. Čísla lokalit odpovídají číslům na mapě viz *obr. 11*.

Tab. 2. Lokality zkoumaných zlomků zabrušanské keramiky (*srov. *obr. 14*)

Tab. 3. Přehled využitých metod.

Tab. 4. Mineralogické složení fragmentů ZK.

Tab. 5. Chemismus hlavních a vedlejších elementů zkoumaných zlomků zabrušanské keramiky (Fe₂O₃ jako Σ-Fe).

Tab. 6. Indikátory pro dovození výchozího materiálu zabrušanské keramiky (bez ojedinělých nálezů).

Tab. 7. Orientační přehled regionálně vyhraněných keramických skupin v části východního Německa, Čechách a na Moravě. Zčásti převzato a upraveno podle Brather (2001, Tab. 8, 9). (K srovnání periodizace raného středověku používané na území Německa a Česka srov. *tab. 8*)

Tab. 8. Základní informace k párovým hradům.

Tab. 9. Popis a písemné zmínky spojované s párovými hrady.

Tab. 10. Přehled hradišť a písemných zmínek „burgwardů“, se kterými jsou ztotožňovány.

Tab. 11. Chronologické dělení středověku ve sledovaných oblastech.

Tab. 12. Soupis ostatních hradišť saského Polabí

...

Příloha I. Dokumentace analyzovaných zlomků, s vyznačením míst odběrů analýz
(I. 1. – I. 28.)

Příloha II. Makroskopický popis analyzovaných zlomků

Příloha III. Výbrusy analyzovaných střepů (III. 1. – III. 11.)

VI. Přílohy

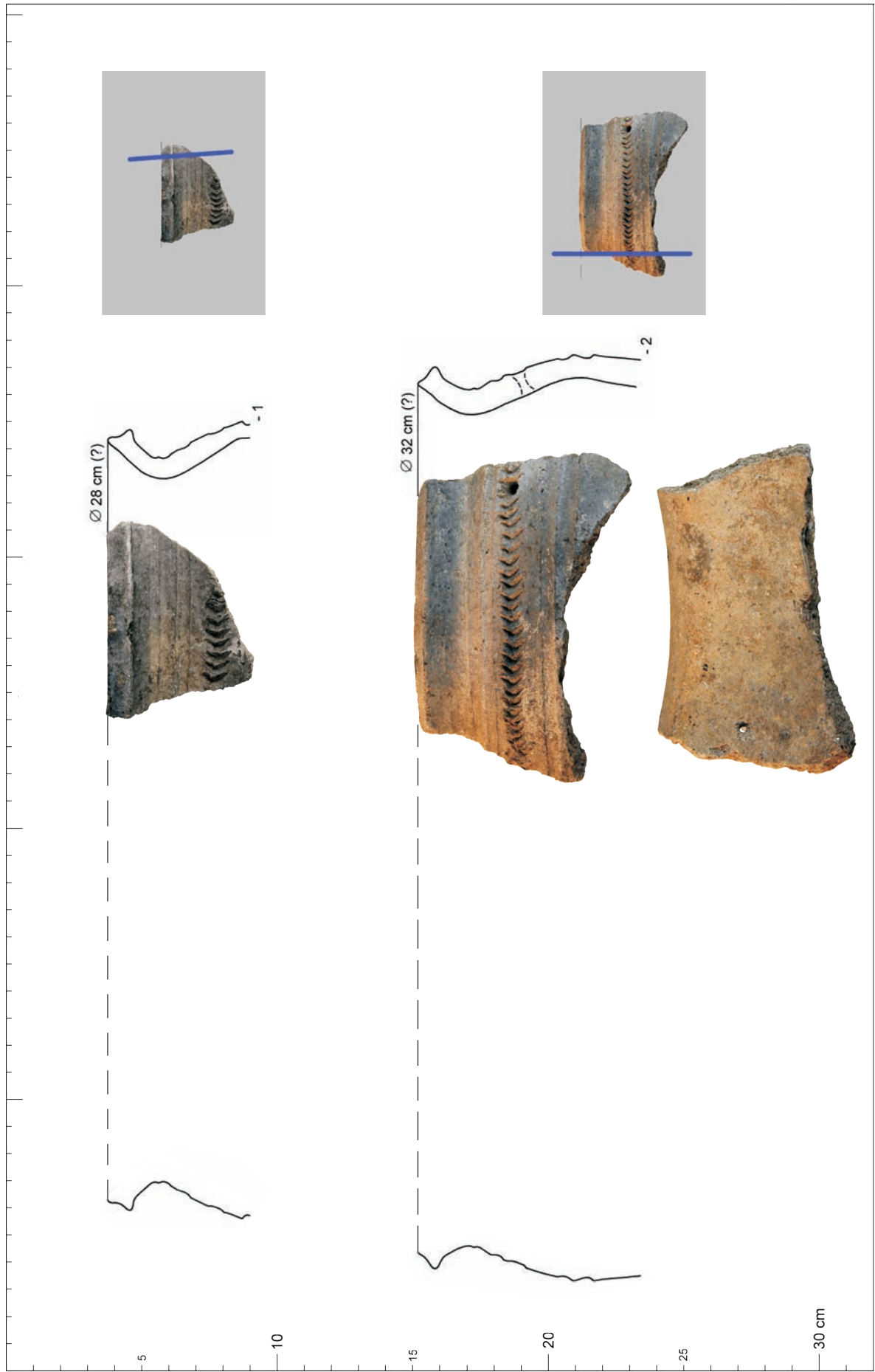
Příloha I. Dokumentace analyzovaných zlomků, s vyznačením míst odběrů analýz
(I. 1. – I. 28.).

Vysvětlivky:

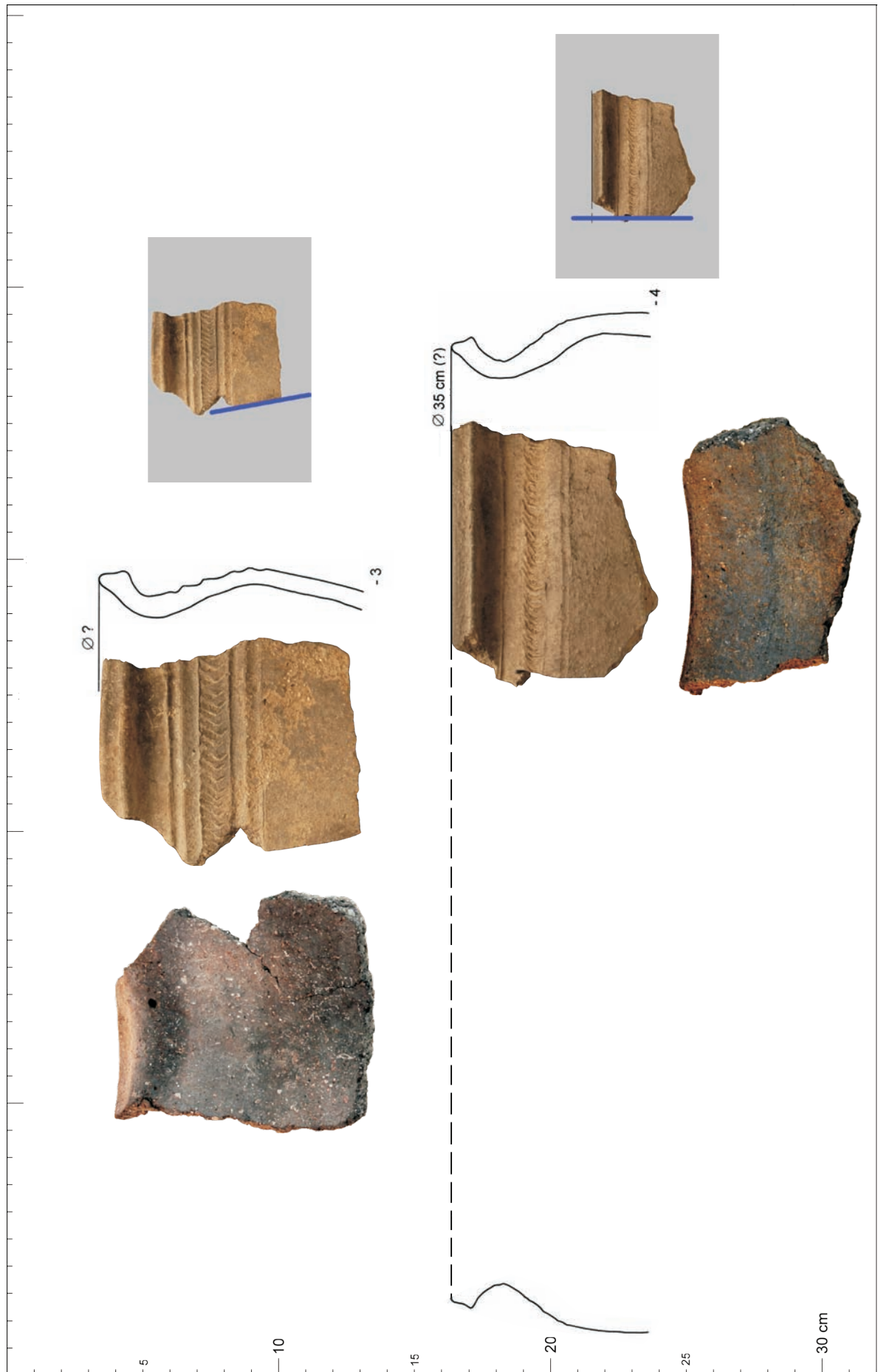
- červená linie - odběr na výbrus (VŠCHT Praha)
- žlutá šipka - odběr na chemické a mineralogické analýzy, tj. XRF a XRD (VŠCHT Praha)
- modrá linie - odběr na výbrus (SNSD Dresden)

Příloha II. Makroskopický popis analyzovaných zlomků.

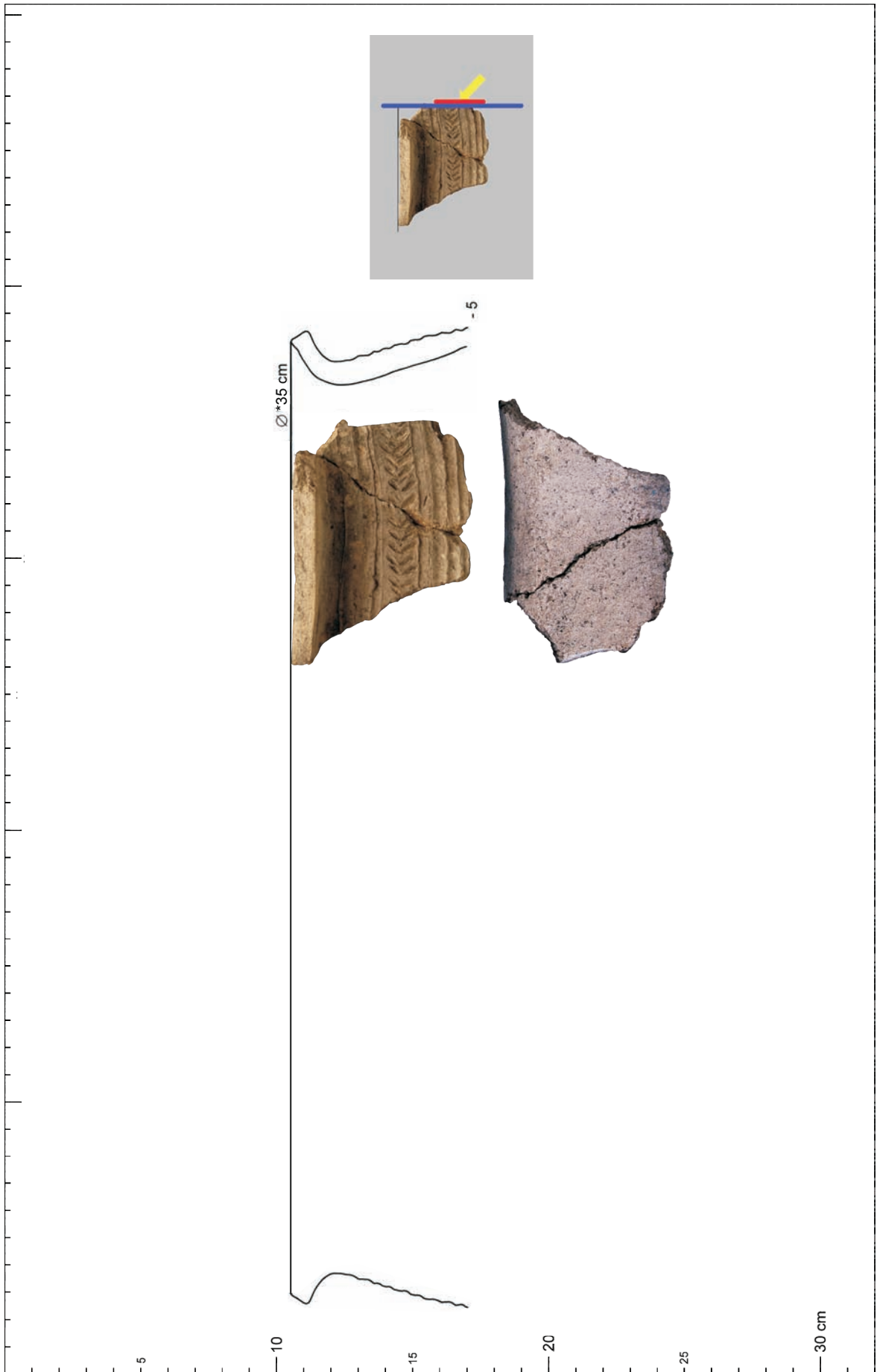
Příloha III. Výbrusy analyzovaných střepů (III. 1. – III. 11.)

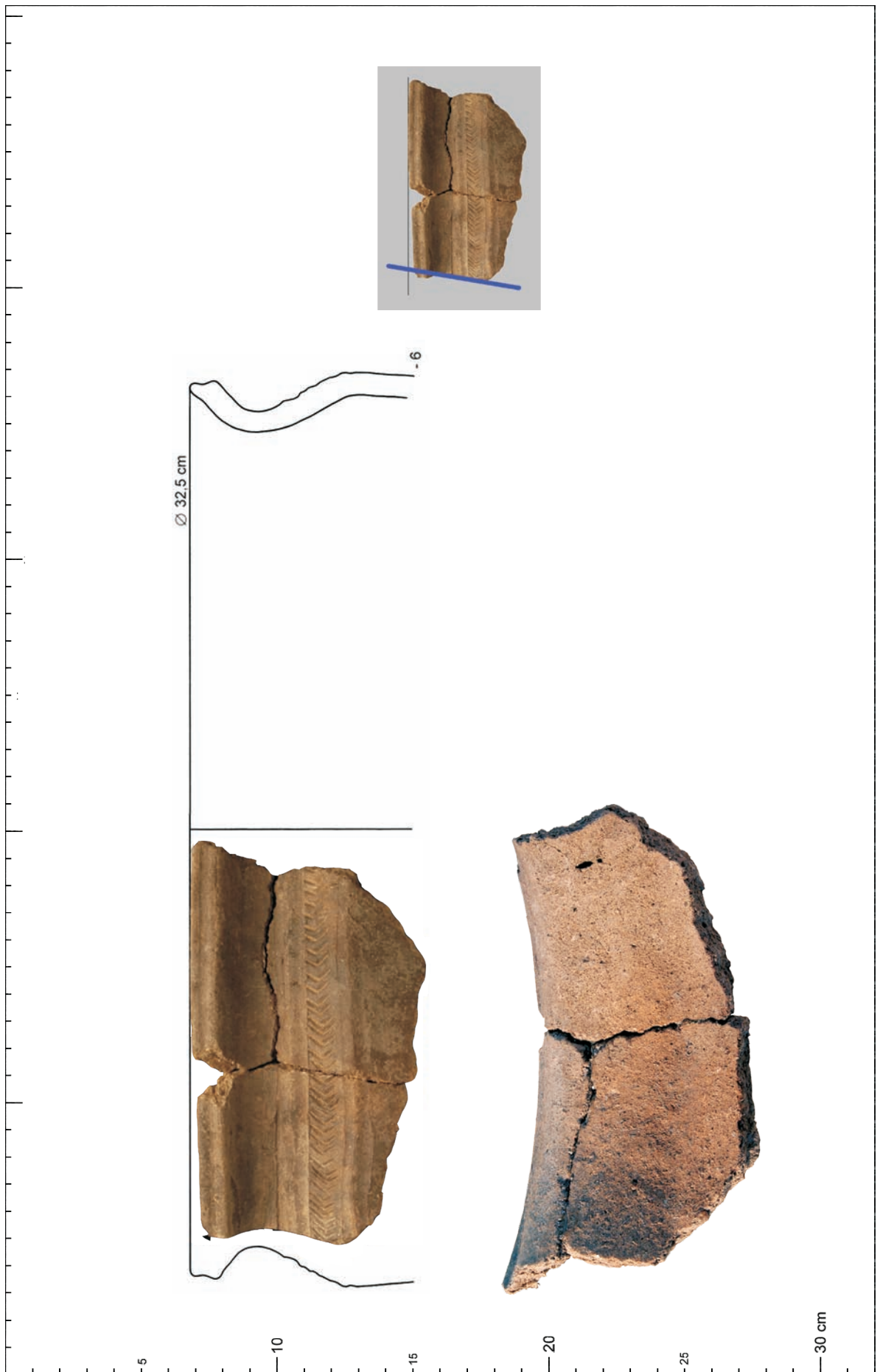
I. 1: 1, 2 - Zehren-Burgberg

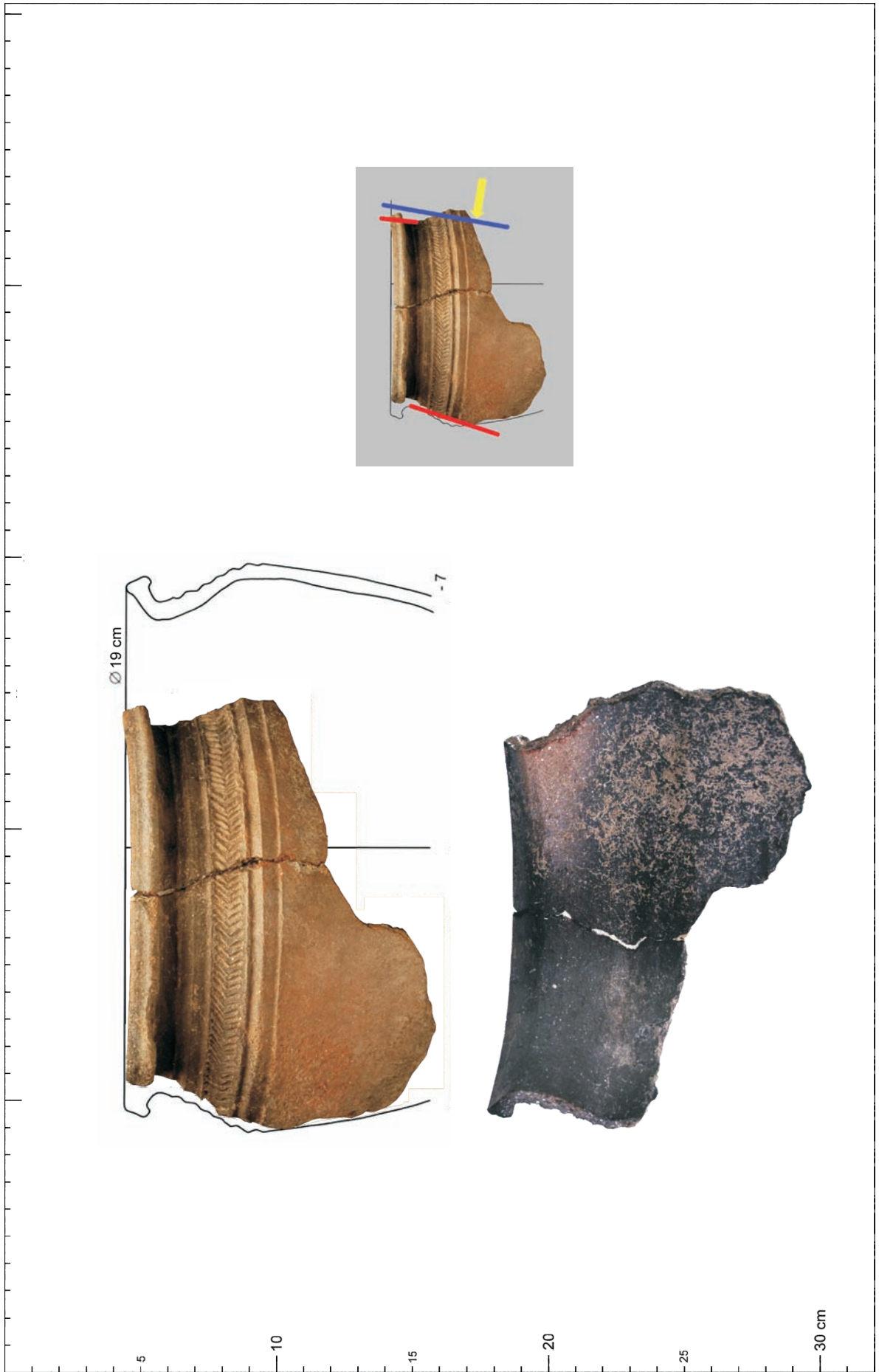
I. 2: 3, 4 - Zehren-Burgberg

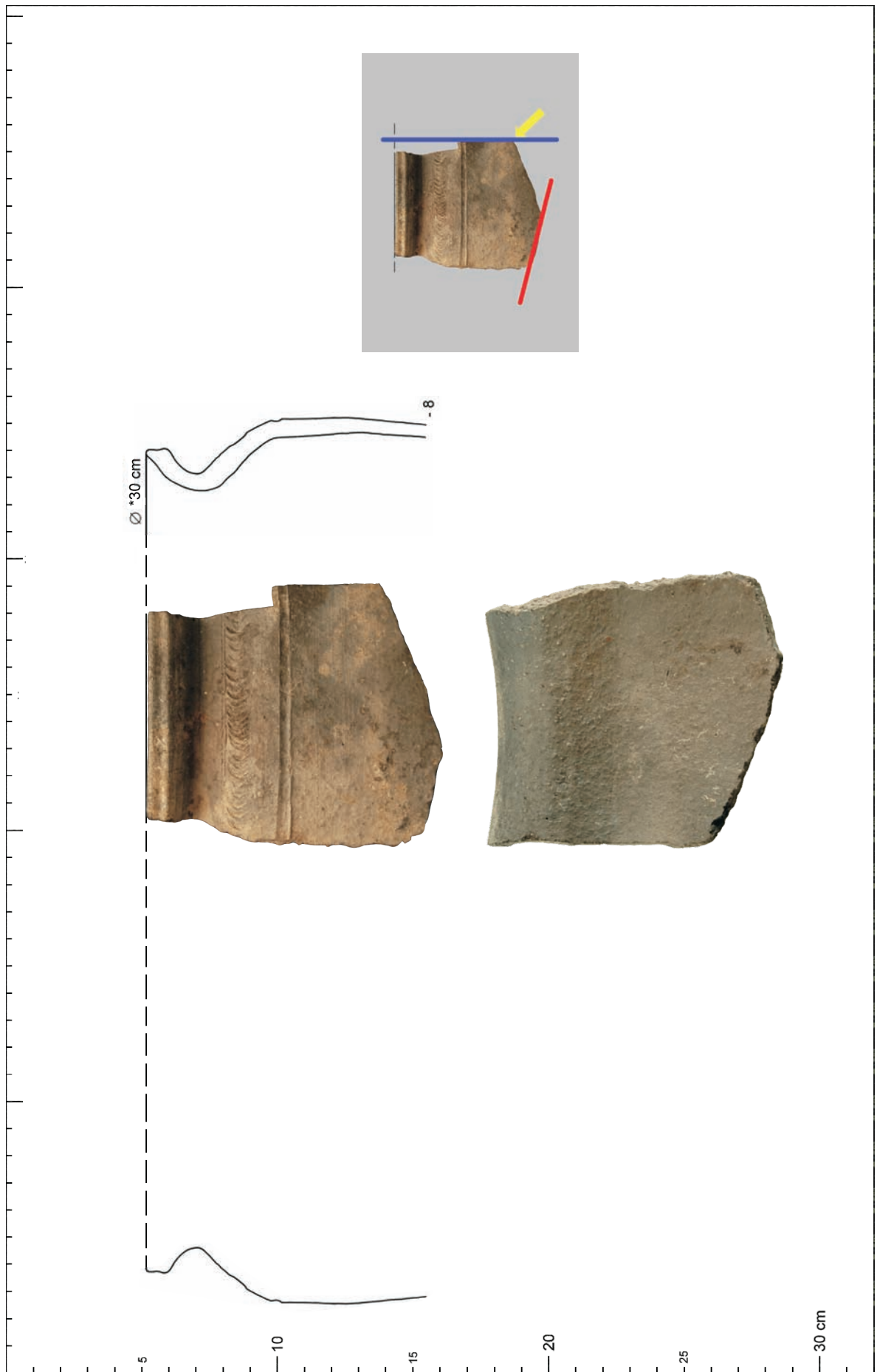
I. 3: 5 - Zehren-Burgberg

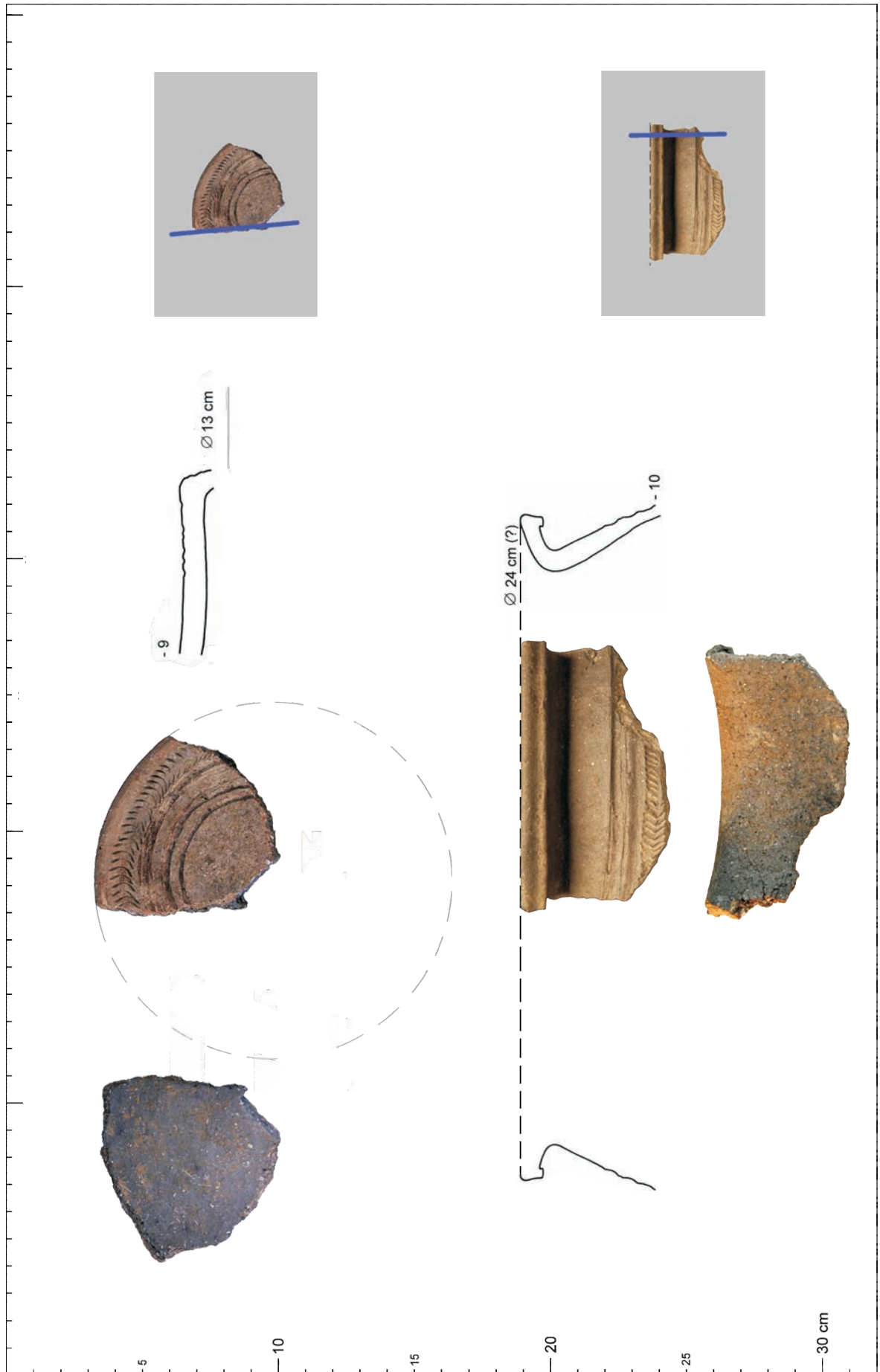
I: 4: 6 - Zehren-Burgberg

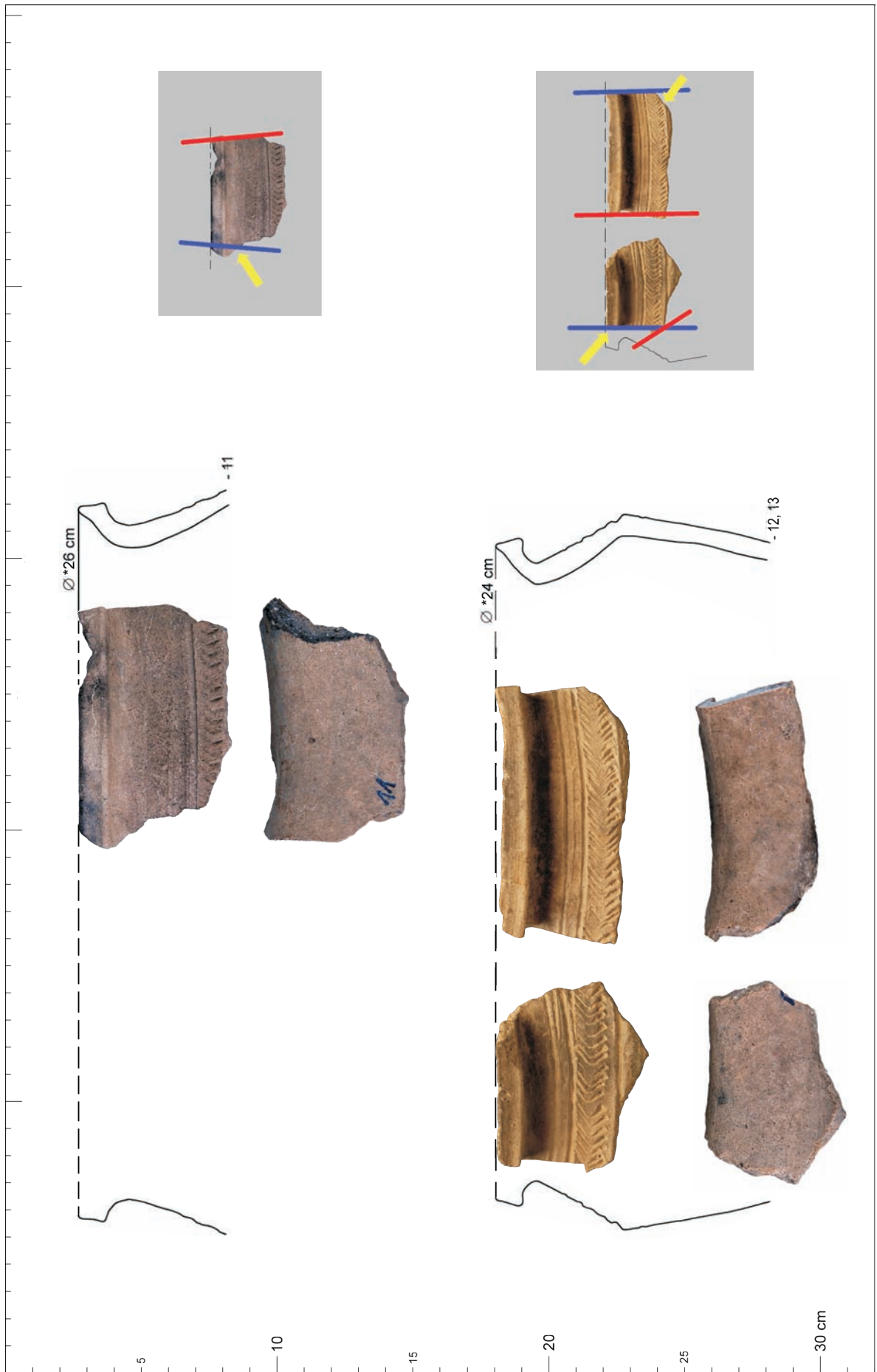
I. 5: 7 - Zehren-Burgberg

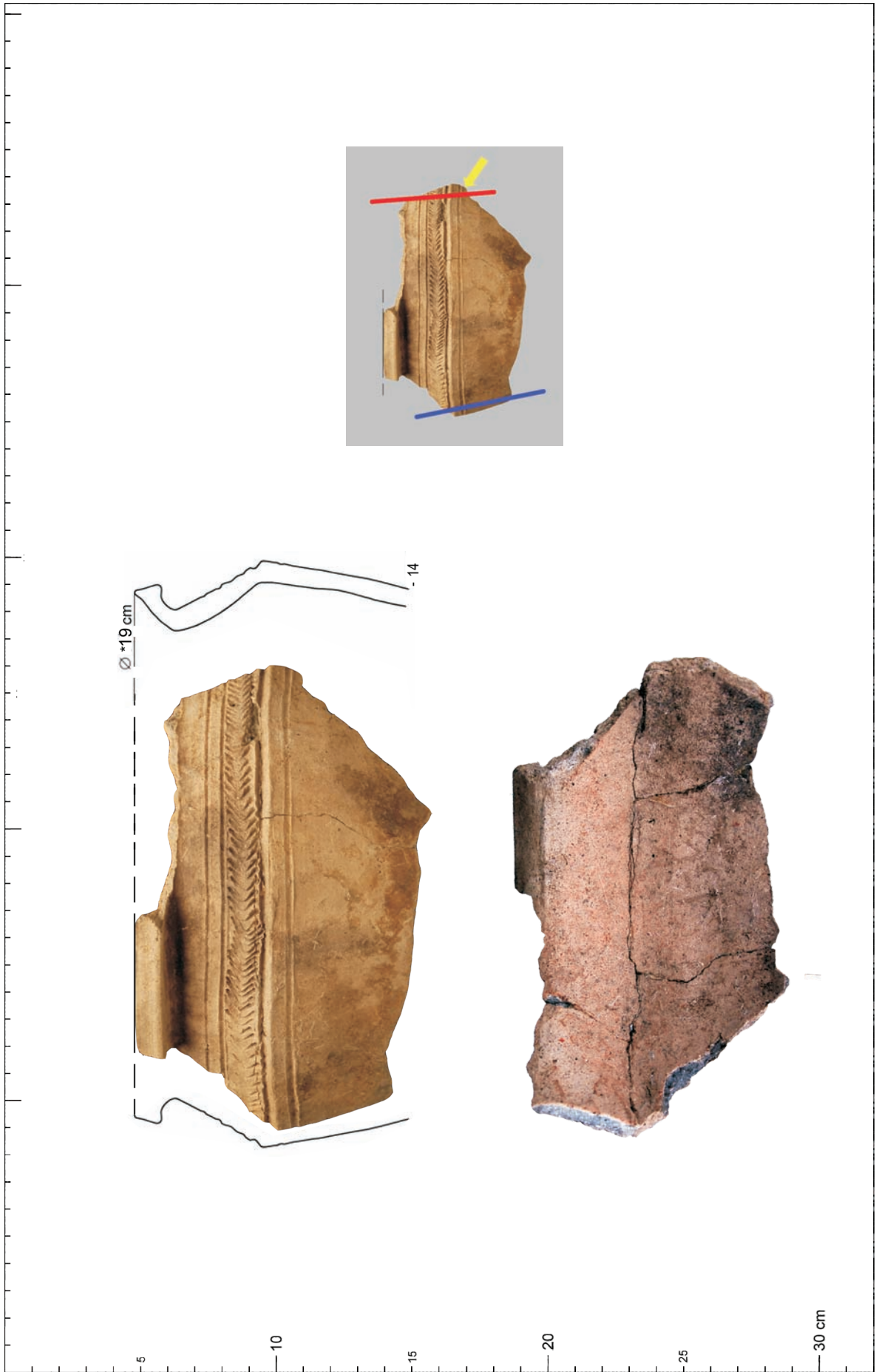
I. 6: 8 - Zehren-Burgberg

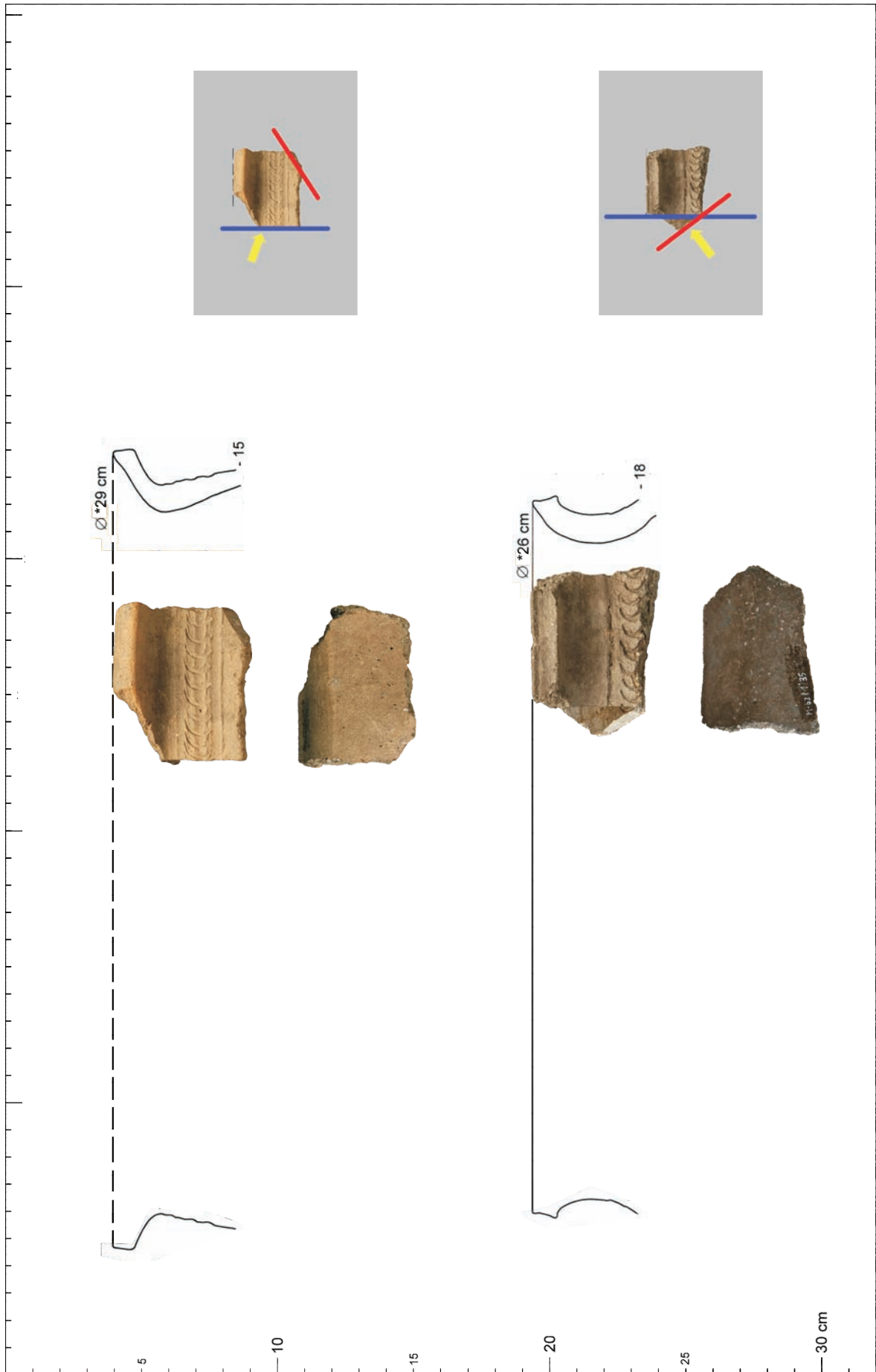
I. 7: 9 - Zehren-Burgberg, 10 - Dresden-Briesnitz

I. 8: 11, 12, 13 - Dresden-Briesnitz

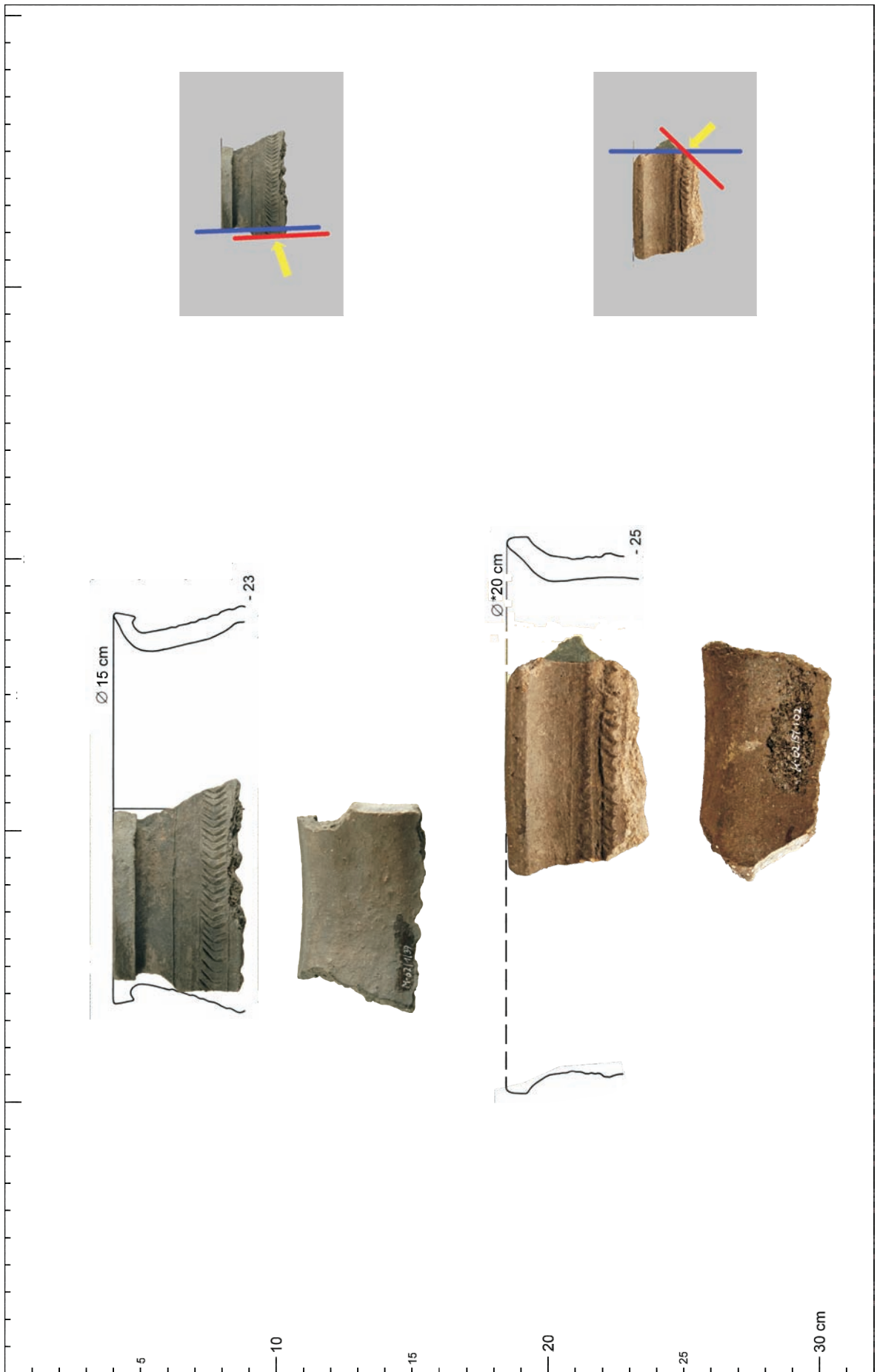
I. 9: 14 - Dresden-Briesnitz

I. 10: 15 - Dohna-Robsch, 18 - Meißen

I. 11: 16 - Meißen

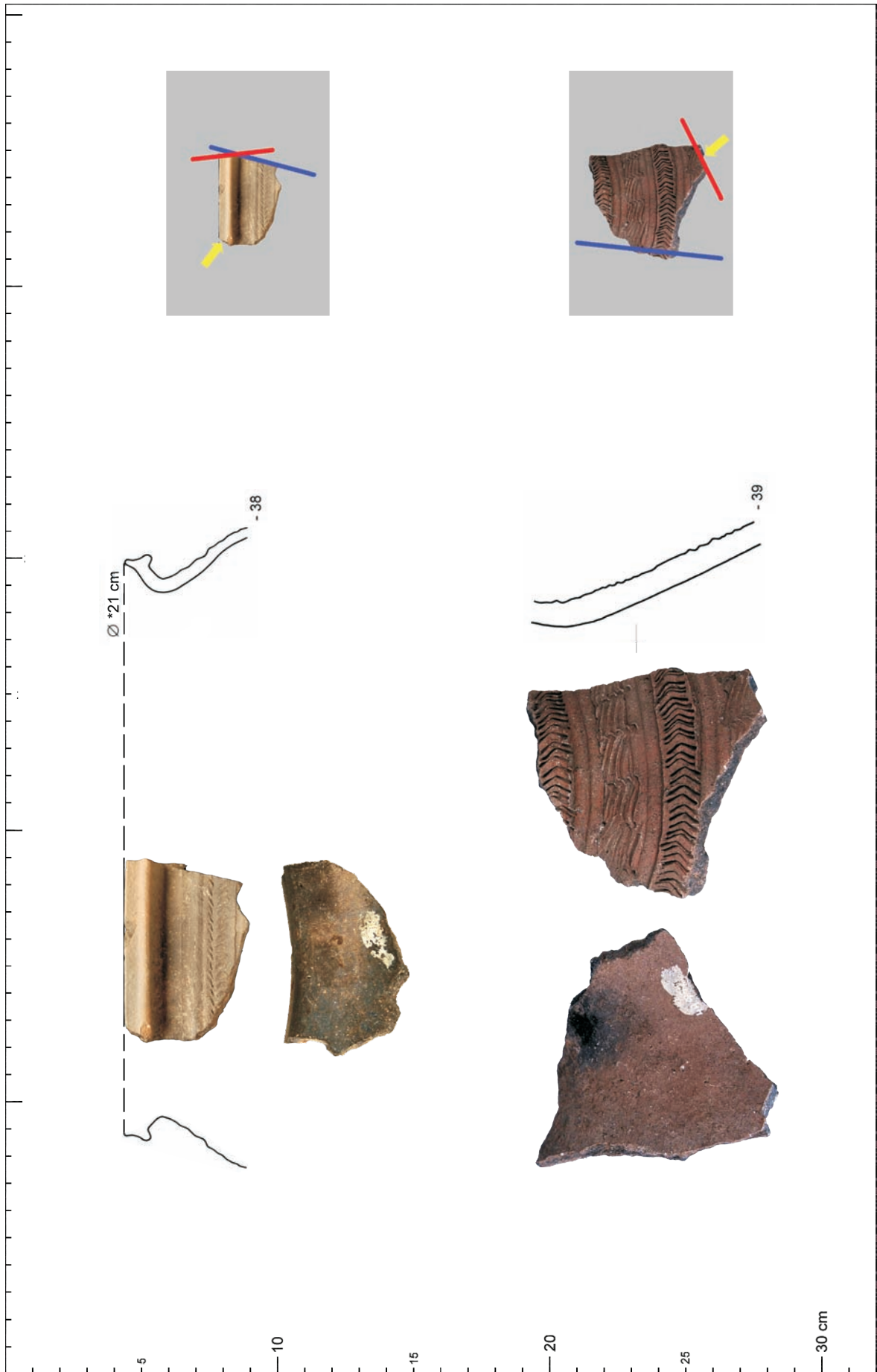
I. 12: 23, 25 - Meißen

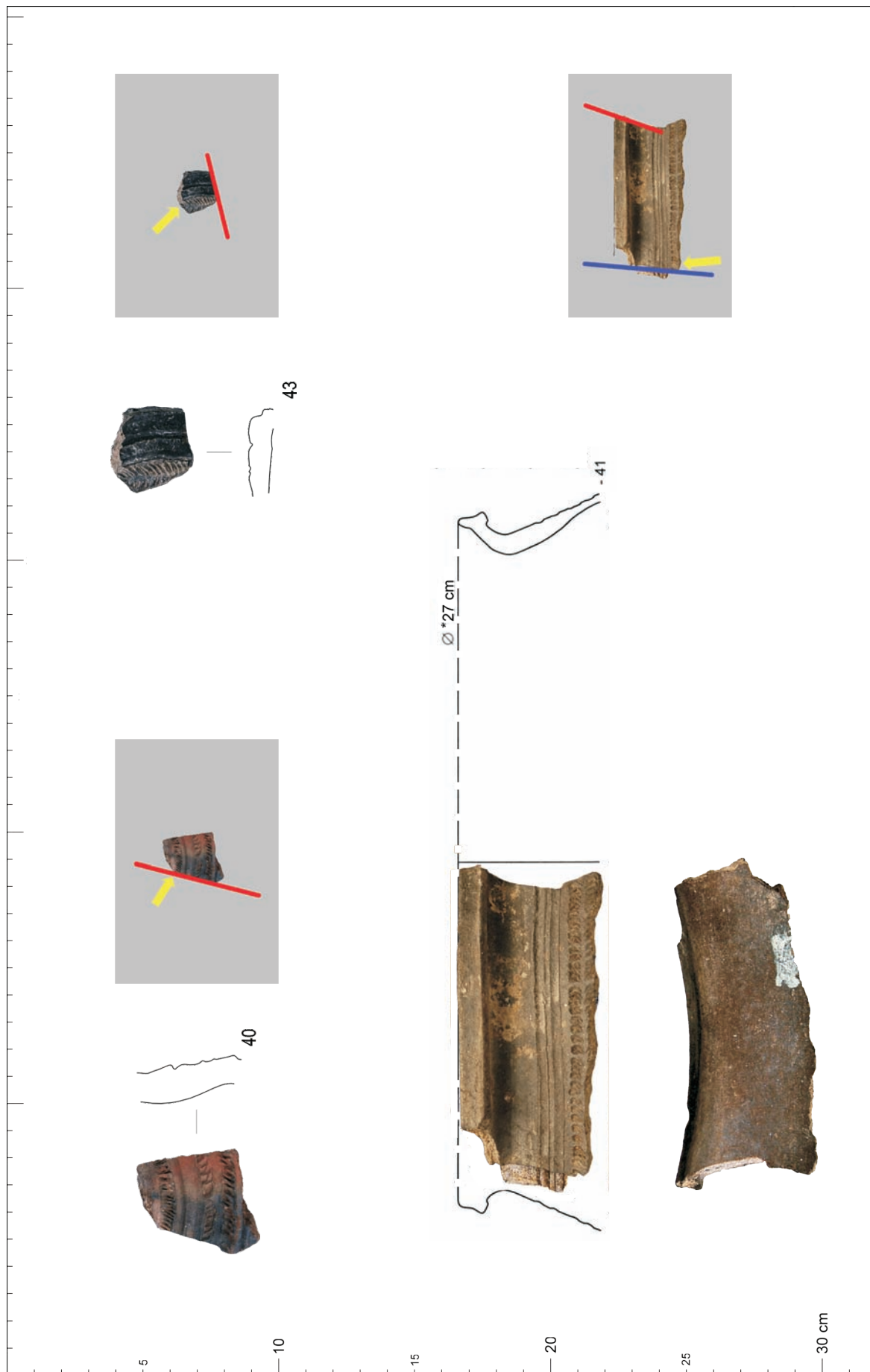
I. 13: 26 - Meißen

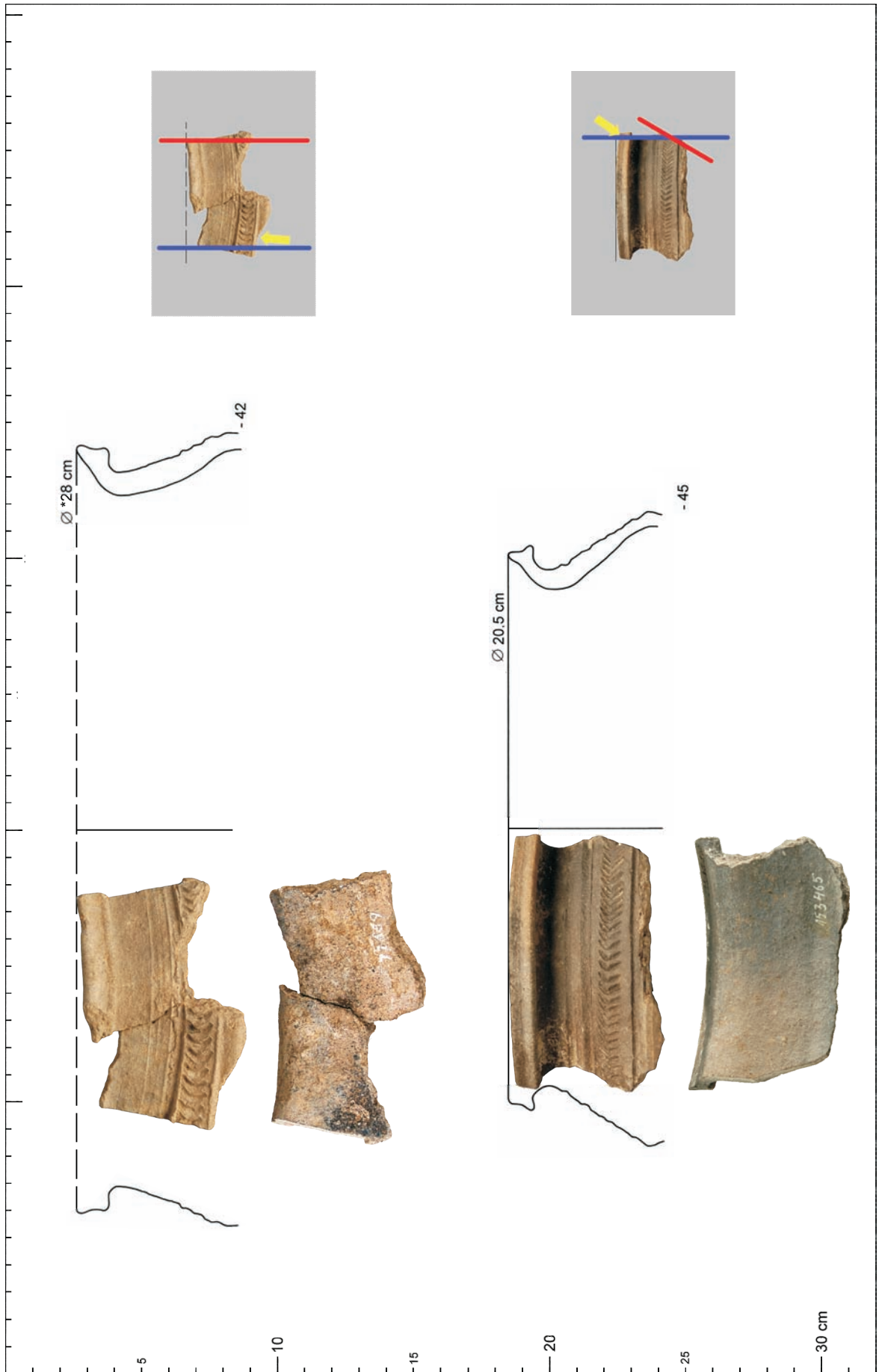
I. 14: 31 - Köllmichen

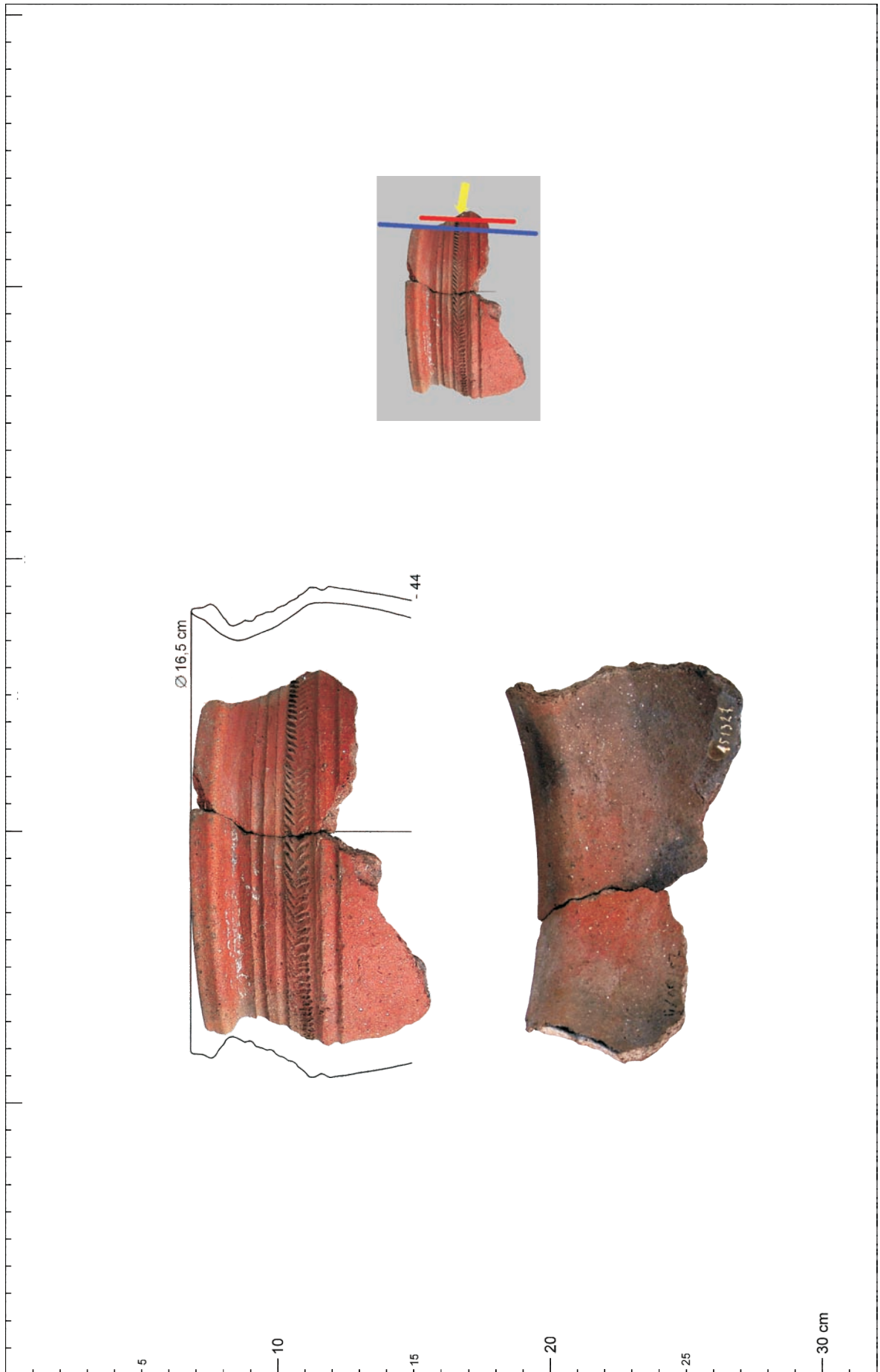
I. 15: 38, 39 - Zabuřany

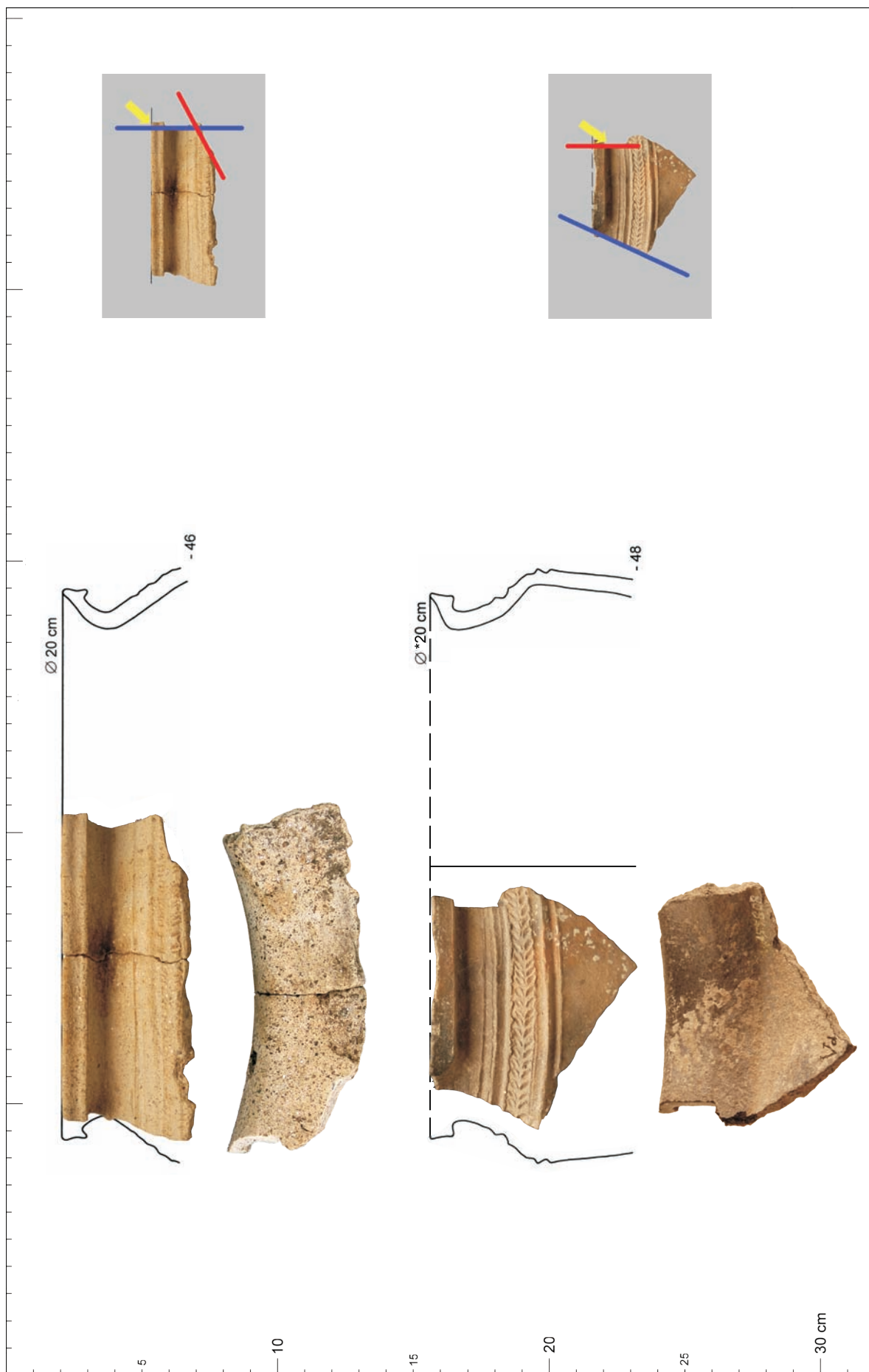
I. 16: 40 - Zabrušany, 41- Bílina, 43 - Vlastislav

I. 17: 42 - Bílina, 45 - Vlastislav

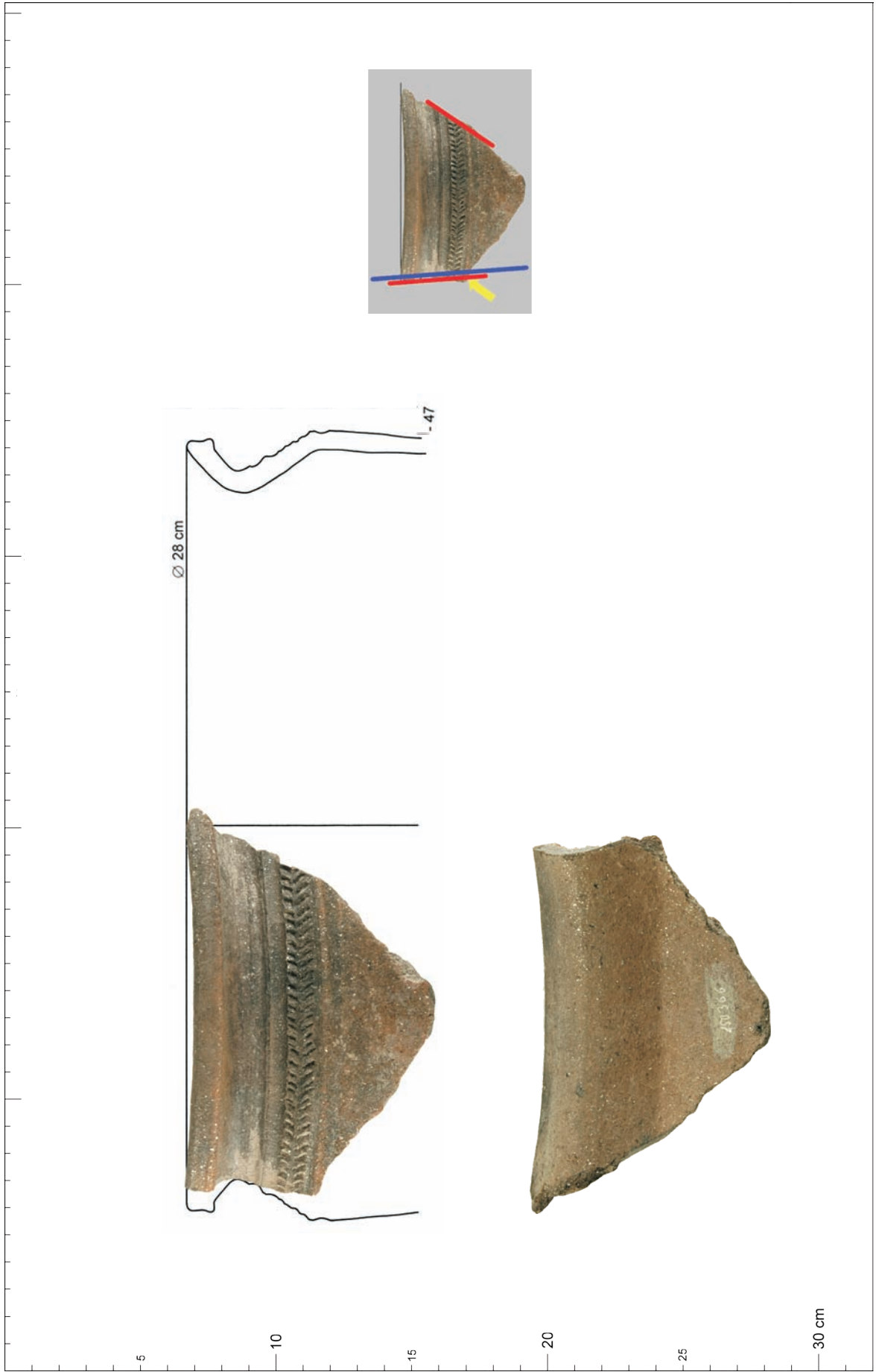
I. 18: 44 - Vlastislav

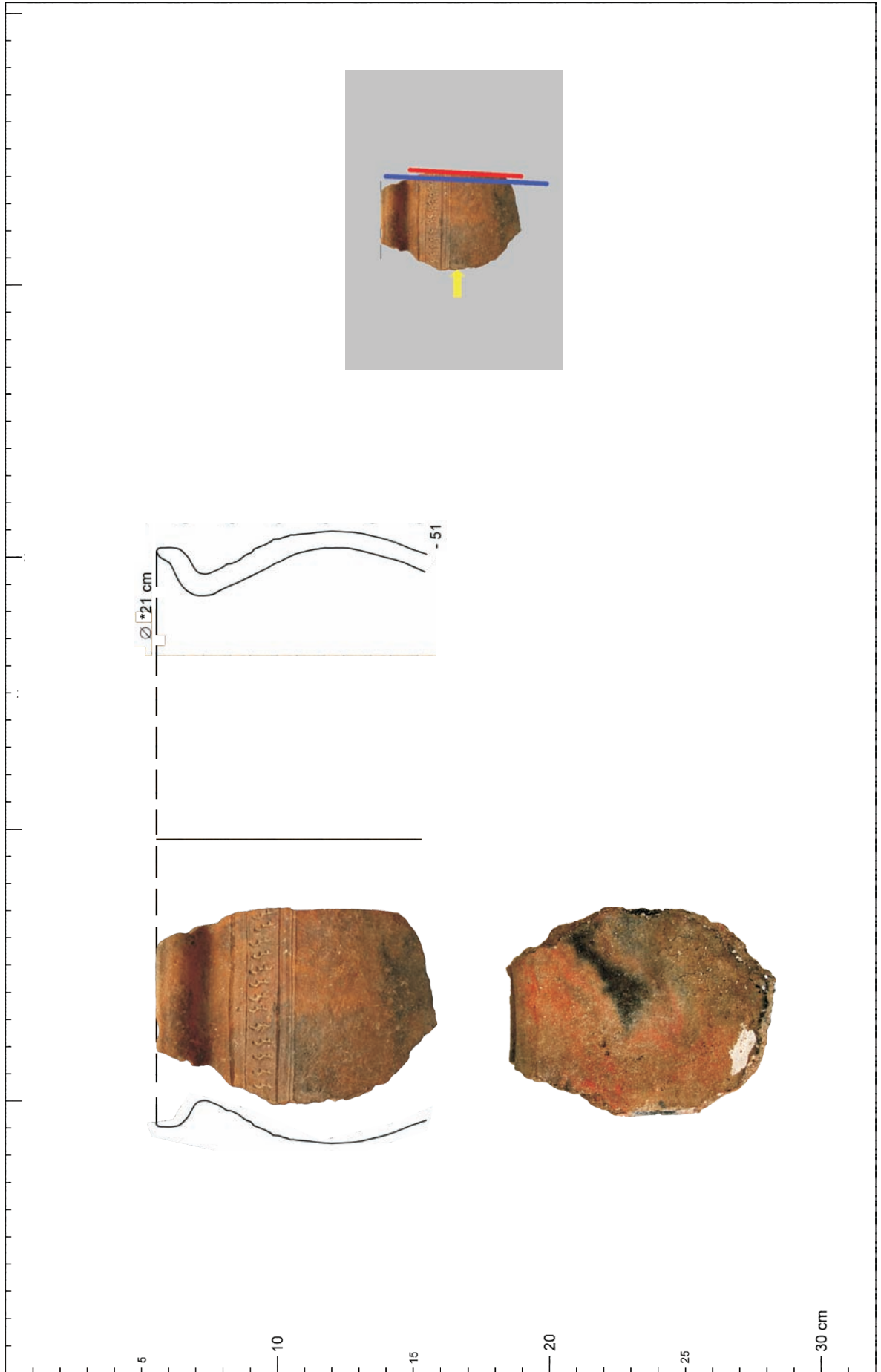
I. 19: 46, 48 - Vlastislav

I. 20: 49, 50 - Vlastislav

I. 21: 47 - Vlastislav

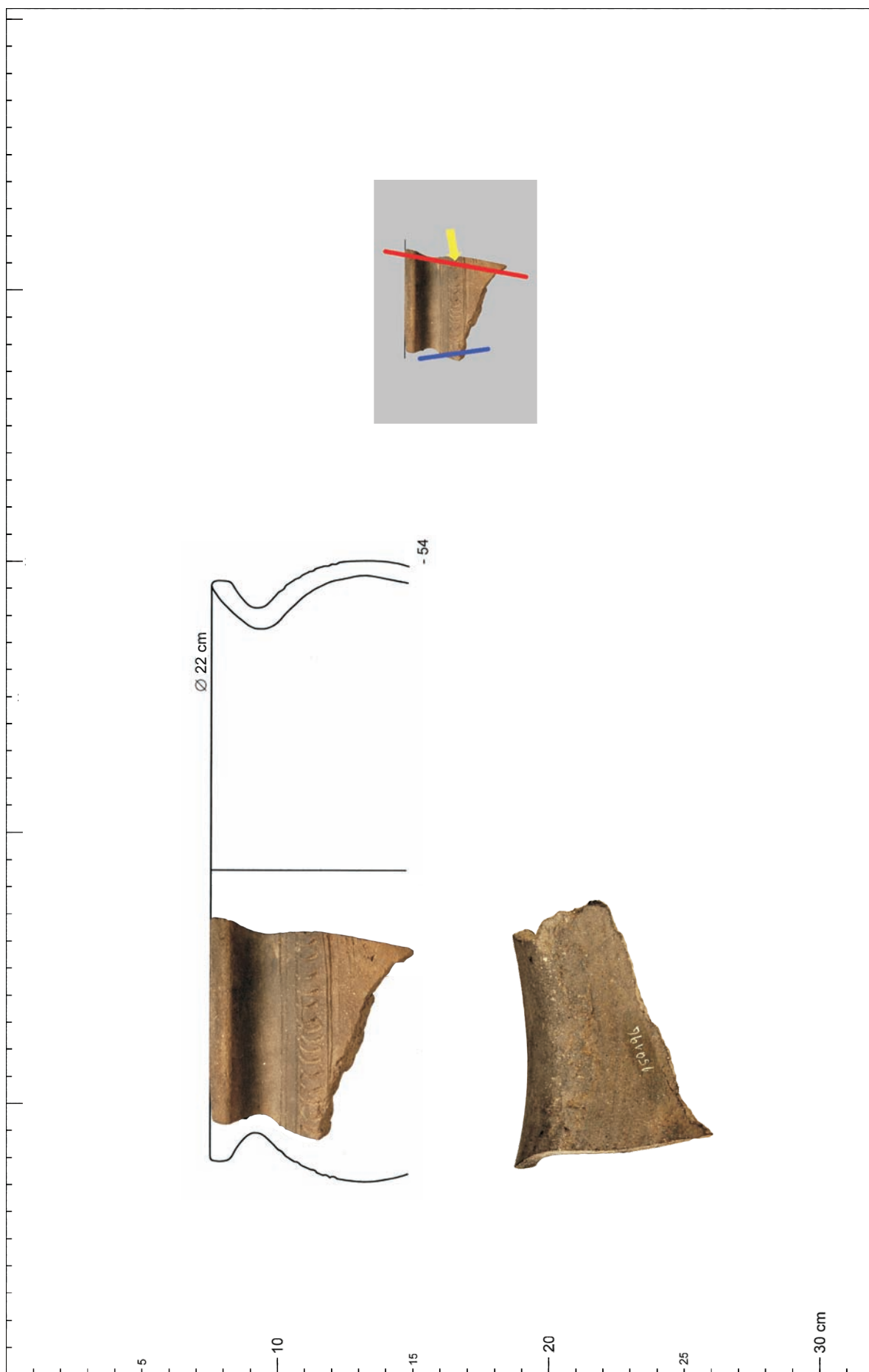
I. 22: 51 - Zabuřany

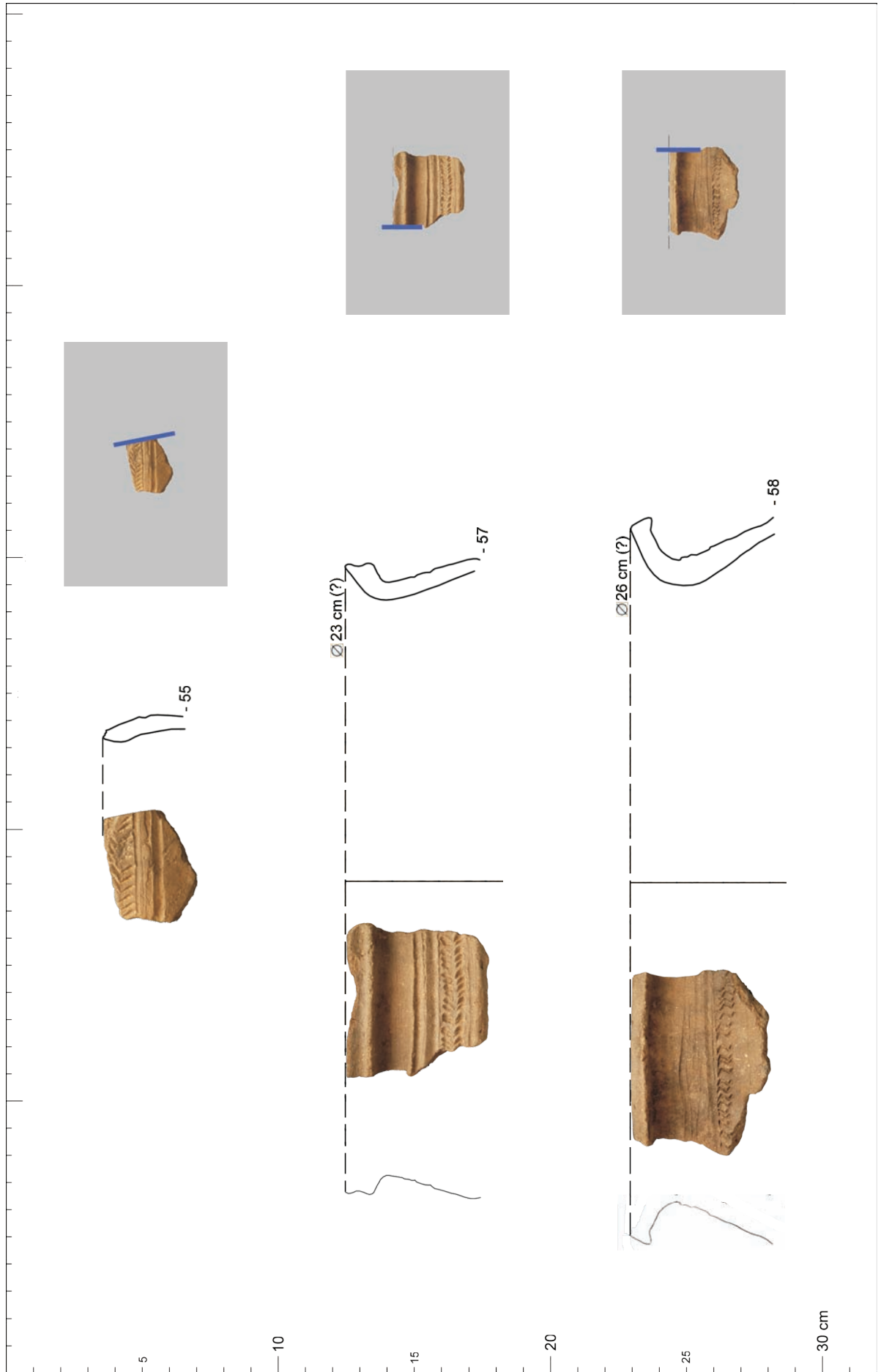
I. 23: 52 - Vlastislav

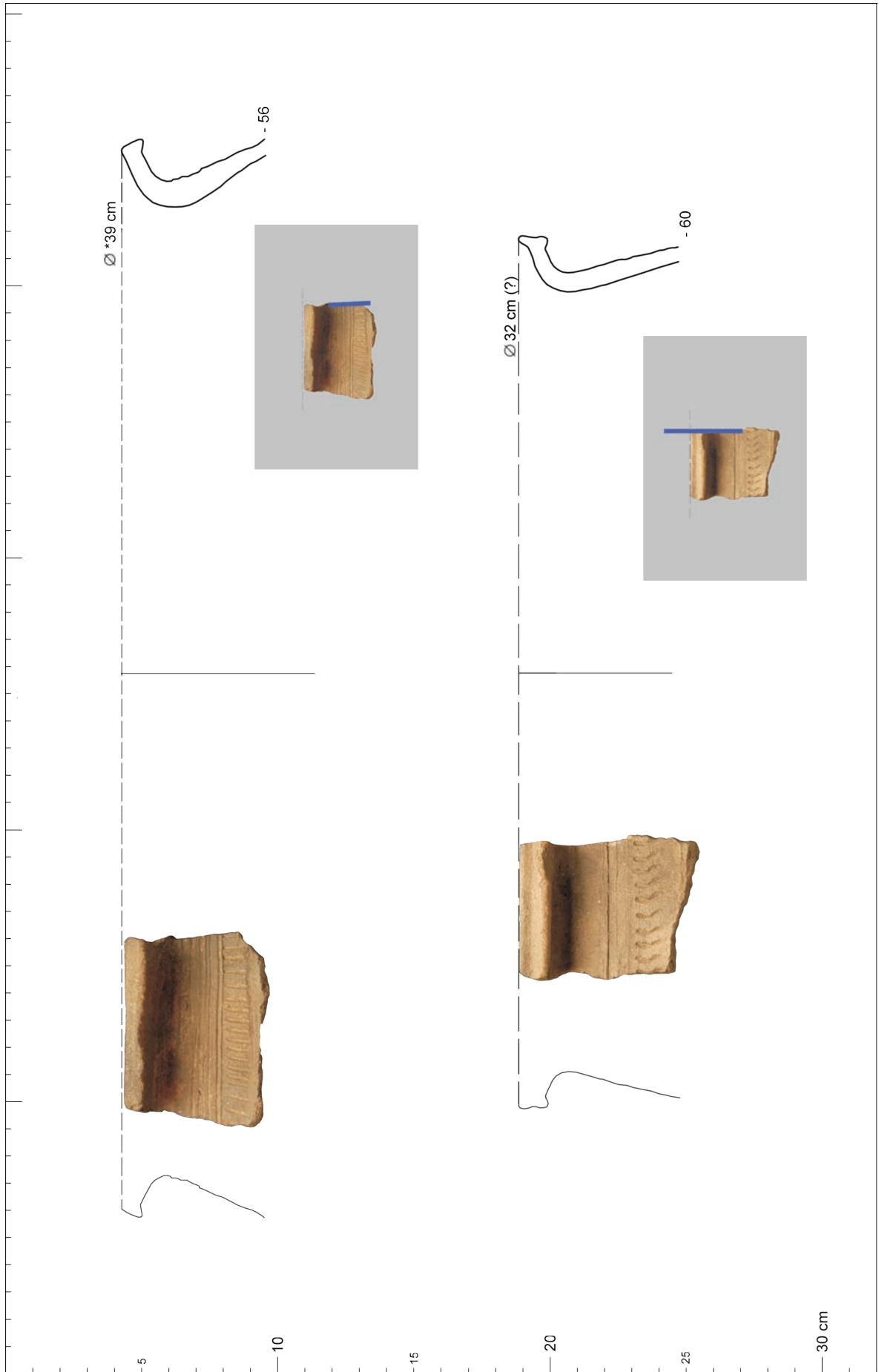
I. 24: 53 - Vlastislav

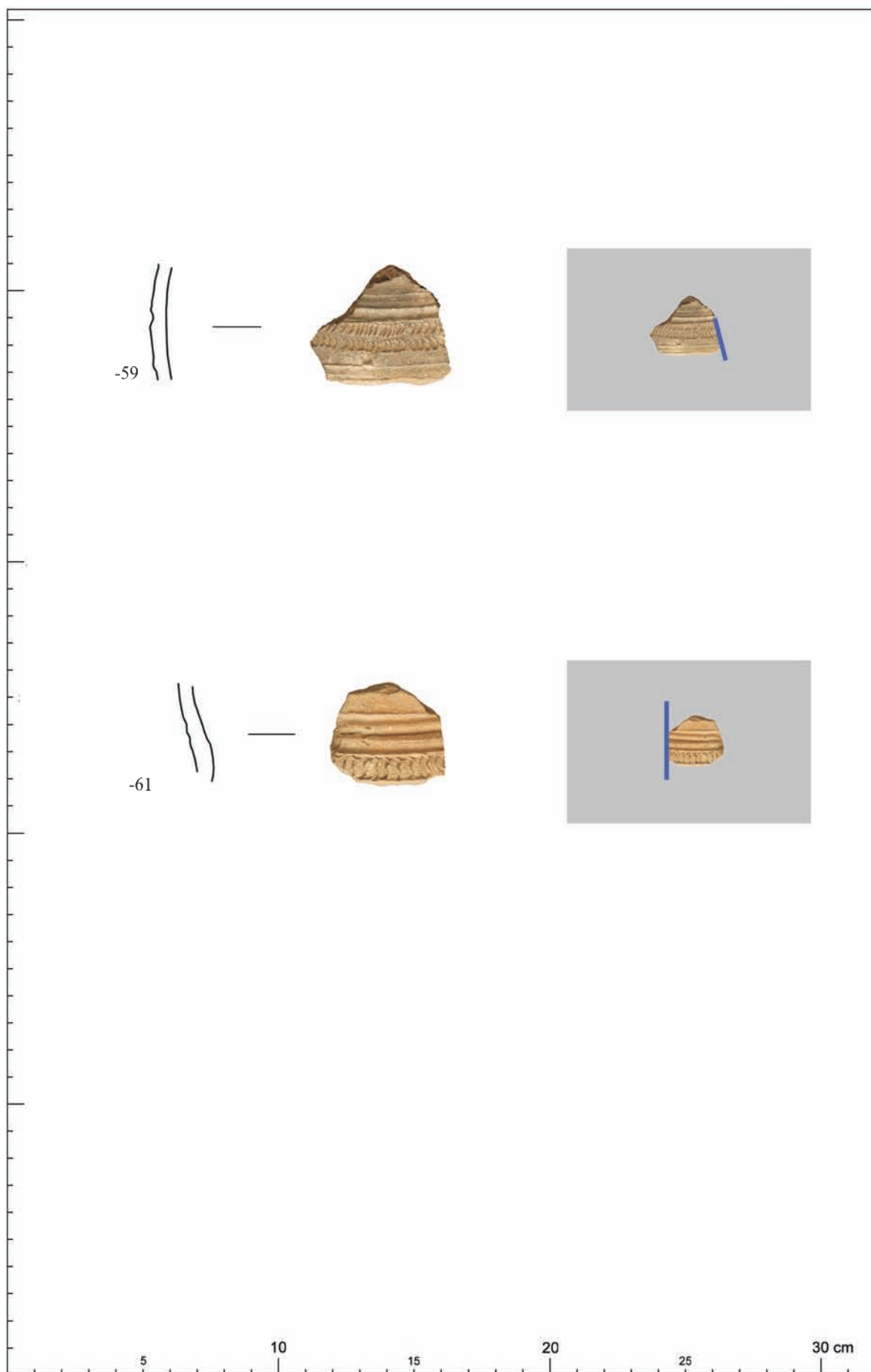
I. 25: 54 - Vlastislav

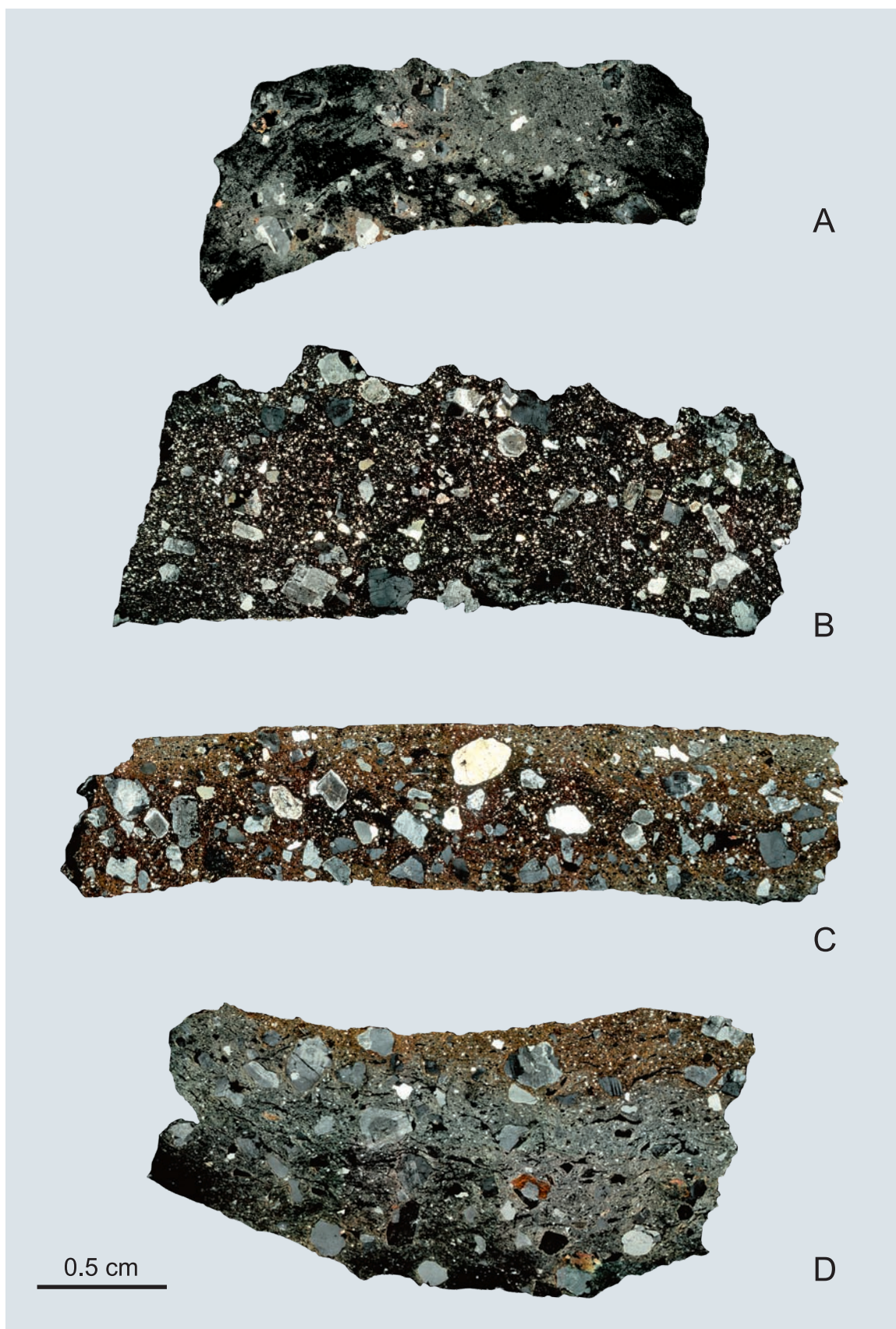
I. 26: 55 - Dresden-Briesnitz, 57, 58 - Zabuřany

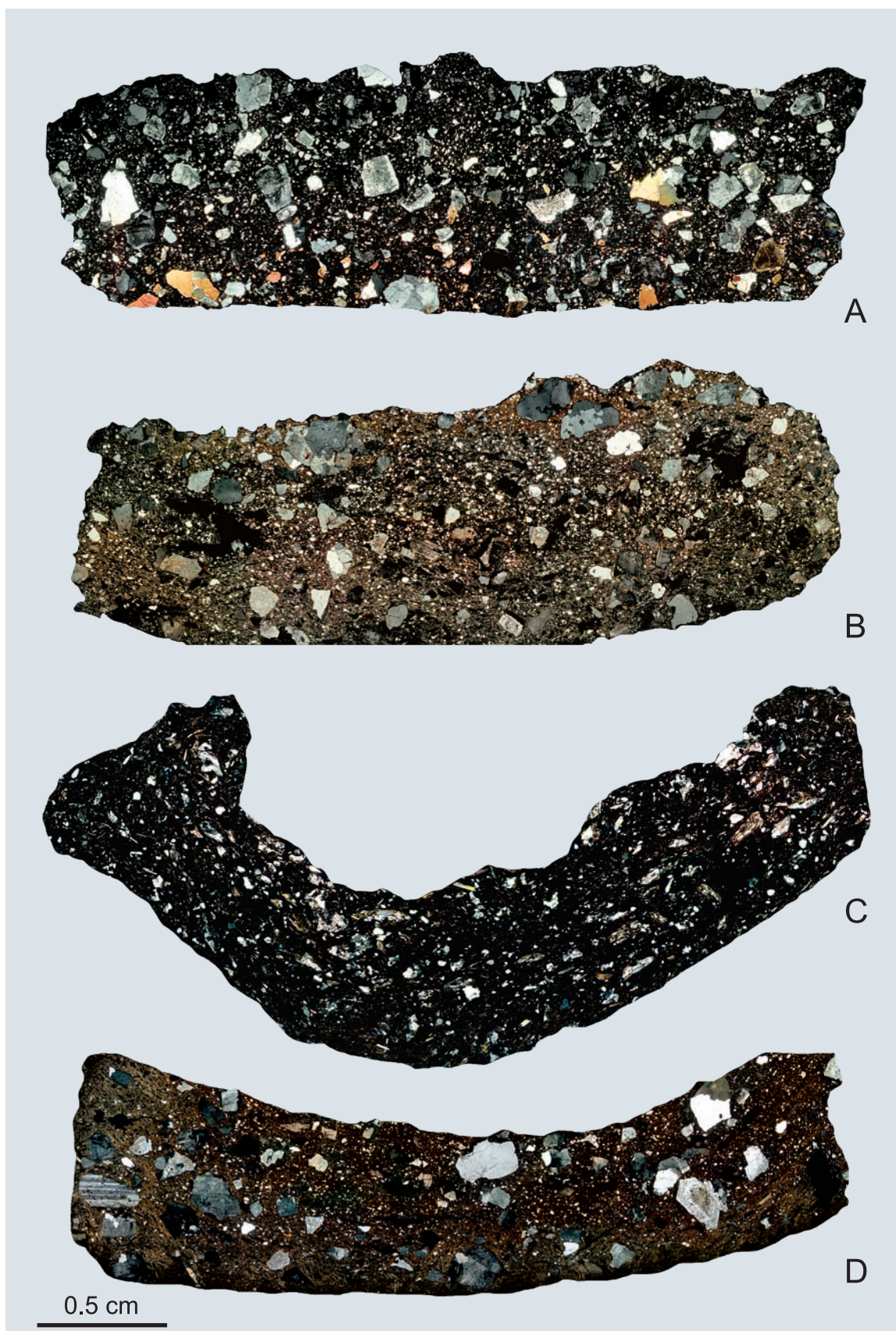
I. 27: 56 - Zabuřany

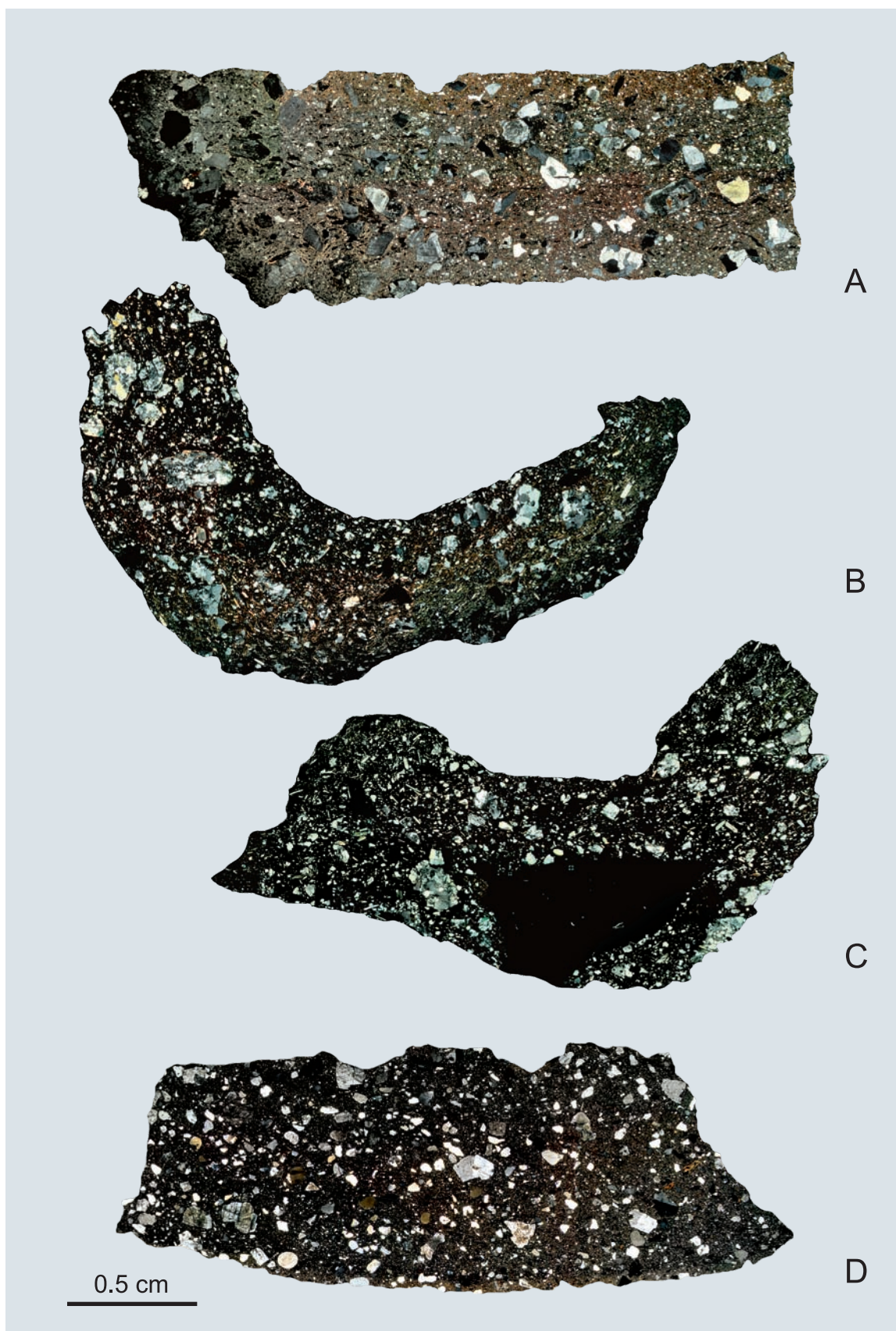
I. 28: 59, 61 - Bílina

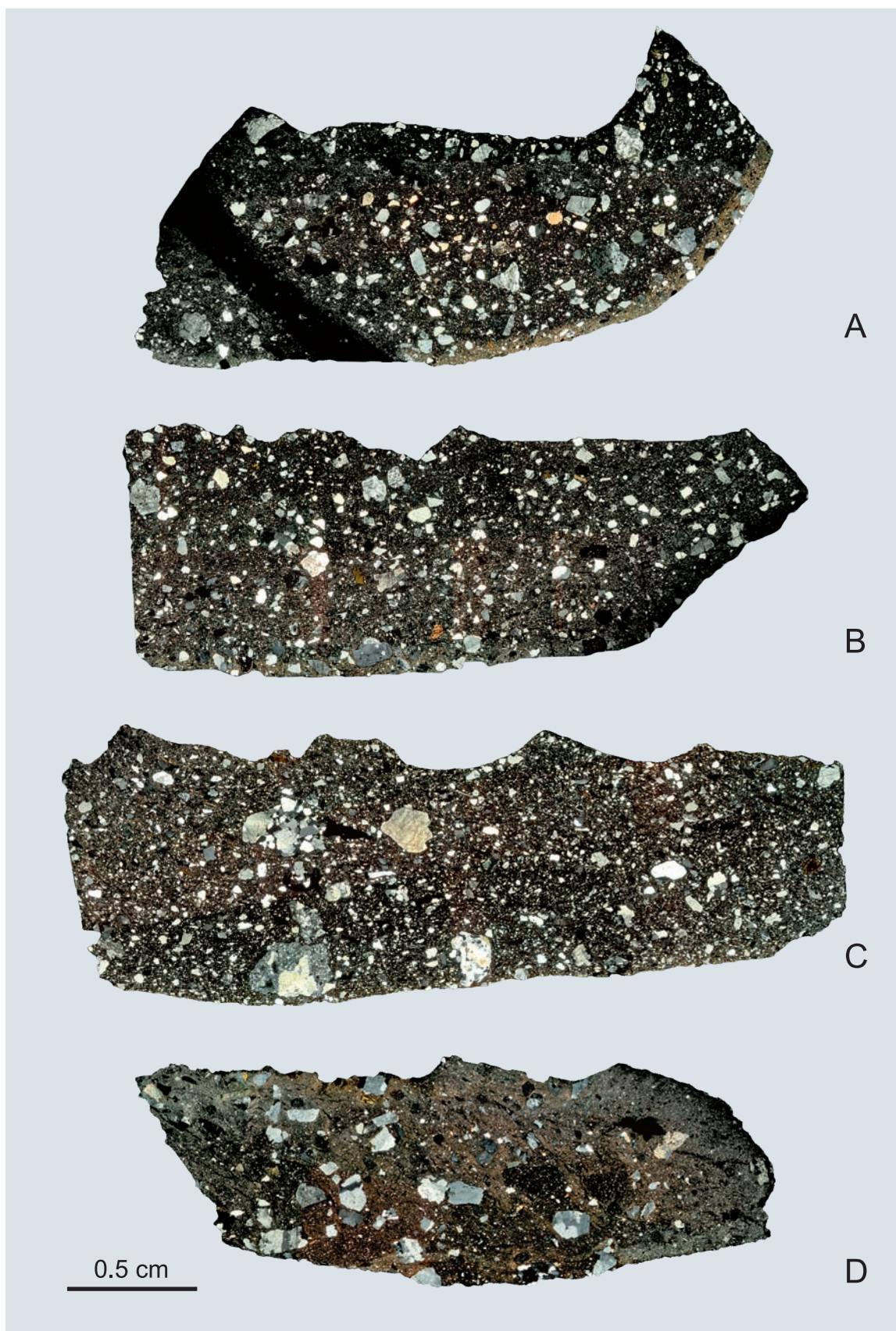
III. 1 - Výbrusy (Pol x) z: A-D Zehren (vzorek č..1-4)

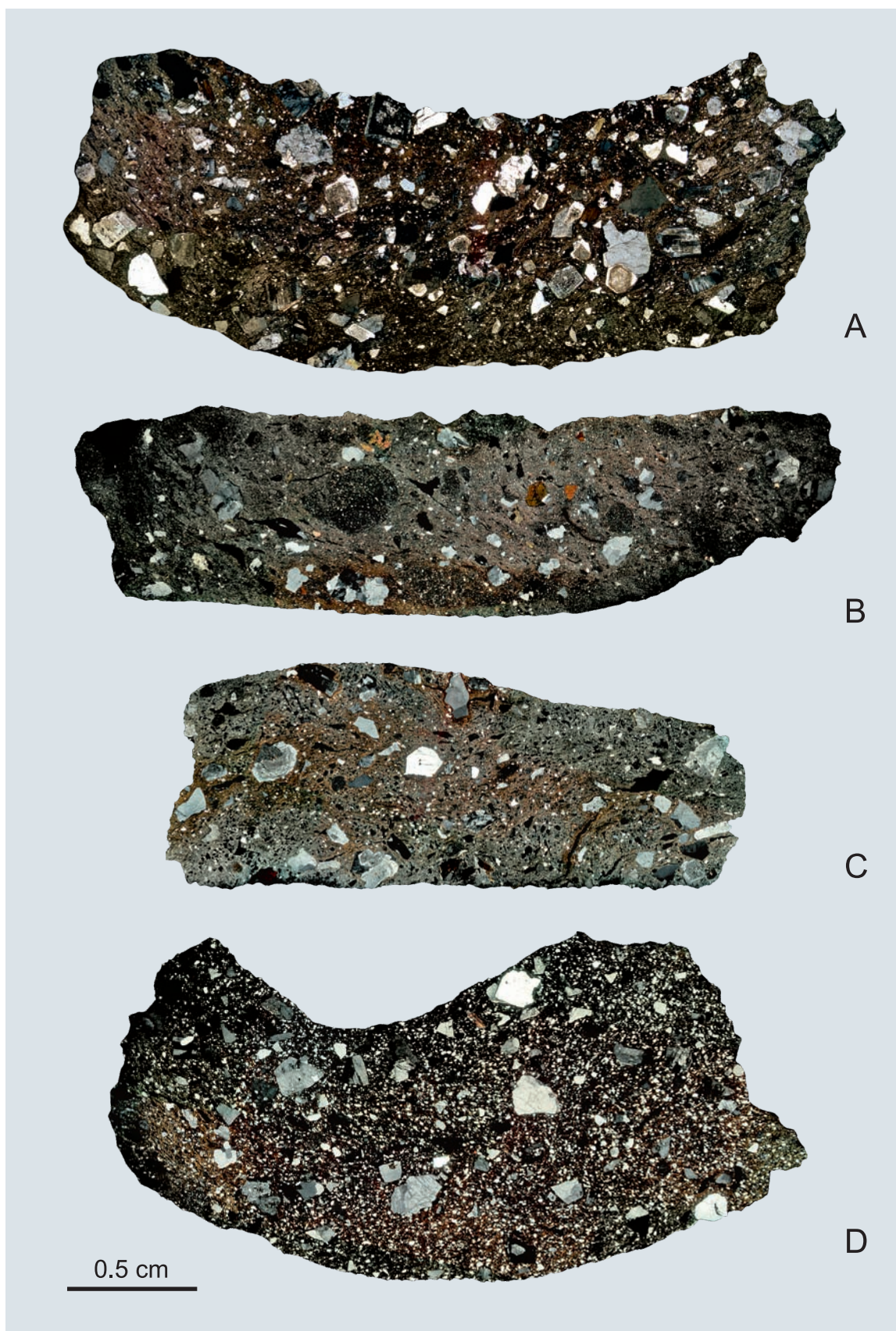
III. 2 - Výbrusy (Pol x) z: A-D Zehren (vzorek č. 5-8).

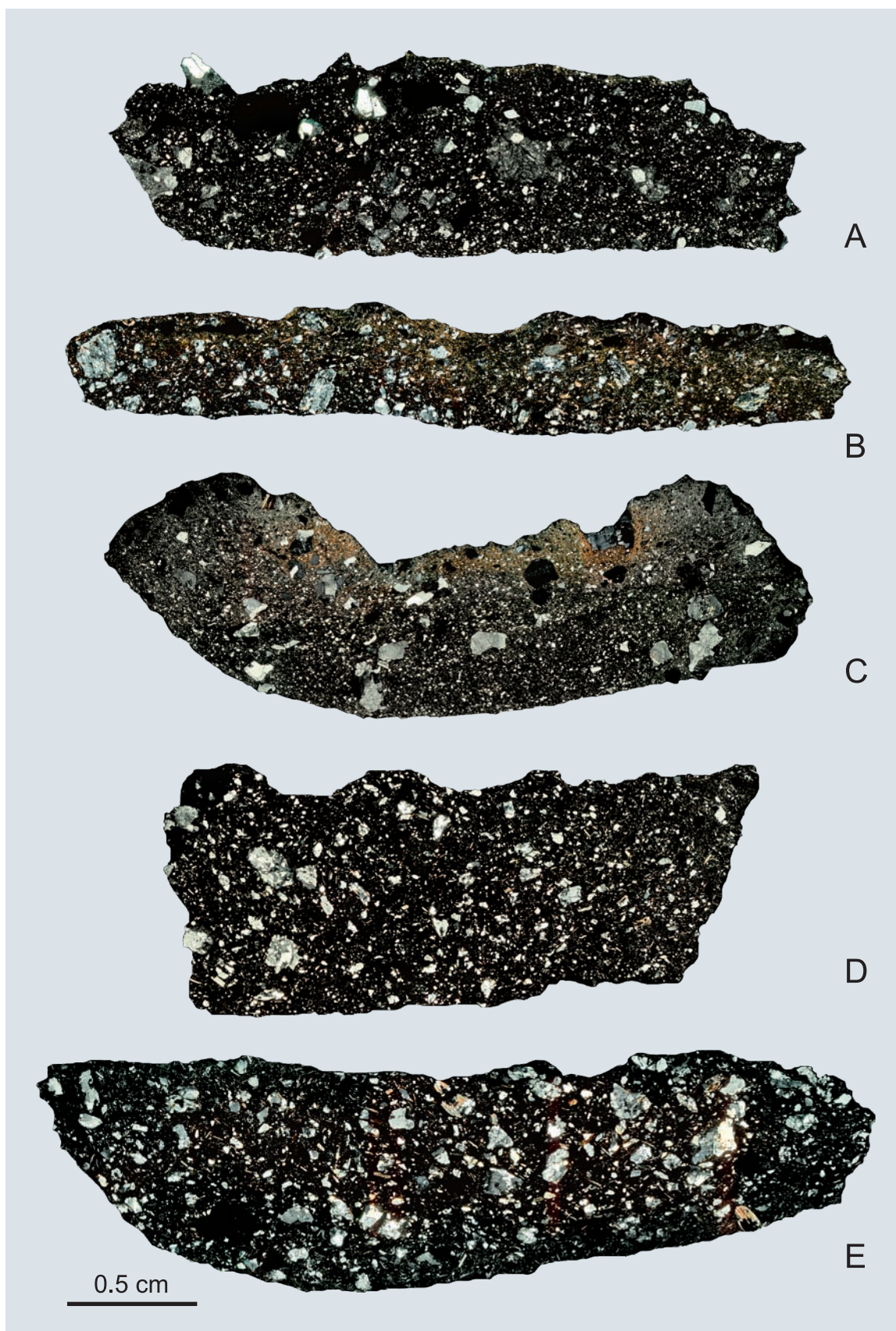
III. 3 - Výbrusy (Pol x) z: A Zehren (vzorek č. 9);
B-D Dresden-Briesnitz (vzorek č. 10-12).

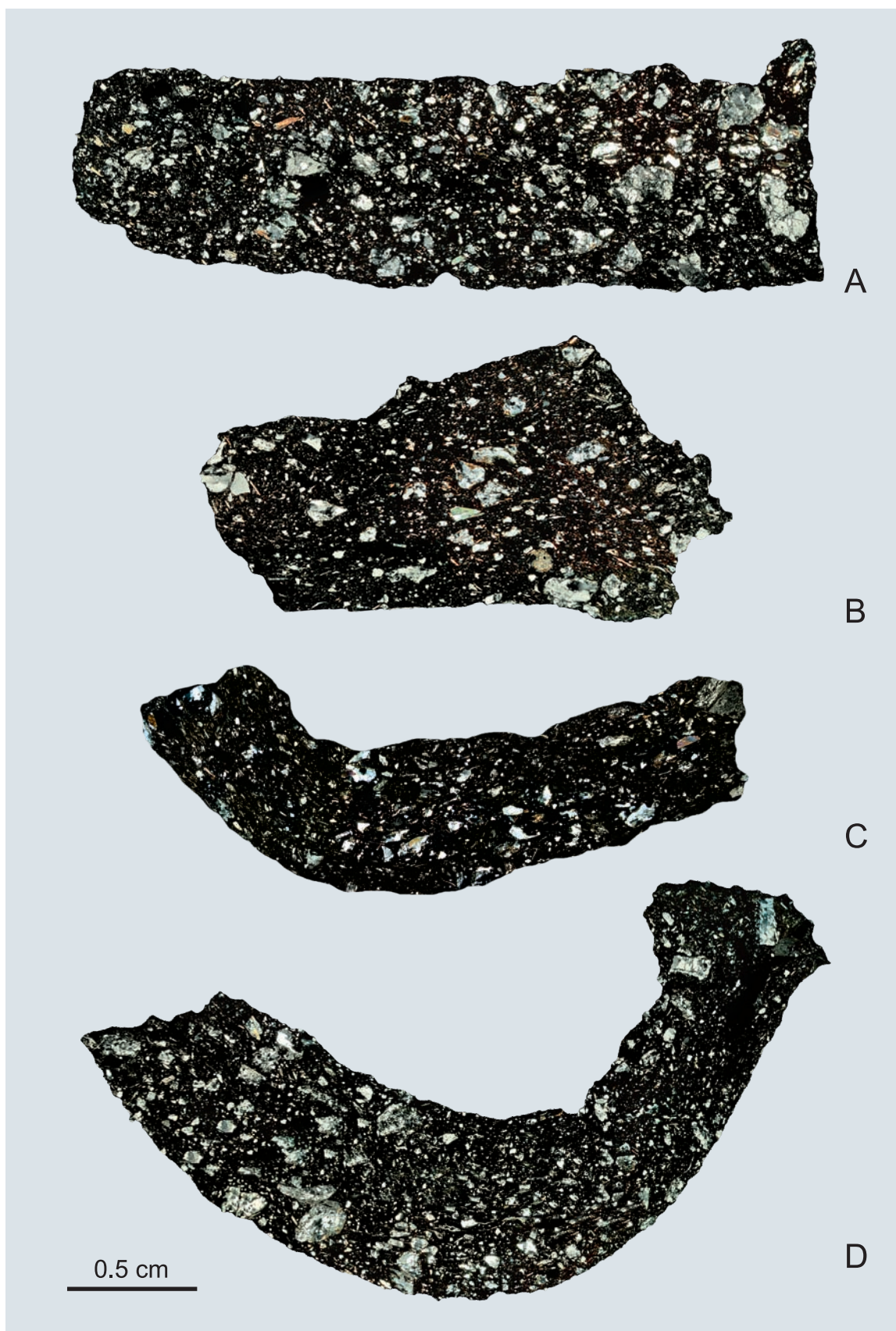
III. 4 - Výbrusy (Pol x) z: A-B Dresden-Briesnitz (vzorek č. 13-14);
C Dohna (vzorek č. 15); D Meißen (vzorek č. 16).

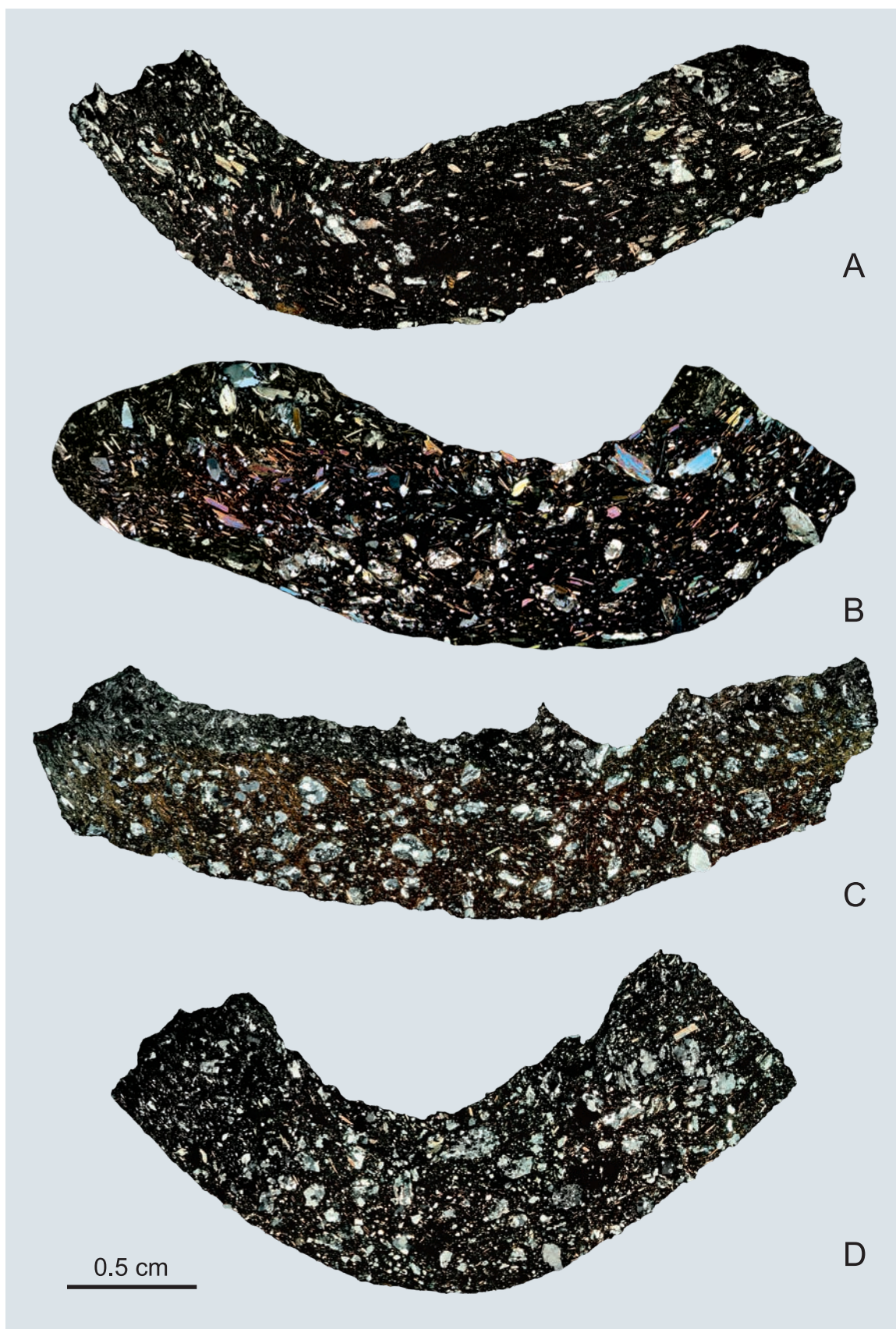
III. 5 - Výbrusy (Pol x) z: A-D Meißen (vzorek č. 18, 23, 25, 26).

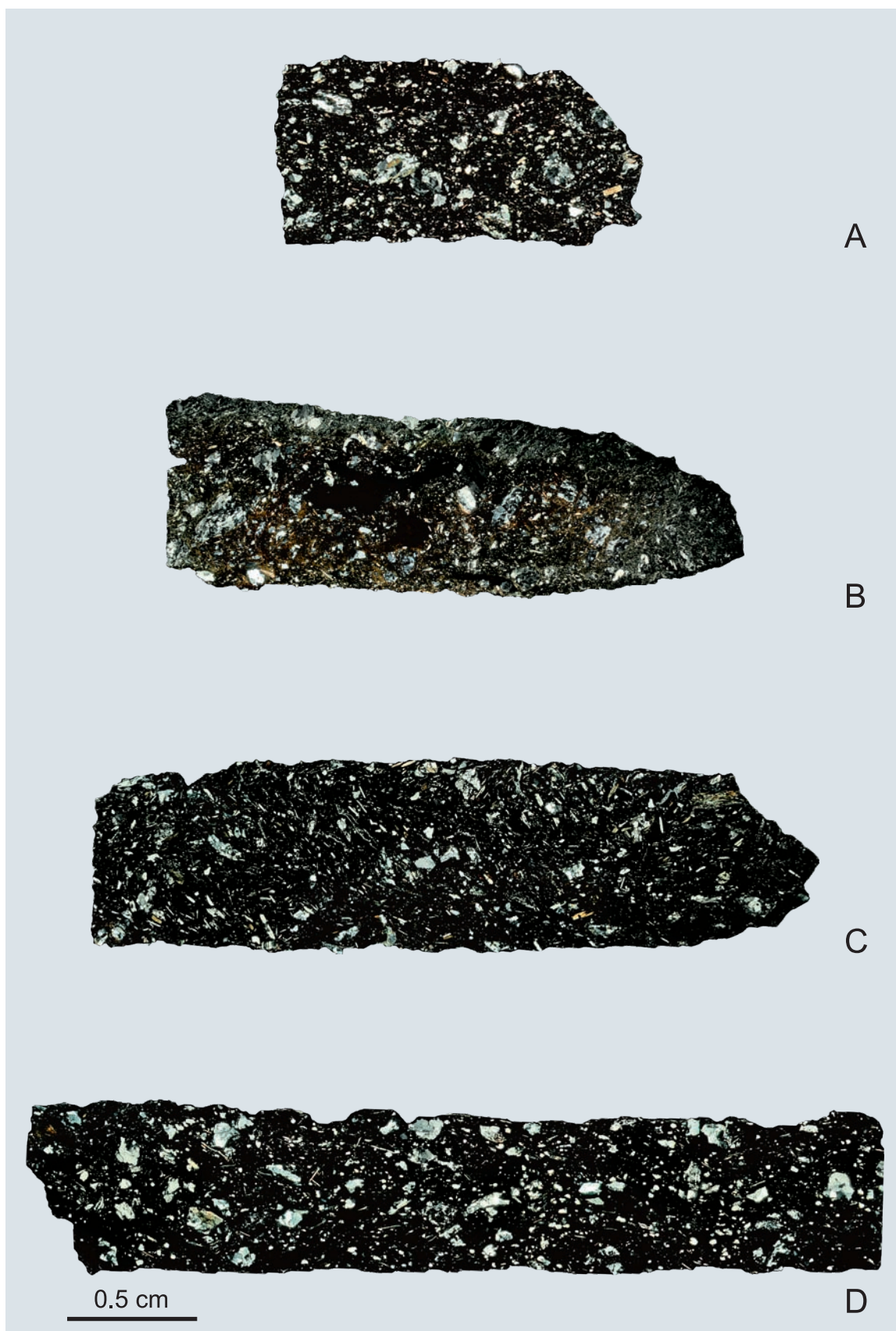
III. 6 - Výbrusy (Pol x) z: A Köllmichen (vzorek č. 31);
B-D Zabuřany (vzorek č. 38-40); E Bílina (vzorek č. 41).

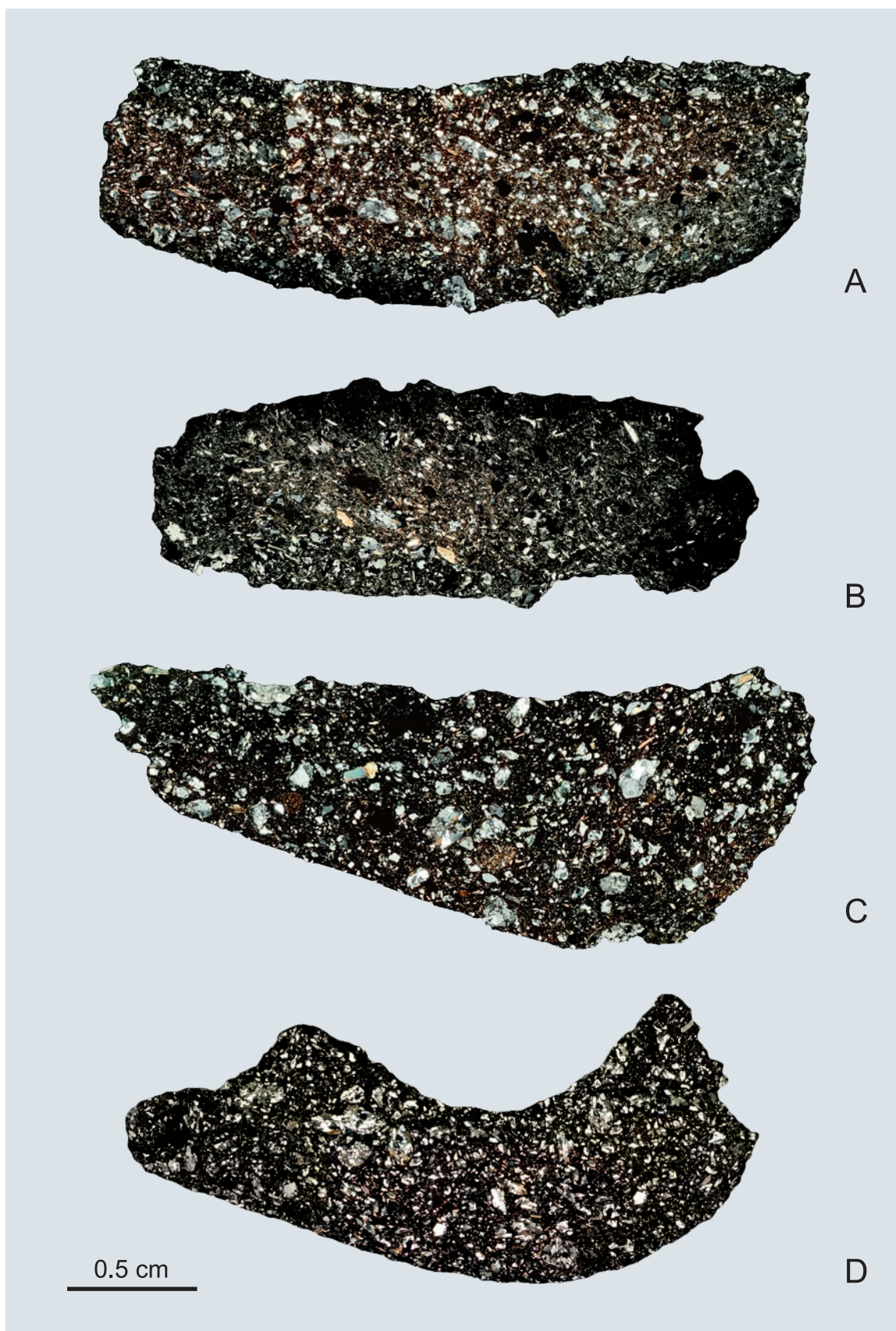
III. 7 - Výbrusy (Pol x) z: A Bílina (vzorek č. 42);
B-D Vlastislav (vzorek č. 43-45).

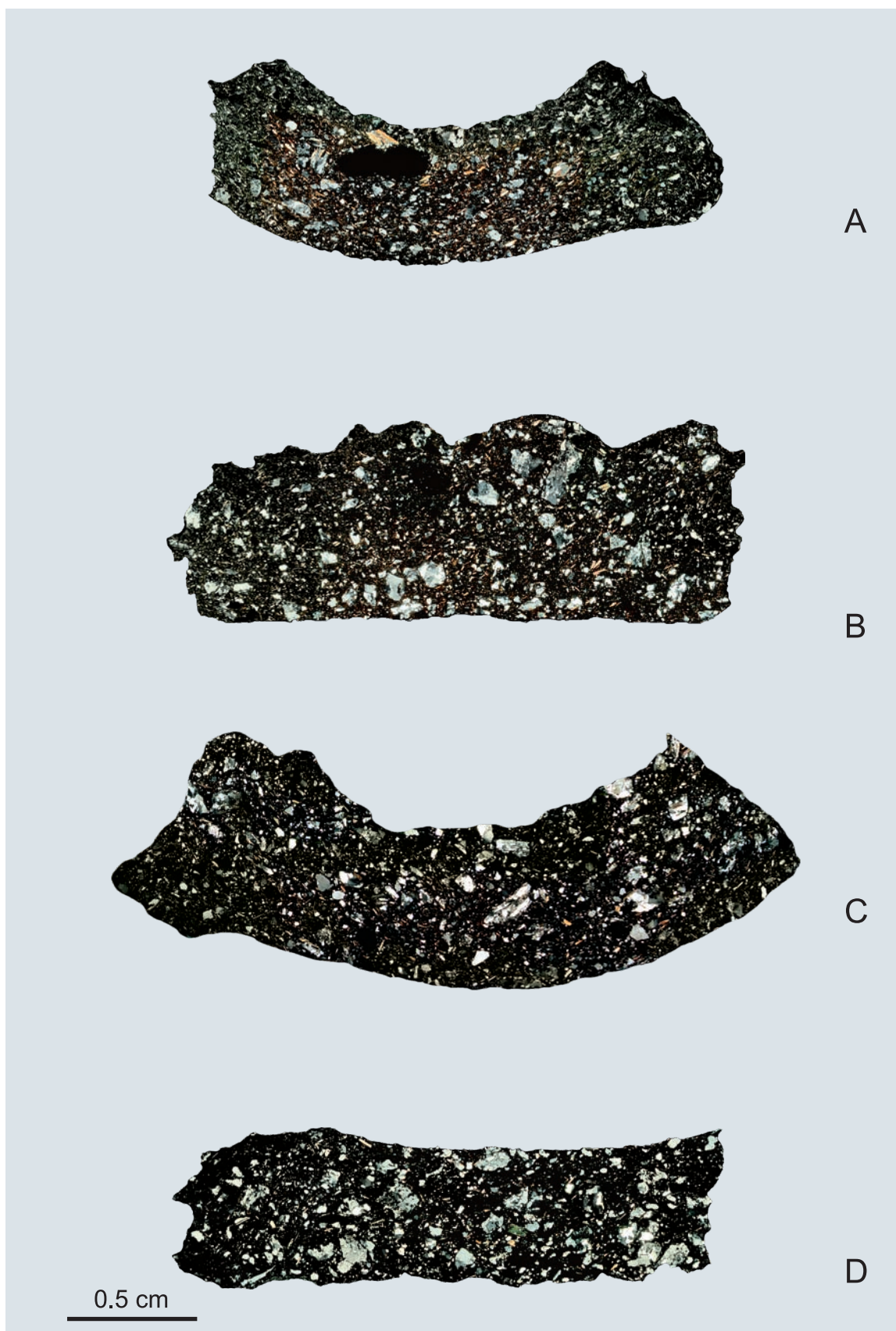
III. 8 - Výbrusy (Pol x) z: A-D Vlastislav (vzorek č. 46-49).

III. 9 - Výbrusy (Pol x) z: A Vlastislav (vzorek č. 50);
B Zabušany (vzorek č. 51); C-D Vlastislav (vzorek č. 52,53).

III. 10 - Výbrusy (Pol x) z: A Vlastislav (vzorek č. 54);
B Dresden-Briesnitz (vzorek č. 55); C-D Zabuřany (vzorek č. 56, 57).

III. 11 - Výbrusy (Pol x) z: A Zabuřany (vzorek č. 58);
C-D Bílina (vzorek č. 59-61).